מדינת ישראל

משרדי הממשלה

משרד

[illegible]

[illegible]

[illegible]

21.10.1990 - 24.2.1991

מס' תיק מקורי

מחלקה

מדינת ישראל

ארכיון המדינה

שם תיק: מכון דיוויס -ראיונות עם אישים - שניאור זלמן אברמוב: פגישות 9 - 1(המשך בתיק 8)

מזהה פיזי: **א-7782/7**

מזהה פריט: R0003pxd

כתובת: 3-312-7-1-4

תאריך הדפסה: 30/05/2024

<u>המכון ליחסים בינלאומיים</u>
<u>המדור להיסטוריה שבעל-פה</u>

<u>שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 1</u>
<u>קלטת 1 - צד א'</u>

מנור: ובכן, היום 21 באוקטובר 1990 וזוהי פגישה ראשונה עם מר שלמה זלמן אברמוב...

אברמוב: שניאור.

מנור: שניאור! שניאור זלמן, וודאי. שניאור זלמן, הרי זה בדרך כלל הצרוף המקובל.

אברמוב: שם[?] מכובד.

מנור: [ממשיך] שמתקיימת בביתו שבירושלים. הפגישה הראשונה - ככל פגישה במסגרת האוניברסיטה העברית, המכון לתעוד בעל-פה של המכון ליחסים בינלאומיים - בכל פגישה ראשונה אנחנו מקדישים אותה, לפחות פגישה אחת לתאור תולדות חייו של המרואיין. אני כבר אומר כאן כמה מילים לגבי הנושאים העיקריים שאנחנו נדון בהם במהלך שיחתנו. הנושא העיקרי הוא התפישה של מפלגת הציונים הכלליים או התפישות בנושאי מדיניות חוץ, שהיו קיימות בכל אותן שנים שהמפלגה היתה קיימת...

[הפסקה בקלטת]

מנור: כמידי פגישה ראשונה, הפגישה מוקדשת לתעוד ה... תולדות חייו של המרואיין, כאשר אני הדגשתי מראש: הנושא העיקרי שאנחנו נדון בו זה יהיה תפישות מדיניות, בעיקר בנושאי חוץ של מפלגת הציונים הכלליים. וכן ניתוח שלך של עמדות - בעיקר של מנהיגי המפלגה - בנושאי חוץ שהיו רלוונטים בתקופות שהמפלגה היתה קיימת. ו... בסופו של דבר הגורמים - גם בכך נדון אני מניח - הגורמים שהביאו להתחסלותה של המפלגה והיעלמה מהנוף הפוליטי הישראלי, למרות שהיו בה או היו אצלה עמדות מאוד מענינות בנושאי מדיניות חוץ.
החומר כולו שאנחנו מקליטים אותו, הוא ישאר לתיעוד במסגרת האוניברסיטה העברית, במסגרת הארכיון של האוניברסיטה העברית לתיעוד בעל-פה, ישמר לדורות והוא יודפס גם כן. הוא לא יפורסם בשום מקום ולא יוצא לעיון כל עוד אתה לא תתיר את העיון בו ואת פרסומו, וכן כל עוד במידה ויהיו נושאים שיהיו נושאים שקשורים בבטחון, שמן הראוי שהצנעה יפה להם, אז מטבע הדברים עד אשר הגורמים המוסמכים במדינה מבחינה בטחונית לא יאשרו זאת, לא נוכל

להתיר זאת לפתיחה ולעיון ול... לא לפרסום. כל החומר יודפס כאמור, וישמר הן בתמליל המודפס והן בקלטות המוקלטות שאנחנו מקליטים כרגע. עותק אחד אתה תקבל של הראיונות, שאולי יגרמו לכך שאולי אתה גם תכתוב בסופו של דבר גם את ספר הזכרונות. אני רוצה לעבור ברשותך, בפגישה הראשונה כאמור, לתעוד תולדות חייך הפרטיים. אני מניח שהשם שניאור זלמן הוא כבר מלמד על מוצא המשפחה. מה, אתה יליד איזו שנה? והיכן... ו...

אברמוב: אני יליד 1908, נולדתי במינסק ואבי, שהיה מחסידי חב"ד מכמה דורות. ישנה סברה במשפחה, אבל אני לא יכול להוכיח אותה, שאנחנו נצר, אחד ההסתעפויות הרחוקות של [---]. אבל כאמור, אין שום תעוד שמעיד על כך. ידוע רק שזו משפחה חב"דית ותיקה מאוד. שם אבי היה שבתאי, שם סבי היה שניאור זלמן, שנפטר טרם שנולדתי, ושם סבא [מתקן] אבא של סבא היה גם כן שבתאי. זאת אומרת השם שבתאי, שניאור זלמן חוזר כל הזמן לאורך כמה דורות.

מנור: שניים, גם שבתאי וגם שניאור זלמן.

אברמוב: דור אחד זה שבתאי, דור שני זה שניאור זלמן וחוזר חלילה.

מנור: השם אברמוב, ממה הוא נובע?

אברמוב: הוא נובע כנראה מכך שאבא של סבא, כך אומרת המסורת המשפחתית, היה חיל בצבא הרוסי במלחמת תורכיה של אלף שמונה מאות שבעים...

מנור: שבעים ושבע.

אברמוב: [ממשיך] וכיון שהוא היה אלפאביתי ואחרים לא היו אלפאביתים, אז הוא היה הכתב של הגדוד או של הפלוגה. וכששאלו אותו מה שם אביך, אז הוא אמר: 'שם אבי אברהם'. אז אמרו אברמוב. וזהו... זוהי מסורת במשפחה. לאמת אין כל אפשרות. והמשפחה הזו חיה במינסק. זו היתה אז עיר שאולי כמחצית אוכלוסיתה היתה עיר יהודית. זו היתה העיר הכי גדולה בבלורוסיה, ברוסיה הלבנה, והיתה עיר תעשיתית עם קהילה יהודית מפותחת, וגם חיים ציוניים תוססים מאוד. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה ב-1914, זמן קצר לאחר מכן, ההורים שלי עברו לאוקראינה. וחצי עיר, חצי כבר [מתקן] כפר בקרב המושבות החקלאיות, שיסדה קטרינה בשביל איכרים מרוס... [מתקן] מגרמניה, על מנת שילמדו את הרוסים כיצד לנהל חקלאות רציונאלית. אלה היו מושבות עשירות מאוד והרוסים היו משמשים שם כעובדים פשוטים, בלתי מקצועיים. ולאחר מכן אנחנו עברנו לעיר הגדולה סבסטופול, שהיא בקצה הדרומי של חצי האי ק... קרים, וב-1920 אנחנו עברנו לקונסטנטינופול.

מנור: עכשיו, המשפחה, ההורים היו יהודים מהדור הישן, הינו דתיים שומרי...

אברמוב: סבא היה... הסבא - כך נמסר לי, כי אני לא הכרתי אותו, הוא נפטר טרם היותי[?], טרם נולדתי - היה יהודי כמובן דתי. אין תמונות ממנו כי הוא סרב להצטלם. הסבתא שלי נפטרה כאן, בארץ בגיל 96. אבל אבי היה, הייתי אומר, מסורתי. גם אימי היתה מסורתית. הם ידעו שארבעת הבנים שלהם אינם שומרי מצוות וידעו שהם נוסעים בשבת וכותבים בשבת, אבל הדבר הזה לא הפריע להם כלל ועיקר. הם היו יהודים מסורתיים שהתענינו ב... כמובן בנושאים יהודיים ובחינוך הבנים שלהם. ו... לפני המלחמה אבי תמיד היה אומר שהאמביציה שלו היתה, שלכשהבנים שלו יגיעו לגיל בר-מצווה, הוא ישלח אותם לגימנסיה הרצליה בתל-אביב. כי באותו זמן היה נוהג בקרב ציוני רוסיה לשלוח את הילדים שלהם לקבל חינוך בגימנסיה העברית של תל-אביב. אבל כמובן שהדבר הזה לא [---] כיון שפרצה מלחמת העולם הראשונה. הזכרונות שלי ממינסק הם כמעט אפס כי אני עזבתי את מינסק בגיל...

מנור: שש.

אברמוב: [ממשיך] שש, אבל הזכרונות שלי באוקראינה הם מאוד מאוד, הייתי אומר, ערים...

מנור: מיד אנ... אני מיד אגיע לאוקראינה.

אברמוב: [ממשיך] זוהי תק... זו היתה תקופה של מלחמת... המהפכה ומלחמת האזרחים.

מנור: ודאי. אני עוד רוצה לגבי מינסק עצמה. אתה עוד הספקת לבקר בבית ספר שם?

אברמוב: אני הספקתי לבקר שם, נדמה לי שנה אחת או שנה וחצי בבית-ספר...

מנור: יהודי.

אברמוב: בית-ספר יהודי. קראו לזה 'חדר מתוקן' ושם לימדו עברית בעברית. וזה היה בנין די מודרני, אני זוכר, והמורים היו בלי זקנים ולימדו עברית בעברית. והזכרון השני שלי הוא שבשבת אבי היה לוקח אותי לבית הכנסת הגדול, שנקנה... [מתקן] נקרא "בית הכנסת חורלין[?]", זאת אומרת שהיתה שם מקהלה...

מנור: מקהלה.

אברמוב: [ממשיך] ואני נמשכתי לבית הכנסת בגלל המקהלה. זו היתה באמת מקהלה יפה.

מנור: אתה היית הבן השני?

אברמוב: הבכור.

מנור: הבכור במשפחה.

אברמוב: אני הייתי הבכור בין ארבעת האחים.

מנור: עכשיו, האב עסק במה?

אברמוב: אבא היה מנהל בית חרושת לזכוכית.

מנור: במינסק.

אברמוב: כן.

מנור: שהיה שלו?

אברמוב: לא.

מנור: לא.

אברמוב: היה מנהל בית חרושת. זה היה, הייתי אומר, בית בורגני, מעמד בינוני, נאמר די מכובד. לא עושר אבל חיים נוחים.

מנור: ואתה לא זוכר במינסק איזה תופעות של אנטישמיות או דברים כאלה.

אברמוב: לא, לא זכור לי, לא זכור לי. אני רק יודע שאנחנו גרנו בבית של איזה חמישה חדרים, והבית היה חלק מחצר יותר גדולה, שבה היו כמה וכמה בנינים, ושם שיחקנו גם עם ילדים שלא היו יהודים, ובעיקר בחורף אחד היה סוחב את עגלת החורף של השני.

מנור: ושפת האם היא אידיש.

אברמוב: שפת האם ממקודם[?] היתה רוסית, ושפת האם...

מנור: בבית.

אברמוב: [ממשיך] בבית היתה אידיש.

מנור: כן. ועברית למדת בבית-הספר המתוקן.

אברמוב: כן, למדתי מעט מאוד, [---] בערך שנה או שנה וחצי.

מנור: כך שלמעשה לא ידעת עברית עד שהתבגרת. אבל לקרוא ודאי ידעת.

אברמוב: כן.

מנור: עכשיו, אתם עוזבים את מינסק כשהיתה העיר בת... כמה יהודים בערך היו אז במינסק?

אברמוב: אני חושב שהאוכלוסיה היתה כנראה שישים או שבעים אלף, מחציתם היו יהודים.

מנור: ואתם עוזבים את מינסק לאוקראינה בגלל המלחמה.

אברמוב: כן.

מנור: כלומר החשש של ה...

אברמוב: שזה יהיה שדה קרב.

מנור: [ממשיך] שדה קרב. ולאן עברתם?

אברמוב: אנחנו עברנו לעיר ש... עיר שהיא חצי עיר חצי כפר, אבל אזור עשיר מאוד, שמו טוקמק. טוקמק היתה במרכז אוקראינה הפוריה ביותר. האיכרים היו עשירים, המושבות הגרמניות שהיו אמידות ביותר, כי הם נהנו מפריבילגיות שהמלכה קטרינה נתנה להם, כי היא הזמינה אותם להתישב באזור ההוא והאזור ההוא נתן פרנסה לכל התושבים. שם לא היו הרבה יהודים, לא היה בית-ספר יהודי. היה לנו אומנם מורה לעברית אבל שפת הדיבור התחילה להיות רוסית כי כולם דברו רוסית, וגם היהודים שגרו באותו אזור כבר דברו רוסית.

מנור: ושם הייתם כמה זמן?

אברמוב: אנחנו היינו עד אלף... שם היינו עד אלף תשע מאות... אני חושב שמונה עשרה.

מנור: ארבע שנים. כלומר למעשה כל מהלך המלחמה הייתם בטוקמק.

אברמוב: לא, אבל ב... אחר-כך עברנו לקונסט... [מתקן] לסבסטופול.

מנור: אה, עוד לפני תום המלחמה.

אברמוב: כן.

מנור: ואבא, במה עסק שם?

אברמוב: אבא עסק שם ב... יבוא נפט. הדוד שלי, היתה לו [---] נפט מבאקו לכל האזור ההוא, ואבא עבד איתו.

מנור: עכשיו, אתה אומר שיש לך זכרונות רבים מהתקופה הזאת.

אברמוב: המהפכה. אני זוכר את מהפכת פברואר, כאשר הז'נדרמים הרוסים שהיו מצויים שם, פתאום הורידו את הסמלים שלהם ואת הדרגות שלהם והסתלקו והזרו לדומ[?] - הם היו קוזקים. זו היתה דבר ראשון שעורר תשומת לב כללי. דבר שני - היו תהלוכות שלא היינו רגילים להם, ואני הייתי רץ אחרי התהלוכות האלה ושומע נאומים על המהפכה הגדולה ועל דמוקרטיה. אבל המהפכה של אוקטובר שינתה כמובן את המצב לגמרי, ואז חיינו תחת שלטונו של דמיקין[?], הרוסים הלבנים, והאנטישמיות היתה בולטת מאוד מאוד. הססמאות שלהם היתה רוסיה בלתי מחולקת. בלתי מחולקת. והססמאות האלה מצאו חן בעיני כי נדמה היה לי שאם כל הרוסים אומרים שרוסיה צריכה להיות בלתי מחולקת ואחידה, כי היתה נטיה של הפרדות של אוקראינה.

מנור: כן, וגם ביילורוסיה אולי.

אברמוב: כי... כי הלא הגרמנים עודדו את ה...

מנור: כן, היפרדות.

אברמוב: [ממשיך] פירוד, כן? חשבתי שזה דבר טוב מאוד. נכנסו אחר-כך הקומוניסטים, הבולשביקים יותר נכון, והססמה שלהם היתה: "מותר לשדוד מהשודדים". ושוב פעם תהלוכות והפגנות עם דגלים אדומים, ואני חשבתי בליבי: אני חושב שזה צודק, מותר לשדוד מהשודדים. וכך, לאט-לאט נגררתי לויכוחים הפוליטיים שהתפשטו בכל תחומי החיים. קטנים, צעירים, זקנים - כולם דיברו על פולטיקה. היה רק מזל שאצל הדוד שלי היתה קרובה, והיתה לה ספריה נהדרה. והיא היתה מקבלת את השבועונים מפטרוגרד. ואני הייתי קורא אותם שם והייתי קורא גם מוספים עתיקים של זה. על מהלך המלחמה היה לה מ-1914. כיון שמימי לא ראיתי ים, אז הקרב על יוטלנד, אני זוכר, עורר מאוד את תשומת ליבי, ואני אמרתי בליבי: כשאהיה גדול אני רוצה להיות יורד ים, זה משהו יוצא מן הכלל. אבל הויכוחים שהיו באותם השנים, אני חושב הביאו אותי ל... להתענין בצורה מופלגת בענינים פוליטים ובהסטוריה. וכיון שבספריה של הדודה של הדוד שלי היה אוסף גדול של ספרים, אז אני הייתי יושב שם באמת ימים ולילות וקורא, כול... כולל גם ה... הרבעון יהודי ששמו היה "אראסווט", שהיה גם כן, נדמה לי, יוצא בלנינגרד. ושם התחלתי לקרוא על ענינים יהודיים. הויכוחים האלה זכורים לי יפה, בצורה בולטת. אפיזודה מענינת היתה כאשר ב-1919, נדמה לי, כאשר נחלשו צבאות דימיקין, נכנס לזירה אנרכיסט אחד ששמו 'מחנו' - אולי שמעת.

מנור: לא.

אברמוב: 'מחנו', זו היתה תנועה אנרכיסטית מאוד מאוד מפותחת, יצאו כבר כמה ספרים על 'מחנו' והם לא היו אנטישמיים. בתקופת שלטונם לא נגעו באף יהודי. אבל כמובן שהבולשביקים אחר-כך...

מנור: חיסלו...

אברמוב: [ממשיך] חיסלו אותם, ומחנו עצמו מת אחר-כך בפריז, והוא עדיין נחשב בהסטוריוגרפיה האנרכיסטית, הוא עדיין נחשב שם לאחד הכוכבים הגדולים של פעילי התנועה האנרכיסטית בעולם. אני עוד מעט מקווה לקבל ספר על ההסטוריה של התנועה האנרכיסטית - אני כבר קראתי אותו אבל אני מקבל אותו עכשיו - ושם מוקדש לו פרק גדול מאוד. ועברנו לסבסטופול, זו היתה תחנת הצי הרוסי.

מנור: עכשיו, אתם פשוט... אני מבין [ש]ההורים ברחו מהבולשביקים.

אברמוב: כן.

מנור: פשוט ברחו.

אברמוב: מהבולשביקים, ועברו לחצי האי קרים שהיה אז תחת שלטונו של הגנרל אנגלנ?], שזה היה הגנרל הלבן האחרון שעוד שלט ברוסיה. היינו בסבסטופול, אני לא זוכר בדיוק כמה זמן. זו היתה עיר רוסית, היא היתה תמיד מחוץ... מחוץ לתחום המושב. שם השפה היחידה היתה השפה הרוסית וחוץ מרוסית כבר לא ידעתי שום... שום שפה אחרת, לא היה מורה לעברית. היתה עיר יפה מאוד, אני זוכר את המפרץ, את המפרצים היפים שם [---], וזוכר יפה גם את הביקורים שלי במוזיאון של מלחמת סבסטופול מ-1854 - מלחמת קרים. 1854. והבחורים האלה, שנלחמו שם נגד צבאות צרפת ואנגליה, נחשבו גם אז גיבורים גדולים. באלף... בראשית, אני חושב, 1920 עברנו לקונסטנטינופול.

מנור: כלומר עד אז הזהות שלך עם התרבות הרוסית והלאום הרוסי היתה גדולה מאוד.

אברמוב: היתה גדולה מאוד והיא קיימת עד היום הזה.

מנור: והבולשביקים לא הצליחו לטשטש אותה אז.

אברמוב: לא, לא, לא.

מנור: עכשיו, בתקופה שבה גרתם ב... ב... טומ.. איך זה נקרא?

אברמוב: טוקמק.

מנור: טוקמק, אתה למדת עברית.

אברמוב: היה מורה פרטי שהיה בא כמה פעמים בשבוע והוא לימד אותנו [---משובש---].

מנור: ושם היו לימודים סדירים במהלך המלחמה או לא?

אברמוב: לא...

מנור: לא, זה לא היה ככה, ואני מניח שגם בסבסטופול לא, מכיון שזה היה...

אברמוב: לא, לא. הדבר... [מתקן] המקור היחידי שלי לידע, זו היתה הספריה של הדודה של הדוד שלי. היתה ספריה עשירה מאוד ושם באמת קיבלתי את ההשכלה שלי. ועד היום ידיעת השפה הרוסית שלי נובעת מאותה התקופה. וזה... [---] זה שבעים שנה מאז עזבתי את רוסיה, וכאשר בחודש אפריל הייתי במוסקבה - הרציתי באוניברסיטה במוסקבה - ההרצאה שלי היתה באנגלית אבל תשובות לשאלות כבר עניתי ברוסית.

מנור: ברוסית.

אברמוב: כן.

מנור: וזכרת.

אברמוב: כן. כי בבית, עוד בארץ, בבית עוד המשיכו לדבר רוסית.

מנור: בארץ. כלומר ההורים ביניהם דברו רוסית?

אברמוב: ה... דברו רוסית ואידיש. סבתא דיברה אידיש; בין ההורים דברו רוסית ואידיש; אנחנו הבנים דברנו בינינו רוסית. ואני זוכר עוד משך כמה שנים היתה ספריה פרטית בתל-אביב והיינו מחליפים ספרים ברוסית.

מנור: ברוסית.

אברמוב: כן.

מנור: אבל אידיש היתם קוראים גם כן.

אברמוב: לא.

מנור: לא. רק מדברים?

אברמוב: אני לא זוכר ספר אחד באידיש בבית.

מנור: רק מדברים?

אברמוב: כן. מדברים עם הסבתא. [---].

מנור: ועם ההורים לא.

אברמוב: לא.

מנור: רק רוסית.

אברמוב: רק רוסית.

מנור: וההשפעה הרוסית חזקה מאוד.

אברמוב: חזקה מאוד, כן. כן. בתור אפיזודה, אחי הצעיר, שלפני 15 שנה נפטר מסרטן, שכח רוסית כליל. כי אני המשכתי לקרוא רוסית גם בארץ, הם לא קראו. וימים - [---] הוא סבל מסרטן - ימים אחדים לפני פטירתו פתאום הוא אומ... והוא היה מקבל תרופות הרגעה והיה מטושטש לגמרי, אז פתאום הוא פנה אלי ברוסית, התחיל לדבר רוסית, זו היתה רוסית ששמעתי אותו בפעם הראשונה מאז, אני יודע מה, שלושים-ארבעים שנה. הוא לא ידע רוסית, פתאום זה התפרץ. ובאנו לארץ ב-1920...

מנור: עכשיו, ב-1920 עברתם לקושטא.

אברמוב: כן. בקושטא היינו... אני לא זוכר כמה חודשים, היינו תקופה די ממושכת.

מנור: למעשה ההורים ברחו.

אברמוב: ברחו.

מנור: כן.

אברמוב: כן. ואז עמדה הבעיה לנסוע לאמריקה או לנסוע לארץ. לאמא היו שש אחיות ואח אחד באמריקה ולאבי לא היו שום קרובים, וכמובן שאמא רצתה...

מנור: אמריקה.

אברמוב: [ממשיך] שנסע לאמריקה. כשבאנו לקונסטנטינופול, מהכסף הרוסי שהיה לנו ערימות ערימות כבר לא נשאר ערך רב. שלחו לנו כסף מאמריקה, קנינו כרטיסים ועלינו לארץ.

מנור: שלחו לכם כסף כדי לנסוע לאמריקה...

אברמוב: כן.

מנור: [צוחק]. ואז עדיין היתה... אמריקה היתה פתוחה עדיין.

אברמוב: כן, כן. השערים נסגרו ב-23'.

מנור: 23', 24'.

אברמוב: כן. עלינו לארץ וגרנו...

מנור: להיכן הגיעה משפחה? להיכן הגעתם?

אברמוב: הגענו ליפו, כן. אני זוכר את הזכרונות הראשונים, כשעל האוניה עלה שוטר פלסטינאי והשוטר היה יהודי. ואנחנו כולנו נלקחנו[?] לראות שוטר יהודי שהוא ממונה על הסידורים באוניה. זו היתה ההפתעה הגדולה ביותר.

מנור: ברוסיה לא היו שוטרים יהודיים?

אברמוב: לא.

מנור: בכלל?

אברמוב: בכלל לא. ואחר-כך השוטר גם סיפר לנו שהוא היה קודם בגדוד העברי, השתחרר ונהיה שוטר. וירדנו [---] לנווה[?] [---], היינו בבית מלון ימים אחדים, משם עברנו לנווה צדק. אבי, שאז כבר אזלו כל האמצעים, הוא בא עם שני אחים שלו.

מנור: שני האחים הצטרפו אליכם?

אברמוב: כן. שני אחים, שני דודים שלנו, שני אחינים של אבא שלי הצטרפו אתנו יחד לנסיעה, ושלושתם יחד התחילו לעבוד בתור פועלים בנמל יפו.

מנור: כאשר הוא מעולם לא עבד כפועל?

אברמוב: לא. עכשיו, היה מזל שהם קיבלו את התפקיד הזה. כי הדוד שלי, בהיותו ברוסיה, עבד כיערן אצל הדוד של משה שרת. משה שרת היה לו דוד

ברוסיה שהיה יערן ידוע והוא הכיר אותו, וכנראה בזכותו הוא קיבל עבודה של סבלות בנמל יפו, לטפל בקרשים. ואז העצים היו כבר מגיעים, לא מרוסיה כי אם מרומניה. אז הוא [---] בקיא בטיבם של עצים, אז הוא עבד יחד עם שני אחים אחרים, עבדו בנמל יפו ב... כסבלים בסדור העצים, הקרשים. כך נמשך הדבר עד המאורעות של 1921, כאשר יהודים רבים נהרגו בבית החלוץ ביפו, על יד הנמל. הם היו צריכים לעזוב את העבודה, היהודים כמה זמן לא עבדו, ואז אבי הלך לעבוד בזיפזיף, בת... זה תעשיה של זיפזיף, זאת אומרת שהיו מובילים זיפזיף מחול הים לבניה בתל-אביב. לאחר מכן, זה הקרירה של אבי, הוא היה פועל כביש. אחר-כך הוא נהיה מנהל עבודה באחד הכבישים, הוא היה מגיש דינים וחשבונות, כנראה שהדינים והחשבונות מצאו חן בעיני הגזבר. שם הגזבר היה דויד סמילנסקי, הדוד של יזהר.

מנור: של יזהר.

אברמוב: וכעבור כמה שנים הוא לקח אותו אליו לעיריה להיות אחד הגזברים של העיריה. והוא עבד עד 1945/46 ויצא לפנסיה. אז זו הקרירה שלו. ו... ו... אימי המשיכה, חיה עוד, קיבלה את הפנסיה מהעיריה ונפטרה לפני שלוש שנים בגיל 104. זה ההסטוריה של המשפחה. אני זוכר כשאבא עבד בעיריה, כשאנחנו היינו מבלים אחר הצהריים, אז הולכים לנמל לראות מה שנעשה שם. זה בעצם היה לא רחוק, זה היה מהלך של עשרים דקות בסך הכל, אפילו פחות מזה. וראינו איך שהם עובדים, על ידם עבדו גם פועלים וסבלים ערבים.

מנור: ערבים.

אברמוב: כן. שכר עבודה היה 25 גרוש ליום ושלושת האחים הרוויחו 75 גרוש, שזה היה סכום די מכובד וחסכנו כך קצת כסף, הם חסכו כסף. כאשר פרצו הפרעות, אז ידעו טוב ששמו חיים בוגרשוב, אחד ממנהלי הגימנסיה, אירגן את שכונת מחוסרי דירות, שאחר-כך הפכה להיות שכונת נורדיה.

מנור: כן.

אברמוב: וכיון שההורים שלי חסכו קצת כסף, אז הם גם כן נכנסו לחבורה הזאת שהתחילה לבנות את הבתים שלה בנורדיה. היה להם בית בנורדיה.

מנור: כלומר הם בנו בית או צריף?

אברמוב: קודם גרו...

מנור: בצריף.

אברמוב: [ממשיך] בצריף ואחר-כך עברו לבית שבנו אותו כמעט במו ידם, והבית הזה קיים עד היום הזה ו...

מנור: לא הרסו אותו שם ב...?

אברמוב: [ממשיך] אחר-כך... אחר-כך בזמן... אחרי מלחמת העולם השניה הוסיפו עוד שתי קומות וגרו שם כל ארבעת הבנים וההורים. הבית משפחתי, והיום גר שם, באחד הקומות, גר הבן שלי.

מנור: בנורדיה?

אברמוב: כן. עד היום הזה.

מנור: חשבתי ששם הרסו את כל הבתים ו... והצריפים. לא?

אברמוב: לא, הצריפים נהרסו.

מנור: הצריפים נהרסו.

אברמוב: הבתים ישנם, אלא מה שבמקום קומה אחת...

מנור: בנו מספר...

אברמוב: [ממשיך] עכשיו היו הרבה קומות. אז זה ההסטוריה של המשפחה, ואני התחלתי ללמוד בגימנסיה הרצליה.

מנור: ב-1920.

אברמוב: לא, 21'.

מנור: לא 21'.

אברמוב: האחים שלי למדו בבית ספר לבנים אח... [מתקן] בשם "אחד העם" ברחוב אחד העם, ואחר-כך גם כן עברו ללמוד בגימנסיה. וזו היתה פרשה של ההתישבות בארץ. בגימנסיה התענינתי בהסטוריה והתענינתי מאוד בפוליטיקה ובשפות. למדתי לאטינית...

מנור: בגימנסיה לימדו לאטינית אז?

אברמוב: אז כן, זה היה מקצוע בחירה. אז למדו לאטינית, אלא מי שרצה צרפתית יכול היה לקחת [---]. אני למדתי לאטינית וצרפתית למדתי בעצמי. התענינתי אז בהסטוריה ופוליטיקה, כיון שהספורט הלאומי אז היה ספורט פוליטי, ורבות מהאספות הפוליטיות היו תמיד בחצר של הגימנסיה הרצליה או באולם של הגימנסיה הרצליה, שזה האולם היחיד שהיה בכלל קיים אז בתל-אביב. בשנים בין 1921 עד... עד שסיימתי את לימודי ב-26' אני חושב, זה היה האולם

היחידי. והיה עוד מקום אחד שבו היו נערכות ישיבות [מתקן] אסיפות, זה היה בקולנוע "עדן", שזה ברחוב...

מנור: לילינבלום.

אברמוב: [ממשיך] לילינבלום, על גבול...

מנור: שבזי.

אברמוב: [ממשיך] נווה צדק.

מנור: כן, נווה צדק.

אברמוב: [---]. והייתי כבר בקיא בחילוקי דעות של המפלגות. מצד אחד שמעתי את "הפועל הצעיר", את אליעזר קפלן שהיה אולי הנואם הכי בולט, למרות שהוא לא היה נואם גדול.

מנור: ועברית לא ידעת היטב?

אברמוב: אבל התחלתי, כן? ואז ככה הייתי שומע את [---] בן-גוריון, אחר-כך שמעתי את ארלוזורוב[?] מטעם 'הפועל הצעיר'.

מנור: מי היה הבולט מכולם?

אברמוב: הבולט מכולם, הייתי אומר, היה אז ארלוזורוב וברל כצנלסון. הנאומים תמיד היו נאומים ארוכים מאוד והקהל קיבל את זה כדבר מובן מאליו שנאום זה דבר די ממושך. את הנאומים של ברל כצנלסון, לא היו מאורגנים יפה. הנאומים של בן-גוריון היו מאורגנים יותר, אני יכולתי לראות את הסכימה, את הסדר. אבל נעים היה לשמוע את כצנלסון, יותר מאשר לשמוע את בן-גוריון. כאישיות הוא היה יותר מושך. ארלוזורוב דיבר בצורה מאוד מסוימת, בצורה מאורגנת, בלי כל סימנים של [---]. כך הייתי שומע גם נאומים מהדרג השני. אז היה שם קיטסיס[?], שהיה מזכיר פועלי... [מתקן] לא, מזכיר מועצת פועלי...

מנור: פועלי תל-אביב אחר-כך.

אברמוב: קיטסיס[?] [---משובש---]. אחר-כך היו 'פועלי ציון שמאל'. אז היה ארלן[?] והיה ניר רפלקס. ניר רפלקס...

מנור: את ז'בוטינסקי אתה השכלת לשמוע פעם?

אברמוב: [ממשיך] זאב אברמוביץ'. כמובן שכשהיו אירועים גדולים בבית העם - בית העם נפתח בערך ב-25', היה מוקף קרשים. זה היה מגרש שהיה מוקף קרשים - שמעתי שם גם את ויצמן, שמעתי שם גם את ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי שמעתי בערך פעם-פעמיים בשתי הזדמנויות, הוא עשה רושם גדול מאוד. שמעתי את ויצמן פעם אחת בבית ה... בבית העם.

מנור: איך הוא היה כנואם?

אברמוב: בבקשה?

מנור: איך ויצמן היה כנואם?

אברמוב: ויצמן כנואם, הייתי אומר, וי... שבו בזמן שז'בוטינסקי היה נואם ויצמן היה מסביר וקל היה לרדת לסוף דעתו; בו בזמן שז'בוטינסקי, אתה נישאת כאילו על כנפיו של ז'בוטינסקי לגבהים גדולים מאוד, עד כך ששאלת את מה. [---] את התוכן, אז קשה היה בעצם לעמוד על התוכן. ויצמן היה יותר, ההרצאה שלו היתה יותר פרופסורית, הייתי אומר, זה היה מבצע של הסברה. הוא ניסה להסביר, וזה היה יותר קל ויותר נוח לעיכול מאשר הרטוריקה של ז'בוטינסקי, שהיתה מרתקת בצורה בלתי רגילה. הייתי שומע גם את [---]. אני זוכר שב-25', נדמה לי, הלכתי לועידת "אחדות העבודה", זו שקדמה למפא"י. שמעתי שם את רמז ורמז אמר שמפלגת העבודה צריכה להכריז על מגבית של מליון סטרלינג כדי לבנות את המדינה. אני גם זוכר [ש]ב-1925 היה המשבר הגדול של "סולל בונה", שסולל בונה פשט את הרגל, זה המאמר הראשון, כתבתי מכתב למערכת...

מנור: ל"דבר"...

אברמוב: [ממשיך] ל"דבר" על פשיטת הרגל הזאת. אני... אני פעם אמצא עוד את הדבר הזה ו... ו... ואכניס את זה אולי לארכיון שלי. ב"ארץ" אני כותב שישים שנה. התחלתי לכתוב ב-1930 ועדיין אני כותב שם. שישים שנה אני עבדתי ויותר[?]. אז הגימנסיה היתה בעצם אצלי גם בית-ספר לכתיבה, כי המורה לכתיבה ולחיבור היה הררי, אביו של חבר הכנסת הררי וסבא של פרופסור הררי, הנשיא של מכון ויצמן. וגם אמו של...

מנור: שהיתה מורה...

אברמוב: [ממשיך] אמו של... לא, לא, אמו של פרופסור הררי, גם היא גמרה את הגימנסיה באותה שנה שאני גמרתי. זאת אומרת, אני גמרתי את הגימנסיה יחד עם יזהר הררי ואשתו של הררי. ואביו של הררי היה מורה משותף שלנו לספרות. ממנו למדתי איך כותבים. מבוגרשוב למדתי גאוגרפיה, מקצוע שאני אוהב אותו עד היום הזה.

מנור: כלומר, הוא היה מורה לגאוגרפיה, בוגרשוב?

אברמוב: כן. וכמובן מעל לכל אני תמיד שמתי מביקורת המקרא של מוסינזון. אני חושב ש... אתה בודאי, אם אתה עיינת פעם בכתבי אחד-העם, אז אחד-העם כותב על הביקור שלו בגימנסיה הרצליה וגו... נותן בקורת קטלנית על הצורה שבה מוסינזון לימד את בקורת המקרא, לפי נוסח של [---]. אבל זה היה מעניין מאוד ומרתק מאוד ואני אהבתי את זה. אז בגימנסיה למדתי הסטוריה - טוב, זה מה שנשאר אולי - ושפות, והתענינות רבה בפוליטיקה. אני זוכר שהגעתי לשלב כזה שהייתי קורא כל שבוע את ה"מנצ'סטר גרדיאן וויקלי". ה"מנצ'סטר גרדיאן" היה עוד יוצא במנצ'סטר. וההוצאה השבועית שלו היתה נהדרה, וכל שבוע הייתי קורא את ה"מנצ'סטר גרדיאן", וזה היה מאוד מאיר עיניים. וסיימתי את הגימנסיה ב-1926.

מנור: ואתה מסיים את הגימנסיה. חילקו אז תעודות או משהו, בגרות, או לא היה דבר כזה?

אברמוב: תעודת בגרות.

מנור: היה.

אברמוב: כן, וודאי.

מנור: [ממשיך] שזה תעודת בגרות בריטית בעצם.

אברמוב: לא, היתה תעודת בגרות של הגימנסיה הרצליה.

מנור: אה, של הגימנסיה.

אברמוב: אבל תעודת בגרות זו אושרה על ידי מחלקת החינוך של ה...

מנור: המנדט.

אברמוב: [ממשיך] של הממשלה המנדטורית, של המנדט. אחד הדמויות המענינות, שהיו באות לגימנסיה לעיתים קרובות, היה אחד-העם. גם כשאנחנו הצטלמנו לצילום של בוגרי הגימנסיה, מחזור, אני חושב, י"ד, אז יושב אתנו אחד-העם. והוא לא היה בא לכתות, לא... אני אף פעם לא ראיתי אותו בכיתות, אבל הוא היה בא תמיד בערך בשעה 11:00, היה בא לחדר המורים בזמן ההפסקה הגדולה ויושב עם המורים. עם התלמידים הוא לא ישב.

מנור: מה הוא עשה עם המורים? שוחח.

אברמוב: היה משוחח איתם, אני מניח. אנחנו לא נכנסנו לחדר המורים, אבל ראינו אותו נכנס לחדר המורים ויוצא מחדר המורים.

מנור: הוא היה נואם גם בפני התלמידים? לא.

אברמוב: לא. היה עוד אורח קבוע שם, והוא היה הרופא של הגימנסיה, זה היה טשרנחובסקי. אלה היו הדמויות שהיו מפעם לפעם מופיעות שמה. אירוע גדול היה ב-1925, כאשר בלפור הופיע עם סוקולוב ועם ויצמן בחצר של הגימנסיה הרצליה ונאם שם. אז היו שם כל התלמידים, וכמובן היו שם רבים רבים שלא היו תלמידים ושמעו שם את בלפור. זה היה מאורע גדול. ואני באותו זמן הייתי כבר מקשר בהגנה. אז אני כבר, בגימנ... [מתקן] באותה אסיפה, אני לא הייתי כי אני הייתי באחת השכונות משמש מקשר. ב-1926 אני סיימתי את חוק הלימודים בגימנסיה, קיבלתי את תעודת... תעודת הבגרות, ובזה סיימתי את לימודי התיכון. משך התקופה הזאת הייתי צריך להתפרנס.

מנור: בהיות... [מתקן] בלומדך בתיכון?

אברמוב: כן. התפרנסתי, כי ב-1924 התחילה העליה ש... ה... של יהודי פולניה.

מנור: "יביסקי" מה שנקרא...

אברמוב: "יביסקי". ואז הצלחתי להשיג תלמידים ולימדתי אותם.

מנור: עברית.

אברמוב: עברית וגם מקצועות אחרים. הייתי מקבל... [מתקן] הייתי נותן חמישה שעורים, תלמיד היה מקבל אצלי חמישה שעורים בשבוע, והייתי מקבל לירה-לירה וחצי. והיו לי ארבעה תלמידים ואני עבדתי קשה. היו לי ארבע שעורים ביום, שלושה עד ארבעה שעורים ביום והייתי משתכר, הייתי מגיע לארבע לירות.

מנור: וזה נחשב אז הרבה כסף.

אברמוב: זה היה הרבה כסף. בארבע לירות יכולתי לשלם את שכר הלימוד, שכר הלימוד היה גם כן נמוך - לירה ועשרים גרוש, משהו כזה לחודש. זה היה, נדמה לי, חמישה עשר... חמש עשרה לירות לשנה. בקיץ הייתי מלמד עוד יותר. זאת אומרת שאני בעצם כבר התפרנסתי מ... הייתי אומר מגיל 15, 15 או 16 מקסימום. בזה מסתיים הפרק של ה...

מנור: התיכון. ואתה אומר שכבר בתיכון היית ב"הגנה".

אברמוב: הייתי מקשר בהגנה.

מנור: כלומר הצטרפת?

אברמוב: כן, היו... קוראי... קוראים לזה מקשר. זאת אומרת, זה עוד לא חבר. אומנם היו מן תרגילים בבית הספר לבנות בנווה צדק, או היו תרגילי סדר. בנשק לא נתנו לנו להשתמש. אז היינו מעבירים ידיעות.

מנור: וכשאתה גומר את התיכון אתה עדיין מקשר בהגנה?

אברמוב: כן.

מנור: עכשיו, כשאתה גומר ב-26' מה אתה עושה?

אברמוב: אני עוד שנה וחצי עבדתי והתפרנסתי. הרבה שעורים, נתתי שעורים בלי סוף ואספתי די כסף כדי להמשיך את הלימודים שלי. והיה לי מזל שהיתה... [מתקן] ולמדתי שפות בעצמי, בעיקר השתלמתי בצרפתית על ידי לימוד עצמי. היתה לי דודה בעיר "קליבלנד" ונסעתי אליה...

מנור: ב-27'?

אברמוב: 27'. חסכתי כסף בשביל הנסיעה.

מנור: נסעת באוניה, כפי שהיה אז מקובל.

אברמוב: כן, באוניה.

מנור: כמה זמן זה היה? חודש?

אברמוב: זה היה חודש ימים כי זו היתה אוניה די פשוטה. אני זוכר שזו היתה חברת אוניות בשם "פבר ליין". כנראה היתה... זו היתה חברה צרפתית שנסעה מפה לקונסטנצה, מקונסטנצה עברה ל... לפלרמון, מפלרמון לאלג'יר ומאלג'יר נסעה לניו-יורק. בניו-יורק קיבל אותי חבר אחד שאיתו למדתי בגימנסיה, שהוא היה אמריקאי שלמד כאן בגימנסיה. ונסעתי לקליבלנד משם. נזדמן לי מזל גדול, שהוצגתי בפני הרב סילבר.

מנור: ב-27'?

אברמוב: [ממשיך] כן. זו היתה ידידות שנמשכה עד [---]. קיבלתי משרה בבית הספר.

מנור: איזה בית ספר זה היה שם?

אברמוב: היו שני... [מתקן] הייתי ככה: היה לי "Sunday School" ו-"Saturday School" אצל סילבר.

מנור: כלומר בבית הספר שלו?

אברמוב: שלו.

מנור: בקליבלנד.

אברמוב: אחר-כך הייתי מורה פרטי לבן שלו, שנפטר לפני שנה... שנה.

מנור: לעברית, מורה לעברית.

אברמוב: כן. ואחר-כך היה שם עוד בית ספר לעברית ש... בסך הכל הייתי מלמד עברית 15 שעות בשבוע. [---], היתה לי הכנסה טובה, אני הייתי מרוויח בערך מאה עשרים עד מאה שלושים דולר לחודש.

מנור: אז.

אברמוב: אז. אצל סילבר קיבלתי בעד כל יום שבעה וחצי דולר. בעד שבת ויום ראשון קיבלתי 15 דולר. וזה היה שבוע. בחודש זה היה 60 דולר. אני הגעתי ל-130, לפעמים הגעתי ל- 140 דולר בחודש וזה היה לי מספיק, יכולתי ללמוד. כמובן 15 שעות זה יותר מ-15 שעות, כי זו עיר ענקית וצריך היה לנסוע מהאוניברסיטה למקום העבודה וחוזר חלילה, אבל לא סבלתי מחסור, זה הספיק לי.

מנור: באיזו אוניברסיטה אתה למדת?

אברמוב: למדתי "Kase[?] Western [---] University". קראו לזה אז [---] ועל יד זה היה הטכניקון הידוע "Kase[?] Institute of Technology". אחרי שהם התאחדו - כיון שהיו שני תורמים לפני מאה חמישים שנה, אז לפני עשרים שנה בית משפט נתן רשות לאחד אותם יחד גם מבחינת השם - אז זה נקרא "Western [---] University". אוניברסיטה, הייתי אומר, קונסרבטיבית, פרטית, קטנה - למדו שם סך הכל חמשת אלפים סטודנטים. זה לא "State University", "Private University". שכר הלימוד היה שלוש מאות דולר, אבל כיון שאני למדתי גם בקיץ, זה לא ירד משלוש מאות שישים-שלוש מאות שבעים דולר בשנה. ויכולתי כמובן לשלם את זה בלי מאמץ... מאמץ רב, וכך אני קיבלתי שם את ה[---]...

מנור: ולמדת שם... מה למדת?

אברמוב: הסטוריה ופילוסופיה כאשר...

מנור: מייד.

<u>סוף צד א' - קלטת 1</u>

<u>קלטת 1 - צד ב'</u>

מנור: הסטוריה ופילוסופיה.

אברמוב: הסטוריה ופילוסופיה של ה-B.A; M.A למדתי רק הסטוריה, לקחתי הסטוריה.

מנור: כלומר כמה שנים זה ה-B.A שם?

אברמוב: שבע.

מנור: שבע שנים?

אברמוב: אה. לא, את ה-B.A עשיתי בשלוש שנים.

מנור: שלוש שנים זה היה?

אברמוב: [ממשיך] כי אני למדתי גם בקיץ. כל קיץ למדתי.

מנור: כלומר B.A שלוש, ו-M.A...

אברמוב: M.A לקח אצלי בערך שנה וחצי.

מנור: ואחר-כך משפטים?

אברמוב: כן. כן.

מנור: כלומר, למדת למעשה את שיטת המשפט האמריקאי.

אברמוב: לא, של [---].

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] [---]. אני גם בחרתי את המקצועות שהם נחשבו יותר... למשל: "[---] Common Law". למשל לא לקחתי קורסים ב-"Taxation", שזה נושא אמריקאי. לא למדתי קורסים בפרוצדורה של בית משפט, שהיא שונה מהפרוצדורה פה.

מנור: האנגלית.

אברמוב: כן. אבל החוקים הסובסטנטיביים הם אותו דבר. אני עוד בארץ כעורך דין, עוד השתמשתי ב... גם בספרים האמריקאים למשפט. ועדיין, הספריה המשפטית שלי בתל-אביב עדיין בנויה ספרי משפט אמריקאים.

מנור: אמריקאים.

אברמוב: אנגלים כמובן הרבה יותר.

מנור: טוב, זה ברור.

אברמוב: אבל זו היתה תקופה מענינת, וזו... אני זוכר את הבחירות כשנבחר הובר לנשיא.

מנור: שלושים ו... [מתקן] 28'.

אברמוב: 28'. והוא אז התמודד עם סמית, שהיה הקאתולי הראשון שרצה להיות נשיא. הובר ניצח. כעבור שנה, 1929 היה המשבר...

מנור: המשבר.

אברמוב: נכון, ואני אז ראיתי מה פירושו של משבר חמור. אני הייתי לפעמים הולך לאוניברסיטה, ובדרך היה עוצר אותי אדם בן 45 ואמר לי: "Can you spare a nickel for a coffee?". אני זוכר סטודנטים שהפסיקו את הלימודים, אני זוכר סטודנטים שעבדו כסבלים בתחנת הרכבת ברכבות של לילה. מצוקה בלתי רגילה. היתה התעוררות אדירה של רדיקליזם בקרב הנוער. עכשיו, העיר היתה מורכבת מכמה שכבות. זו עיר שנוסדה על ידי פרסבטורינים. או היתה שם... באלף תשע מאות... [מתקן] 1848 הגיעו לשם גרמנים, אשר באו אחרי המהפכה של 1848...

מנור: באירופה.

אברמוב: [ממשיך]: באירופה, שנחלה כישלון. הם בכלל תרמו את המוסיקה לאמריקאים. אם באמריקה ישנה מוסיקה טובה, זה בזכות הגרמנים שייסדו את המוסיקה. הגיעו לשם הונגארים, שגם כן באו [כי] היו מאוכזבים מהמפלה של המרד ההונגארי ב-1848. שני האלמנטים האלה העשירו את החיים התרבותיים של

העיר. ובעיר הזו היו מקהלות של הונגארים, של גר... [מתקן] מוסיקה גרמנית, של מוסיקה סלאבית. והיו שם... מיוגוסלביה באו סלובנים וקרואטים, גם סרבים. ואחר-כך כמובן היתה הקהילה האיטלקית, שהיו לה מקהלות נהדרות. זו היתה עיר שהיתה חיה על מוסיקה, למרות שהיתה עיר תעשייתית מובהקת. אבל היא היתה עיר שהתפשטה על שטח גדול וקראו לה "The Forest City". היהודים היו ברובם בני, או מהגרים או בני הדור הראשון למהגרים. הסטודנטים היהודים באוניברסיטה, או היה שם אחוז מסוים, זאת אומרת הם דאגו שמספרם לא יהיה יותר מדי גדול. אני מניח שהיו [---] עד אז, נגיד שישים-שבעים אלף יהודים, אז אחוז הסטודנטים היהודים היה נגיד עשרה אחוז. הם היו כולם דור ראשון של מהגרים. זכורים לי מקרים רבים של סטודנטים שהפסיקו את הלימודים או שעבדו עבודות פרך קשות. היו גם מקרים של עוני של רבים מידידי. גם אנשים שהפסידו את כספם בכשלון הבנקים, כאשר היתה התמוטטות מאסיבית של כל המערכת הבנקאית. ואז הייתי, טרם שהתעניינתי בפוליטיקה, אז הייתי שומע מנות גדושות של תאוריות רדיקליות. הקומוניזם פרח, בפרט באוניברסיאות ובפרט, לא בין האנגלו סאקסים, אבל בני הקבוצות האתניות האחרות. בין ה... גם בין הגרמנים היו כל מיני רמות אנטלקטואליות גבוהות מאוד, פחות אצל הסלובנים. אבל היו שם הרבה כשרונות יפים מאוד, והיהודים היו בולטים בכל הקבוצות האלה. מענין שהרדיקליזם לא התבטא באורח חיים. אורח חיים של הרדיקלים האלה, בין אם היו סטודנטים לבין אם היו מחוץ לתחום האוניברסיטה, היו אז סקפטים מאוד. חיו חיי צניעות, גם בחיי מין הם הקפידו לא לעבור על המידה. היתה איזה פוריטניות בלתי רגילה אז בין הרדיקלים. זה לא כמו התנועות הרדיקליות של שנות השישים באמריקה, שפרצו כל גדר. והם עסקו בעיקר בהסברה תאורטית. לעומת זה היו קבוצות ציוניות. הקבוצות הציוניות היו כמובן, מבחינה מספרית, פחותות מהקבוצות הרדיקליות. אבל אני הייתי האיש אשר ייסד באוניברסיטה שבה למדתי את הסתדרות הסטודנטים הציונית "אבוקה". "אבוקה" היתה הסתדרות ציונית ארצית, הסתדרות סטודנטים.

מנור: ארצית כלל אמריקאית?

אברמוב: "American Students Zionist Federation - Avuka". אני הייתי היושב ראש בקליבלנד, וב-1933 נבחרתי לסגן הנשיא. אחד מסגני הנשיא של "אבוקה" היה ארתור גולדברג, שאחר-כך נהיה שופט עליון.

מנור: היה שגריר באו"ם.

אברמוב: והיה שגריר באו"ם. הוא היה אולי בשנה גדול ממני, זה הכל. שנתיים אולי.

מנור: אתה אמרת שאתה התחלת בשנת 30' לכתוב מאמרים ל"ארץ", והיית שולח משם ל"שוקן".

אברמוב: כן, כן, כן. יש לי כאן תעודה שאני מייצג את ה"ארץ" באמריקה. חתום על ידי גילסון.

מנור: [מתפעל] או-הא!

אברמוב: אם תרצה לראות אני אראה לך.

מנור: טוב, יפה.

אברמוב: וסילבר כמובן היה נושא הדגל. במקרה היו שם עוד שני רבנים, שהיו ציונים מובהקים. השני היה גם כן רפורמי כסילבר, שמו בריקנר שהיה ציוני ידוע ונואם מזהיר. והיה, בקונסרבטיבים, היה רב דרנדוביץ', שהיה גם כן ציוני מובהק שאחר-כך עלה לארץ. והויכוחים בין הרדיקלים לבין הציונים נמשכו כל התקופה והם אף פעם לא נגמרו, ואני מניח שגם היום הם הולכים ונמשכים. זו היתה תקופה רווית מתחים ורווית ויכוחים על טהרת האידאולוגיה. מבחינה מסוימת זה המשך הויכוחים שראיתי כאן בארץ טרם צאתי, וזה היתה מהדורה שניה של ויכוחים פוליטיים, שנגרמו על ידי המשבר הכלכלי החמור שהיה באמריקה. בא רוזוולט ושוב התחילו ויכוחים. עכשיו, אלה טענו שרוזוולט בעצם לא מחדש שום דבר, כל מה שהוא עושה רדיקלי כביכול, לא בא אלא כדי לשמר את המשטר הקפיטליסטי. היו כאלה [ש]טענו - לא, הוא ישנה את המשטר הקפיטליסטי בכוון אחר לגמרי.

מנור: ה-"New Deal"

אברמוב: מה אתה אומר?

מנור: ה-"New Deal".

אברמוב: ה-"New deal", כן. והויכוחים האלה גם כן נמשכו, ונמשכו בלי סוף. בין גדולי הציונות שפגשתי, אז כמובן היה פעם אחת סוקולוב, שערך ביקור בקליבלנד אצל סילבר. הייתי נוסע לכל הועידות הציוניות, לא רק של "אבוקה". "The Zionist Administration of America", שהיא היתה אז הדומיננטית בתחום הציוני, ושם כמובן נתקלתי בלידסקי[?] ווייסגל, שהיתה אישיות דומיננטית, דינ... יותר... [מתקן] לא, הייתי אומר דינמית יותר מאשר דומיננטית.

מנור: מאיר?

אברמוב: מאיר, מאיר, מאיר וייסגל. היה הסופר היהודי סמיואל... [מתקן] מוריס סמיואל, שהיה סופר מאוד ידוע באמריקה, התעשר מהספרים שלו. כתב רבות על ציונות ועכשיו הוא כבר נשכח, אבל הוא היה גם כן מתומכי ויצמן. מתומכי ברנדס אז, היה כמובן סילבר עצמו. הוא היה ברנדסיסט, ורבות ישבתי איתו על

המדוכה הזאת של תקופת ברנדס. השני זה היה רוברט סולד, שאיתו גם כן היו לי הזדמנויות לשו... לשוחח על הנושא הזה. אחר-כך היתה לי, בסוף, לפני נסיעתי, היתה לי פגישה עם ברנדס בבית הקייט שלו בצפון מסצ'וסטס. ישבתי איתו חצי שעה, לא יותר. הוא שאל אותי עלי, רצה לדעת פרטים, מה התוכניות שלי וכולי' וכולי'. ביקרתי גם את רוטברג, שהיה באותה תקופה נשיא ההסתדרות הציונית, אבל הוא לא היה איש בולט. איש בולט אחר, שהוא איש קליבלנד, היה הרב שש... [מתקן] סולומון, שלמה [---]. הוא היה נואם בחסד עליון, תלמיד חכם ואישיות בולטת, ולימים הוא היה גם נשיא ההסתדרות הציונית. הוא היה מתומכי ויצמן. הענין של ברנדס תמיד העסיק אותי. מצד אחד הייתי... רוב המכרים שלי היו מההסתדרות הציונית האמריקאית, "Zionist Orgenization of America" - Z.O.A שהם כולם היו אנשי ויצמן.

מנור: ויצמניסטים.

אברמוב: [ממשיך] מצד שני, השיחות שלי עם סילבר ועם רוברט סולד, ואחר-כך כמובן עמנ... עמנואל ניומן, שביני ובינו נוצרה אחר-כך ידידות לחיים עד יומו האחרון.

מנור: של ניומן?

אברמוב: כן. זה עורר מאוד את תשומת ליבי. עם המטען הזה של ברנדס ושיטתו לעומת ויצמן ושיטתו, ההסתדרות ושיטתו, הם היו אחר-כך לרקע להתענינות הפוליטית שלי בארץ. הייתי אומר [ש]את ההכשרה לכך קיבלתי מהמחלוקת של ויצמן-ברנדס.

מנור: אתה תוכל לפתח אותה? את עיקריה.

אברמוב: הייתי אומר כך: כבר באותה תקופה ברור היה שויצמן תומך בתנועה החלוצית בארץ ובהתישבות העובדת. והדבר הזה, אני חושב, היה מקובל על כל הציונים, כולל גם ציוני ברנדס. והכל ראו את התופעה הזאת בחיוב וזה היה... [מתקן] היתה איזה קרן אור ששפעה מהארץ וזכתה לתמיכה כוללת. גם ברנדס עצמו, ובמידה רבה, היה בעצמו רדיקאלי, ומי שקורא היום את ה"תוכנית פיטסבורג" שלו, ואת ה"ניו-זילנד ממורנדום", רואה שהוא הטיף בצורה נלהבת מאוד לקואופרציה בארץ. הוא היה בעד הלאמת הקרקע למעשה ובעד בצוע תשתית כדי לאפשר באמת יסוד משק בריא. המחלוקת היתה זאת: הוא טען שאסור לתת למתישבים את הכל, צריך לתת להם חלק גדול אבל הם צריכים להבין שעליהם לעבוד בצורה כזו, שהם צריכים להשלים. כשהם יהיו אחר-כך "Self Efficient" או כמו שהוא קרא - "Self Supporting Settler" "Self Supporting Settlers", הוא פחד שהתמיכה של מוסדו... [מתקן] של קרן היסוד ושאר הקרנות הציוניות, יביאו אותנו חזרה לחלוקה שהיתה קיימת לפני התנועה הציונית. והדבר הזה הפחיד אותו ביותר כי הוא שיווה לנגד עיניו את הדוגמה של חלוצי אמריקה.

הם לא קיבלו שום תמיכות, לא קיבלו סובסידיות אבל עבדו קשה מאוד, רבים מהם נכשלו, עד שהם בכוחות עצמם ועל ידי "Self Reliance" - זה אחד המושגים שסילבר השתמש בהם, "Self Reliance" לאמור: תסמוך על עצמך - הם הגיעו להישגים שהם הגיעו. והוא טען שכאן גם כן צריך לבנות חברה שתהיה "Self Reliant". אחד הדברים הוא, שצריך להיות משטר של יעילות. וכאשר הוא, ביוזמתו נשלחה ועדת הביקורת ב-1920, שנקראה: "The Reorganization Committee", שהיתה... [מתקן] זה היה עוד לפני וועידת קרימזון של 1921, שבה ויצמן ניצח. והוועדה הזאת היתה מורכבת מזולט, מפלקסנר ומדלימהן?] מהולנד. הציונות... [מתקן] תולדות הציונות מוכרים לך.

מנור: דלימה...

אברמוב: דלימה היה סוציאליסט. הם באו למסקנה שכאן יש בזבוזים, שיש כאן פקידות מיותרת, שאפשר לחסוך ושהעניינים לא מתנהלים בצורה יעילה. הם לא שללו את הקואופרציה, רק אמרו שהקואופרציה צריכה להיות יעילה. הם אמרו שהחשבונות צריכים להתנהל בצורה מתאימה, בצורה עסקית. את הגישה של ברנדס היתה גישה אמריקאית, רדיקאלית כי הוא, אל תשכח, הוא באמריקה נחשב רדיקאל. שישה חודשים עברו עד שבית המשפט... [מתקן] עד שמנויו לבית המשפט...

מנור: אושר.

אברמוב: [ממשיך] העליון אושר על ידי הסנאט. מדוע? כי הוא היה רדיקאלי. ומי שקורא היום את "תוכנית ניו-זילנד" - זה ה-"בלו פרינט" שלו בפיתוח הבית הלאומי - רואה באיזה מידה התפישה שלו היתה תפיסה מאוד פרוגרסיבית. והיא היתה מבוססת על יעילות. וכיון שהחינוך שלו בבוסטון היה פוריטני, הדבר הזה הורגש יפה מאוד. ומענין שהחל מ-1932 הוא התחיל לתמוך בכמה קיבוצים. מכירה טובה שלו, ארנה לינדהיים, בעצמה שהתיישבה בקיבוץ, דרכה הוא היה מזרים כספים לקיבוץ. כאשר ב-1938 בא בן-גוריון לאמריקה ואמר: "אנחנו צריכים אחיזה בנגב, באילת, לעשות התיישבות שם", הוא הוציא לו צ'ק פרטי של עשרים אלף דולר. כאשר הוא, לפני שהוא נפטר כתב צוואה, מחצית רכושו לארץ ישראל והמחצית השניה לשתי הבנות שלו, בתנאי שהבנות לא תשתמשנה בזה לצרכים פרטיים אלא למטרות ציבוריות כפי שהוא [---]. כי אדם צריך להיות "Self Reliant" ולא לחיות על חשבון אחרים.

מנור: כן.

אברמוב: הוא נפטר ב-1941, אני חושב, או ב-1942.

מנור: משהו כזה. במהלך המלחמה.

אברמוב: מהלך המלחמה, אני חושב בראשית המלחמה. ומענין שב-40', לפני פטירתו, הוא, פרנק הופפר[?], ברנרד ברוך וויצמן נפגשו. זו היתה הפעם הראשונה שויצמן נפגש איתו אחרי ה[---]. אז זה היה הרקע האמריקאי, היהודים היו טובים. זו היתה אוניברסיטה, הייתי אומר, שמרנית. לא היו שם המקצועות שנפוצו לאחר מכן, עם כל מיני שמות מפוצצים. פילוסופיה לימדו פילוסופיה, הסטוריה לימדו הסטוריה, הדרישות היו דרישות רציניות והאוירה באוניברסיטה היתה טובה. פה ושם היו רמזים של אנטישמיות.

מנור: כן?

אברמוב: כן. ואל תשכח, בתקופה הזו האנטישמיות היתה חזקה.

מנור: בגלל המשבר.

אברמוב: כן. חזקה. באוניברסיטה הרגישו את זה בצורה, הייתי אומר, מעודנת למדי והיא לא... היא לא הפריעה.

מנור: גם אצל פרופסורים?

אברמוב: גם אצל פרופסורים, אם כי פה ושם, לפעמים ידעו למשל שזה אנטישמי. אבל הדבר הזה לא מצא... לא מצא בדרך כלל את ביטויו. היו גם פרופסורים אוהדים. אחד הפרופסורים, היה תלמיד שלי, הוא ביקש ממני שאני אלמד אותו עברית. הוא היה פרופסור לפילוסופיה יוונית ורצה לדעת קצת עברית. לכן הלימודים היו באוירה די נוחה, האוירה החיצונית היתה מאוד מאוד פעילה ומענינת מאוד, כי הרדיקליזם עורר תסיסה, או יותר נכון המשבר הכלכלי עורר תסיסה ורובם... [מתקן] ורבים, אלפים ורבבות ראו את עצמם קורבנות של משטר ולא ידעו איך להחלץ ממנו. הנוער, שהיה עוד יותר רגיש מההורים, העלה את הדבר הזה כמובן לטונים דיאלוגיים גבוהים מאוד, ולכן האוירה היתה רוויה ויכוח... ויכוח פוליטי די מאסיבי. 'ברנדס' למדתי גם כסטודנט למשפטים.

מנור: למדת אצלו.

אברמוב: לא אצל ברנדס, אבל למדתי את פיסקי הדין של ברנדס כשלמדתי בבית ספר למשפטים. גם קראתי כמה מהחיבורים, ה... ההרצאות הפילוסופיות של ברנדס, שהוא נתן בכל מיני חוגים. שם, למשל, למדתי מה פירוש הדבר "מונופולין", איזה אסון זה יכול להיות. אתה יודע שהוא היה האיש אשר ניסח את החוק נגד ה...

מנור: המונופול.

אברמוב: [ממשיך] מונופולין, אשר רוזבלט חוקק אותו, הוא יחד עם פרנקפורטר[?]. [---] הוא קרא לזה, יש לו הרצאה אחת שידועה בשם:

"The Curse of Bigness" - "הקללה של ביגנס", של גדולה. כל דבר, בין אם זה קואורפרציות, בין אם זה...

מנור: מונופול.

אברמוב: [ממשיך] "צ'יין סטורס", מונופולים, בין אם זה איגודים מקצועיים. זאת אומרת, בכל מקום שיש מונופול יש שם סכנה. ולמרות שהוא היה ליברלי הוא היה נגד התערבות ממשלה במשק הפרטי, ויחד עם זה הוא חייב חקיקה כדי לשבור מונופולים. זאת אומרת, מצד אחד [---] איזה ליברל אתה אם אתה דורש...

מנור: התערבות של המדינה.

אברמוב: [ממשיך] התערבותה של זרוע ממשלה בענינים כלכליים. מצד שני הוא אמר, אין ערך לענינים כלכליים ולחיים מפותחים של תחרות אם יש לך מונופולים. קודם תשבור מונופולים, אז יהיה לך משק חופשי. הדבר הזה גם כן חדר עמוק. בהרצאה שנתתי לפני חצי שנה בפקולטה למשפטים כאן, מה זה ליברליזם, לזכרו של פרופרסור קלינגהופר - אני חושב שזה מתפרסם עוד מטעם האוניברסיטה - שם אני ציטטתי בהרחבה את התפיסות של ברנדס ביחס למונופולים ולצורך לחסל מונופולים, כאיום הכי גדול לחברה החופשית. בקיצורו של דבר, השהיה שלי באמריקה, למרות שאני הקדשתי כמעט את כל הזמן ללימודים ולעבודה כדי להתקיים, כמובן העבודה הציונית, אבל יחד עם זה חייתי חיים אינטנסיבים בויכוחים פוליטיים, כמובן בעיקר בחוגים סטודנטיאליים. והיו גם פרופסורים צעירים [---] לדבר על זה. זו היתה באמת תקופה מענינת, והייתי אומר במידה מסוימת, זה הכשיר אותי לבוא לארץ ולהמשיך להתענין בתחום הפוליטיקה. זאת אומרת, זה משפט וזה הסטוריה, פוליטיקה זה קצת רקע פילוסופי, היו די מועילים.

מנור: אני ברשותך רוצה אולי נקודה נוספת שקשורה לתקופה ההיא. אתה ציינת כשהגעת, את ההכרות הטובה עם... עם סילבר. ואם אתה יכול קצת לפתח את הדמות הזאת, שהפך להיות בסופו של דבר אולי לאחד הד... [מתקן] אחת הדמויות הבולטות בקרב יהדות ארה"ב.

אברמוב: אני חושב שהוא ייסד את הכוח היהודי באמריקה.

מנור: סילבר.

אברמוב: [ממשיך] כך אני הייתי מגדיר אותו, את הכוח היהודי. אז קודם כל כאיש, הוא היה תלמיד חכם, שלא כדוגמת רוב הרבנים הרפורמיים, אפילו הקונסרבטיביים. הוא ידע את התלמוד, הוא היה רווי בהווי יהודי כי הוא בעצמו נולד בליטא. אביו היה רב ליטאי, אז אתה יכול לתאר לך מה היה הרקע שלו. הוא היה ציוני בילדותו, הוא היה חבר באגודת "הרצו"ן?] מילדותו, יחד עם [---]. שניהם בעצם יסדו את זה. איש שיחה נהדר ואדם טוב לב בלתי רגיל.

אבל בעבודה, כשם שהוא דרש מעצמו ללא גבול - התביעות שהוא תבע מעצמו היו כמעט בלתי אנושיות - כך הוא תבע גם מאחרים. ניומן היה מספר לי שב-1945 עד 48', [---] מ-46', כשהוא כבר השתלט על התנועה הציונית, היה עובד גם בלילה, היה נוסע ימים ולילות, היה ממש מכלה את כוחו אבל דרש מהאחרים לעשות. הוא לא יכול היה לסבול עצלנים, הוא לא יכול היה לסבול תירוצים ועם אותם האנשים שלא עבדו הוא היה מתיחס אליהם בצורה קשה מאוד. לעומת זה, אנשים שעבדו איתו והיו חרוצים, הוא התיחס יפה מאוד. אקצין אמר לי שהוא אהב אותו. והוא כינס סביבו חבורה של עובדים מצוינים. בקהילה, שזו היתה אחת הקהילות הרפורמיות הכי עשירות באמריקה, בית הכנסת שהוא עד היום הזה נקרא "The Temple" - בלי שם - "The Temple". בניין לפי מתכונת ביזנטינית. היה... [מתקן] היו דרשותיו מושכות יהודים וגויים כאחד. הוא היה נואם בחסד עליון וברמה אינטלקואל... [מתקן] אינטלקטואלית גבוהה. זו היתה קהילה של מתבוללים. אלה יהודים שבאו מבווריה ב-48' ושהספיקו כבר להתבולל פעמיים-שלוש. והוא, היה לו אומץ גם לדבר על ציונות. הוא דיבר גם על בעיות השעה, הוא גם לפעמים גם היה סוקר ספרים. קשה היה להכנס ביום ראשון ל"טמפל" כי מספר המבקרים בעיר, שהתדפקו על הדלתות כדי לשמוע את הדרשות שלו, היה עצום.

מנור: הוא ביום ראשון היה נותן את הדרשות?

אברמוב: ביום ראשון, לא בשבת. אלי הוא התיחס יפה מאוד. היה שואל לשלומי, איך הלימודים, וכאשר סיימתי את הלימודים אז הוא אמר לי: "אתה צריך להיות אקדמאי ולא עורך דין." אז אמרתי לו: תשמע, בארץ עכשיו ישנו[?] שפע כזה של מלומדים שבאו מ...

מנור: מגרמניה.

אברמוב: [ממשיך] גרמניה. [הוא] אומר: "אני אכתוב מכתב לשלזינגר." שלזינגר היה אז סגנו של מגנס. ועם שלזינגר... שלזינגר הוא הכיר אותו יפה, כנראה שהם למדו יחד ב-"Hebrew Union College". יש לי המכתב הזה. אז אני באתי לשלזינגר ושלזינגר אמר לי: "טוב[?], אנחנו יכולים... אתה יכול לעבוד פה ולקבל דוקטורט, אבל יש לנו פה פרופסורים דגולים; הסטוריונים - יש לנו עכשיו קמבנר[?]."

מנור: קמבנר[?], כן.

אברמוב: כן? "...אין לך פה שום סיכוי, אני אומר לך בגלוי." אז אני אמרתי לו: אני ידעתי את זה קודם, אני רק באתי אליך על פי רצונו של... של סילבר. ובזה, ב-34' נסעתי לאנגליה, ביליתי באנגליה חצי שנה. ובאנגליה נמצא כבר אחי, שלמד ב-"London School Economics". אז באתי לבלות איתו חצי שנה באנגליה' ושם הכרתי [את] זו שהיתה אשתי הראשונה, אשתי המנוחה. היתה יהודיה אנגליה...

ג

מנור: ילידת אנגליה.

אברמוב: מה?

מנור: ילידת אנגליה.

אברמוב: גם [---] ילידת אנגליה, היתה אחת המשפחות היהודיות הידועות באנגליה. אפילו בארץ יש כמה, נדמה לי, אלה שהגיעו... גולטון[?] היה שייך למשפחה הזאת, פרופסור יהונתן פרנקל מהאוניברסיטה העברית היה מהמשפחה הזאת, פרופסור...

מנור: מה היה שם משפחתה?

אברמוב: סנומן. וישנו פרופסור ניסים בר יעקב.

מנור: אה, גם הוא?

אברמוב: כן, אשתו היא "קוזינה" של ביתי. אז אני הכרתי שם את זו שעתידה היתה להיות אחר-כך אשתי המנוחה, שנפטרה אחרי[?] 15 שנה. ואחרי שביליתי באנגליה כמה חדשים ונפגשתי עם כמה עורכי דין, אז הגעתי לארץ.

מנור: אתה חוזר ארצה ב-1935 ואני חושב שכאן אנ...

אברמוב: 34'.

מנור: אה, 34'. כן. וכאן, בנקודה הזאת, אנחנו נסיים היום את הפגישה הראשונה. היום ה- 21 באוקטובר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 1</u>

<u>קלטת 1 - צד ב'</u>

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 2
קלטת 1 - צד ב'

מנור: ובכן, היום העשרה בחשוון תשנ"א, 29 באוקטובר 1990, וזוהי תחילת פגישה שניה עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקימת בביתו שבירושלים, במסגרת מפעל התיעוד ההסטורי של האוניברסיטה העברית שבירושלים, בנושא מדיניות החוץ והבטחון של מדינת ישראל.
אנחנו בפגישה הקודמת דיברנו על... זו היתה בעצם פגישה שהוקדשה לאוטוביוגרפיה קצרה שלך. שתי נקודות אתה רוצה לציין באשר לתקופה שדיברנו אודותיה עד 1934. האחת, שעוסקת בלימודיך בגימנסיה הרצליה, והשניה שקשורה לנושא הדת בארה"ב. ואולי כשנחזור לארה"ב, אני אולי אוסיף שאלה נוספת שקצת מענינת אותי. בבקשה.

אברמוב: בהיותי תלמיד בגימנסיה עסקתי, כידוע, במתן שעורים כדי להתקיים. אחד התלמידים שלי היה בן גיסתו של מנהיג "פועלי ציון שמאל", זאב אברמוביץ'. זאב אברמוביץ', שהיה מידידיו הקרובים של ברט בורוכוב, נחשב כאן לאב הרוחני של "פועלי ציון". באמצעותו אז פגשתי גם את משה ארן, לימים חבר כנסת, וגם את נחום ניר, גם הוא חבר כנסת.

מנור: רפלקס. רפלקס, שמו היה רפלקס.

אברמוב: רפלקס, כן. בשיחות האלה, שהיו לי עם אברמוביץ', נתגלה לפני העולם של המרכסיזם. כי הוא היה מרכסיסט מושבע וידע את תורתו בצורה מובהקת ביותר ושחה בה לכל הכוונים. ידע יפה את ההבדלים בין מרכסיזם, בין נאו-מרכסיזם, בין המרכסיזם הרפורמיסטי וכולי'. זוכר אני ששאלתי אותו מדוע "פועלי ציון שמאל" אינם משתתפים בקונגרס הציוני, והוא הסביר לי שזה גוף שהוא מיצג את הבורגנות, וכמובן של"פועלי ציון" אין שום מגע עם הגוף הזה. אבל מה שהרשים אותי ביותר, ביותר הוא ההשקפה שלו שהגשמת המרכסיזם היא בלתי נמנעת. אפשר כמובן לעכב את זה, אפשר לסייע[?] את זה. אנשים נבונים מסייעים, אנשים ריאקציונים מעכבים אבל סופו של המרכסיזם לנצח, כי המדע החברתי מחייב את זה. זאת אומרת שהדטרמיניזם - אני אז עוד לא השתמשתי במילה הזאת, הוא השתמש במילה - הוא חוק, כאילו חוק טבע אשר אין טעם להתקומם נגדו כי הטבע מחייב את נצחונו והגשמתו של הסוציאליזם. נדמה לי שהדבר הזה הרתיע אותי יותר מכל דבר אחר מפני הסוצ... [מתקן] מפני סוצ... [מתקן] מפני מרכסיזם או אפילו סוציאליזם, כי לא יכולתי להעלות על דעתי שהחברה האנושית איננה יכולה ליזום משהו לעצמה.

מנור: שהיא דטרמיניסטית באופיה.

אברמוב: כן, שהיא דטרמיניסטית באופיה ושאיננה יכולה לשנות את מהלך ההסטוריה לפי רוחה, אלא שעליה להכנע לחוק קבוע מראש.

מנור: כלומר שההתנהגות האנושית מוכתבת מראש על ידי כוחות שמחוץ ל... לשליטת האדם.

אברמוב: נכון, נכון. שההתנהגות האנושית נקבעת מחוק ולבן תמותה אין שליטה על החוקים האלה. כפי שאמרתי, הדבר הרתיע אותי אבל סייע בידו לא רק ארן וניר רפלקס. אגב, ארן ואברמוביץ' היו קבצנים מובהקים, ניר היה תמיד לבוש חליפה נאה עם עניבה. כנראה שהיה קצת בעל רכוש, הוא גם עסק בעריכת דין. אבל שני אלה היו פרולטרים מובהקים ו... ואחר-כך, כשקראתי קצת יותר, נדמה היה לי שאברמוביץ' אימץ לעצמו תדמית של יניין[?] כשהוא חי בגולה. קבצן מרוד שכולו קודש ל...

מנור: למהפכה.

אברמוב: [ממשיך] מרכסיזם. דודי, שגם הוא עבד בנמל אבל אחר-כך - כיון שהוא ברוסיה עוד הספיק ללמוד חשמל - נהיה חשמלאי ברכבות בלוד, לוד היתה אז צומת הרכבות בארץ, הוא גם כן היה סוציאליסט והוא גם כן היה מספק לי חומר בנושא הזה. והוא היה מאלה שיזמו הקמת ארגון משותף של פועלים יהודים וערבים ברכבת. והיה להם... זה היה הארגון המשותף הראשון. וזוכר אני שהיה להם צריף קטן באזור החולות שבין כרם התימנים בתל-אביב לבין יפו, ולפעמים הוא היה מביא אותי לשם. ושם פגשתי את בן-צבי, שהוא היה הפטרון של הארגון המשותף. זו הפרשה של פגישתי עם המרכסיזם.
עכשיו אני עובר לנושא השני של בעית הדת. בהיותי תלמיד בגימנסיה, הייתי כמובן בן למשפחה מסורתית, אבל ההורים היו מאוד ליברלים. הם ידעו שאני אינני שומר שבת. כל הבנים - אנחנו ארבעה אחים - לא היינו שומרים שבת. ובשבת, בחגים, היינו כמובן מלווים את ההורים לבית-הכנסת והיו לנו חמישה מקומות בכותל המזרח של בית-הכנסת - אבא וארבעה בנים, אבל בדת כדת לא החשבנו אותה. וזאת לדעת: גימנסיה הרצליה היתה המוסד החילוני הראשון בתולדות החינוך בארץ ישראל. משם פשטה החילוניות לכל מערכת החינוך בארץ.

מנור: לא קדם לה שום בית ספר?

אברמוב: שום בית ספר! הייתי אומר [ש]זה זכותו ההסטורית של המוסד הזה, שהיה הראשון שהוא היה חילוני. תנ"ך למדו בלי כיסוי ראש. היו גם שעורים בתלמוד בלי כיסוי ראש. מוסינזון, בשנה השמינית, לימד ביקורת המקרא, שזו היתה כפירה בכל המובנים. אני זוכר שפעם המורה הררי אמר: "אני יכול להבין את החגים כמו פסח שיש לזה תוכן לאומי, אני יכול להבין סוכות שיש לזה תוכן, אפילו ראש השנה שזה משתלב במעגל הטבע. אבל יום כיפור, אינני מבין

מה תוכנו של יום כיפור. אם זה עניין אינדבידואלי, האדם רוצה להתוודות בפני האלוהים, זה ענין פרטי שלו אבל זה לא חג שהוא חג לאומי." ולכן הייתי כולי חדור לאומיות כיאה לתלמיד נאמן של הגימנסיה הרצליה.
בבואי לאמריקה נתקלתי בפעם הראשונה בבעיה, בעית הדת, בשני מישורים: באוניברסיטה היתה כנסיה קטנה, רזביטורינית, קלוויניסטית בשביל סטודנטים. ובסקרנות - והתפילות היו נערכות בערך רבע שעה לפני שמונה, לפני התחלת ההרצאות ונמשכות בערך רבע שעה, עשרים דקות - כמה פעמים נכנסתי ומאוד מאוד התרשמתי. העוגב ניהל... [מתקן] ניגן קטעים מבאך, אחד הפרופסורים קרא קטעים מספר תהילים, כולם ישבו והקשיבו והתיחסו בכבוד לרגעים האלה ואני הסתכלתי בפני הסטודנטים - כמובן שכולם היו לא יהודים - וראיתי שהם מתיחסים לענין הזה בכבוד רב. לימים שאלתי סטודנט מה הוא מרגיש אחרי שהוא יוצא מהכנסיה, אז הוא אמר לי: "אני מרגיש שלוות נפש ואני יכול לגשת ללימודים ביתר קלות מאשר בהכנסי מיד לאחר המולת החיים." אבל ההשפעה הגדולה ביותר היתה כשנתקלתי פתאום בפלורליזם הדתי היהודי.
עבדתי אצל סילבר כשזה היה בית כנסת רפורמי, אבל היתה לי גם עבודה חלקית בבית כנסת קונסרבטיבי, בקהילה קונסרבטיבית. בקהילה הקונסרבטיבית התפילה היתה די מסורתית, אלא שלתדהמתי נשים וגברים ישבו ביחד.

מנור: אצל הקונסרבטיבים?

אברמוב: כן. ובמקהלה היו נשים. הדבר הזה, כמובן, משך את תשומת ליבי. זה מצא חן בעיני כשראיתי שמשפחה שלימה יושבת, כל בני המשפחה אחד ליד רעהו.

מנור: נשים גם עברו לפני התיבה או...?

אברמוב: לא, לא.

מנור: לא עלו גם לתורה?

אברמוב: לא עלו לתורה. אבל העובדה שנשים וגברים ישבו ביחד ובמקהלה היו גם... נשמעו קולות של נשים. וראיתי בזה תופעה מענינת מאוד, כביטוי לרצון לסגל את הדת היהודית לעידן החדש. יותר קשה היה לי לראות את ה... בית הכנסת הרפורמי. ישבו שם בגילוי ראש, לא עטפו את עצמם בטליתות. ביקרתי... בעצם הייתי מבקר אחר-כך בשלוש...

מנור: זאת אומרת, זה בבית הכנסת של סילבר?

אברמוב: כן. הדרשות היו בדרך כלל על נושאים אוניברסליים ולא דווקא יהודיים. סילבר היה היחידי שהעלה את הנושא הציוני. אבל גם הוא הקדיש חלק גדול מהדרשות שלו לנושאים אוניברסליים, וכשהייתי לפעמים נתקע בבית כנסת רפורמי
של רב אחר, קראו לזה ה... "בית הכנסת של..." [מתקן] "[בית הכנסת] מיסודם

של ההונגארים". שם הנושאים היו מובהקים אוניברסליים. היו לי שיחות על זה עם סילבר. סילבר הבהיר כמובן את חשיבותו של הפלורליזם הדתי, כי לדעתו דת שאיננה עונה על הצרכים של העידן, סופה להתנוון. אבל אני אמרתי לו אחר-כך, הטיפוח של נושאים אוניברסלים זה לא דווקא נושא יהודי. כיון שזה אוניברסלי, זה משותף לכל האנושות. מה היחוד כאן? והוא ענה לי: "אתה צודק שהדגשה של נושאים אוניברסליים, יש בה סכנה." הוא השתמש במשפט הזה שאני זוכר: "It can universalize us out of existence." והוא אומר: "והתפקיד שלנו," הוא אומר: "לאזן בין השניים. והציבור היהודי באמריקה, שהוא נמצא כאן שנים או שלושה דורות, הוא נוהה אחרי עקרונות ליברליים. הוא רואה ביהדות עקרון מוסרי עוד יותר מאשר עקרון דתי, ואם אנחנו לא נזין אותו בערכים אוניברסליים אנחנו נאבד אותו. לכן צריך לאזן תוכן יהודי וזהו, ותוכן אוניברסלי. והתפקיד שלנו," הוא אומר: "הוא קשה מאוד." הוא אומר: "אנחנו ערים לכך שאנחנו עלולים להפסיד אם לא נשמור על האיזון הזה." אמרתי לו: ומה דעתך במדינת ישראל... [מתקן] בארץ ישראל?

מנור: בארץ ישראל.

אז הוא אומר: "ארץ ישראל זה המקום היחידי שיהודי יכול להרשות לעצמו להיות חילוני."

מנור: כך סילבר אמר.

אברמוב: כך אמר סילבר. הוא אומר: "כאן, אם מתפרקים משייכות דתית - אפילו אם לא לוקחים אותה ברצינות אבל אין השתיכות לקהילה - היהודי הולך לאיבוד." זאת אומרת, אם אין אינסטיטוציה שיהודי משתייך אליה, לא נוכל לקיים את היהדות. כיון שהאופנה האמריקאית רואה בקונגרגציה את המקום ה[---] ביותר להזדהות, אז בשביל יהודי אמריקה זוהי ההזדהות הנוחה ביותר. הגויים הולכים לכנסיה ביום ראשון; היהודים הולכים לכנסיה ביום ראשון כי התפילות היו נערכות ביום...

מנור: ביום ראשון אצלו...

אברמוב: [ממשיך] ראשון. ביום ראשון, כן.

מנור: בשבת הוא לא היה עורך תפילה?

אברמוב: היתה תפילה אבל מעטים היו באים. הוא לא היה דורש בשבת.

מנור: מיד.

סוף צד ב' - קלטת 1

<u>קלטת 2 - צד א'</u>

אברמוב: "בארץ ישראל יהודי יכול להרשות לעצמו להיות חילוני מבלי לאבד את זהותו, כי הוא יהודי עשרים וארבע שעות ביום." זה, אני זוכר את המשפט הזה.

מנור: כך הוא אמר.

אברמוב: כך הוא אמר. "כאן באמריקה, דע לך, כל יהודי הוא רק יהודי חלקי, כי חלק גדול מהיום איננו מוקדש לחברה יהודית. אבל," הוא אומר: "אני כאן רוצה להזהיר אתכם בתורן?] העם הארץ ישראלי, הינתקות מהדת היהודית יש בה שתי סכנות: א. ניתוק הקשר עם הגולה. שנית, זה יצור ריקנות שלאומיות לא תחזיק מעמד לאורך ימים כי היא יוצרת ואקום." וכאן הוא אמר לי משפט מעניין: "כאן אנחנו מסתכמים [מתקן] מסתכנים בבואנו להטיף לערכים אוניברסאליים. בארץ ישראל אין מה לחשוש מזה, להיפך, שם היהדות הרפורמית, היא יכולה לפרות כי היא לא תביא לפרישה מהיהדות. וזה דווקא יפה שבארץ ישראל היהדות תתפרש כבעלת ערכים אוניברסאליים למול יהדות הנבואה, וזה תוכלו לטפח מבלי לסכן את זהותכם היהודית." אמר... [מתקן] והוא הוסיף עוד דבר אחד: "אבל אני הייתי מיעץ שקודם תנהיגו בארץ את הנוסח הקונסרבטיבי, זה יהיה יותר קל. לאחר מכן תעברו לרפורמי. אני עדיין מאמין שהתוכן והתמצית של היהדות זה יהדות הנבואה, יהדות המוסר." הדברים האלה עשו עלי רושם כביר והם הביאו אותי לידי כך, לא רק שאני כתבתי ספר, הביאו לידי כך שהיום אני יושב ראש ההנהלה של ה-"Hebrew Union Collage" בירושלים. זוהי תוצאה, הייתי אומר, כמעט ישירה של שיחות רבות שניהלתי עם סילבר.

מנור: סילבר עצמו, הוא היה יהודי שומר מצוות?

אברמוב: לא.

מנור: בכלל לא.

אברמוב: הייתי בב... [מתקן] היה לו בית כשר כי הוא היה למדן, אביו היה רב אורתודוכסי וממנו הוא למד, זאת אומרת הוא ידע גמרא. שלא כאותם רבנים רפורמיים באותה תקופה, שידיעתם ביהדות היתה קלושה והם לא ידעו עברית, הוא דיבר עברית מעולה. הם לא ידעו לומר משפט אחד בעברית, לא היו בקיאים במקורות. הוא היה בקיא במקורות ורבנים היו באים אליו. הוא קיים בית כשר פשוט כדי לאפשר ליהודים אורתודוכסים...

מנור: לאכול אצלו.

אברמוב: [ממשיך] מסורתיים לבוא לביתו. לא מתוך שכנוע או מתן חשיבות כל-כך לנושא, אלא כדי שביתו יהיה פתוח לכל יהודי.

מנור: אתה ציינת בפגישה הקודמת את החשיבות העצומה אולי שיש לסילבר בתולדות יהדות ארה"ב, בכך שהוא אולי היה הראשון אשר הפך את יהדות ארה"ב לגורם פוליטי חשוב כבד משקל. וכאן הייתי רוצה אולי קצת להרחיב את הנושא, מכיון שאתה הכרת אותו הרי אישית היטב. כיצד הוא עשה זאת באופן מעשי?

אברמוב: אנחנו קופצים תקופה.

מנור: אה. אז אנחנו נגיע לכך.

אברמוב: אז אם התלמיד[?] מוכן, אז אני מוכן להכניס את הפרק הזה. או שנגיע לזה.

מנור: או שנגיע לזה.

אברמוב: טוב.

מנור: אם כן, אנח...

אברמוב: [ממשיך] כי אני ב-34' עזבתי.

מנור: כן, כן. אם כי אני חושב שאולי אפילו כבר ב-34'... עוד לפני 34' כבר ניכרה בו התכונה הזו, של המגמה לפוליטיזציה, יותר נכון להפוך את יהדות ארה"ב לכוח פוליטי [---]. זה היה כבר קיים אז אצלו.

אברמוב: באותה תקופה זה לא היה קיים.

מנור: בכלל?

אברמוב: לא. באותה תקופה הוא היה חסיד נלהב של ברנדס, הוא גם אימץ לעצמו את תורתו של ברנדס, גם על זה היו לנו ויכוחים. הוא הסכים עם ברנדס שהגשמת הציונות, שפירושה מדינה יהודית, אין פירושו של דבר חיסול הגולה. מה שהציונות, מה שמדינה יהודית תיתן, היא תיתן מה שלא היה להם קודם, אופציה לחיות במדינה או להשאר בגולה. מתן האופציה זוהי דת[?] המציאות, הציונות. הוא גם הבחין בין שני אלמנטים. הוא אמר שיהדות מזרח אירופה היא אומה. אומנם חסרה לה טריטוריה, אבל יש לה כל האטריביוטים של אומה: לשון, תרבות, התארגנות. והראיה - הם ראו את עצמם כבני מיעוט לאומי ששרויים ברוב נוכרי. אבל הם לא ראו את עצמם כפולנים בני דת משה אלא ראו את עצמם כיהודים בני העם היהודי, המהווה מיעוט בקרב החברה הפולנית. ובכן, היו שתי אומות

יהוד... [מתקן] שני אלמנטים יהודיים - מזרח אירופה, שזו היתה אומה; אמריקה...

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: [ממשיך] היתה קהילה. בישראל... [מתקן] בארץ ישראל, הוא אומר, הולכת ונוצרת אומה. אז יש שתי אומות - האומה של מזרח אירופה, האומה בארץ ישראל...

מנור: והקהילה.

אברמוב: [ממשיך] והקהילה...

מנור: בארה"ב.

אברמוב: [ממשיך] בארצות המערב, כולל ארה"ב. זו היתה תפיסס... [מתקן] תפיסתו את היהדות. הוא היה כמובן יותר מברנדס מבחינה זו שהוא היה אחד-העמיסט מובהק... מובהק, והחשיב מאוד את השפעת הציונות על יהדות אמריקה. הוא, במידה רבה, היה, כפי שאחר-כך התפתח קפלן, הוא העניק למדינה היהודית שעתידה לקום, הוא העניק לה מעמד אינסטרומנטלי. היא תפתור את בעיית האומה היהודית אבל היא גם אינסטרומנט מועיל לחיזוק התודעה היהודית של אלה שגרים בתפוצה. זו היתה אז השקפתו שהיתה השקפה ברנדסיסטית מובהקת, שברנדס פיתח אותה בצורה מפורשת.

מנור: טוב, אנחנו נחזור כרונולוגית לשנת 34', כאשר אתה עוזב את ארה"ב וחוזר ארצה דרך אנגליה, ובבואך נוטל עמך נפש נוספת לארץ והיא רעייתך המנוחה.

אברמוב: כן. אני ביליתי באנגליה כמה חודשים. זו היתה חוויה גדולה, כי תיכף התברר לי שבאתי מציוויליזציה אחת ונכנסתי לציוויליזציה שניה. לא רק סגנון הדיבור, שהיה מאופק ונהג ב-Understatement לעומת הסגנון האמריקאי, שהיה בדרך כלל גדוש בסופרלטיבים, והיה נעדר הפתיחות שנודעה[?] לאמריקאים. נתן מיד הרגשה שזו כמעט אומה אחרת. ביקרתי בבתי המשפט מכיון שזה עניין אותי, כי אני התכוונתי לעסוק בעריכת דין. ראיתי את השקט השורר בבית המשפט האנגלי לעומת הרעש שלפעמים מתגלה בבית משפט אמריקאי, גם בדיבורם של השופטים. אני התפעלתי מדיבורו השקט, הן של השופט והן של עורכי הדין. הייתי אומר כמעט היה דיבור בלחש בלי אמוציות, בלי התרגשות. ו... והבינותי שלאנגלים יש באמת יחוד משלהם. לא רק העיר עצמה, שהיא עיר עתיקה ואתה מרגיש מיד בשורשיות של הציוויליזציה הזאת, בו בזמן שאמריקה היא ממש חדשה והאמריקאים גם לא היתה להם נטיה לשמר מקומות עתיקים. ואילו ראיתי איך שהאנגלים שקדו על שימורם של מקומות שאין להם אפילו ערך אסטטי מיוחד, אבל בגלל הוותק שלהם...

מנור: הערך ההסטורי.

אברמוב: [ממשיך] כן, הם עשו זאת. והדבר הזה השפיע עלי. ואשתי שהיתה כבר דור שלישי באנגליה, היתה חניכה... חניכת אוניברסיטה, וכדרך משפחות מסוג מסוים השתלמה ביוונית ולאטינית לפי מנהג האנגלים באותו זמן בלימודים קלאסיים. ובקיץ היו שולחים אותה לגרמניה להשתלם בגרמנית, שזו היתה שפת התרבות.

מנור: גם באנג... [מתקן] גם האנגלים ראו בה... [מגחך].

אברמוב: [ממשיך] בקיץ. ודיברה אנגלית שוט... [מתקן] גרמנית שוטפת. ידעה עברית מהבית.

מנור: אה, הבית ידע עברית?

אברמוב: ידע עברית כי אביה היה אומנם סוחר אבל היה תלמיד חכם, כי הוא היה אחד מארבעה יל... [מתקן] מעשרה ילדים, וכל הבנים, לפני שהם למדו מקצועות, צריכים היו ללמוד יהדות ב-"Jews Collage"' שזה הבית המדרש לרבנים.

מנור: מה היה משפחתה?

אברמוב: סנומן.

מנור: סנומן.

אברמוב: סנומן. זו משפחה מאוד מסועפת שיש לה כמה... כמה נציגים בארץ הזאת. משפחת קולטיין; אם אתה מכיר את פרופסור יהונתן פרנקל מהאוניברסיטה העברית, פרופסור להסטוריה רוסית; פרופסור בר יעקב...

מנור: ניסים.

אברמוב: [ממשיך] יחסים בינלאומיים...

מנור: משפט בינלאומי.

אברמוב: כן?

מנור: משפט בינלאומי.

אברמוב: משפט בינלאומי.

מנור: ואשתו.

אברמוב: כן, אשתו. אשתו היא אנגליה.

מנור: אשתו היה ממשפחת סנומן?

אברמוב: אשתו משפחת סנומן, כן. וגם אשתו של פרנקל.

מנור: סנומן זה שם, אני מתאר לעצמי, אנגלי. המקור וודאי היה אחרת.

אברמוב: [---משובש---]. והיא הכניסה אותי קצת לעולם הקלאסי. סליחה.

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: [ממשיך] והעולם הקלאסי, בשבילה זה היה שיא התרבות. היא, בבואה לארץ הוזמנה ללמד באוניברסיטה של תל-אביב, שהתחילה יותר מאוחר להתפתח, אבל היא לא אהבה הוראה בפומבי. אבל שלחו לה תמיד תלמידים ביוונית ולאטינית. ביליתי כמה חודשים באנגליה וחזרתי לארץ. אני חושב שזה היה בסתיו 1934.

מנור: כלומר, נישאת באנגליה?

אברמוב: כן. נישאתי באנגליה כעבור שנתיים או של... [מתקן] כעבור שלוש שנים. באתי לארץ. כבר ברדתי, באוניה הרגשתי כבר...

מנור: בתל-אביב.

אברמוב: בתל-אביב, נמל יפו, עוד לא היה נמל תל-אביב.

מנור: אה, נכון. ב-36' תל-אביב. נכון.

אברמוב: אני ירדתי ב-34'.

מנור: ב-34'. ב-36' בנו את הנמל של תל-אביב.

אברמוב: נכון, נכון. ב-34' ירדו איתי יחד כבר יהודים גרמנים, ובמכס כבר נתקלתי בהם וראיתי, אלו הם יצורים שהארץ עוד לא ראתה אותם. ראיתי כאן את אירופה היפה. באתי לבית הורי ברחוב בר-כוכבא 2, שעדיין עומד, וראיתי תל-אביב אחרת. משך שמונת השנים, ש... שבע שנים שנעדרתי מהארץ, כמעט שלא הכרתי את העיר. היא גדלה והתרחבה. יצאתי עם... עם ההורים שלי לככר מוגרבי וראיתי קהל צועד ברחובות, יורד לקראת הים. על יד הים היה הקאזינו הידוע שהיום כבר איננו קיים, והיתה אוירה מאוד מאוד נוחה, שרויה באופטימיות והתברר מיד שהארץ נמצאת בהתפתחות די מהירה.

מנור: כלומר העליה הגרמנית הורגשה היטב.

אברמוב: הורגשה היטב, הורגשה היטב. אלה היו טיפוסים יפים. אתה יכולת להרגיש את זה כשכבר היו חנויות מסוג אחר, מהטיפוס של חנויות מכולת שתל-אביב התברכה בהם...

מנור: בשנות העשרים.

אברמוב: [ממשיך] בשנים הראשונות. היו חלונות ראווה כבר מכובדים, נוסח אירופה. וראית גרמנים מאכלסים את בתי הקפה והדיבור הגרמני היה מאוד מאוד...

מנור: שמעו גרמנית.

אברמוב: [ממשיך] מאוד נפוץ. והיתה הרגשה שאנחנו נכנסים לעידן חדש.

מנור: כלומר הם התקבלו בצורה [---] על-ידי הציבור היהודי כאן?

אברמוב: היתה לי הרגשה שהציבור היהודי ראה בהם טיפוסים מוזרים קצת. נימוסיהם היפים, הדיוק שלהם, צורת הדיבור שלהם, כל אלה עוררו תמיהות כי תל-אביב, עד אותה תקופה, היתה העתקה כמעט מדויקת של ההווי היהודי במזרח אירופה. והנה נכנס אלמנט אירופאי מובהק, והוא מתחיל לשנות את צורת הענינים. פתאום ראיתי שלטים של רופאים רבים שקודם את שמותיהם לא ראיתי.

מנור: ותל-אביב הגיעה אז עד אזור העיריה של היום בערך?

אברמוב: מה אתה אומר?

מנור: הגודל של תל-אביב בערך עד אזור העיריה.

אברמוב: הייתי אומר, הגיע כמעט עד כיכר דיזנגוף, עוד לא היה כיכר דיזנגוף אבל בערך. ותנועת הבנין היתה בעיצומה. פה ושם שמעתי שמחירי הקרקעות עלו ואלה שהחזיקו מגרשים הרוויחו כסף רב, ואז התחילו לבנות את רחוב בן יהודה ואת רחוב דיזנגוף, ואלה היו שכונות המגורים של העליה הגרמנית. בשני הרחובות האלה, השפה הדומיננטית היתה השפה הגרמנית, שם היו כמה חנויות יפות והיו בתי קפה יפים. כמובן שנוסף לזה שאני התחלתי... התחלתי להתכונן לבחינות עורכי דין - אני נחשבתי לעורך דין זר, "FOREIGN" - אז הייתי צריך להתכונן לבחינות...

מנור: אצל הבריטים.

אברמוב: אצל הבריטים. לא מיהרתי ורציתי קצת לקבל אוריינטציה מהמצב בארץ. והרוחות אז סערו. משפט ארלוזורוב [---], וראיתי איך שמשפחות ממש נקרעו. אלה גרסו גירסה אחת, בני משפחה אחרים גרסה אחרת, והיה אפילו מתח משפחתי בכמה בתים ולא האמנתי למראה עיני, באיזה צורה הישוב היה מפולג. באויר היתה שינאה, שינאה. ואחרי שנים רבות באמריקה, בביקור באמריקה, השנאה הדהימה אותי יותר מהכל. סימני הקיצוניות היו חמורים מאוד. והיו אז התנגשויות [---] בין הפגנות של רוויזיוניסטים וקבוצות... איך קוראים לקבוצות...

מנור: "הפועל".

אברמוב: "הפועל", כן. קבוצות "הפועל". וסכסוכי עבודה בקשר ל... לא לעבודה עברית אלא מתן עבודה לבית"רים.

מנור: שלא קיבלו עבודה.

אברמוב: שלא קיבלו עבודה, כי עבודה אז אפשר היה לקבל אך ורק באמצעות לשכת העבודה של ההסתדרות. ונימצאו קבלנים שהיו לוקחים פועלים מחוץ ללשכה, אלה היו בעיקר בית"רים, וגם שם, אומנות האגרופים התפתחה בצורה מרשימה ביותר. זה הדהים אותי לראות שנאה, הזקקות כמעט מיידית לעימות, כאשר מאשימים את הבריטים שהם כביכול מתערבים לצד זה או לצד אחר. והייתי אומר, הקיצוניות גאתה. ההתרשמות שלי...

מנור: גם היתה קיצוניות בין חילוניים ודתיים או לא?

אברמוב: לא.

מנור: לא.

אברמוב: בכלל לא. הייתי אומר, לרבנות הראשית לא היתה שום השפעה על חיי הישוב. הגרמנים רק חיזקו את האלמנט החילוני שבישוב. אומנם נודע לי שהיתה קבוצה של גרמנים שייסדו בית-ס... [מתקן] שייסדו בית כנסת מעין רפורמי, ובית הכנסת הזה התגלגל אחר-כך לבית-ספר, ששמו בית-ספר על שם היהודי הוגה הדעות והרב הרפורמי הגרמני, ששמו היה... אני אזכר... הוא ישב במחנות הסגר, לא רצה לעזוב את קהילתו, וכשהסתימה המלחמה בכל זאת השתחרר והגיע... והגיע לארה"ב. ובית הספר הזה, גם קהילה על ידו קיימת, אבל הנושא הדתי בכלל לא היה קיים כנושא, אשר לא רק שפילג את הישוב אלא נושא בכלל שהעלה התענינות כלשהי בקרב הציבור.

מנור: כלומר הציבור, מרביתו היה חילוני מובהק.

אברמוב: היה חילוני מובהק. כפי שאמרתי, העליה הגרמנית מצד אחד והעליה החלוצית מהצד השני היו על טהרת החילוניות.

מנור: עכשיו, היה גם מתח בין-עדתי, כלומר בתוך הציבור האשכנזי, למשל בין גליצאים ופולנים או...?

אברמוב: לא. לא.

מנור: זה לא היה.

אברמוב: לא, לא. אומנם בבחירות לאסיפת הנבחרים הופיעה רשימה של יוצאי פולניה וזכתה במספר מנדטים. ונדמה לי שהם היו הקבוצה היחידה אשר הופיעה ברשימה של [---]. סליחה שאני מפסיק, אבל אותו הרב הרפורמי, שמו היה ליאו בק.

מנור: שעל שמו בחיפה אחר-כך בית הספר.

אברמוב: אם כן, התענ... [מתקן] היו לי ידידים גם בין ה... אנשי מפלגת העבודה. אז קראו לזה...

מנור: מפא"י.

אברמוב: [ממשיך] מפא"י ובין הרביזיוניסטים. בסופו של דבר נכנסתי לעבוד במשרד של רביזיוניסט ידוע ששמו בנימין, שהיה אחד מעורכי הדין של ידידנו [---] במשפט ארלוזורוב.

מנור: הסיבה אולי גם - אולי זו שאלה מעניינת - הסיבה אולי לכך שמספר רב של עורכי דין השתיכו למחנה הרביזיוניסטי היתה אולי מכיון שכל הדלתות האחריות נסגרו בפניהם.

אברמוב: אני לא חושב שמספרם היה כל-כך רב. הם בלטו במקצוע אבל הם לא היו כל-כך רבים. הרפואה היתה פתוחה בפניהם, היה ויינשל אחד שהיה רופא בתל-אביב ואחיו, דוקטור ויינשל, היה עורך דין מהמפורסמים בארץ בחיפה.

אברמוב: [ממשיך] מה שהרשים אותי ביותר, זה שהיתה גם הקיצוניות של הרביזיוניסטים וגם הקיצוניות של מפא"י. ראיית המתנגד כשונא ולא ראייתו כיריב...

מנור: כיריב.

אברמוב: [ממשיך] זה אפ... זה אפיין אותנו, ואני חשתי שכאן טמונה סכנה. זוכר אני, כאשר בן-גוריון... היתה ידיעה שבן-גוריון חתם על הסכם עם

ז'בוטינסקי בנוגע לפתרון סכסוכי [---]. והויכוח העז שהתעורר אז במפלגת העבודה, שעקבתי אותו בהתענינות רבה. וגם שם התפתח ויכוח חריף מאוד, ובסופו שמשאל העם שנערך בהסתדרות הביס את ההסכם אשר בן-גוריון חתם עם ז'בוטינסקי. באותה תקופה גם, זאת אומרת, כעבור שנתיים התחיל המרד בספרד.

מנור: 36'.

אברמוב: זוכר אני איך שמפלגת העבודה ראתה את עצמה כאילו היא שייכת למחנה הרפובליקאי שנלחם בספרד, והרביזיוניסטים זה המחנה של פרנקו. זאת אומרת שהאנאלוגיות היו כל-כך בולטות, שאתה חשבת שאתה לא יושב בישוב קטן שמספרו אז ודאי היה מאתיים אלף, אלא אתה באיזה זירה עולמית, וכאן נחתכים גורלם של עמים וארצות.

מנור: כשאתה עזבת ב-27' זה לא היה ניכר?

אברמוב: לא. לא, לא.

מנור: כלומר, ה... יכול להיות שאולי הרצח של ארלוזורוב תרם רבות לחידוד השנאה.

אברמוב: יכול להיות, יכול להיות. נכנסתי לעריכת דין.

מנור: ב-35'?

אברמוב: ב-36'. לא, 35' נכנסתי לעבוד במשרד של עורך דין דונקרמן, שהיה...

מנור: שהיה שופט עליון [---].

אברמוב: [ממשיך] שופט עליון. לאחר שנה החלטתי לעבוד בירושלים, קיבלתי הזמנה מברנרד ג'וזף, הלא הוא דב יוסף...

מנור: דב יוסף.

אברמוב: [ממשיך] ועבדתי שם [---] שנתיים, לא זוכר. זו היתה עבודה מענינת מאוד, שהיא הביאה אותי בקשרים עם מרדכי אליאש, שהיה עורך דין מפורסם מאוד, ולימים נהיה השגריר הראשון של מדינת ישראל באנגליה. זה הביא אותי גם בקשר עם אבקריוס ביי. אבקריוס ביי היה ממוצא ארמני, שהיה עורך דין מצליח מאוד בירושלים, ובמשרד שלו עבד גולטן[?] שהיה קרוב של אשתי, גולטן סנומן. עבדתי אצל דוב יוסף, ברנרד ג'וזף, ולאחר שסיימתי את הסטאז' עברתי לתל-אביב ונכנסתי למשרדו של יצחק [---], שהיה ממוצא רוסי. אחרי המהפכה הרוסית עבר לאנגליה, נהיה שם [---] והיה לו משרד טוב, והוא היה... והוא,

יחד עם הוראס סאמר האנגלי, היו שני הפרקליטים שהגנו על אוסתבסקי ועל...
אוסתבסקי ו...

מנור: לא... [---] שלושה היו.

אברמוב: [ממשיך] אחימאיר קיבל שחרור על תנאי.

מנור: כן, ההוא יצא. אבל היו שלושה. טוב, אנחנו ניזכר.

אברמוב: אנחנו ניזכר. העבודה המשפטית היתה די מענינת. א. היו [---] עם קליינטים ערבים גם כן.

מנור: ערבים מיפו אני מבין.

אברמוב: רק מיפו, כן. לימים קיבלנו אלינו למשרד ערבי, איברהים סיקסוק. אברהים סיקסוק בא אלי ב-36', כשהתחילו המאורעות. הוא אומר לי: "אני רוצה לקבל כאן עבודה במשרד ואחר-כך להתחיל ללמוד משפטים. שמי איברהים סיקסוק." אני שואל אותו: מדוע אתה רוצה לבוא לעבוד במשרד שלי? הוא אומר: "אני מבין שאתה בוגר גימנסיה הרצליה? גם אני בוגר גימנסיה הרצליה."

מנור: איך?

אברמוב: בגימנסיה הרצליה תמיד היו ערבים, משפחות המיוחסות ביותר.

מנור: לא ידעתי.

אברמוב: כן. קיבלתי את איברהים סיקסוק לעבודה במשרד, עבד אצלי שנים רבות, נהיה אחר-כך עורך דין. כאשר קמה מדינת ישראל הוא התמנה לשופט שלום בעכו ורצו שם שופט שידע את שתי השפות, העברית והערבית. לאחר מכן הוא התחתן עם יהודיה גרמניה ונסעו נדמה לי לקפריסין והתחתנו שם, אחר-כך החליטו לעזוב את הארץ. הוא בא ואמר לי: "בחברה הערבית לא מקבלים אותי כערבי, בחברה היהודית לא מקבלים אותי ואת אשתי כערבים...

מנור: [מתקן] כיהודים.

אברמוב: [ממשיך] כן, והם עזבו את הארץ ועברו למונטריאול-קנדה. כעבור שנים אחדות הוא בא אלי כדי שאני אשתדל לשחרר את רכושו מרכוש הנפקדים. הוא אומר [ש]הוא לא ברח מהארץ, הוא נשאר כל הזמן פה, מדוע זה הכניסו את רכושו לקטגוריה של רכוש נפקדים? אני טיפלתי בדבר הזה, שיחררתי את הרכוש, הוא חזר לקנדה. זה כבר שנים רבות שלא שמעתי ממנו דבר. אם כן, המשרד הזה התפתח מאוד, אני הייתי אחר-כך שותף איתו ו...

מנור: כלומר, הוא עבד לבד [---].

אברמוב: הוא עבד לבד והיה אצלו... כן, היה לו עורך דין גרמני, דוקטור פורשנלר[?], שהיו לו קליינטים משלו שבאו מגרמניה והוא טיפל בהם. אני, בהתחלה היו לי קליינטים שלי והיה לנו רק סידור משרדי. יותר מאוחר אנחנו... אנחנו קיימנו שותפות והעבודה התפתחה יפה והייתי אומר שראיתי ברכה בעמלי. ליבי בכל זאת היה גם בכתיבה וגם בפוליטיקה. בכתיבה המשכתי לכתוב ל"ארץ".

מנור: באופן קבוע מידי חודש בחודשו?

אברמוב: כן. אבל מאמרים ארוכים התחלתי לכתוב ב"הפועל הצעיר". שם פרסמתי סריה של שמונה מאמרים, שזה בערך חצי ספר - אני כרכתי את זה פה כספר - על ליברליזם. אגיד לך איך הגעתי לדבר הזה. זה התפרסם ב-1940, אבל מאחר שכבר לא יכולתי לקבל ספרים מחוץ לארץ כי המלחמה ניתקה את הקשרים, הפסקתי את הדבר הזה ויותר לא חידשתי את זה. כי כאשר הסתכלתי במצב העניינים כאן וראיתי את השנאה התהומית בין שני המחנות, וראיתי מצד אחד צמיחה בלתי פוסקת של ההסתדרות, כאשר לצד המעשים הקונסטרוקטיביים יותר, היתה בה גם שאיפה להשתלטות, מצד שני ראיתי את הארגון השני שנקרא "האיחוד האזרחי". "האיחוד האזרחי" היה מורכב מאנשי המושבות הותיקות ומראשי העיריות היהודיות, שבראשן עמד אז רוקח, שזה היה, הייתי אומר, ושקראו לזה "ארגון ישוביסטי". זאת אומרת, הם לא ראו את הציונות בהיקפה הגדול אבל דאגו לאינטרסים הפרטיקולריים שלהם. ואחר-כך ראיתי את הפלג הרביזיוניסטי אשר, הייתי אומר, כוחו במלל היה יותר גדול מאשר כוחו...

מנור: במעשים.

אברמוב: [ממשיך] במעשיו. אז אני התחלתי לחזור, הייתי אומר, [---] האמריקאי או האנגלו-סקסי נאמר, ולהתחיל לטפל בנושא של ליברליזם, ופרסמתי שמונה מאמרים ארוכים ב"פועל הצעיר". הכרתי את ישראל כהן, שהיה אז עורך "הפועל הצעיר" - אדם מאוד ליברלי, אדם מאוד תרבותי - ומצאתי איתו לשון משותפת. הוא לא אמר שהוא ליברלי אבל במהותו היה איש מאוד מאוד ליברלי.

מנור: למרות שהשתייך למ... למפא"י.

אברמוב: למרות ש... אבל הוא היה מאנשי "הפועל הצעיר", הוא היגר[?] לשם. אז לפי ההסכם ה... שבין שתי המפלגות, ה"דבר" היה בעריכת אקס [אנשי מפא"י, ו"הפועל הצעיר" היה בעריכת אקס אנשי הפועל הצעיר. ומצאתי ענין רב ב... ענין רב בכתיבה. "האיחוד האזרחי", גם התאחדות האיכרים, היו מוציאים כתב עת יפה ששמו היה "בוסתנאי". זה כמובן היה כתב עת שעניין האינטרסים שלו ב[---] וביוזמה הפרטית, אבל הוא היה ערוך בטוב טעם והיה על רמה גבוהה מאוד.

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: ...ארוכות עם סמילנסקי. סמילנסקי הסביר לי מדוע אי אפשר להחרים בכלל את הערבים וצריך גם לתת להם תעסוקה. הוא גרס שיש [---] של המשק היהודי צריך להיות פתוח גם לערבים, לאמור תהיה עבודה מעורבת. ולא יתכן ליצור [---] כלשהו, כולו על טהרת היהודים. כלומר, אנחנו חיים בארץ הזאת בה שני עמים, ושני העמים ימשיכו להתקיים בה ולכן צריך לגלות פתיחות. אני לעומת זה טענתי על הצורך בקליטת עליה ובהמשך ההתישבות היהודית. הוא כמובן הסכים עם שתי הנקודות האלה, הוא לא חל... חלק על זה בכלל. הוא רק אמר שאחוז מסוים של ערבים הוא דבר חיובי בהתפתחות החברתית של הארץ כיום, וגם לעתיד לבוא.

מנור: הוא גם היה בעד פתיחת ההסתדרות ל...

אברמוב: בעד...?

מנור: פתיחת ההסתדרות לחברים ערבים?

אברמוב: לא.

מנור: לא.

אברמוב: [ממשיך] על זה אנחנו לא שוחחנו. על זה לא שוחחנו. נודע לי באותם הימים, וזה היה כבר אחרי 36' כשהחלו הפרעות, שהוא, היו לו מגעים עם אנשי "ברית שלום". אחר... אחר-כך, כשלמדתי את הנושא הזה, התברר לי [ש]הוא לא היה חבר פעיל אבל היה קרוב מאוד לדעות של אנשי "ברית שלום", והיה גם מקורב... מקורב למגנס[?].

מנור: מגנס[?].

אברמוב: אם כן, אלה היו האנשים שאני... שאני, הזדמן לי להפגש איתם. השתתפתי גם באנציקלופדיה שהוצאת "מסדה" התחילה להוציא, אנציקלופדיה קטנה.

מנור: כן, כן. הראשונה.

אברמוב: הראשונה, כן. אז פנו אלי ואני השתתפתי באנציקלופדיה על ערכים, נדמה לי, של ההסטוריה האמריקאית. ו...

מנור: ובעריכת דין אתה עסקת כל הזמן בתחום האזרחי אני מבין, או הפלילי?

אברמוב: נאמר, היה מקרה אחד. ב-1936 נרצח חלבן יהודי בשכונת בורוכוב. בשכונת בורוכוב עדיין היו תושבים שהחזיקו רפתות. היום זה גבעתיים. והנה רפתן אחד נרצח על ידי שני ערבים. המשפחה מינתה את דב יוסף לשמש פרקליט לשני הערבים. דוב יוסף ביקש ממני שאני אשתתף במשפט הזה, ושנינו הכינונו את המשפט. זוכר אני שאנחנו נסענו ליפו כי המשפט היה ביפו, והסמכות על גבעתיים, על שכונת בורוכוב היתה בית המשפט המחוזי ביפו. בראש בית המשפט המחוזי ישב השופט הבריטי קופלנד, אנגלי אלגנטי מאוד, יפה תואר, קר רוח. היה לנו ברור שהערבים האלה יהיו נידונים למוות. והנה נגמר המשפט וקופלנד קרא את פסק הדין לאמור: "אתם אשמים, ולכן ביום שיקבע הנציב העליון יקחו אותכם לגרדום, יתלו אותכם עד צאת נשמתכם."
הערבים התעלפו, ככה... לא נפלו כי אם התחלקו מתחת... מתחת... תחת השו... כמעט תחת השולחן. דב יוסף החוויר, אני כמעט שהתעלפתי יחד עם שני הערבים. והנה אנחנו עומדים לצאת, קורא לנו "האמבשר". "האמבשר" זהו ה... השמש הגדול של בית המשפט. "אמבשר" זו מילה ערבית. "אמבשר" - בעצם יש לזה [---]...

מנור: תורכי...

אברמוב: [ממשיך] "המבשר".

מנור: אה, המבשר.

אברמוב: [ממשיך] המבשר. אמבשר - מבשר. זאת אומרת הוא היה מכריז...

מנור: מכריז את ה...

אברמוב: "הפרזידנט קורא לכם." ה... נשיא בית המשפט. "President calls you in chambers". אנחנו נכנסנו לצ'ימברס של בית המשפט. קופלנד מציע לנו "דרינק", הוא בעצמו לקח "דרינק", אנחנו [---] מתוך נימוס לגמנו קצת מה"דרינק". כשיצאנו אמרנו: ברוך שפטרנו, ויחד עם זה התפעלנו מקור...

מנור: קור רוח.

אברמוב: [ממשיך] הרוח של השופט האנגלי. שופט יהודי בשום אופן לא היה מעלה על דעתו שנוכל לשתות משקה, ולהזמין אחרים להשתתף בשתיה זו. זה אחד הרשמים שלי של בית המשפט. הייתי מופיע לעיתים קרובות [---]. אחר-כך, כשבית המשפט המחוזי נפתח כאן בתל-אביב, אחרי המאורעות של 39...

מנור: דרך יפו-תל אביב שם, כן.

אברמוב: [ממשיך] בתל-אביב, הייתי מופיע גם בפני השופט מאני, שניהל בדרך כלל את המשפטים בבית המשפט המחוזי בתל-אביב. המשרד של בנימיני היה תמיד [---] רביזיוניסטי. היו שם האחים וינשל; היה שם פון ויזל; היה עיתונאי מוינה, אדם... אדם מענין, מענין מאוד; היה ברוך וינשטיין, שאחר-כך עבר לציונים הכלליים; לפעמים היה נכנס מאיר גרוסמן.

מנור: שהוא היה מספר שתיים בתנועה.

אברמוב: אחרי... ז'בוטינסקי אף פעם לא [---]. מאיר גרוסמן, והיו טיפוסים אחרים. זה נתן לי הזדמנות לדבר רוסית, הם כולם היו דוברי רוסית. המפלגה הרביזיוניסטית היתה מפלגת דוברי רוסית. לפחות המנהיגות, המנהיגות שלהם.

מנור: כלומר מענין, מה עוד...

אברמוב: והיה עוד אחד, היה רוזוב שהיה מנהיג הציונות הרוסית ואחר-כך הוא עבר ללונדון, בזמן הצהרת בלפור. הוא השתתף בועד הצירים שבא יחד עם ויצמן אחרי הצהרת בלפור לארץ. קראו לזה: "The Zionist Commission". היה לו רכוש בארץ' שהוא קנה עוד בזמן התורכים, היה אדם משכיל מאוד, ידע יפה את השפה הערבית, היה קשור לשגרירות הבריטית בלנינגרד או בפטרוגרד אז. הוא סייע לענין היהודי, היתה לו כאן בת שהיתה נשואה לחבר הכנסת נחום לוין.

מנור: שהיה של... של חרות.

אברמוב: נחום לוין של חרות, שהיה פעם מזכירו של ז'בוטינסקי. קיימתי איתו תמיד קשרים מאוד ידידותיים. הוא סולק מהכנסת על ידי בגין כשהחילוניות שלו, בגין כבר לא יכול היה לסבול.

מנור: כלומר, הוא היה שייך לזרם החילוני של חרות?

אברמוב: הוא כבר היה שייך לזרם הרביזיוניסטי...

מנור: הרביזיוניסטי הטהור.

אברמוב: הטהור! בגין חיסל את כל החבורה. למשל איש כמו בנימיני, [---]. הוינשלים לא מצאו שם מקום. זה בערך היה הנוף התל-אביבי, כרגע אני לא זוכר, לא יכול להזכר באפיזודות מיוחדות. פעם בשנה הייתי יוצא לאנגליה לביקור.

מנור: משפחתי.

אברמוב: [ממשיך] ובשאר ימות השנה, כבר שאני הייתי...

מנור: עדיין באוניה אז?

אברמוב: בבקשה?

מנור: עדיין באוניות.

אברמוב: כן, תמיד באוניות. היו אז אוניות שנקראו "לויד טריסטינה"[?] שהיו שטות מחיפה, מן הארץ לטריסט, מטריסט ברכבת היו נוסעים ל[---] ולונדון.

מנור: אצל... אצל דב יוסף עבדת שנתיים.

אברמוב: כן.

מנור: בתקופת המאורעות פה.

אברמוב: כן. עכשיו, היה חסרון אחד בעבודה אצל דב יוסף. כשפרצו המאורעות כבר לא ראו אותו במשרד. הוא עבד בסוכנות. ומהסוכנות היה מצלצל לי ונותן לי הוראות. ה"סיניור" שלי, הבכיר, היה עורך דין צבי שוורץ, אשר עכשיו מלאו לו נדמה לי תשעים ושלוש שנים.

מנור: אביה של רות?

אברמוב: אביה של רות ושל...

מנור: ושל ראומה.

אברמוב: של ראומה, כן. השתתפתי בחתונה של שתיהן[?]. הוא היה ה"סיניור", אני הייתי אחריו. לפני היה שם יעקב שמשון שפירא. הוא עזב כי הוא קיבל מינוי מטעם "סולל בונה" להיות העורך דין שלהם בחיפה. אחרי שאני עזבתי ועברתי לתל-אביב, אז במקומי בא מיכה כספי.

מנור: טוב, המשרד שלו היה בעצם הגדול בירושלים.

אברמוב: לא, המשרד הגדול היה של אליאש.

מנור: אליאש?

אברמוב: היה עוד משרד אחד גדול, אולי אפילו הכי גדול... לא, הוא היה בתל-אביב. המשרד הכי גדול היה של ש.הוריץ[?] ושותפיו.

מנור: טוב, זה בתל-אביב.

אברמוב: בתל-אביב. ש.הוריץ היה יהודי אנגלי שבא לארץ מיד לאחר הכיבוש... הכיבוש הבריטי, פתח משרד ובמשרד שלו עבדו טובי עורכי הדין בארץ. במשרדו של אליאש הכרתי, לא רק את אליאש אלא גם את פוישון[?]. פוישון עבר אז למשרדו של... של אליאש. אבל רוב עורכי הדין כמובן היו מצויים בתל-אביב, וזה היה המרכז העסקי והמסחרי של הארץ ושם התרכזו מרבית עורכי הדין. זוכר אני את התלאות של עורכי הדין הגרמנים, שהיו צריכים ללמוד גם עברית...

מנור: ואנגלית.

אברמוב: [ממשיך] וגם אנגלית. וקשה היה להם מאוד להשתחרר מהדפוסים הקונטיננטליים של המשפט ולהסתגל ל-Common Law האנגלי. זאת אומרת, קשה היה ל... הם היו אמונים על ספר חוקים, לאמור קודקס שלם [---], וכאן הם נתקלו במערכת שהיתה בנויה על תקדימים ועל פסקי דין ולא ראו בזה שיטה.

מנור: כן.

אברמוב: כן? והדיסיפלינה השכלית שלהם תבעה שיטה.

מנור: שיטה.

אברמוב: והם נתקלו בקשיים, אם כי אחדים מהם אחר-כך פתחו פרקטיקה יפה והיו עורכי דין טובים.

<u>סוף צד א' - קלטת 2</u>

<u>קלטת 2 - צד ב'</u>

מנור: מי היו הבולטים באמת שבהם, אתה זוכר?

אברמוב: העורכי דין הבולטים בארץ: בחיפה היה ויינשל, שהיה המומחה הכי גדול לקרקעות. בממשלת המנדט ישב המומחה הכי גדול לקרקעות והיה מנהל מחלקת הקר... קרקעות של שלטון המנדט, שמו היה דוקטור דוכן. דוקטור דוכן הוא אביה של לאה דוכן, שהיא אשתו של השופט לנדאו. בירושלים, עורכי הדין הבולטים היו אליאש, היה [---] והיה ברנרד... ברנרד ג'וזף, היום[?] דב יוסף. אלה היו שלושת המשרדים הגדולים והבולטים. שאר המשרדים היו משרדים קטנים. עורכי דין ערבים כמעט שלא נתקלתי, היו מעטים מאוד.

מנור: לא בולטים.

אברמוב: לא בולטים. בממשלת המנדט ישב גם פקיד בכיר מאוד והוא היה מנהל מחלקת החברות, רשם החברות לאגודות הקואופרטיביות. איתו תמיד היו מגעים כי הוא היה רשם החברות, היה בודק אם חברה כשרה או לא כשרה ומבחינה זו היה לו מעמד חשוב מאוד. היה עוד אחד שהיה בעל חשיבות רבה, זה היה הנרי בגיר, יהודי זקן שגר בבית הכרם, שהוא היה...

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: [ממשיך] בממשלת המנדט. זה היה תפקיד מאוד אחראי. היו לי איתו מגעים די תכופים והיינו מיודדים משך שנים רבות[?]. בתל-אביב, המשרדים החשובים היו... היה של [---], היה של פיליפ ג'וזף, אחיו של...

מנור: אחיו.

אברמוב: אחיו. אלה היו, נדמה לי, המשרדים הגדולים והטובים ביותר, אולי אזכר. היה... בחיפה היה גם משרד של קיירנה[?], זה היה משרד חשוב. והיו עורכי דין רבים מאוד. והמשרד של בנימיני היה הרבה יותר קטן מאשר המשרד של דולקולין[?], לא הרבה אבל יותר קטן משל דולקולין[?] ובודאי שיותר קטן מאשר משרדו של ש.הורביץ ושות', שזה היה המשרד הכי גדול. להורביץ היה עורך דין בחברת החשמל שיוסף[?] [---] נתן לו מעמד גדול. לימים גם היה עורך הדין של אפ"ק, חברת אנגלו-פלסטינה, לימים...

מנור: בנק לאומי.

אברמוב: [ממשיך] בנק לאומי. ה... העיר היתה מוצפת עורכי דין. הייתי אומר, מחסור בעורכי דין לא היה. מה שמעניין הוא שבפרובינציות כמעט שלא ה...

מנור: כמעט שלא היו.

אברמוב: זוכר אני משפט אחד שהיה בפתח תקווה, שם נפתח בית משפט השלום. שופט השלום היה אז בכור שיטרית. הוא היה קצין משטרה גבוה וממשלת המנדט [---] שופט שלום. אני זוכר שאני באתי בתביעה בשם יהודי אחד, תביעה לא [ב]סכום גדול, ושאל אותי השופט: "מדוע חיכית כל-כך הרבה זמן עד שהגשת את המשפט?" אז אני אומר לו: הנתבע הפחיד אותו. "איך הנתבע הפחיד אותו?" הוא אמר שהוא ספרדי מטבריה והוא מכיר אותך, ולכן הקליינט שלי יפסיד כי הוא לא מכיר אותך. אז שיטרית התפלץ ואמר: "הוא ספרדי מטבריה? הוא כורדי!".

מנור: [צוחק].

אברמוב: וזו הנקודה אשר פגעה בו יותר מאשר האיום עצמו. זה בערך מה שאני יכול לומר על התקופה.

מנור: זאת עד... עד בעצם מלחמת העולם.

אברמוב: זה בעצם עד מלחמת... עד מלחמת העולם.

מנור: בנקודה זאת היום אנחנו... נסיים היום את השיחה השניה. היו...

אברמוב: ומחר...

מנור: ומחר נמשיך בשיחה השלישית.

אברמוב: מחר קבענו לתשע וחצי.

מנור: כן. היום 29 באוקטובר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 2</u>

<u>קלטת 2 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 3
קלטת 2 - צד ב'

מנור: ובכן, היום י"א בחשון תשנ"א. היום 30 באוקטובר 1990 וזוהי תחילת פגישה שלישית עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקיימת בביתו שבירושלים. אנחנו סיימנו את הפגישה השניה כשהגענו לשנת 1939, ומנקודה זו ואילך נמשיך ב...

אברמוב: אם כן, פרוץ מלחמת העולם הראשונה שמה קץ...

מנור: השניה. השניה. אני אומר פרוץ מלחמת העולם השניה.

אברמוב: [ממשיך] שמה קץ לויכוח שהתנהל בשני נושאים חשובים. הויכוח הראשון, שתמיד הסעיר את הישוב ויצר קיטוב מסוים, היה ענין ההבלגה בקשר למאורעות אשר התחילו ב-1938 ונמשכו עד ראשית 1939 וגם ב-39', 40'. הויכוח היה סוער כי אתה הרגשת שגם אלה אשר תמכו בהבלגה, בכל פעם שהיה מעשה מצד הקבוצות הפורשות לפגוע בערבים, כמו למשל הטלת פצצה בשוק הערבי בחיפה שגרמה להרג רב, אז מצד אחד היה סיפוק מסוים על כך שגם הערבים סבלו אבדות, מצד שני היתה הרגשה שהבלגה זוהי המדיניות הנכונה. מבחינה זו היתה סכיזופרניה בקרב כל אחד ואחד מאנשי הישוב. אני כמובן תמכתי בהבלגה. הנושא השני, שהסעיר את הישוב באותה תקופה, היה ענין חלוקת הארץ על יסוד תוכנית...

מנור: פיל.

אברמוב: [ממשיך] ועדת פיל להקמת שתי מדינות. וגם פה הויכוח היה מאוד מאוד סוער והוא לא... והוא לא התנהל על פי קוים מפלגתיים מובהקים. אז בו בזמן שמנהיגי הציונות הכללית אז, שהיתה מפלגה די קטנה ושבראשה התיצבו מוסינזון, דוברצ'וב וסופרבסקי[?], הם תמכו בחלוקה, כי מבחינה מדינית הם בדרך כלל נקטו במדיניות של אנשי ויצמן. מצד שני היו אנשים אחרים באותה המפלגה אשר התנגדו לזה. זוכר אני שנזדמן לי לנסוע באוניה ב-37', בסוף 37' ללונדון. באוניה הזו נסעו גם חברי הועד הציו... הציוני שצריכים היו להשתתף בדיון על הנושא הזה בועד הפועל הציוני. [---משובש---] ניגש אלי אוסישקין...

מנור: אוסישקין נסע איתך באוניה?

אברמוב: באוניה. ניגש אלי, זו הפעם הראשונה והפעם האחרונה שנזדמן לי לפגוש ולשוחח איתו[?] באופן אישי. הוא פנה אלי ושאל אותי בצורה בוטה מאוד: "לאיזה..." [מתקן] "מאיזה בית מדרש אתה?" עניתי לו שאני מבית מדרשו של בוגרשוב ומוסינזון, אני חניך הגימנסיה הרצליה. "אתה בעד חלוקה או נגד חלוקה?" אני אמרתי לו: אני אישית בעד חלוקה. "אתה בוגר גימנסיה, אשר לימדו אותכם לאהוב את הארץ הזאת..."

מנור: ואתה בעד חלוקה.

אברמוב: [ממשיך] "...זה היה המוסד הראשון שערך טיולים בכל רחבי הארץ, ואתה בעד חלוקת הארץ הזאת?" אמרתי לו: כן, אני בעד חלוקת הארץ הזאת כי כרגע זהו הפתרון היחידי. השיחה ארכה בערך כעשרים דקות, לא יותר, הוא יצא מאוד מאוכזב ממני. הוא כמובן לא שינה את דעתו ואני את דעתי לא שיניתי. אבל הויכוח בנושא הזה היה מאוד נוקב ומאוד קשה.

מנור: אתה סבור שהיה... היה סיכוי ריאלי לביצוע התוכנית...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] אילו היו מקבלים כולם את תוכנית החלוקה ב-37'?

אברמוב: הדבר הזה לא היה תלוי ביהודים בכלל. כפי שמגלים המחקרים שנעשו לאחר מלחמת העולם השניה, בפרט המחקרים שהופיעו בשנים האחרונות, מתברר שה... ממשלת בריטניה נסוגה מהתוכנית בלחץ הערבים. לו אנגליה היתה עומדת בתוקף על התוכנית הזו, [---] היתה מתגשמת. למשל: מפלגת "נששית"[?] תמכה ברעיון של חלוקת הארץ. מפלגת "המופתים" התנגדה והיא הצליחה לגייס את תמיכת המדינות...

מנור: הערביות.

אברמוב: [ממשיך] הערביות. משנתברר שמשרד החוץ הבריטי התנגד באופן נמרץ לתוכנית החלוקה, בו בזמן שה... משרד המושבות עד הרגע האחרון ראה בזה את הפתרון המדיני היחידי. הדבר הזה אומת לחלוטין. ולא רק זה אבל, ברגע שממשלת אנגליה החליטה על ביטול התוכנית, היא לא רמזה את זה לאף אחד אלא הקימה את 'ועדת וודהד' ולפיה...

מנור: 38'.

אברמוב: 38', ולפי המסמכים שהתפרסמו מאז, היא קיבלה הנחיות מפורשות לחסל את התוכנית הזאת.

מנור: 'וודהד'.

אברמוב: כן. וכמובן שהתוכנית הזאת נפלה, כי ברגע שהועדה הביאה את מסקנותיה ברור היה שהיא איננה ברת ביצוע. אבל באותו זמן כולם לקחו את זה ברצינות, והיו כאלה בקרב המנהיגות היהודית אשר סברו שקולניותם של רבים ממנהיגי היהודים נגד התוכנית, היא היא שהכשילה אותה. זו היתה גם אחר-כך, במרוצת השנים, היתה גם דעתו של גולדמן, אבל גם כן אין לה כל יסוד. מעניין, למרבה ההפתעה הציונות האמריקאית וברנדס באופן אישי התנגדו לתוכנית החלוקה.

מנור: כן, זה מעניין. אתה שאלת אותם?

אברמוב: אני אחר-כך, אחרי המלחמה, שאלתי כי אני לא הייתי בארה"ב עד לאחר המלחמה. אבל זו היתה אז התוכנית והיא הפתיעה אנשים רבים. אני גם כן הופתעתי מהדבר הזה. כאשר אני שאלתי את ידידי עמנואל ניומן, שבאותם השנים גר בארץ, שאלתי: ניומן, איך אתה מסביר את הדבר הזה? אז הוא אמר לי: "לי יש רק סברה אחת - ברנדס הוא איש משפטים, הוא לגליסט. הוא לא יעלה על דעתו שאנגליה תפר את סעיפי המנדט הנוגעים לבית הלאומי היהודי. מוטב שישאר המנדט ותימשך העליה מאשר חלוקת הארץ, שפרושו כמובן סגירת חלק גדול מהארץ בפני העליה היהודית." זה היה ההסבר שנתן לי אז ניומן. כשאני כבר הייתי בארה"ב אז כמובן שברנדס כבר לא היה בחיים. לאחר מכן אני שאלתי פעם - אני חושב שזה היה ב-52' או 53' - שאלתי את רוברט סולד, שהיה מנושאי כליו של ברנדס, שאלתי: איך אתה מסביר את הדבר הזה? הוא ענה שברנדס האמין אמונה שלמה שאנגליה לא תפר את...

מנור: את המנדט.

אברמוב: [ממשיך] המנדט. שאלתי אותו האם ברנדס המשיך להאמין בזה אחרי הספר הלבן של 1939. הוא אומר: "אז, אמונתו באנגליה התערערה כליל." ואז הוא הוסיף ואמר לי שב-1940 או 41', בסוף חייו של ברנדס, היתה פגישה בוושינגטון בביתו של ברנדס, שבה השתתפו פרנקהופר, ויצמן, עמנואל ניומן וברנרד ברוך ודנו בבעיה של ארץ ישראל. זו היתה הפעם הראשונה שברנדס נפגש עם ויצמן אחרי הפירוד שהיה בינהם בעקבות ועידת קליבלנד, שבה ויצמן ניצח את ב... את ברנדס וברנדס פרש מהמנהיגות היהודית. ברנדס היה אז מאוד מאוכזב ואמר: "כנראה שהדור שלנו לא יזכה לראות הגשמת התקוות, אנחנו צריכים לקוות שהדור שיבוא אחרינו יזכה את זה." אלה היו דברי רוברט סולד ב-1952 או 53'. זה בעצם היתה איזה התכנסות יהודית...

מנור: מענינת, כן.

אברמוב: [ממשיך] של אנשי סיג. מענינת, מענינת מאוד.

מנור: שאין לגביה כמעט תיעוד.

אברמוב: ואין לגביה כמעט תיעוד. את זה סיפר לי עמנואל ניומן, כמובן אחרי מלחמת...

מנור: העולם.

אברמוב: [ממשיך] העולם השניה, שאיתו אני קיימתי יחסי ידידות הדוקים ביותר עד מותו. הוא נפטר בארץ והייתי על ידו. היתה לי עוד... הייתי אומר לזה אפילו זכות. בהיותי בירושלים, בשנים 39'-36', כשעבדתי אצל ברנרד ג'וזף, הכרתי את מנהיגות היהדות הגרמנית כאן. היה כאן ברחביה ריכוז גדול של יוצאי גרמניה, ואני אזכיר כמה שמות: היה קרוינקר, יש לו עכשיו בן בארץ שהוא ארכיטקט; היה דוקטור וולפסברג, לימים היה שגריר שלנו בשויצריה. הוא שינה אחר-כך את שמו, אני לא זוכר מה היה שמו לאחר שהוא שינה אותו. יש לו למשל כאן בן שהוא פרופסור לרפואה בהר הצופים ושמו פרופסור אביעד, אולי הוא שינה את שמו לאביעד; הכרתי את סאלי הירש, שהיתה דמות בולטת בציונות הגרמנית; לאחר מכן, עקב הקשרים שהיו לי עם משרד עורכי דין בר-שירה בתל-אביב, הכרתי את רוזנבליט כי רוזנבליט היה שותף בפירמה הזאת; הכרתי באמצעותם גם את דוקטור קנוביץ שעל שמו נקרא...

מנור: החוק.

אברמוב: [ממשיך] חוק, חוק קנוביץ.

מנור: שהוא היה רופאי הפרטי, שלי.

אברמוב: נכון. כך היה רופא הילדים שלי.

מנור: רופא ילדים.

אברמוב: כן. ו... וכמובן את ארנסט סימון ואת... - פה בירושלים - ואת דוקטור פרת. מה שמעניין היה בחבורה הזו, שאני בפעם הראשונה הרגשתי את האקלים של האינטלקטואליות הגרמנית או האינטלקטואליות אולי הקונטיננטלית. היא היתה מאוד רצינית, מאוד יסודית. העניינים התנהלו... הדיונים התנהלו בנחת, אפ... [מתקן] הייתי אומר אפילו תוך מתן סיפוק כמעט אסטתי לדימויים. השימוש במונחים אבסטרקטיים היה נפוץ ביותר. שימוש כזה, שאני לא שמעתי אותו במשך ביקורי הרבים באנגליה וגם לא בארה"ב. השתמשו יותר במונחים פרגמטיים, מוחשיים ולא כל-כך במונחים אבסטרקטיים. אבל הדיון מבחינת... מבחינה זו היה דיון מרתק. עוד תכונה אחת היתה לכולם. הם היו בעלי מקצועות חופשיים או אפילו בעלי עסקים, אבל היתה להם בקיאות בפילוסופיה. פילוסופיה הם ידעו. אני, לצורך B.A למדתי שני מקצועות. אחד היה הסטוריה והשני פילוסופיה. הם ידעו פילוסופיה הרבה יותר ממני, למרות שודאי זה לא היה מקצועם האקדמי. וזו היתה... זה הפתיע אותי לטובה, עד כמה שהאנשים האלה היו בעלי אופק רחב.

מנור: כלומר גם הרופאים וגם עורכי הדין...

אברמוב: כן! גם הרופאים, גם עורכי הדין. למשל, רופא כמו דוקטור וולפסברג. אני זוכר ויכוח שהוא ניהל בביתו על תורת המוסר של קאנט, ומתח ביקורת על קאנט ועל זה שקאנט מתח ביקורת על מושגי המוסר של יהדות. ואני זוכר שהוא טען שלפי קאנט היהודים הם אנשי... [מתקן] הם יונקים את המוסר שלהם לא ממצפונם הם אלא מתוך כניעה לצוים חיצוניים, דהינו צוי אלוהים או צוי דתם. לאמור, שהדחף המוסרי איננו נובע מתוך עצמו. בו בזמן שהמוסר של קאנט הוא מוסר אוטונומי לחלוטין, איננו תלוי בדת, זו בחירתו של האיש, זו החלטתו המצפונית. ולכן המוסר הזה, שהוא בעצם מוסר חילוני, עדיף מבחינה מוסרית על המוסר הדתי. הוא פיתח את הרעיון הזה בצורה מזהירה ובסך-הכל הוא היה רופא. וזו היתה חויה. כמובן שלמרות שהעולם היה שרוי במצב של מתח רב אחרי מלחמת [---] והחששות מפני פרוץ מלחמת העולם, נושא הליברליזם תמיד עמד על סדר היום בכל הויכוחים האלה והוא גם עודד אותי להתחיל לכתוב את הספר, אשר פרקיו הראשונים מתפרסמים ה...

מנור: ב"פועל הצעיר".

אברמוב: [ממשיך] ב"פועל הצעיר" עד 1940. ב-1940 הפסקתי, כי בגלל המלחמה לא יכולתי יותר לקבל, להשיג את הספרים שהיו דרושים לי לעבודתי. לעליה הגרמנית היה עוד חן מסוים, היו ביניהם דתיים. דוקטור הולסברג למשל ודוקטור בארט, שלימים היה המנהל של בנק...

מנור: לאומי.

אברמוב: [ממשיך] לאומי. [---]. ואני הייתי תמה, מה הקשר בין האנשים הנאורים האלה, שבקיאים בין היהדות ובתרבות הכללית, מה ביניהם לבין הדתיים כאן, בין אם הם חרדים ובין אם הם אפילו דתיים לאומיים. זה שני עולמות שונים. והבינותי באמת מה היתה אז תרומתה החשובה של היהדות הגרמנית מבחינת החלק הדתי אשר בתוכה. לאחר כן... [מתקן] לאחר מכן, כשהייתי בכנסת, הבינותי מאיזה שורשים ינק למשל חבר הכנסת אונה.

מנור: או בורג.

אברמוב: או יוסף בורג. אלה היו טיפוסים שהם היו חניכי האסכולה הגרמנית, לעומת כל האחרים שהיו מבחינה זו נחותי דרגה - מבחינה אינטלקטואלית - בכל המובנים מהאנשים האלה. אני נכנסתי למפלגת הציונים הכלליים בשובי לארץ ב-1934. זו היתה מפלגה די קטנה. כאמור, בראשה עמדו בוגרשוב, מוסינזון ובעצם מוסינזון היה הבולט ביותר אבל היה גם סופרסקי, שהיה בזמנו מנהיג של ציוני רוסיה. ציוני רוסיה היו, הייתי אומר, ברובם המכריע היו יוצאי רוסיה.

מנור: עכשיו, אתה נכנסת מכיון שהיתה השפעה של יוצאי הגימנסיה, אם אפשר לומר אולי.

אברמוב: יכול להיות ש... שהמנהיגות הגימנסיאלית משכה אותי. שנית, ראיתי בהם שהם בכל זאת אלמנט ליברלי. הם למשל תבעו בוררות חובה בסכסוכי [---]. הם תבעו לשכת עבודה ניטרלית, כדי שגם אלה שאינם נימנים על ההסתדרות הכללית יופנו ללשכות עבודה. אני ראיתי בזה עקרונות ליברלים.

מנור: זה מענין, מכיון שהם רוסים שגדלו באוירה שאיננה ליברלית כלל.

אברמוב: כן, אבל הם רוסים שקיבלו... קיבלו את חינוכם בשויצריה. מוסינזון, בוגרשוב וכל החבורה של הגימנסיה למדה בשויצריה.

מנור: זאת הסיבה.

אברמוב: כן. כל הדוקטורטים האלה הם דוקטורטים שויצרים. שם התרכזה ההגירה הרוסית מחוץ... [מתקן] כמובן מחוץ לגבולות רוסיה. פעם צריך יהיה באמת לעשות מחקר על תרומתה של הגימנסיה הרצליה מבחינת תרומה של יהודי רוסיה שזכו להשכלה מערבית.

מנור: מכיון שהגימנסיה היתה... [מתקן] נשלטה על-ידי יוצאי רוסיה.

אברמוב: על-ידי יוצאי רוסיה שעברו את כל...

מנור: הכשרה מערבית.

אברמוב: [ממשיך] הדלתות של התרבות המערבית, כולם. בין אם זה הררי, בין אם זה מוסינזון, בין אם זה דוקטור מטמן[?], בין אם זה דוקטור רוזנשטיין. זו היתה חבורה שויצרית. ולאחר מכן, כשאתה קורא את תולדות הציונות, אתה רואה שגם בוגרשוב וגם מוסינזון היו מנושאי כליו של אוסישקין בחוץ לארץ. וכשחזרו לרוסיה היו שוב פעם נושאי כליו של אוסישקין.

מנור: כלומר הוא היה בעל ההשפעה הדומיננטית.

אברמוב: הוא היה בעל השפעה דומיננטית ביהדות... [מתקן] בציונות הרוסית, ואלה היו צעירים אשר שרתו אותו. אפילו ברט בורוכוב היה אחד מ... הייתי אומר, מאנשי פלוגתו של אוסישקין, והוא היה משלח אותו על פני רחבי רוסיה לנהל תעמולה נגד אוגנדה.

מנור: אם כי הוא לא היה בעל תפיסת עולם ליברלית כמו שהם היו.

אברמוב: לא. מפני שהוא אף פעם לא התחנך...

מנור: לא התחנך ב... במערב.

אברמוב: [ממשיך] במערב, כן? לכן הוא היה דיקטטורי והוא היה בוס במלוא... במלוא מובן המילה. אבל אלה כנראה שמחו לעבוד בחסותו כי הוא העניק להם מעמד כמנהיג היהדות או הציונות הרוסית. כבר באותה תקופה התגלו חילוקי דעות בין הציונים הכלליים ובין האיחוד האזרחי. האיחוד האזרחי, כידוע, היה ארגון שהיה בשליטתו הדומיננטית של אנשי הפרדסנות בארץ.

מנור: בעיקר רוקח? כבר אז?

אברמוב: רוקח, ישראל רוקח ראש עירית תל-אביב, יצחק רוקח שהיה השליט בעיתון "הבוקר".

מנור: "הבוקר" כבר היה קיים, כן.

אברמוב: כן, "הבוקר" היה קיים והוא היה השליט בעיתון. עוד תופעה מענינת היתה אז בציונות הכללית, כשהגיע לארץ פרץ ברנשטיין. פרץ ברנשטיין היה במידה מסוימת יוצא דופן. הוא לא היה רוסי, הוא היה הולנדי שהיגר לאנגליה, והוא היה טיפוס מיוחד במינו. הוא לא למד באוניברסיטה.

מנור: בכלל?

אברמוב: בכלל. הוא גמר גימנסיה, הוא נכנס לעסקים, הוא מאוד הצליח בעסקיו. ו...

מנור: לא... לא אופיני בדרך כלל ליהדות העולם.

אברמוב: לא. לא. והוא היה בן-אדם מאוד מוכשר[?]. אבל מה שמענין, למרות שאף פעם לא היה באוניברסיטה, ידע על בוריה לטינית. הוא היה לטיניסט מעולה, למד בעצמו.

מנור: אוטודידקט.

אברמוב: אוטודידקט. טוב, בגימנסיה ודאי התחיל ללמוד לטינית. ידע צרפתית, מבלי שידע לבטא אותה כהלכה. ידע אנגלית, אבל כשדיבר אי אפשר היה להבין אותו. היה לו אקצנט כבד מאוד. כמובן שגרמנית שלט [---] והיה בעל תרבות רחבה בצורה בלתי רגילה. הוא כתב ספר אחד - "תולדות התיאטרון הארופי", שזה ממש עבודה קלאסית. סיפרו האחרון זה היה "סוציולוגיה של האנטישמיות". שני הספרים, אפשר לומר, היו מחקריים הסטוריים מובהקים.

מנור: שלו.

אברמוב: שלו.

מנור: למרות שלא למד מעולם, לא מתודיקה של... מדעית ו...

אברמוב: לא.

מנור: כלומר היה אוטודידקט מובהק.

אברמוב: אוטודידקט מובהק. אבל כיון שהוא חי באירופה, אז ברור שהאוירה של אירופה והחוג שהוא השתייך אליו עשה את שלו. כי הציונות ההולנדית היתה אומנם ציונות אליטיסטית מאוד, בראשה עמדו אנשים כמו נחמיה דלינה. לא יודע אם השם הזה מוכר, אבל הוא היה מנהיג התנועה. הוא יצר את התנועה הקואופרטיבית בהולנד והוא יצר את הבנקים של הקואופרציה והוא נחשב לסוציאליסט. ויחד עם זה הוא תמך בברנדס, ובויכוח עם ברנדס הוא התיצב לימינו והיה, הייתי אומר, יד ימינו של ברנדס באירופה. והסיבה שהוא תמך בברנדס נגד מפלגות הפועלים האחרים היתה, הוא אמר: "אני סוציאליסט, אבל לפני שמקימים[?] סוציאליזם צריך להקים משטר קפיטליסטי. כשיהיה משטר קפיטליסטי אז אפשר לטפל בסוציאליזם".

מנור: ולא ההפך.

אברמוב: ולא להיפך. זה היתה... [מתקן] זו היתה הגישה שלו. זו היתה הגישה שלו, גישה רציונלית. במידה רבה זו היתה גם גישתו של ברנשטיין. עם ברנשטיין קשרתי קשרי ידידות עד, כמעט, ימיו... [מתקן] יומו האחרון. הוא סבל מאוד מרוקח כי הוא היה קשוח[?] מאוד. כתב לעיתים קרובות מאוד בעיתון "הבוקר".

מנור: ברנשטיין.

אברמוב: כן. למעשה הוא היה הסופר-אדיטור, אם אפשר לקרוא לזה, ויצחק רוקח הציק לו מאוד כי לא היתה ביניהם שפה משותפת. הוא היה אינטלקטואל והוא היה פרדסן וחסר השכלה. והניגודים היו בולטים מאוד ולפעמים גם מכאיבים. ואז התחיל... התחיל כבר המתח בין הציונים הכלליים, שהיו מפלגה ציונית והשתתפו בבחירות לקונגרס, ובין הישוביסטים - ראש... ראש עירית פתח-תקווה, ראש...

מנור: גם... גם קרניצי ברמת-גן?

אברמוב: קרניצי לא כל-כך, מפני שלקרניצי היה קצת עבר של "פועלי ציון".

מנור: לא ידעתי.

אברמוב: ידוע הסיפור שכאשר קרניצי אימץ, בהיותו ראש עירית רמת-גן אחרי [קום] המדינה[?], אימץ את חיל התחת...[מתקן] את חיל ה...

מנור: צנחנים, צנחנים.

אברמוב: [ממשיך] הצנחנים. אז באו לבן-גוריון בטענות - מה אתה מרשה שהבורגני הזה יאמץ...

מנור: צנחנים.

אברמוב: [ממשיך] את הצנחנים? הוא הלא ראקציונר. אז הוא אמר: "כן, הוא היה בפועלי ציון."

מנור: [צוחק] אז הוא "כושר", כן.

אברמוב: אז הוא כשר. הויכוח הזה עם... עם הפלג הזה של אנשי הישוב הותיק, אשר א. היו תלויים במידה רבה מאוד בממשלה. כראשי עיריות הם היו תלויים במושל המחוז. הוא היה צריך לאשר את התקציבים שלהם. לא רק זה, אבל לפי החוק של העיריות, המנדטורי, ראש העיר היה מתמנה על ידי הנציב מתוך חברי המועצה. זאת אומרת, ראש עיר לא היה נבחר על ידי המועצה. ורוקח, שפעם אחת הפסיד את הבחירות, בכל זאת הוא התמנה לראש עיר למרות שיריבו, משה שלוש, קיבל רוב במועצת העיריה. אז זה היה ציבור שבמידה רבה היה תלוי בשלטון המנדטורי. גם הענינים שלהם היו כלכליים במהותם, ולכן המגעים שלהם עם הממשלה היו מאוד מאוד...

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] דחופים והם לא יכלו להתעלם מהעובדה שהתמודדות עם השלטון המנדטורי, ברור שהיא מזיקה לאינטרסים שלהם. לעומת זה, הציונים הכלליים היו פטורים מזה, לכן הם היו פעילים בתנועה הציונית, השתתפו תמיד בקונגרסים ו... וגילו ענין בכל נושא שהוא ציוני כללי.

מנור: כלומר, אפשר לומר שאנשי האיחוד האזרחי, מבחינת תפיסתם, לא ניהלו מדיניות חוץ או כמעט לא עסקו במדיניות חוץ וגם לא בפעילות ציונית, אלא בעיקר בפעילות פרטיקולרית פנימית שקשורה היתה בעסקיהם, בעיקר פרטיים.

אברמוב: נכון. מצד שני היתה להם עוצמה. הם היו מבוססים מבחינה כלכלית; הם היו צי... [מתקן] הם היו קבוצה שהיתה נמנית על נותני העבודה החשובים בארץ; הם גם שיתפו, במידה לא מועטה, שיתפו פעולה עם רוטנברג, שאתה יודע שאף פעם לא היה חבר בהסתדרות הציונית, לא ראה את עצמו ציוני וקשריו עם השלטון המנדטורי היו אינטימיים מאוד. ובהיותו מנהל חברת החשמל, צריך היה לקיים מגעים תכופים ביותר עם השלטון המנדטורי על כל שלביו וגם עם

השלטון... השלטון באנגליה. היו עוד שניים או שלושה אנשים שקיימנו... איתם קיימתי קשרים טובים. זה היה עורך "הארץ" ד"ר גליקסון, שהוא נמנה על הצד הפרוגרסיבי יותר ולא היה מאושר אפילו עם הציונים הכלליים; היה ישראל כהן, שהיה עורך "הפועל הצעיר"; ואחר-כך אחד, שנשאר ידידי עד יום מותו האחרון, זה היה עמנואל ניומן. אחרי שהוא עזב את הסוכנות, נדמה לי ב-36', הוא פתח כאן חברת השקעות וישב בארץ עד פרוץ המלחמה. ואני הכרתי אותו ואת משפחתו יפה מאוד, קיימנו קשרים הדוקים מאוד. הוא היה יליד [---] הארצות הבלטיות ברוסיה, היה חניך ב... חניך "קולומביה". באיזה זמן היה, נדמה לי, פרופסור לגרמנית, הוא ידע יפה את השפה והתרבות הגרמנית. לאחר מכן גם למד משפטים והיה גם עורך דין. אבל הוא לא התמיד באף... היה גם תקופה מסוימת בנקאי והיה בעל אמצעים, הייתי אומר, מתונים ולא מופלגים אבל הציונות בערה בו, וברגע שהוא חזר ב-1939 הוא הקדיש את עצמו לציונות עד יומו האחרון. הוא היה מה שבאמריקה קראו לו: "A full time zionist".

מנור: אני אולי כאן רוצה להעלות נקודה, שהיא נקודה חשובה שכבר העלו אותה במחקרים, והייתי רוצה לקבל את האישוש שלך מכיון שאתה היית קרוב לציונים הכלליים. הטעון הוא שהכוח או העוצמה הכלכלית של אנשי הימין בשנות ה-30', 20' גם כן, שלושים בעיקר והארבעים...

אברמוב: בעיקר ה-30'.

מנור: בעיקר, היתה הרבה יותר גדולה מבחינה מעשית מאשר הכוח הכלכלי או העוצמה הכלכלית של אנשי השמאל. ולמרות הכל - כלומר, גם מבחינת היקף ההשקעות, גם מבחינת היקף התעסוקה, שהם היו מעסיקים זרים - אבל הפילוג הפנימי בתוך מפלגות הימין, בעיקר למשל מה שנקרא אחר-כך "ציונים כלליים א'" "ציונים כלליים ב'", הביא לכך שהמחנה הימני לא היה מלוכד ומגובש מבחינה פוליטית, ואי לכך עוצמתו הפוליטית היתה הפוכה ביחס למשקלו הכלכלי, וזה תרם במידה רבה לכך שהוא לא בלט ולא השפיע בשנות השלושים והארבעים מבחינה פוליטית, כפי שאמור אולי היה להשפיע.

אברמוב: אם אתה מצרף את האיחוד האזרחי, כלומר את הפרדסנות, את ראשי העיריות, את הציבור הותיק והמבוסס לציונים הכלליים, אז ברור שלציונים הכלליים היתה עוצמה כלכלית. אבל החוגים האלה לא השתיכו לציונות הכללית, הם עמדו מרחוק. הם לא ראו את עצמם כגוף פוליטי או מפלגתי, הם ראו את עצמם כקבוצה בעלת אינטרסים כלכליים מובהקים שמעונינים לקיים יחסים נאותים עם השלטון המנדטורי. הם היו מעונינים שהשליטה במושבות הגדולות - פתח-תקווה ואחר-כך גם תל-אביב - לא תישמט מידם. לכן היו מעונינים שיהיה חוק עיריות כזה, שבכל זאת יהיה מוגבל מבחינת טהרת הדמוקרטיה, כגון שראש עיריה לא יבחר אלא יתמנה על ידי השלטון. לכן הם לא הרגישו זיקה לציונים הכלליים וגם לא ראו צורך פנימי להשתייך באופן פעיל להסתדרות הציונית העולמית. לכן הציונים הכלליים פרופר, בין אם זה א' ובין ב', היו נטולי עוצמה כלכלית, כן? מה מוסינזון או בוגרשוב או סופרבסקי יכולים היו ליסד מבחינה זו? יש

עוד דבר אחד. בו בזמן שמפלגות השמאל הקימו מפעלים וזה היה כוחם - זה, הייתי אומר, היתה תרומתם החשובה אז לבנין הארץ, הם הקימו מפעלים - הציונים הכלליים, בהיותם ליברלים, שללו את ענין הקמת מפעלים בשליטה מפלגתית. זה לא עלה על דעתם, זה היה בניגוד לכל ההשקפות שלהם ש... שלמפלגה יהיו נכסים בכלל. זו היתה הסיבה, הייתי אומר, הדומיננטית מדוע לא היו להם מוקדי כוח. אפילו ל"מזרחי" היו מוקדי כוח, היו להם מפעלים. הרביזיוניסטים...

מנור: בנק, קופת חולים...

אברמוב: [ממשיך] הקימו... הקימו את קרן תל-חי.

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] כמובן שמפלגות הפועלים מכל הסוגים, היו להם מפלגי... [מתקן] מפעלים...

מנור: מפעלים גדולים.

אברמוב: [ממשיך] לרוחב ולעומק. הציונים הכלליים היו הגוף היחידי שלא היתה להם שום אחיזה כלכלית ולא היתה להם אינטרסנטיות כלכלית כמפלגה. לפיכך, באותו המשטר ששלל[?] אז, שהיה בנוי על מפעלים וזיקתם של אנשים למפעלים, כן? הדבר הזה נעדר לגמרי מהציונים הכלליים משני הקצ... [מתקן] שני הסוגים גם יחד. והדבר הזה כמובן הביא לידי כך שהציונים הכלליים היו קבוצה די קטנה בעלת השפעה מאוד מאוד מוגבלת, ואפילו היומרות שלה לא הרקיעו שחקים. יש עוד תופעה אחת. בו בזמן ש"המזרחי" ומפלגות השמאל השיגו תמיכה חומרית מאסיבית מחבריהם מחוץ לארץ - להסתדרות היתה מגבית משנים באמריקה, זה נקרא נדמה לי אפילו "מגבית ההסתדרות"; ל"מזרחי" זרמו כספים מחוץ לארץ - לציונים הכלליים לא זרמו כספים, הם צריכים היו להתקיים ממיסי חבר, כן? ואיזה מפלגה אז התקיימה ממיסי חבר? ב-1948 כשפרצה המפלגה...

מנור: [מתקן] המלחמה.

אברמוב: המדינה, באותה תקופה ה... המרכז של הציונים הכלליים היה בקומת מרתף ברחוב המלך ג'ורג', ששם היה אולם אחד שהכיל אולי מאה איש, אבל היו איזה שישה-שבעה חדרים קטנים, ומספר הפקידים היו אולי חמישה-שישה. זו היתה כל... כל המפלגה ביום הכרזת... נאמר, ביום הכרזת המדינה. מבחינה זו, זו היתה מפלגה ליברלית מובהקת, כן? כי היא היתה נאמנה[?] לעקרון שמפלגה כמפלגה אינה צריכה לפעול כגוף כלכלי ולא צריכה להשתמש בגופים כלכליים כדי לכפות את עצמה על חבריה או המקורבים אליה. לדעתי זו הסיבה. אגב, נחקרו... עד עכשיו עוד לא נכתבה הסטוריה רצינית...

מנור: של הציונים הכלליים.

אברמוב: [ממשיך] של הציונים הכלליים. אני חושב, ואני לא רוצה להתפאר, שהסקירה שאני כתבתי על הציונים הכלליים באנציקלופדיה של תולדות הציונות, היא אולי הראשונה שנותנת תיזה כפי שאני ביטאתי אותה עכשיו. אז יכול להיות שהתיזה לא צודקת, אבל זוהי לפחות תיזה. אחרים אפילו לא, עוד לא...

מנור: לא כתבו את זה.

אברמוב: [ממשיך] אפילו לא העלו תיזה מנוגדת כי הם עדיין לא הגיעו לדיון בנושא, וחבל מאוד שעד היום הזה לא נכתבה ההסטוריה של הציונות הכללית.

מנור: אחת הסיבות אולי היא, כפי שאתה מציין, מכיון שזו היתה מפלגה בלא נכסים כלכליים ובלא זיקה של אנשים, זיקה ישירה כלכלית של אנשים אליה.

אברמוב: בודאי, בודאי.

מנור: כך שהיא גם לא הזמינה למש... למשל מחקרים על עצמה, נכון?

אברמוב: נכון, נכון. נכון. אני גם פעמיים כתבתי ב"הארץ". מאמר אחד כתבתי אולי לפני עשרים שנה; מאמר אחד כתבתי ב-77', כאשר מפלגת העבודה הפסידה את הבחירות והליכוד הגיע לשלטון. אני הבאתי שם ציטטה מנמיר. נמיר אמר, ב-1953 או 54', נמיר אמר: "לו ה"ליבור" באנגליה היה מקים קופת חולים משלו, כי אז הוא אף פעם לא היה מפסיד בבחירות." נכון?

מנור: בודאי.

אברמוב: ואז, כשאני פרסמתי את זה, צלצל אלי לובה אליאב ואמר: "אתה צודק, מפני שבענין זה אברהם [---] איבד את עצמו לדעת." בכל אופן זוהי התיזה שלי. אני מקווה שיבוא יום והסטוריון רציני יתחיל לבדוק את הארכיונים של המפלגות האלה ויברר מה קרה להם. לפרוגרסיבים, א. קרה אסון מכוון אחר והוא... כי הם ראו את עצמם כמפא"י קטנה. גם הם הקימו מוסדות, גם הם הקימו כמה קיבוצים, גם להם היו כמה מפעלים. זו היתה הייתי אומר מפא"י...

מנור: בזעיר אנפין.

אברמוב: [ממשיך] זוטא. זוטא, והדבר הזה החיש את קיצם.

מנור: כלומר אתה חושב... הוא גם כילה את... את ממונם, אם אפשר לומר כך.

אברמוב: כן, כן. זה החיש את קיצם מפני שסביב המפע אלה... המפע אלה... [מתקן] המפעלים האלה נוצרה קבוצה מאוד אינטימית של אנשים הגונים מאוד,

אשר סגרו והסתגרו ולא נתנו לכוחות חדשים לגשת לשם. היתה מועקה והמפלגה הזו התחילה לאבד גובה, הייתי אומר, משנה לשנה.

<u>סוף צד ב' - קלטת 2</u>

<u>קלטת 3 - צד א'</u>

מנור: עכשיו, ב... במשפחה אני מבין שאתה היחיד שהצטרפת למפלגה, לא היתה... המשפחה לא נטתה לזרם הציוני כללי.

אברמוב: המשפחה לא היתה פוליטית, אבל הם כולם היו חברי מפלגת הציונים הכלליים. א. מפני ש... המוצא הרוסי.

מנור: השפיע.

אברמוב: [ממשיך] השפיע. שנית, אבא היה מאוד מקורב לבוגרשוב כי בוגרשוב היה אחד ממיסדי שכונת נורדיה ששם גרנו, שכונה שנוסדה אחרי מאורעות 1921, ואבי... אבי היה ממש יד ימינו. הייתי אומר, מתוך לויאליות אליו, אז הוא גם כן נרשם כחבר המפלגה, אבל המשפחה לא היתה פוליטית.

מנור: אתה זוכר לערך כמה חברים היו במפלגה ב-34' כשאתה הצטרפת, פחות או יותר?

אברמוב: אגיד לך, אני ב-39'-36' לא הייתי בתל-אביב. בירושלים היתה קבוצה קטנה אבל בתל-אביב אני חושב שבאסיפות במרתף היו מגיעים מאה איש. וכשמוסינזון היה חוזר לפעמים מישיבת "הועד הפועל הציוני" בציריך או בלונדון, אז האס... האסיפה היתה נערכת באולם הגימנסיה הרצליה והאולם היה מתמלא. אני לא בטוח שכל אלה שבאו לשמוע אותו היו דווקא חברי המפלגה, אבל האולם היה מתמלא. אבל בסך הכל המספר היה די... די זעום, היו כמה עסקנים מסורים. המסור ביותר היה מזכיר המפלגה חיים לבנון, לימים ראש עירית...

מנור: תל-אביב. תל-אביב.

אברמוב: [ממשיך] תל-אביב. הוא בעצם היה המפלגה, אני חושב שהוא היה הפקיד היחידי. כל האחרים היו...

מנור: מתנדבים.

אברמוב: [ממשיך] [---], מזכירות, עובדים טכניים וגם אלה, מספרם היה מאוד מאוד מועט, ואילו כל האחרים היו מתנדבים. המפלגה באמת היתה נישאת על כתפיו של חיים לבנון, שהיה מאוד מסור לתפקידו והוא היה גם אדם ליברלי. הוא היה בחור ישיבה, יחד עם זה גמר אוניברסיטה - אני לא זוכר בדיוק - או בוינה או בקרקוב. הוא למד חקלאות אבל סיים... סיים חוק לימודיו באוניברסיטה. היה בקיא ביהדות, היה גם הגון וישר והיה מאוד מאוד מסור לתפקידו. מאידך, אי אפשר לומר עליו שהיה מנהיג. אם היה מנהיג באותה תקופה אז זה היה אוסישקין, שמקום מושבו היה בירושלים. אבל סביב אוסישקין לא צמחה מנהיגות כי הוא היה בעל בית במהותו, כן? הוא היה רגיל לתת פקודות והוא לא הקים סביבו דור של מנהיגים צעירים ממנו. אז למרות שהוא נתקבל כפטרון של הציונות הכללית, [אני] חושב שויצמן נחשב לפטרון של הציונות הכללית. אבל בפועל הוא לא הקדיש, לא זמן ולא תשומת לב לצעירים. הפעיל ביותר מחוץ [---] שהוא היה פקיד, היה דוקטור מוסינזון. הוא אהב את זה, הוא היה מרצה מעולה, גבר מאוד נאה, מאוד... בעל חיצוניות מושכת מאוד, היה דומה קצת להרצל[?], והוא היה מסוגל לחנ... [מתקן] למלא את אולם הגימנסיה הרצליה. אם אינני טועה, לאולם גימנסיה הרצליה יכולים להכנס שלוש-מאות, ארבע-מאות איש. הוא היה מצליח למלא את האולם. כאשר היתה אסיפת מחאה נגד הספר הלבן, שהתפרסם נדמה לי במרץ 1939, מוסינזון היה הנואם הראשי כמובן[?].

מנור: עכשיו, המפלגה היתה בעיקרה מפלגה תל-אביבית, אם כי אני מניח שכבר אז היו לה שלוחות בערים שונות.

אברמוב: היו לה... היו לה. בחיפה היה סניף לא רע, שבראשו עמד עורך דין קליבנוב, גם כן מיהודי...

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] מיהודי רוסיה. היה עורך דין, עורך דין טוב, הגון מאוד, תרבותי מאוד והיה לו גם כן שם סניף קטן. בירושלים זה היה זעום מאוד ובעצם כאן הציונים הכלליים ב', לאמור הפרוגרסיבים, הם היו מרובים יותר כי כאן היה...

מנור: [---].

אברמוב: [מתקן] היתה ה...

מנור: עליה הגרמנית.

אברמוב: [ממשיך] עליה הגרמנית, ובצורה יותר מאסיבית ויותר מגובשת מאשר בתל-אביב. בתל-אביב היא היתה מפוזרת, היתה עיר גדולה[?], ופה רחביה זו היתה האכסניה של היהדות הגרמנית.

מנור: אני מניח שגם ברחובות היה משהו ודאי...

אברמוב: ברחובות העיר... עכשיו, בפתח-תקווה, ברחובות, בראשון-לציון היו ארגוני "מכבי" והם היו מפותחים מאוד ופעלו יפה מאוד. והם היו בהתחלה בחסותם של אנשי "האיחוד האזרחי". בהדרגה הם היו בחסותם של הציונים הכלליים. זאת אומרת, הסתכלו בסניפי "מכבי" במושבות - הם היו קיימים בעיקר במושבות ובתל-אביב - וראו בהם איזה שלוחות של הציונות הכללית. אם כי הקשר היה די רופף, מבחינה ארגונית היה קשר רופף אבל הציונים הכלליים עזרו להם. השיגו להם מגרשים, לפעמים השיגו להם כלים. בכל אופן, אני לא יודע איך אנשי ה... הספורטאים הצעירים ראו את עצמם ביחס למפלגה, אבל המפלגה ראתה בהם כאילו נטע משלהם.

מנור: כלומר, בכל אופן היה משהו שהמפלגה רצתה ליטול חלק באיזה מפעל שלא היה לה, וזה היה המפעל.

אברמוב: כן. זה היה בעצם המפעל, כן.

מנור: בעצם עד היום הקשר הוא מן איזה קשר קצת מוזר.

אברמוב: כן, גם היום הקשר הוא... הקשר הוא מוזר, ומאחר שהמפלגה בארץ כמעט שאיננה קיימת, אז הם רואים את עצמם קשורים למכבי העולמי ואילו המכבי העולמי, משתתפים בו גם ציונים הכלליים בארצות הפזורה. אבל שמה זה גוף בלתי פוליטי לחלוטין, כי נדמה לי שגם הציונים הכלליים בגולה כבר אינם מתבלטים בזה אלא פשוט עסקנים בקהילות השונות ביניהם[?].

מנור: כן. עכשיו, אז אתה מצטרף ב-34', אבל רק כחבר לא... לא כפעיל?

אברמוב: לא כפעיל, לא כפעיל. התחלתי לעסוק בעריכת דין וההתעניינות שלי, הייתי אומר, היתה מאוד תאורטית, קיום קשרים עם אנשים, והייתי אומר טיפוח כל הנושא הזה ברמה יותר אינטלקטואלית. בין אם זה על ידי פיתוח קשרים עם היהדות הגרמנית כאן, עם כמה אנשים שאת שמותיהם הזכרתי; בין אם זה, הייתי אומר, קירבה מאוד אינטימית עם פרץ ברנשטיין, שכל שיחה איתו הרגשתי כאילו אני יוצא מסמינר אוניברסיטאי. למרות שאני... ישב נגד ברנשטיין אדם שהיו לו בכל זאת תארים אקדמאים, אבל כאשר הוא פיתח איזה רעיון ישבתי כתלמיד בפני רבו. עמנואל ניומן כמובן מאוד מאוד עניין אותי וגליקסון וישראל כהן. הייתי אומר שהיה לי מגע עם קשת רחבה ביותר של ה... אנשי המחשבה היהודית בארץ באותה תקופה. לרוטנברג, אני התעניינתי ברוטנברג, בפרט לאחר שהוא התמנה ב-1939 - הוא נבחר יותר נכון - לראש הישוב.

מנור: כן.

אברמוב: כן. אבל אי אפשר היה להגיע אליו.

מנור: עכשיו, המפלגה כמפלגה אז, כפי שאתה ציינת, לא היו בה מנהיגים בולטים חוץ מאוסישקין, אם אפשר לקרוא לזה באופן כללי.

אברמוב: הוא היה, הייתי אומר, הפטרון כי מנהיגות הוא לא עשה מזה.

מנור: ומנהיגות מקומית טרם צמחה.

אברמוב: היתה למשל, בתל-אביב היתה גברת פרסיץ[?] שהיתה אישיות דומיננטית. אישה בעלת תרבות רחבה מאוד, כושר ביצוע בלתי רגיל. אגב, שעשתה גם רבות ל[---] תרבות[?]. היא יסדה את הוצאת אומנות שהוציאה ספרי מופת, בפרט לצעירים ולתלמידים, ופתחה בפניהם עולם רחב מאוד. היתה פעילה מאוד בציונים הכלליים והיתה חבר... חברת כנסת, נדמה לי, משך שלוש קדנציות. היא לא היתה אהובה מפני שהיתה אשה מאוד שתלטנית ונמרצת מאוד, אבל היא היתה בהחלט אחד המנהיגים של הציונים הכלליים. ושוב פעם, אתה רואה את הקבוצה הרוסית.

מנור: עכשיו, המפלגה כמפלגה אז, היה לה מצע ברור, מוגדר, או ש...

אברמוב: הייתי אומר, מצע ציוני כללי. מבחינת מדיניות חוץ, הם היו פחות או יותר תומכים בקו של ויצמן.

מנור: מפא"י.

אברמוב: של ויצמן.

מנור: של ויצמן.

אברמוב: כשויצמן הביע תמיכתו בחלוקת הארץ, אז חוץ מאוסישקין תמכו בחלוקת הארץ.

מנור: כלומר, למרות התנגדותו של אוסישקין, במפלגה...

אברמוב: כן, כן, כן. תמכו ברעיון החלוקה. תמכו גם בעקרון של ההבלגה, למרות שבין אנשי האיחוד האזרחי היו נטיות אחרות.

מנור: הם היו יותר מיליטנטים.

אברמוב: הם לא היו כל-כך מיליטנטים, אבל הם העניקו תמיכה לפלג הרביזיוניסטי, לפעמים בצורה מאחורי הקלעים ולפעמים גם בצורה גלויה למדי. הציונים הכלליים תמכו בעליה הבלתי לגאלית בו בזמן, נגיד, שהקבוצה הגרמנית לא גרסה פעולות בלתי לגאליות.

מנור: [צוחק] [---].

אברמוב: [ממשיך] כן. זה לא התאים.

מנור: לאופי.

אברמוב: כי הם... הם, כשהם ישבו כאן בארץ תחת שלטון בריטי, היתה להם הרגשה שהם יושבים באנגליה תחת שלטון בריטי ושכחו שהם שרויים תחת שלטון קולוניאלי. אבל היו להם חילוקי דעות רציניים עם ההסתדרות. הם ראו בה מפתח מפלגתי שאז היה מגובש מאוד, והנהיגו אותו לפעמים בצורה ברוטלית. הם ראו בזה אתגר. אני זוכר, כאשר סיפר לי [---], שהיה ממש רעב ללחם, שסוף-סוף נתנו לו, נדמה לי, משרה לחלק פתקים לחולים בקופת חולים. לאלה שעמדו בתור, הוא חילק להם פתקים. ואיש מפועלי ציון שמאל לא קיבל משרה בהסתדרות. זה היה באמת [---]. היה משהו בולשביקי בגישה שלהם. אז הם התריעו נגד המפתח המפלגתי, הם התריעו נגד סכסוכי העבודה וסירובה של ההסתדרות להנהיג [---]; שלישית, הם דרשו שתהיה לשכת עבודה ניטרלית ולא לשכת עבודה הסתדרותית בלבד, לאמור שגם אלה שאינם חברי הסתדרות יוכלו לפי תור מסוים לקבל זכויות... זכויות [---]. והדבר הזה החמיר ב-36', נדמה לי, ופרץ משבר אדיס אבבה כאשר מוסוליני תקף את אדיס אבבה, ואז התחיל משבר כלכלי קשה מאוד שנמשך עד 40', כאשר המלחמה כבר הזרימה כספים עצומים לישוב, והתחילה פריחה כלכלית בארץ. במידה מסוימת היה שפע של כסף, אם כי לא שפע של מצרכים. הייתי אומר, זו היתה הפלטפורמה של הציונים הכלליים, וכמובן בשעה שהיתה מופנית בעיקר אל מוסדות[?] ההסתדרות הציונית, תמיכה במימד הלאומי[?].

מנור: הנקודה המענינת היא שבערים הגדולות - אתה ציינת כבר זאת - תל-אביב, רמת גן, רחובות, אפילו במושבות הותיקות, בנימינה, פרדס חנה, ראשון במידה מסוימת, ה... העוצמה הפוליטית הלוקאלית של הציונים הכלליים כבר אז היתה גדולה. והנקודה המענינת היא שבכל אופן מספר ה... אולי ה... הפועלים או מה שאנחנו קוראים היום, 'אנשי הצווארון הכחול', היה כמובן רב יותר. זאת אומרת שהיתה תמיכה של עובדי 'צווארון כחול' כבר אז, כנראה, בציונים הכלליים בצורה משמעותית.

אברמוב: לא. 'הצווארון הכחול', זאת אומרת הפועלים, הם היו נאמנים למפא"י. למרות שהם עבדו אצל פרדסנים, הם היו מועסקים על ידי אנשי האיחוד האזרחי, הם היו, הייתי אומר, רובם ככולם היו חב... חברים נאמנים למפלגת פועלי ארץ ישראל.

מנור: אבל בבחירות הלוקאליות כנראה שרבים מהם היו מצביעים לציונים הכלליים.

אברמוב: היו, נגיד, היו מצביעים של ציונים כלליים כשהם חשבו שראש העיריה הוא טוב. אבל הם ברובם, הייתי אומר, ברובם המכריע היו נאמנים למפלגה[?], מפלגת פועלי ארץ ישראל. זה היה הגוף הפוליטי המקודש. באותה תקופה השומר הצעיר, אז עוד לא היתה מפ"מ, היתה בעיקר חבורה של אנשים [---]. היא היתה,

הייתי אומר, גורם לא מבוטל בתוככי ההסתדרות, אבל במפה הישובית הכללית הם לא בלטו יותר מידי[?]. גוף אחר שהלך שהתקבל[?] [---] המזרחי, שהוא, הייתי אומר, הלך מחיל לחיל לאורך... לאורך כל שנות השלושים. אלה בעצם... זה הרביזיוניסטים, שהארגון שלהם היה קצת [---] וגם להם לא היו מוסדות ומפעלים. אם כי היתה להם תנועת נוער...

מנור: בית"ר.

אברמוב: [ממשיך] בית"ר. לציונים לא היתה תנועת נוער כזאת. שוב פעם, המנהיגות של הרביזיוניסטים היתה על טהורת הרוסים. הרוסים היו הראשונים שנענו[?] לז'בוטינסקי, שהוא היה רוסי ודיבר רוסית. הנוער כבר היה נוער מקומי, נוער מיליטנטי עם [---] יפה, עם תלבושות. לפעמים היה לא רק מיליטנטי אלא גם פרובוקטיבי, אבל זה היה בהחלט נוער שראה את עצמו כחלק [---]. הציונים הכלליים לא היו [---].

מנור: לא חשבתם להקים בשלב כלשהו תנועת נוער?

אברמוב: לא. כי באמת היתה זו מפלגה רופפת, שאחיזתה היתה אחיזה [---] מאוד והשכבה שהשתייכה אליה היתה שכבה מאוד מצומצמת. אני לא זוכר למשל שבציונים הכלליים היו ספרדים. אצל [---] בודאי שהיו. אצל הציונים הכלליים היו מעטים, מעטים, מעטים. אני לא זוכר שמישהו מיוצאי תימן היה חבר בציונים הכלליים. אלה היו בעיקר יוצאי רוסיה. לאחר העליה של 24'-1923 נכנסו אליה גם...

מנור: פולנים.

אברמוב: [ממשיך] אם כי כבר בשנות ה-30' החלו להכנס גם כמה אנשים מאוסטריה, כמה אנשים מ...

מנור: גרמניה.

אברמוב: [ממשיך] צ'כוסלובקיה, כמה מגרמניה. מיוון, מסלוניקי היו אחדים כבר שהצטרפו, היו בולגרים. מעדות המזרח לא ראיתי אני חושב.

מנור: עכשיו, עוד נקודה מענינת. אם אתה זוכר, בשנות השלושים מבחינת המבנה הסטרוקטורלי, סטרוקטורה של מפלגה. היה כבר, או איך היא היתה בנויה? היה... היתה ועידה? היתה... היתה לשכה?

אברמוב: היתה... היתה ועידה מדי פעם בפעם. לא היתה חוקה מגובשת אז היה... הדברים התנהלו, הייתי אומר, בצורה די [---], כאשר לבנון ניהל את הצ... [מתקן] את הענינים של המפלגה ביד רכה אבל בטקטיקה מאוד מאוד מעודנת, והיתה נבחרת הנהלה. אבל הרוח החיה במפלגה היו תמיד [---].

[הפסקה בקלטת]

מנור: אנחנו ב-39'. 39' אתה בתל-אביב.

אברמוב: אני כבר בתל-אביב, פרצה המלחמה.

מנור: אם כי כאן לא הרגישו את המלחמה.

אברמוב: 39' לא הרגישו את המלחמה. עדיין היה שפע מבחינת המצרכים, אם כי התחילו להרגיש בחסרון המצרכים כעבור שנה[?]. בעיקר ב-1940 [---]. מצבם של הכורמים ב-39' היה נהדר מפני שממשלת צרפת קנתה בשביל הצבא שלה בסוריה את היין של האיכרים שלנו. ומצבם של הכורמים, שהיה גרוע במשך כמה שנים, השתפר [---]. אבל היה חוסר עבודה עצום שנמשך עוד מימי המשבר של מלחמת חבש, של מלחמת אדיס אבבה. ורוטנברג אז התמנה להיות נשיא הועד העולמי. אבל כבר הרגשנו מייד חיכוכים רציניים מאוד בין רוטנברג לבין אנשי הועד הלאומי, בעיקר בינו ובין מפא"י שהיתה עדיין הקבוצה הדומיננטית בישוב ונדמה לי גם בועדה. בעיה אחת היתה קרן לטיפול בחוסר עבודה. נאספו כספים, השאלה היתה מי יטפל בחלוקת הכספים, למי לחלק את הכספים. וכיון שלרוטנברג היתה אישיות דומיננטית, ומצד שני מפלגת העבודה לא רצתה לוותר על [---] שלה, היה סכסוך מתמשך ביניהם. קם אחר-כך המוסד שנקרא "כופר הישוב". "כופר הישוב" אחר-כך שימש גם למטרות אחרות והוא נמשך עד הקמת המדינה. הויכוחים הגדולים נפסקו. המחאות... ה... תנועת המחאה נגד הספר הלבן גם כן נפסקה, והויכוח, כמובן, על חלוקת הארץ ירד מסדר היום. האימרה של בן-גוריון שאנחנו נתנהג כלפי הבריטים כאילו...

מנור: אין ספר.

אברמוב: [ממשיך] אין מלחמה, ונלחם בהם כאילו יש מלחמה, לא...

מנור: כאילו שאין ספר לבן...

אברמוב: [ממשיך] כאילו שאין ספר לבן.

מנור: כן.

אברמוב: כן. הדברים האלו נתקבלו כגישה סבירה מאוד, ובעצם לא היתה אז כל דרך אחרת להתנהגות הישוב. לכן הויכורי... [מתקן] ויכוחים הפוליטיים דעכו קצת, ובפרט שכבר ב-1940 הוקלה... [מתקן] הוקל המצב הכלכלי ולהפך, הענינים התפתחו בצורה כזו שהיתה כבר תעסוקת יתר והפרוטה היתה מצויה בכיסם של כולנו כבר.

מנור: עכשיו, לראשונה הרגשנו במלחמה עם ההפצצה האיטלקית או...?

אברמוב: אני אישית עסקתי בעריכת דין, בעצם היו השלבים הראשונים לעבודתי. נולדו כבר שתי הבנות ומצב אישתי היה קשה. נודע לה שאמה סובלת מסרטן והיא רצתה לנסוע לאנגליה לפחות להפרד מאמה. הדבר הזה לא נסתייע כי לא נתנו לה רשיון לצאת מהארץ. ואם כי בלא ידיעתי היא הסתובבה אצל הבריטים מפני שהיא היתה נתינה בריטית וביקשה שיתנו לה בכל זאת אפשרות לנסוע, לא נתנו לה וגם היה הדבר הזה בלתי אפשרי לעזוב שתי ילדות קטנות שהיו באמת פעוטות. זה הטריד אותה מאוד והיא פשוט לא מצאה לה מנוח. לבסוף, נדמה לי שזה היה ב-44' - ב-43' האמא שלה מתה - זה גרם לה לא רק צער רב אבל היא ידעה שזה יקרה גם לה, כי הסבתא שלה מתה מסרטן, אמה מתה מסרטן, ובסופו של דבר גם היא מתה מסרטן.

[redacted]

מנור: כלומר, אצ... אצל רעיתך המנוחה לא גילו בזמן, אז לא היתה המודעות.

אברמוב: לא גילו בזמן וגם לא היו כנראה כל הכלים והמכשירים. אבל בכל זאת היא נאבקה עם המחלה הזו שלוש שנים רצופות. ושנות המלחמה, הייתי אומר, במידה רבה עמדו בצל האסון הזה. אני עבדתי במשרד, עבודה קשה, אבל לא יכולתי לזוז מהבית כי הייתי צריך לנהל משפחה. אני לא רציתי שהדבר הזה ישפיע על הבנות. ולכן מבחינה ציבורית לא הייתי פעיל באותן השנים. התענינתי כתמיד בעני... בעניני ציבור, אבל באופן אישי לא יצאתי מכילי. קיימתי את כל הקשרים אבל פעילות לא גיליתי. והייתי אומר שהדבר הזה נמשך עד 45', כאשר אחרי מאמצים רבים הבאתי את אביה מאנגליה הנה, והוא חי איתנו

כאן שלושים שנה עד שהוא נפטר. כשהוא הגיע אשתי נרגעה כי הוא חי שם בודד באנגליה. אם כן אלה, הייתי אומר, היו שנות מלחמה... [מתקן] המלחמה, שהיו מצד אחד שנים שהילדים גדלו, מצד שני היתה מועקה משפחתית קשה מאוד. העבודה שלי התפתחה טוב והיה לי גם סניף אפילו בקאירו, המון קלינטים בקאירו שעסקו בהשקעות בארץ. מבחינה חומרית ראיתי...

מנור: יהודים.

אברמוב: יהודים. [ממשיך] ראיתי ברכה בעמלי ו... אבל הייתי מאוד מאוד קשוב לבית כי ידעתי שחובתי להיות ליד המשפחה. ב-1940, כאשר צרפת נפלה ואיטליה הצטרפה למלחמה, היתה התקפה של אוירונים מ[---] ומרודוס. השכן שלנו, הבית השכן שלנו, זה היה מרחק של חמישה מטרים מהבית שלנו, נפגע ונהרגו שם שישה אנשים.

מנור: והרי הם הפציצו לאורך הים... הקו של בוגרשוב בערך.

אברמוב: הקו של בוגרשוב. הבית בדיוק מאחורינו נהרס כליל, שם נהרגו שלושה אנשים. בסך הכל ברדיוס של איזה ארבעים מטרים נהרגו ארבעים איש. במזל הבית שלנו לא היו קורבנות, הוא נפגע אבל קורבנות לא היו.

מנור: וההתקפה היתה פתאומית, אתם לא ידעתם שום...

אברמוב: שום דבר. אני גם לא הייתי בבית, הייתי במשרד. אני הוצאתי את ה... את המשפחה מהבית ואנחנו עברנו לגור ברחובות. שכרתי דירה ברחובות ואנחנו גרנו שם. זאת אומרת, כל יום הייתי צריך לנסוע מרחובות לתל-אביב ולחזור. וכך נמשך הדבר, הייתי אומר, עד...

מנור: כלומר, הי... חששתם שתל-אביב תותקף שוב ושוב.

אברמוב: כן.

מנור: אם כי... אם כי היא לא הותקפה שוב.

אברמוב: לא, אחר-כך היתה עוד התקפה אחת אבל במימדים הרבה... הרבה יותר קטנים. נדמה לי שהם פגעו במושב שדה אליעזר[?]. ואז נדמה לי שאנחנו גרנו ברחובות כשלוש שנים וחזרנו לתל-אביב. אז גם השנים האלה היו קשות מבחינה זו שהייתי צריך לנסוע כל יום מתל-אביב לרחובות, רחובות תל-אביב. מכוניות לא היו מפני שהבריטים לא נתנו לנו מכוניות פרטיות...

מנור: בגלל הקיצוב בדלק אז.

אברמוב: בגלל הקיצוב בדלק. זה גם כן הכביד מאוד גם על חופש התנועה. הגענו בצורה כזו לסוף 1944. ב-44' החלטתי שאני צריך לצאת [---] שיש לי שם קלינטים שיושבים [---משובש---]. סוף-סוף אני קיבלתי רשיון כי אני הכרתי את אחד מסגני הנציב, הוא היה "Deputy Secretary". אתה יודע שסגנו של הנציב נקרא "secretary". איך קראו לו...? "High Commissionaire".

מנור: "Depudy of High Commissionaire"? "Deputy High Commissionaire"?

אברמוב: המספר אחרי "High Commissionaire" היה "Secretary" או "Government Secretary" או משהו כזה. אני הכרתי את אחד האסיסטנטים שלו, שמו היה [---], שאחר-כך נהרג בהתפוצצות של מלון המלך דוד. ובעזרתו קיבלתי רשיון לצאת והגעתי לאנגליה בראשית ינוואר 1945. המלחמה עוד נמשכה וה-"V-2" זו היתה...

מנור: פצצה.

אברמוב: [ממשיך] הטיל... הטיל שהגרמנים היו שולחים. אז כמה פעמים ביום אנגליה, לונדון עדיין הופצצה על ידי V-2. אני זוכר שהיו שומעים את הצפצוף של הטיסה. ברגע שנגמר הצפצוף ידעו שה...

מנור: התקפה[?].

אברמוב: [ממשיך] ה... הטיל עומד ליפול רק לא ידעו איפה הוא נופל. הדבר הזה נמשך, אני חושב, שני חודשים. בינוואר וגם במרץ היו עוד V-2. עכשיו, נוסף לעבודה המקצועית אז אני, בזכות אחי שגר בלונדון, יצרתי קשר עם גנרל אנגלי שהיה כבר כמעט בדימוס[?] - ג'נרל ג'יימס מרשל קורנהול. ג'יימס מרשל קורנהול. הוא היה גם חיל פעיל בקריירה שלו, אחר-כך הוא היה גם ב"אינטליג'נס". יש לי פה ספר אחד על מלחמת העולם השניה ומתברר שהקבוצה שפעלה נגד היטלר בגרמניה, קיימה קשרים עם הבריטים באמצעותו של הגנרל הזה. אחר-כך אני דאגתי שהוא יבוא לביקור בארץ, אם כי הוא הכיר את הארץ טוב מאוד. בתקופת שרותו ובמסעותיו בכל רחבי העולם היה גם [---]. מרשל קורנהול, כשנפגשתי איתו - ואתה זוכר שזו היתה תקופה שהיחסים בארץ עם הבריטים לא היו נוחים. רדיפות של אלה שהחזיקו נשק, ההתקוממות ושנאה תהומית לנציב העליון, ששמו היה מק'מייקל.

מנור: [---], האחרון.

אברמוב: ה... לא האחרון, אחריו...

מנור: אחריו היה... כן, א...

אברמוב: גוט. ואחרי גוט היה... היה עוד אחד. היה ג'נרל גוט והיה... ג'נרל גוט ואחר-כך היה גנרל אחרון. אם כן, השנאה למק'מייקל היתה שנאה תהומית כמעט, ואני נפגשתי איתו והוא כמובן התענין לדעת מה נשמע בארץ, איך פותרים את הבעיה הזאת. אני אמרתי לו שלדעתי יש פתרון אחד וזה היה ה...

מנור: חלוקה.

אברמוב: [ממשיך] חלוקה. אבל כשאני נסעתי לאנגליה, נסעתי מפה למצרים כי רק ממצרים אפשר היה להשיג אוניה. לפני שבאתי לפורט סעיד - פורט סעיד זה בקנטרה[?] - אסרו אותי המצרים. זה היה ימים אחדים, אני לא זוכר, או זמן מסוים אחרי רצח לורד [---].

מנור: ואז חשדו.

אברמוב: מה?

מנור: חשדו בכל פלסטינאי.

אברמוב: חשדו, כן. החזיקו אותי רק יום אחד. כנראה שהיו בדיקות, אחר-כך באו קצינים בריטים, שאלו אותי מי אני, מה וכולו' וכולו'. אני נתתי את הירפרנס' של מזכרייב מה'סקרטרייט' כאן בירושלים. כעבור יום שחררו אותי ועליתי על [---]. [---] שט מכאן, מפורט סעיד הוא שט לאלג'יר, לעיר אלג'יר, מהעיר אלג'יר הוא שט לגיברלטר. בגיברלטר חיכינו שלושה-ארבעה ימים עד שנאספו שם אוניות רבות. אחר-כך יצאנו [---] לאנגליה, הרחק מחופי...

מנור: צרפת.

אברמוב: [ממשיך] מחופי ספרד וצרפת. [---] היה מוקף אוניות מלחמה וב[---] אנחנו נסענו עד שהגענו לאנגליה. ואני, כשדיברתי עם מרשל קורנהול הגנרל הבריטי, אמרתי לו שאני רואה בחלוקה את הפתרון. אני גם אמרתי לו שבמקרה ידידי [---] נסע גם כן באותה אוניה, שם אגב הוא פגש צעירה שאיתה אחר-כך הוא התחתן. גם דעתו היא... ויש לי יסוד להניח ממה ששמעתי ממנו שגם מק'מייקל איננו רואה מוצא אחר. וכפי שהמסמכים מראים עכשיו, מק'מייקל תמך בתוכנית החלוקה לפני רציחתו של לורד [---]. אז הוא אמר לי: "אני אפגיש אותך עם שגריר סעודיה."

מנור: בלונדון.

אברמוב: כן. אז הוא הזמין אותי ל... למסעדה של מלון "ריץ" ושם התקיימה שיחה עם השגריר של סעודיה. כנראה שהוא לא היה סעודי אבל הוא... הוא

אומר שהוא מסעודיה, דיבר אנגלית טובה. ואני אז, מתוצאות השיחה הזאת, הלכתי לסוכנות ומסרתי דין וחשבון לרוזטי. רוזטי היה...

מנור: שלימים מזכיר הכנסת.

אברמוב: לימים מזכיר הכנסת. הוא ישב ב"גרייט ראסל סטריט".

מנור: שמואל, שמואל.

אברמוב: מה?

מנור: שמואל נדמה לי היה שמו.

אברמוב: לא, שמו היה מוריס רוזטי.

מנור: אה, מוריס.

אברמוב: כן.

מנור: שאחר-כך קרא שמואל...

אברמוב: שהיה רוזה.

מנור: רוז'ה.

אברמוב: מסרתי לו דין וחשבון. הוא התענין מ... מאוד בשיחה והוא הפגיש אותי אז עם אוריאל הד. זה הפעם הראשונה שפגשתי אותו. אחר-כך הוא הפגיש אותי עם עוד אחד, שזה היה וולטר איתן. אז הם אמרו לי, אנחנו מכירים את עניין[?] [---], אם אתה יכול, תמשיך לקיים את הקשרים.

מנור: מה היתה השיחה עם השגריר הסעודי?

אברמוב: השגריר הסעודי אמר שיתכן שתוכנית החלוקה היא באמת המוצא, אבל הוא אומר: העולם הערבי איננו מאוחד ולכל אחד ישנה...

מנור: גישה.

אברמוב: [ממשיך] דיעה שונה. דיעה... דיעה שונה ואנחנו מחכים לדעת גם מה חושבים האמריקאים על הדבר הזה.

מנור: כשבארה"ב עדיין לא ידעתם בעצם את העמדה.

אברמוב: כן. זה היה זמן מה אחרי מותו של רוזוולט, עוד לא ידעו היכן אמריקה עומדת. אבל הוא התענין לדעת מה דעתו של ויצמן והאם ויצמן עדיין תומך בחלוקה, האם הציונים עדיין תומכים בחלוקה, מפני שהוא ידע שישנה התנגדות לחלוקה. טוב, זו היתה... זו היתה הפתיחה. אני הודתי לאנגלי הזה וגם האנגלי אמר לי: "אני מניח שאתה תמסור את זה לציונים." אמרתי: כן, אני אמסור את זה. בפגישה השניה, אני אז הייתי בלונדון ונשארתי שם עד סוף המלחמה, זאת אומרת עד...

מנור: עד מאי.

אברמוב: [ממשיך] עד מאי כי לא השגתי תחבורה לארץ וגם היה לי מה לעשות שם. הוא סידר לי עוד פגישה אחת ולא יותר. זה היה עם אחד בשם רייט - [מאיית] - Wryght, שלימים, נדמה לי, היה שגריר בריטניה או במוסקבה או בוושינגטון - רייט. רייט היה הרבה יותר נוקשה. הסעודי היה טקטי וכדרך אנשי המזרח, הוא רוצה להשמיע באוזניך דברים שינעמו לך. זה היה בוטה מאוד. "אנחנו לא נסבול טרוריזם יהודי בארץ. רצח הלורד [---] זה דבר נורא, ואלימות לא תוביל לשום פתרון, אלימות רק מקוממת אותנו. הספר הלבן כרגע נשאר, אנחנו לא רואים שום יסוד עכשיו לשנות אותו." אני שואל אותו מה בנוגע לתוכנית החלוקה? "טוב," הוא אומר "אחרי המלחמה ודאי ישקלו הרבה דברים [---משובש---], אבל כרגע המצב ישאר כפי שהוא היה, ומוטב שהישוב היהודי בארץ ידע שעל ידי אלימות הוא לא ישיג שום דבר." הוא היה בוטה מאוד. גם את זה מסרתי. באותה תקופה נפגשתי כמובן גם עם... עם אבא אבן, שאותו פגשתי בביקורי הראשון באנגליה ב-1934. ומאז נוצר קשר גם עם רוזטי, עם וולטר איתן וגם במקצת עם [---]. פגש אותי אחר-כך... הפגיש אותי אחר-כך, ג'יימס קורנהול, מרשל קורנהול הפגיש אותי עם גנרל אנגלי. כרגע... אני עוד מעט, אם אני אזכור את שמו... שירר, סקוטי, שהוא כבר היה בדימוס. הוא עוד לחם במלחמה הזאת וכבר שוחרר. והוא היה ממונה, ככה אני הבינותי אז, על סטוקים שונים של הצבא הבריטי שכנראה יהיה צורך להפטר מהם אחרי סוף המלחמה. אלה היו המכרים הבריטים שלי.

מנור: באנגליה ב...

אברמוב: בביקור הבא באנגליה, ואני כרגע מתרכז באנגליה - כל שנה הייתי נוסע לאנגליה.

מנור: מאז.

אברמוב: מאז. מאז סיום המלחמה. ב-47', כשהייתי באנגליה, אז הייתי כבר קשור כאן לש"י, אתה יודע...

מנור: ודאי.

אברמוב: [---] שלי היה גדעון בן-ישראל, שהוא עכשיו איש בכיר ב...

מנור: בהסתדרות.

אברמוב: [ממשיך] בהסתדרות. וגם גורביץ', שכחתי את שמו, שלימים היה הארכיביסט הראשון של ארכיון ויצמן. בוריס גוריאל.

מנור: אה, בוריס גוריאל.

אברמוב: שמו היה כבר אז...

מנור: כן, נכון, נכון...

אברמוב: [ממשיך] כשאני הכרתי אותו...

מנור: גורביץ' היה שמו.

אברמוב: כן. אז הייתי קשור עם גורביץ' ועם... והמקשר בינינו היה גדעון בן-ישראל. אחר-כך יצרתי קשר ישיר עם גורביץ' עצמו. ובקשו ממני אז לגשת ללונדון - בעצם אני בין כה וכה הייתי צריך ליסוע ללונדון - ולברר איך לנהוג כדי לקנות את המחנות הבריטיים שישארו בארץ אחרי [---משובש---].

מנור: וזה כבר ב-47'.

אברמוב: מה?

מנור: זה ב-47' כבר.

אברמוב: כן, זה כבר ב-47'. ואז אני ניהלתי משא ומתן באמצעות [---], ועוד אחד בשם [---] ביחס ל... הם קראו לזה [---] אבל זה בעצם היה [---] בשטח הזה. וכשאני כבר סי... [מתקן] לפי הסיכום מסרתי את התיקון[?] בעניין הזה לאיש ההגנה, שהיה ממונה על הנושא הזה והוא בחור דרום אפריקאי, ידידו הטוב של [---] עליו השלום, שמו היה שומאכר. אני כבר שנים רבות לא ראיתי אותו... אותו. הוא, נדמה לי שהוא היה קצין גבוה בצבא הדרום אפריקאי, אדם נהדר. הוא היה גם Negotiator מצויין, והוא כבר אז קיבל על עצמו את ניהול המשא-ומתן ברכישת המחנה הגדול שהוא [---]. נדמה לי שזה כלל גם את [---], אני כבר לא זוכר. האנגלים קראו לזה...

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] [---], כן. אז זה היה עיקר עבודתי בלונדון באלף...

מנור: 47'.

אברמוב: 1947, ובאמצעות הקשר הזה, אחר-כך נוצר קשר שנמשך אולי שלושים שנה עם משרד החוץ בצורה די... די [---משובש---]. אז בזה אני מסיים את מלחמת העולם השניה, כאשר פה בארץ לא גיליתי התנדבות[?] בגלל, במידה רבה, ענינים משפחתיים; הצורך לעבור לרחובות ולנוע כל יום בין תל-אביב לרחובות. ומ-45' שוב פעם חידשתי את הקשר באנגליה, שנמשך... נמשך הרבה שנים. ועוד[?] הרבה שנים [---].

מנור: אני אולי ברשותך, עוד נקודה אחת רק רוצה...

אברמוב: בבקשה, בבקשה.

סוף צד א' - קלטת 3

קלטת 3 - צד ב'

מנור: אתה הרי היית חבר בהגנה, כבר הזכרת זאת ב...

אברמוב: לא. אגיד לך, אגיד לך. כשנסעתי לאמריקה נתתי את [----]. כשחזרתי לארץ...

מנור: לא חידשת.

אברמוב: אני לא חידשתי את זה. כשפרצה המלחמה אז אני התבקשתי על-ידי ההגנה להצטרף ל-Phalestine Volunteer Force, זה שממשלת המנדט אירגנה וביקשה אותי ועוד כמה, ואני חושב שהצטרפו לזה בסך-הכל [---] שלוש-מאות איש. קיבלנו אימון צבאי והתפקיד שלנו היה לשמור. אז היינו יוצאים, לפעמים לתחנת [---משובש---] ב...

מנור: כלומר, שמירה בעיקר בפני מי? ממי חששתם בעיקר?

אברמוב: חששנו בעיקר מצנחנים. [---משובש---]. גם הציבו אותנו לשמור קשרים. היינו חברים [---] שאותנו העמידו לשמור על המתקנים... המתקנים...

מנור: בנמל בודאי.

אברמוב: [ממשיך] הצבאיים. היה בנמל, היו שם מחנות [---]. בעיקר אלה היו תפקידי שמירה, ואני הייתי בגוף הזה כל זמן שהגוף הזה היה קיים. ולהצטרף[?] ממש מתנה היה ללמוד [---] א. לא היו [---משובש---]. מ..., הייתי אומר, חמישים וחמ... [מתקן] מארבעים...

מנור: 45'.

אברמוב: [ממשיך] וחמש, אני כבר הייתי בש"י.

מנור: כן. טוב, על ש"י אנחנו נדון בפעם הבאה, הכניסה שלך לש"י. רק עוד נקודה נוספת ברשותך. נושא השואה, מתי פחות או יותר הי... [מתקן] אתה [---] שהיתה מודעות בארץ ל... ל...

אברמוב: המודעות בארץ התחילה לא לפני 43'. ב-43' כבר ידענו שדברים איומים מתרחשים. באותה תקופה ידענו שנשלחו אנשים לקושטא. אני ידעתי גם שמי שהיה אחר-כך ידידי במשך שנים רבות, עורך דין ברמן, שהיה חבר כנסת, כאמור נשלח לקושטא כחלק מהאינטלג'נס הבריטי, אבל שעבד יחד עם הצבא. את זה אני ידעתי.

מנור: [---] עורך דין ברמן מחדרה.

אברמוב: לא, עורך דין ברמן מתל-אביב ש...

מנור: אה, מתל-אביב.

אברמוב: [ממשיך] חבר כנסת.

מנור: כן, כן. ודאי, ודאי. כן.

אברמוב: הוא גם כן מהציונים הכלליים.

מנור: ודאי, מהציונים הכלליים.

אברמוב: כן.

מנור: פשוט לא ידעתי לאיזה... כן.

אברמוב: הוא ישב באינטליג'נס הבריטי, ממש [---]... היה לו תפקיד [---], עבד בשכר בשביל האינטליג'נס הבריטי אבל הוא היה קשור עם [---] ההצלה. ולכן ידעתי שישנה פעילות. אני גם ידעתי באמצעות קשרי משפחה על נסיעתו של הרצוג[?] לקושטא. קשרי משפחה זה [---] משפחת אבא אבן[?]. אבא אבן[?]-הרצוג[?], שהיו קרובי משפחה של אשתי המנוחה.

מנור: שניהם?

אברמוב: כן. [---משובש---].

מנור: כן.

אברמוב: זה ידעתי. על המימדים לא היה מושג עד 44'. ב-44' כבר היה מושג, דיברו כבר על מליון. אני זוכר, דיברו שמליון יהודים [---]. בחשאי שמעתי על משלוח צנחנים, זה היה [---]. זה נודע לי כבר לקראת [---משובש---] ב-44', כאשר בפעם הראשונה הכרתי את ריבלין, אליעזר ריבלין, ואז התחילה הקריירה שלי עם אליעזר[?], שנמשכה, הייתי אומר, עד קרוב לפטירתו. וברגע שהוא עבר למחנה של 'ארץ ישראל השלמה' היחסים שלנו היו מאוד ידידותיים אבל התקררו, הצטננו. אבל במשך שנים, הייתי אומר, כמעט שלא היה יום שלא דיברתי איתו. וגם לימים הייתי חבר מערכת "בטרם", זה ה... ה... כתב העת הקטן שהוא היה מוציא אותו. במערכת היו רק שלושה אנשים [---], ד"ר ליבוביץ' ואנחנו. [---משובש---].

מנור: כן. טוב, עד כאן בנושא של ה... [מתקן] עד כאן הפגישה שלנו היום, ואנחנו נמשיך מכאן ואילך, ב-45' עם הקשרים שלך עם הש"י וצרופך... ועם הצטרפותך לש"י. ובכך נסיים היום את הפגישה השלישית. היום 30 באוקטובר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 3</u>

<u>קלטת 3 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 4
קלטת 3 - צד ב'

מנור: היום ה-4 בנובמבר 1990 וזוהי תחילת פגישה רביעית עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקיימת בביתו שבירושלים, במסגרת מפעל התיעוד של ההסטוריה בעל-פה של מדיניות החוץ והבטחון של ישראל, במסגרת האוניברסיטה העברית. אנחנו הגענו בשיחה הקודמת לשנת 1945, כאשר ציינת שבאותה שנה נירקמו לראשונה קשריך עם הש"י, וזה היה בלונדון. ואולי מנקודה זו אנחנו נמשיך, אלא אם יש לך דברים נוספים שרצית להזכיר אותם בהקשר לשיחתנו.

אברמוב: לא, אני חושב שנמשיך, יכול להיות שאני אחזור...

מנור: נחזור.

אברמוב: אם כן, ה... האיש המקשר היה גדעון בן-ישראל. ולאחר נסיעתי הראשונה באנגליה, כשמסרתי דין וחשבון על השיחות שהיו לי למר משה רוזטי, מוריס רוזטי שהיה אז פקיד בכיר בסוכנות בלונדון, חזרתי לארץ. כאן הייתי נפגש לעיתים קרובות עם גדעון בן-ישראל במשרד בבנין בתל-אביב שנשא עליו כותרת של איזה חברה מסחרית, אבל בעצם זה היה משרד שהיו שם שניים או שלושה חדרים והוא היה נותן לי לקרוא דינים וחשבונות שהיו מתקבלים מחלקים שונים בארץ, בעיקר ממקורות ערבים, לבדוק איזה הערכה אני מעניק ל... לדינים וחשבונות האלה. אני מניח שזה היה חלק מהתרגול. מאז, כל שנה הייתי נוסע לאנגליה, כל שנה. בשנה האחרונה, ב-47' לפני הקמת המדינה, אני נתבקשתי לבדוק אצל אנשי משרד המלחמה באנגליה, ואז שר המלחמה היה שינגולד[?]...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] לבדוק אם באמת בכוונת האנגלים לעזוב את הארץ ב-1948 כפי שהם הכריזו. כי ביישוב היה... היו הספקות אם זו באמת כוונתם או שזה תכסיס בלבד. ואומנם קשרתי קשר. אני כרגע לא יכול להזכר באיש, אבל זה היה, הייתי אומר, בתחילת הסתיו של 1947 - ביומנים שלי ודאי זה רשום באיזה מקום - ושם הוסבר לי בצורה הכי נמרצת שאכן כוונתם של האנגלים לצאת מהארץ וכבר נתנו הוראות לצבא להערך לקראת המשימה הזאת.

מנור: אני רוצה רק, ברשותך, להזכיר כי אתה כתבת עד כה כ-62 יומנים כרונולוגים שבהם מצוינים תאריכים ופגישות של אנשים, אם כי רק אתה בסופו של דבר יכול לפרט מה ארע באותן פגישות.

אברמוב: נכון, נכון. מצויים בידי שישים ושניים יומנים שהתחלתי לרשום אותם בהיותי בגיל עשרים. זה היה ב- 1930. ומאז ועד היום הצטברו אצלי 62 יומנים ואני מקווה שיגיע היום שאני אוכל לעיין בהם. ואין שום ספק שהיו עוד פגישות שכרגע קשה לי להזכר, ואם במרוצת הזמן אני אגיע לדברים האלה, אז אולי תהיה לי הזדמנות להשלים את הדין וחשבון. עם קום המדינה אז אני התמניתי למחלקה לשבויי מלחמה והייתי עסוק בדבר הזה בצורה מירבית.

מנור: אולי רק, תרשה לי רק נקודה אחת בהקשר הזה. אתה מציין שנפגשת עם האיש שאינך זוכר את שמו, האנגלי, באשר לבירור כוונותיה של בריטניה באשר לנושא היציאה או אי היציאה מארץ ישראל. ומה התחוור לך בסופו של דבר?

אברמוב: התחוור שזו אכן כוונתם ולא רק זה, אלא שניתנו הוראות לצבא להערך לקראת יציאה.

מנור: וזאת בספטמבר 1947.

אברמוב: [---] בספטמבר 1947.

מנור: ויש לזה חשיבות מרובה מאוד.

אברמוב: ועל כך אני דיווחתי. אני לא זוכר אם זה היה רוזטי או זה היה וולטר איתן, אבל אני דיווחתי אז ל"גרייט ראסל סטריט" כפי שהמקום נקרא אז. ב... הייתי אומר, השנה הראשונה לעצמאות ישראל הקדשתי זמן רב לשבויי מלחמה. היו ב... גם בעיות משפטיות וגם בעיות משמעתיות, גם קשר עם הצלב האדום הבינלאומי. אני, אגב, זוכר שיום אחד באה אלי אשתו של דוד הורביץ ובכתה מרה שבנה מצוי בשבי הירדני וביקשה לעשות בצלב האדום כל מה שאפשר כדי להחיש את שובו של בנה לארץ. אבל לא עבר זמן מה ונתבקשתי על ידי משרד החוץ לארגן אגודת ידידות ישראל-אמריקה ואני עמדתי בראשה בערך שלוש-עשרה או ארבע-עשרה שנה.

מנור: מי היה היוזם?

אברמוב: היוזם בעצם היה משרד החוץ, אני לא זוכר מי היה...

מנור: איתן ודאי.

אברמוב: יכול להיות שהוא פנה אלי וביקש ממני לארגן את הגוף הזה. אני ארגנתי אותו, קמה האגודה. כיוון שידעו שאני קשור למשרד החוץ אז היושב-ראש הראשון היה, נדמה לי, אבר... [מתקן] אבניאל.

מנור: ברוך. נדמה לי ששמו היה...

אברמוב: בנימין.

מנור: בנימין, בנימין.

אברמוב: בנימין אבניאל. אבל נדמה לי מ-1951 עד 64' אני הייתי היושב ראש, אחרי בא אליהו אלעד[?]. עכשיו, האגודה הזאת עשתה מה שכל אגודות מסוג זה עושות, אבל... אבל יכולה... הוטל התפקיד לקיים קשר הדוק עם השגרירות האמריקאית, ואת זה אני עשיתי כל הזמן, הייתי אומר, ע... עד צאתו של סם לואיס. מאז שסם לואיס עזב ואני עברתי לירושלים, היחסים נהיו יותר רופפים כי הזדמנויות הפגישה היו יותר מצומצמות. אבל עד צאתו של סם לואיס הקשרים היו תקינים. אני מבין שבאחד מספרי הזכרונות של שרת הוא אפילו מציין שהוא קיבל ידיעה מ... [מתקן] שהוא קיבל ידיעה משגרירות אמריקה באמצעותי בנושא זה וזה וזה, אני כבר לא זוכר בדיוק מה זה היה, אבל, הייתי אומר, היה קשר שוטף, בעיקר הוא היה בעל-פה, לפעמים גם היה בכתב. ועד שישים וש... [מתקן] וארבע, אני חושב, עסקתי בדבר הזה בצורה בלתי פוסקת.

מנור: כלומר, קשר הדוק ורצוף.

אברמוב: קשר הדוק ורצוף. אני זוכר שכאשר פרצה מלחמת קוריאה, ממשלת ארצות-הברית רצתה לדעת אם ממשלת ישראל...

מנור: תצביע בעד או תמנע.

אברמוב: [ממשיך] תצביע בעד או כנגד. אז אני זוכר שאני קיבלתי הוראה ש... להודיע באחת מהישיבות של האגודה הזאת - היתה ישיבה פומבית - ואמרתי אני בטוח שישראל תתיצב על יד אמריקה והאמריקאים קיבלו את זה כדבר מובן מאליו שכך יהיה.

מנור: שהר... שהרי ההחלטה היתה מאוד עקרונית.

אברמוב: כן, כן. הנושא היה כאשר נושא הניאטרליזם אז העסיק את דעת הקהל, בפרט את שתי מפלגות השמאל 'אחדות-העבודה' ו'מפ"ם', או יותר נכון, מפ"ם זאת היתה אז...

מנור: מאוחדת.

אברמוב: [ממשיך] מאוחדת. ולזה הקדשתי כמובן הרבה זמן. לאחר מכן, כשפרשתי, אני נתבקשתי לקיים קשר עם השגריר הרוסי.

מנור: צ'ובחין?

אברמוב: כן, צ'ובחין. וכיוון שאני יודע את השפה הרוסית קשרתי אתו קשר. הקשר נמשך עד צאת הרוסים.

מנור: 67'.

אברמוב: כן. וזמן קצר לפני צאתו הוא עוד נתן לי מזכרת, ספר הביוגרפיה של לנין בחתימתו. היא מצויה כאן בספריה הזאת. השיחות איתו היו, הייתי אומר, בלתי פוריות. כי ביחס ליהודי רוסיה התשובה היתה סטריאוטיפית, לא היה שום שינוי, זה ענין פנימי של...

מנור: ברה"מ.

אברמוב: [ממשיך] של ברה"מ. מה שנוגע ליחסה לישראל, יחסה לישראל, לפי דעתו זה היה יחס שלילי. אדרבא, מדינת ישראל הגיעה, נולדה במידה רבה בעזרתו של גרומיקו ושאר הנוסחאות האחרות. כאשר בפעם הראשונה נותקו היחסים ורוסיה הפרה את ההסכם שלה ל... לה... למשלוח תפוזים לברה"מ כתוצאה מ...

מנור: 'מבצע קדש'.

אברמוב: [ממשיך] 'מבצע קדש', אז הוא כמובן הצדיק את זה כי 'מבצע קדש' היה מהלך אימפריאליסטי. הייתי אומר שהשיחות מבחינה זו לא היו פוריות והגשתי דו"חות על זה והם רק חיזקו את האמירות הסטנדרטיות של השלטונות הסובייטיים כלפי מדינת ישראל.

מנור: כלומר לא היה אצלו... אנחנו עוד נחזור לשיחות הללו, אבל רק בקצרה. לא היה אצלו מה שנקרא "SMALL TALK".

אברמוב: לא, לא היה אצלו "SMALL TALK". גם כשהיה מזמין אותי לארוחות ערב, שבה נכחו פקידים בכירים של הסובייטים וחברי כנסת מטעם המפלגה הקומוניסטית.

מנור: מיקוניס, כן.

אברמוב: כן, מיקוניס...

מנור: סנה.

אברמוב: לא, סנה עוד, עוד לא. סנה עוד לא היה [---]...

מנור: לא, סנה כבר... 64' הוא היה, הוא הרי...

אברמוב: 64' [---] כן, אבל הוא לא הוזמן. אם כן. השיחות לא נגעו בצורה חריפה בבעיות פוליטיות, אולי היה בהם משום גישוש. אבל כשאני אמ... [מתקן] כשפעם בן-גוריון התבטא בנושא של ספוטניקים, או של... לא של ספוטניקים, של טילים או אפילו ספוטניקים, אז אמר השגריר הרוסי: "כשבן-גוריון ידבר לך על ספוטניקים על הירח, אז תדע לך שיש בזה גם אלמנט מדיני מובהק. כי בן-גוריון, כל אמירה שלו טעונה פוליטיקה." וההתיחסות לבן-גוריון לא היתה ידידותית.

מנור: מצידו.

אברמוב: מצידו. יחד עם זה המשכתי לקיים קשרים עם ארה"ב אבל לא היו שום בעיות מיוחדות.

מנור: מה הסיבה שאתה עזבת את הראש... [מתקן] את ראשות האגודה ב-64' והעברת אותה לאליהו אלעד[?]?

אברמוב: מפני שאז אני הייתי חבר כנסת, ובאגודה לא היו בעיות מיוחדות עם האמריקאים. אחרי קד... [מתקן] בזמן 'קדש' כמובן היה מתח עצום, אבל אחרי שהענינים הסתדרו אחרי... אחרי 'קדש' הכל התנהל על מי מנוחות עם ארה"ב, לא היו בעיות מיוחדות, ואכן עזבתי את זה. קודם כל עסקתי בזה שלוש-עשרה שנה, וידעתי שהמגעים שלי עם ארצות.. [מתקן] עם שגרירות...

מנור: ארה"ב.

אברמוב: [ממשיך] ארה"ב תמשכנה גם להבא, ומשרד החוץ ביקש ממני להתפנות קצת כדי לראות מה שנעשה אצל הסובייטים. אבל היו לי יחסים מצוינים עם לאוסון. היה שגריר אחד, לאוסון, שכיהן כאן תקופה די ארוכה. היו יחסים מצוינים. כאשר בא סם לואיס...

מנור: טוב, אחר-כך היה וולי בורב... [מתקן] ברבו[?].

אברמוב: בבקשה?

מנור: אחר-כך היה וולי בו... [מתקן] ברבו.

אברמוב: היה וולי ברבו, גם איתו היו יחסים טובים. עם לאוסון היו באמת אינטימיים. כשבא סם לואיס... זה אולי כדאי לציין כשזה נודע לי אחר-כך. לפני חמש שנים "American Jewish Committy" - אנחנו נגיע לפרק של "American Jewish Committy" והפעילות המדינית של [---] - ערכה כאן ישיבה של חבר הנאמנים שלה[?] ובאו יותר ממאה עשרים איש מכל רחבי ארה"ב. ואחת הישיבות הוקדשה [---] לביטוי הערכה לסם לואיס, שעמד על סף פרישה. והערכה לי כמי ששימש וממשש עד היום הזה יועץ מדיני

ל-"American Jewish Committy". בנאום, סם לואיס אמר את הדברים האלה: "כשבאתי לארץ ה[---] שלי היה מתוך הנחה שהמערך שוב פעם ינצח. והנה אני בא לארץ ואת ה[---] הזה אני צריך להשליך החוצה, נוצרה מציאות חדשה. והנה, זמן קצר לאחר בואי בא למשרדי מר אברמוב, מציג את עצמו כיועץ המדיני של ה-"American Jewish Committy". אחרי שיחה קצרה הבינותי שאני יכול להעזר בו לצורך קבלת אנפורמציה שתסביר לי על המתרחש בארץ", הוא אומר, "ואת זה אני קיימתי אתו שנים רבות והרבה קושיות שהיו לי בענינים שונים הוא באמת הסביר לי כי ידיעת הרקע שלו היתה כזו שלא יכולתי לקבל את זה..."

מנור: משום מקום.

אברמוב: [ממשיך] בצורה נאותה בשום מקום אחר. הוא באמת נתן לי את הרקע להבנת ההתפתחויות בארץ."

מנור: וג... וגם רקע על הליכוד עצמו. זה מה שחשוב.

אברמוב: בודאי, בודאי. ועד היום הזה, כשהוא נמצא בארץ, אז הוא בא הנה ויושב על הספה הזאת. עכשיו, נדמה לי שזה היה ב-56/7. מאז אני הייתי נוסע לארה"ב כל שנה.

מנור: בגלל התפקיד.

אברמוב: היו לי ענינים פרטיים אבל תמיד כש... הייתי מודיע: 'רבותי אני נוסע'. אני זוכר שפעם אחת ביקשו ממני לשוחח עם סגן מזכיר המדינה, שמו היה ג'ורג' אלן[?], ושוחחתי איתו בוושינגטון. חזרתי לניו יורק, בתחנת הרכבת - אז עוד לא טסו בשעתו - חיכתה לי אסתר הרניץ ומסרתי לה את הדין וחשבון. [---], הייתי אומר, המסמר של השיחה, שהיתה בעיקר שיחה לגבי רקע ההתפתחויות בארץ, הוא הציג לי את השאלה, אני זוכר מה הוא אמר לי: "אני הייתי בארץ בתקופת המנדט. כשהייתי נוסע במכונית מתל-אביב לרמ... [מתקן] לירושלים הייתי עובר ברמלה, ובשעות הבוקר הייתי רואה ערבים יושבים ומשחקים שש בש וקוש... [מתקן] ושותים קפה. גם עכשיו כשאני נוסע לירושלים, אני רואה בתי קפה בהם יושבים יהודים בעיקר מצפון אפריקה, משחקים שש בש ושותים קפה. Why do you have promo... to promote their imigration?". זה, אני זוכר את המשפט. "הלא הם לא יוסיפו לכם שום דבר, אתם מחליפים סוג אחד של ציביליזציה ערבית בסוג שני." כן? התפתח ויכוח. אסתר הרניץ אמרה על זה שאחרי זה, היא דאגה שתהיינה איתו שיחות להסביר לו את הנושא הזה. זה מראה באיזה צורה תפסו אז האמריקאים את העליה ההמונית שהיתה מגיעה...

מנור: מצפון אפריקה.

אברמוב: [ממשיך] מצפון אפריקה. עכשיו, אני רוצה לעבור לציונים הכלליים. אלא אם כן יש לך שאלות.

מנור: כן. אני עוד אחזור רגע. ב... [מתקן] אם כי. אולי באמת לגבי האוטוביוגרפיה אני רוצה עוד מספר נקודות. ברשותך. ב-45' אתה ציינת שהקשר היה עם ה... עם ה-ש"י בלונדון, הוא נמשך עד 48'. אני מבין שלאחר מכן הקשר נותק.

אברמוב: לא, הייתי אומר גם בראשית 48'. אחר-כך אירע איזה מהפך. גורביץ', בוריס גורביץ' - אחר-כך קראו לו גוריאל...

מנור: גוריאל.

אברמוב: גוריאל, כן? אני לא יודע אם הוא הודח או הוא סולק או שהורד בדרגה, ואז אני מבין שגם גדעון בן-ישראל כנראה הודח, ובאופן כזה הקשר נותק. ואחר-כך הקשר הזה חודש באופן ישיר על ידי משרד החוץ.

מנור: כן. עכשיו, באותן שנים של... [מתקן] עד 48', אתה ממשיך להיות חבר בציונים הכלליים.

אברמוב: כן.

מנור: פעיל או... או...

אברמוב: לא. אני הייתי פעיל במפלגת הציונים הכלליים רק מיד לאחר הקמת המדינה.

מנור: כלומר עד 48'...

אברמוב: [ממשיך] עד אז לא הייתי פעיל בכלל. הייתי חבר, אבל לא גיליתי[?] שום פעילות[?].

מנור: עכשיו, עוד נקודה אחת. ב-48', במהלך המלחמה, יש פעילות מיוחדת פוליטית שאתה מבצע?

אברמוב: בזמן המלחמה? כן, היה דבר אחד. אני הכרתי פקיד בריטי גבוה, אחד הסגנים של מזכיר הממשלה. זה[?] ידוע, מזכיר הממשלה היה סגנו של הנציב העליון, שמו היה מסגרייב, מסגרייב. עם מסגרייב קשרתי קשרי ידידות. הוא היה, אגב, באוניה, ב"[---]-שיפ" שנסעתי איתו מפורט סעיד לאנגליה, ושם היחסים שלנו [---] עוד יותר. ב- 57' הוא בא אלי לתל-אביב. זה היה בתקופה שהיו מעצרים ועוצר.

מנור: 47'.

אברמוב: ארבעים...

מנור: 47'.

אברמוב: [ממשיך] ש... שבע. ואמר לי: 'מה הפתרון?' אז אני אמרתי לו שאני לא רואה דרך אחרת אלא חלוקה. והוא אמר לי: 'אתה תתפלא לדעת, שהנציב העליון בהדרגה מגיע למסקנה שאין פתרון אחר אלא חלוקת הארץ.' הוא אומר: 'את הבעיה הקונסטוציונית אפשר להסדיר; יחסי כוחות בין ערבים ויהודים. נמצא... [מתקן] ניתן למצוא פורמולה שתבטיח את האינטרסים שלנו; יש רק דבר אחד שאני לא רואה לו שום פתרון, זה בעית העליה. הערבים לא יסכימו לזה. היהודים לא יוותרו על זה. לכם אין פתרון אחר אלא עליה, ואני חושב שבקרוב הנציב העליון יגיע למסקנה שהחלוקה זה הפתרון היחידי.' את השיחה הזאת ודין וחשבון על השיחה הזאת מסרתי לוולטר איתן.

מנור: וזה עוד[?] 48'.

אברמוב: לא, זה היה ב...

מנור: 47'.

אברמוב: כן, 47'.

מנור: וב- 48' ב... במהלך המלחמה?

אברמוב: במהלך המלחמה אני הייתי קשור עם... עם העבודה שלי בשבויי המלחמה. אבל ב-47' היה הביקור הראשון שלי באמריקה, לאחר מלחמת העולם הראשונה... [מתקן] השניה. כי אני, כידוע, למדתי באמריקה, אבל מאז מלחמת העולם השניה לא ביקרתי. ב- 47' הגעתי לאמריקה, ושם שוב פעם חידשתי את הקשר [---] עם סילבר [---]. והיו לי כמה שיחות איתו. הייתי גם במשרד שלו, שזה היה... [מתקן] משם הוא ניהל את הפעולה הציונית שלו. מצאתי שם מימון. היה שם גם פרופסור, שהיק... [מתקן] שהיה אחר-כך פרופסור למדעי המדינה בירושלים. הוא נפטר לפני שנים אחדות, זה היה פרופסור... הוא היה מורה של רבים מהפרופסורים, שעוסקים עכשיו במדעי המדינה באוניברסיטה העברית. אני אר... [מתקן] אני אזכור את שמו...

מנור: אקצי?

אברמוב: אקצי, כן. הוא היה בין אלה שעבדו. היה עוד אחד, מנסון, שהיה עתונאי מצוין וחבורה שלימה של אנשים, שאני אז לא הכרתי אותם. בשיחות האלה הסביר לי ניומן את הפורמולה שלו ואת השוני בינו ובין סקיטון וייז ובין ההנהגה הותיקה. הוא טען שיהודי אמריקה הגיעו למימד... [מתקן] למצב כזה שהם מהווים [---]. [---], א. בגלל מספרם בכמה וכמה מדינות; בגלל שליטתם בחלק חשוב מהעתונות; ובגלל כוחם לגייס אלמנטים אוהדים. הוא דחה מכל וכל צורות ההשתדלות, שהיו בנויות על [---משובש---]... [ממשיך] ואלה חששו כל

השנים להרגיז את רוזוולט, כי הם ראו את רוזוולט כידיד היהודים וכמי שהעלה את מעמדם של היהודים בעיני האחרים בחברה האמריקאית בכלל, ולא רצו לפגוע בו, בגלל זה הנמיכו את קומתם. הוא גם הביע הבנה לקבוצת ברגסון ואמר שבעקיפין קבוצת ברגסון עוזרת, כי היא מאפשרת לו להופיע כמתון...

מנור: כמתון.

אברמוב [ממשיך] ואילו הם קיצוניים, והוא עכשיו מפתח פעולה לכל סטייט וסטייט. היהודים מתחילים להפעיל לחץ על אנשי הקונגרס, ובאמצעות אנשי הקוגרס הוא מקווה שגם הבית הלבן יצטרך להכנע. הוא גם אמר שב-48' תהיינה[?] שנת בחירות, וטרומן יהיה רגיש לדבר הזה. לכן הוא לא ישפע... [מתקן] יושפע משתדלנים, אלא צריך לעשות מפעל רבתי של לחץ... לחץ על-ידי הפעלת הכח היהודי המספרי וצירופם של אחרים. ניומן, כמובן, היה יד ימינו. אם כי ניומן באותה תקופה השלים את הפרויקט הגדול שלו, שלמענו הוא גייס את המומחה לתוכנית המים האמריקאית לאוברנק. ולאוברנק אז פירסם את הדין וחשבון שלו שעורר הד גדול...

מנור: ה...

אברמוב: [ממשיך] הד גדול בציבור היהודי.

מנור: [ממשיך] ה-"Land of promise" ; "Palestine land of promise"

אברמוב: "The land of promise". אז הובהר לי בדיוק למה חותר...

מנור: סילבר.

אברמוב: [ממשיך] סילבר. זאת ועוד, הוא הצליח להשיג תמיכה של כמה מליונרים יהודים, שהיו קרובים לציונות, שהיו עדין יוצאי אירופה, אף שבזמן מלחמת העולם השניה התעשרו. הוא השיג מהם סכומים נכבדים מאוד וניהל תעמולה, אשר כמותה היהודים עוד לא ראו באמריקה. בעצם הוא הניח את היסוד לפעולה הישראלית, שמתנהלת מאז ועד היום הזה. איפ"ק היום זה ההמשך של סילבר.

מנור: כלומר, סילבר למעשה היה הראשון, אשר הפך את יהדות ארה"ב לכוח פוליטי.

אברמוב: בדיוק. הוא הפעיל את כוחה של היהדות כיהדות, לשם השגת מטרות פוליטיות ודחה מכל את צורת השתדלנות, שהיתה הצורה המקובלת של הפעלת השפעה יהודית. ואני באמת רואה היום באיפ"ק ובשאר הארגונים היהודיים. אני רואה המשך של הפעולה של סילבר. הוא הניח את היסוד להפעלת הכח היהודי.

מנור: אתה נפגשת איתו ב-47'.

אברמוב: כן, נפגשתי איתו פעמים מספר ב-47', הייתי במשרד שלו. אני גם אז הכרתי את קוק ואני אמרתי לו, שאני אישית אינני... [---] אינני שותף לתפישתו היהודית של הבדל בין עברים ויהודים, אבל אני מחשיב מאוד את פעולתו, כי חשוב שיהיה גורם יותר קיצוני מאשר סילבר. אני גם באמת התפעלתי ממנו. אגב, גם אשתי המנוחה העריכה מאוד את פעולתו. כאשר נולד לנו בן באלף תשע מ... [מתקן] סוף 1947, קראנו אותו הלל.

מנור: עד כדי כך?

אברמוב: עד כדי כך. וסילבר, אני רוצה לומר, החשיב את פעולתו ומבחינתו הוא ראה בו גורם ד'מסייע שלא בכוונה.

מנור: המענין הוא, שפעולתו של הלל קוק בארץ השתכחה עד היסוד, א... אין כי...

אברמוב: כן. טוב, בארץ באמת לא נשאר לו מה לעשות. הוא השיג את המטרה שלמענה הוא חתר, הוא הקים את דעת הקהל באמריקה, מבחינה זו היה שותף... שותף ל... לסילבר, אם כי שניהם הלכו במסלולים ארגוניים...

מנור: שונים.

אברמוב: [ממשיך] שונים לחלוטין. ואם היום קוראים את המחקרים שהתפרסמו על אותה תקופה, רואים באיזו צורה או באיזה מידה השגרירות הבריטית בוושינגטון היתה מודאגת מהפעולות של אבא... [מתקן] של הלל קוק. פיטר ברגסון...

מנור: פיטר ברגסון.

אברמוב: [ממשיך] כפי שקראו לו אז. וכאשר היה מעשה אלטלנה...

מנור: ביוני 48'

אברמוב: ביוני 48' והוא היה אז בארץ כבר כמה זמן. אז אני זוכר שהוא חשש פן יאסרו אותו. אז הוא הגיע למשרדי, רק שותפי יצחק בנימיני ואם אינני טועה, הוא הסתתר שם כמה ימים עד יעבור זעם ועד שיפסקו כל המעצרים. אז זה היה הביקור של... [מתקן] הראשון שלי בארה"ב, ומאז אני ערכתי ביקורים באמריקה, עד היום הזה, לפחות פעם אחת בשנה. באמריקה התקשרתי, כמובן, עם ההסתדרות הציונית - "zionist Organization of America", ואני חושב שקרוב ל... קרוב לעשר שנים הייתי מוזמן באופן קבוע לועידה השנתית שלהם, לשאת הרצאות ולעשות סיורים ברחבי אמריקה.

מנור: הרצאות.

אברמוב: הרצאות. זה. אני חושב עשיתי את זה לפחות עשר שנים רצופות. וגם לקבל תמיכה למפלגת הציונים הכלליים בארץ. עכשיו אני עובר לציונים הכלליים, אלא אם כן יש לך שאלות...

מנור: עכשיו, זאת אשר ל-48'. אני הייתי רוצה, אולי קצת ב... מכיוון שאתה הכרת אישית את אבא הלל סילבר. אם כי אני חשבתי שלגבי הבן הלל, במאמר מוסגר, שה... הוא קרוי על שם סילבר ולא על שם הלל קוק.

אברמוב: כן, כן. סילבר, ודאי. זה בהשפעת אישתי.

מנור: עכשיו, ה... [מתקן] אם אתה יכול לתאר את דרך הפעולה שלו, כלומר, את ה... [מתקן] כמארגן, כאיש סוחף, ככריזמטור, כמנהיג.

אברמוב: הוא היה אדם דומיננטי. כאשר הסתכלו בו, אדם קיבל את ההרגשה שלפניו עומד אדם סמכותי ביותר, אשר דעתו נחושה ונחרצת. הוא היה אדם הגון מאוד, אדם ישר מאוד, לא סבל טיפשים וגילה חוסר סבלנות בולטת ביותר כלפיהם. ברגע שנקבעה מדיניות, הוא דאג לכך שהיא תבוצע בצורה מושלמת. מבחינה זו גם כן, הוא לא חסך את שבטו. מי שרוצה, יכול לומר שהוא היה דיקטטור. ואני יכול להבין את אותם האנשים, ואני הכרתי אנשים כאלה, שסברו שהוא דיקטטור. אבל הוא היה כולו מסור לתפקיד, דאג לכך שהכל יבוצע לפי תוכנית. היה מוכן לשמוע השגות וערעורים על מדיניותו והיה לו צוות מצומצם, שבו הוא היה מתייעץ. אבל ברגע שנקבעה דרך פעולה, לא היו שום סטיות והוא תבע מהאנשים ציות מוחלט. למשל, פרופסור אקצין, שגם הוא לא היה [---], שהיה אישיות בזכות עצמו, הוא כמה פעמים העיר לי, שסילבר באמת היה אדם שתלטני אבל יחד עם זה טוב היה לעבוד איתו מפני שאתה ידעת בדיוק מה המטרה שהוא רצה להשיג, ולכן יכולת לשתף איתו פעולה. אבל היו ב[---] היותר נמוכים, היו חילופי גברא[?] כל הזמן, הוא לא היסס לפטר אנשים.

מנור: אתה באמת סבור שהוא היה המנהיג - בהא הידיעה - של יהדות ארה"ב?

אברמוב: כן, באותה תקופה בלי ספק. בלי ספק. ברגע שהוא סילק את סטיבן וייס לא נשארו לו יותר מתחרים. לא נשארו יותר מתחרים.

מנור: עכשיו, הוא... אתה הכרת אותו הרי אישית. הוא חשב גם במושגים של אולי אפילו עליה ארצה ונסיון...

אברמוב: כן בסוף ימיו. אבל הוא... הוא נפטר, נדמה לי, ב-63'. כמה שנים לפני כן הוא אמר לי, שהוא מתכוון לעזוב את ה[---] הזה, והוא רוצה למסור את התפקיד הזה לבנו. ואכן, כאשר הוא עזב את ה[---] בנו קיבל את התפקיד, והוא כיהן בו עד לפני שנה, כאשר הוא נפטר מגידול במוח או מסרטן, אני לא יודע בדיוק. והוא בא לארץ לפני מלחמת ששת... [מתקן] הרבה לפני מלחמת ששת-הימים. אני חושב שהוא היה בפעם האחרונה... כיוון שאני לא רוצה לטעות.

אז אני לא... לא אציין את התאריך. הוא הודיע לי שהוא ניהל משא ומתן לרכוש מגרש ולהקים פה בית. אביו גר פה שנים רבות. הוא התכוון לעבור הנה ושאלתי אותו מה תעשה בארץ הזאת? אז הוא אמר לי, קודם כל אני רוצה לכתוב. שנית, הוא אמר, מי יודע, אולי אלוהים יתן בינה לאנשי המערך, שאולי ימנו אותי לנשיא האוניברסיטה. זו היתה האמביציה שלו.

מנור: הוא לא חשב מעבר לזה?

אברמוב: לא, לא חשב. אבל צריך לזכור, שבקונגרס הציוני ב-1951 כאשר הוא הודח בצורה די גסה, הוא לא עזב את הפעולה הציונית והתייצב לימין כל פרויקט ציוני כפי שהוא נדרש. נדמה לי שזמן מסוים אפילו היה ראש המגבית היהודית. אני חושב שהוא קיבל על עצמו גם את התפקיד הזה. לא נרתע משום פעולה, להפך - במשבר שהיה ב-1957 בעקבות מבצע קדש, כאשר אייזנהוור היה הנשיא, וקלאס היה שר החוץ, האוירה היתה עוינת מאוד. והוא, בהיותו רפובליקאי, אני יודע שהוא הלך לבית הלבן לעשות מה שהוא יכול לעשות כדי לשפר את היחסים. היה עוד אחד אבל אני אגיע אליו.

מנור: עכשיו, הוא, מכיוון שהוא היה איש מאוד כריזמטי, מאוד דומיננטי, לא חשב - עד כמה שאתה הכרת אותו - אולי לנסות ולהתחרות אפילו כאן על ההנהגה הפוליטית בשלב כלשהו?

אברמוב: לא, הוא לא חשב. כאן הוא חשב לכתוב את זכרונותיו, לכתוב את ספרו. ואולי אם יעשו אותו, הוא אומר, הוא היה רוצה להיות נשיא האוניברסיטה העברית.

מנור: העברית.

אברמוב: אבל פוליטיקה אחרי הקונגרס של 51', הוא כנראה גמר בליבו שיותר הוא לא חוזר לפוליטיקה ציונית. אני זוכר את ה... [מתקן] אחת האמרות שלו אחרי שהדיחו אותו. אז ידידיו באמריקה אמרו לו 'סילבר, תחזור, תיקח את הענינים בידך'; אז הוא אומר: 'אני לא מוכן לעזוב את קליבלנד כדי להלחם בברוך צוקרמן.'

מנור: [צוחק].

אברמוב: זה כמובן היה ביטוי חריף מאוד, אבל הוא היה מסוגל להתבטא בצורה די חריפה ולא סימפטית ביותר. אבל כל סיוע, כל מה שנדרש ממנו הוא עשה בצורה מושלמת ביותר, לפי מיטב יכולתו. הוא מבחינה זו היה ציוני מושלם.

מנור: הית... [מתקן] היו מחשבות אולי בקרב מפלגת הציונים הכלליים לנסות ולהביא אותו ארצה כמנהיג...

אברמוב: בודאי.

מנור: [ממשיך] כמנהיג המפלגה?

אברמוב: בודאי, בודאי. אני הלא הייתי בא לאמריקה כל שנה, כל שנה הייתי נפגש איתו וכל שנה הייתי אומר לו: בוא, תחזור לארץ ותיקח את מטה המנהיגות. הוא סירב. נדמה לי שזה היה ב-55' או 56', הוא בא לארץ, סידרו לו כאן הפגנה גדולה. נתנו לו, נדמה לי, תואר כבוד בעירית רמת-גן, קראו רחוב על שמו. נדמה לי גם בתל-אביב קראו רחוב על שמו. ועשו לו אסיפות גדולות מאוד מטעם המפלגה והכתירו אותו כמנהיג מפלגה. אבל הוא לא שעה לבקשות האלה ותמיד היה אומר: 'רבותי, אני, לפוליטיקה אני יותר לא חוזר'.

מנור: ואתה חושב שהוא חשש מבן-גוריון.

אברמוב: מפני?

מנור: בן-גוריון. הוא לא רצה להתמוד...

אברמוב: אני לא יודע אם הוא חשש...

מנור: הוא לא רצה להתמודד.

אברמוב: [ממשיך] אני חושב שהוא הו... הוא לא היה ל... הוא ידע להתמודד עם הגויים.

מנור: כן, ולא עם היהודים.

אברמוב: ולא עם היהודים. כן? הוא יכול היה להתמודד עם טרומן ועם רוזוולט, ששניהם שנאו אותו; הוא יכול היה להתמודד אולי עם איזנהוור: עם כל מיני אנטי ציוניים. עם יהודים וישראלים הוא לא יכול היה להתמודד. את זה הוא לא רצה.

מנור: ברשותך אני אחליף את...

<u>סוף צד ב' - קלטת 3</u>

<u>קלטת 4 - צד א'</u>

מנור: עכשיו, אפשר לומר שהוא היה מזוהה פוליטית עם המפלגה, עם הציונים הכלליים.

אברמוב: כן. הוא נחשב לציוני כללי, אם כי הבעיות הפנימיות בארץ לא העסיקו אותו יתר על המידה כי ליבו היה נתון למאבק הציוני בארה"ב, והמאבק היה קשה מאוד. טרומן ממש שנא אותו והפקידות של ה-"State Department" לא יכולה היתה לסבול אותו. אבל הוא התעלם מכל הדברים האלה ואמר: 'באמצעות הפריפריה אני אנצח את המרכז'. זה מה שהמנהיגות היהודית, אף פעם לא עלתה... [מתקן] לא עלה הדבר הזה על דעתה.

מנור: כן.

ארמוב: אגב, שנת 47' זו היתה השנה הראשונה... היה הביקור הראשון באמריקה לאחר מלחמת העולם השניה, ואז בפעם הראשונה קשרתי קשר עם ה-American Jewish Committee. אומנם זה היה בדרך מקרה, אבל מזמן רציתי לפגוש את הגוף הזה, כי הוא... [מתקן] אז הוא הצטייר כגוף החשוב ביותר בקרב הארגונים היהודיים באמריקה. ובעיקר קשרתי קשר טוב עם דוקטור סיימון סיגל, שהיה ממונה על יחסי חוץ. יהודי ממוצא אירופי. נדמה לי שהוא היה מרצה ב'קולומביה' ליחסים [מתקן] למשפט בינלאומי, וה-American Jewish Committee לקחו אותו אליהם כדי שהוא ינהל את המחלקה[?] שלהם[?] לקשרי חוץ. אבל 'American Jewish Committee' זה פרק נפרד, מפני שעם הגוף הזה אני קשור עד עצם היום הזה.

מנור: והקשר נוצר ב-47'.

אברמוב: ב-47'. בזמן שפרוסקוור היה עוד הנשיא. כאשר פרוסקוור ערך את הביקור היחידי שלו בארץ לאחר הקמת המדינה, הוא בא אלי.

מנור: עכשיו, ב-48' אתה אומר שאתה מתחיל בפעילות פוליטית במפלגת 'הציונים הכלליים'.

אברמוב: נכון.

מנור:[ממשיך] איך זה בא לידי ביטוי?

אברמוב: קודם כל, אני רוצה להגיד לך מה היו 'הציונים הכולליים'. המדינה, כמובן, הפתיעה אותנו. כמפלגה הם לא היו ערוכים לכך. מפלגת העבודה, המפא"י היתה ערוכה לכך. היה לה המנגנון, היה לה הנסיון, והיה להם הארגון הדרוש - בין אם נושא ההסתדרות, בין אם זה הסוכנות היהודית או בין אם זה המבנה הארגוני של המפלגה עצמה. לעומתם, 'הציונים הכלליים' היו גוף בלתי מאורגן והומוגני [מתקן] והטרוגני. ובעצם היו שם שני אלמנטים: העיקרי, ראשי העיריות, מה שנקרא 'האיחוד האזרחי', שזה ראשי העיריות מטעם הישוב הותיק

פלוס [---משובש---] שישנה מדינה, אי אפשר להתעלם ממנה. אפשר להתעלם מהקונגרס הציוני אבל לא מהמדינה. אז הם הצטרפו. כמובן, ל'ציונים הכלליים' וזו היתה המחלקה היחידה, ששם הם יכולים היו להשתלב. אז לכן המפלגה היתה מורכבת משני אלמנטים: האלמנט הותיק הזה, שבראשם היו אנשים פעילי רוקח...

מנור: שהוא היה איש המפתח.

אברמוב: חשוב מאוד. היה יוסף ספיר, היה איכילוב. היה [---]... לא. [---] לא. ולעומתם היתה קבוצה, שהייתי קורא להם 'ציוני אירופה' - פרץ ברנשטין, חיים לבנון, סרלין...

מנור: סוזייב... לא.

אברמוב: לא.

מנור: רימלט.

אברמוב: היה רימלט והיה [---]. אחר-כך היו אחדים שהיו שייכים, לא לגוף זה ולא לגוף אחר. אני, הייתי אומר, הייתי אחד הבודדים. [---] שבמפלגה התנגשו שני זרמים וההתנגשות היתה די קשה. הותיקים, זאת אומרת 'האיחוד האזרחי', לא למדו את המאטריה המפלגתית. היה... [מתקן] היתה שם מידה גדולה של [---]. יצחק רוקח חשב שיש לו מניות ב"הבוקר". לכן הוא יכול לתת [---]; וברנשטיין לא יכול היה לסבול את זה, וגם יד ימינו הפטמן, יוסף הפטמן, שהיה עורך משנה אבל בפועל היה עורך "הבוקר". היה גם סופר מעולה ו[---] בחסד עליון. הציונים שבאו מאירופה היו רגילים להוי מפלגתי ולהוי ציוני וההתנקשויות ביניהם היו קשות מאוד, קשות מאוד. היחידי ביניהם, אשר הבין את הדילמה הזאת הוא יוסף ספיר. הוא היה היחידי שהיה פתוח למחשבות חדשות, בו בזמן שאחרים פשוט המשיכו במסורת שלהם...

מנור: של 'האיחוד האזרחי'.

אברמוב: [ממשיך] של 'האיחוד האזרחי', שהיה שם במידה רבה עוד ירושה של הגישה העותומנית, מלחמה עם הפועלים על זכות העבודה, הפרת המנדט וכמובן, שמדינת ישראל [---] של מדינה עצמאית הפתיעה את כולם. הם לא התענינו למשל בקונגרס[?] [---].

מנור: כן.

אברמוב: הם הבינו שהמאב... [מתקן] המדינה [---].

מנור: כלומר, הם למעשה היו הקבוצה בתוך המפלגה, שלא היו לה קשרים בינלאומיים.

אברמוב: לא, לא היו לה שום קשרים, ודאי שלא. והדבר הזה אחר-כך התבלט גם בענינים של מדיניות חוץ. אם כן...

מנור: מי... מי היה אז בולט בהתאחדות האיכרית אצל האיכרים, מי זה היה...?

אברמוב: היה איכילוב, היה גם ספיר עצמו, היה איזקסון.

מנור: איזקסון, מהו? מהפרדסנים?

אברמוב: איזקסון. אבל הם בעצם לא היו אנשים פוליטיים, הם היו אנשי משק, שדאגו לבעיות המשק וידעו לנהל משא ומתן עם ממשלת המנדט על האינטרסים של החקלאות. דבר חשוב כשהוא לעצמו, שמה הוא היה נטול מימד פוליטי.

מנור: גם לא לאומי.

אברמוב: נכון, נכון. עכשיו, 'הציונים הכלליים'... היתה... בצד הציוני יותר היתה גם גברת פרסיץ, שהיתה אישה דומיננטית מאוד, בעלת תרבות רחבה מאוד וכושר ביטוי. והיא היתה בכנסת עד 1959. היא היתה אישה מוכשרת ורבים לא אהבו אותה כי א. היא עלתה על רבים בכושרה השכלי וגם היתה אישיות דומיננטית.

מנור: והיא השתייכה לאיזה פלג בעיקר?

אברמוב: לפלג של 'ציוני אירופה'.

מנור: אה, למרות שהיא בעצם...

אברמוב: לא, היא היתה...

מנור: אה, היא היתה...

אברמוב: אביה היה [---] [---], הציוני הרוסי הידוע. בעלה היה פרסיץ, שהיה גם כן ציוני ידוע במוסקבה, זו היתה קבוצה מוסקבאית. הפרוגרמה שלהם היתה, כמובן, יוזמה פרטית; לשכת עבודה ניאטרלית; חינוך ממלכתי; ונגד פרצלציה מפלגתית. לאמור, באותה תקופה עולים היו מתחלקים בין המפלגות. מושב זה היה נופל בחלקה של מפלגה זו ומושב זה במפלגה אחרת. על זה הם ויתרו. ואותו דבר הם ויתרו לגבי פרצלציה בשיקולים. והייתי אומר [ש]זו היתה אולי הנקודה החריפה ביותר שלהם במצע הבחירות, בביטוח בריאות ממלכתית. בממשלה הזמנית ברנשטיין היה שר המסחר והתעשיה. בבחירות של 1951 'הציונים הכלליים' לא היו בממשלה ולא ב... לא, לא.

מנור: כלומר ה... לא, הם ככה, הם נכנסו...

אברמוב: [ממשיך] זה הממשלה הזמנית ב-48'. ב-51' היו בחירות...

מנור: לא נכנסו, ואחר-כך ב-52'.

אברמוב: הם נכנסו.

מנור: עכשיו, ה... ההנהגה... בעצם המנהיג, אתה אומר, ה... - אינני יודע - המוכתר או הבלתי מוכתר היה כבר ב... ברנשטיין אפשר לומר.

אברמוב: המנהיג המוכתר - הואנ?] היה מוכתר - היה ברנשטיין. אבל רוקח והקבוצה שלו תמיד ערערו על מנהיגותו וחייו בהחלט היו חיים די קשים עם הקבוצה הזאת. במדיניות חוץ...

מנור: אולי עוד, סליחה, עוד נקודה. כיצד, בכל אופן, ק... [מתקן] פרץ ברנשטיין, כפי שאתה תארת אותו גם, איש... איש אוטודידקט מובהק, בעל גדלות ורחבות אופקים, השכלה נרחבת בכוחות עצמו. אבל איננו מנהיג באופיו. כיצד קרה ש...

אברמוב: תראה, הוא לא היה מנהיג באופיו כי באופיו הוא היה אנטלקטואל, והוא היה איש אמיד אבל יחד עם זה חי חיי צניעות. אני יודע שכאשר בן-גוריון ביקר אותו לאחר הבחירות של 1952. לנהל משא ומתן על [--]. אז בן-גוריון אחר-כך התבטא בפני חבריו שהוא לא תאר לעצמו איזה חיים צנועים חי האיש הזה, למרות שהיה איש אמיד. אבל הוא ניהל את חייו בצניעות. ומה שהיה לו בשפע זה המוסר. הוא לא היה מנהיג מבחינה זו שהוא לא... נאמר, הוא לא היה שאפתן. הוא היה אנטלקטואל מובהק. כשיכול היה להשתחרר מפוליטיקה ולדבר על נושאים אחרים, הוא הרגיש את עצמו מאושר.

מנור: כלומר, כיצד קרה, בכל אופן, שהוא היה זה שעמד בראש 'הציונים הכלליים' במשך שנים רבות?

אברמוב: הסיבה היא, שהוא מבחינה אינטלקטואלית משכמו ומעלה. עלה על כולם. מבחינה מספרית, הקבוצה האירופית והנילווים אליהם היו הרוב במפלגה. זאת ועוד, אנשי 'האיחוד האזרחי' לא יכלו להקדיש את כל זמנם למפלגה, והוא היה... הוא פרש מעסקים. היו לו נכסים בארץ, היתה לו הכנסה טובה, הוא היה אמיד, הוא יכול היה להקדיש את כל זמנו ולכן הדבר הזה בא אליו, הייתי אומר, כמעט באופן טבעי. הוא גם הוסיף כבוד למפלגה, כי אף שלא היה נואם מזהיר, ההרצאות שלו תמיד עוררו ענין ותשומת לב. גם אחר-כך, בכנסת, כאשר הגישו את התקציב והוא ענה בשם האופוזיציה, האולם היה מלא כי היה מה לשמוע.

מנור: אתה ציינת שהוא בממשלה הזמנית כבר כיהן כשר המסחר והתעשיה. וזה אולי מצביע על כך שמשרד המסחר והתעשיה כל השנים, היה אולי המשרד החשוב לציונים הכלליים.

אברמוב: נכון.

מנור: [ממשיך] מש... מבין כל המשרדים האחרים שיכלו לקבל.

אברמוב: נכון, נכון, נכון. זה המשרד היחידי.

מנור: בגלל משקלם בנושא מסחר ותעשיה.

אברמוב: נכון, נכון, נכון. צריך לזכור שהקבוצה הזאת גם החשיבה את עצמה מעוד סיבה אחת. ההדרים, זה היה האסיף[?] הכי חשוב באקספורט בארץ.

מנור: אז.

אברמוב: [ממשיך] ולכן הקבוצה הותיקה הרגישה שהיא תורמת יותר מכל קבוצה אחרת ל... לשיפור המצב הכלכלי. הם היו אקספורטרים הכי טובים. וכאשר, לאחר המלח... [מתקן] מלחמת העצמאות, נשארו פרדסים ערבים ואת הפרדסים האלה אחר-כך מסרו לעיבוד, אז גם כן, רבים מאנשי התאחדות האיכרים קיבלו שטחים. יתכן שגם רוב שטחי הפרדסנות הערבית עברו לפרדסנים היהודיים וכוחם. כוחם במובן הכלכלי גדל. הם היו[?]... [---] הוו את העוצמה הכלכלית של המפלגה הזאת והתעשיה עוד היתה...

מנור: בחיתוליה.

אברמוב: [ממשיך] קטנה מאוד, היתה בחיתוליה, והתעשיין היחידי שהצטרף למפלגה בשלב יותר מאוחר היה בז'רנו, אשר שירת בכנסת רק קדנציה אחת. הוא היה התעשיין היחידי. זאת אומרת שהבורגנות של הציונות העברית כמעט שלא היתה ניכרת בה תעשיה, היא היתה בעיקר בפרדסנות.

מנור: כן. וה... אפשר לומר כך, שה... מ... [מתקן] מעבר לנושא של פרדסנות, כמעט ולא היו גם אחרים ב... בתחומי חקלאות אחרים שהיו חברים ב'ציונים הכלליים'. זו היתה בעצם ה...

אברמוב: לא, היתה בהתאחדות האיכרים.

מנור: [---], טוב.

אברמוב: עכשיו[?], המושבות הישנות, המושבות שקמו לפני... לפני קום המדינה...

מנור: בעיקר אנשי פתח-תקווה, בעיקר.

אברמוב: פתח-תקווה; ראשון-לציון...

מנור: רחובות.

אברמוב: [ממשיך] רחובות; נס-ציונה; זכרון-יעקב היתה שלהם, היתה להם שם אחיזה גדולה; בנימינה היתה שלהם; עתלית; אחר-כך ראש-פינה והמושבות של הגליל התחתון. זאת אומרת, כל הישוב שהיה קיים בתקופה העותומנית וגם הישובים שנוספו אחר-כך כמו בנימינה ומושבות...

מנור: פרדס-חנה, כן.

אברמוב: [ממשיך] ופרדס-חנה, כן? הישובים האלו הצטרפו להתאחדות האיכרים. זאת אומרת, הישובים האלה [---] כישובים, היו חברים בהתאחדות האיכרים. לכן להתאחדות האיכרים בתוך 'הציונים הכלליים' תמיד היה משקל גדול. הם במידה מסוימת גם סיפקו כסף למפלגה. אם כי נדבנותם לא היתה יכולה לשמש למופת.

מנור: עכשיו, ההנהגה העירונית של 'הציונים הכלליים', לא הכפרית או המושבית אלא העירונית, המעניין הוא שזו היתה הנהגה - כפי שאתה מציין - בעיקר אינטלקטואלית ופחות תעשייתית.

אברמוב: פחות תעשייתית. היתה [---] מקצועות חופשיים - רופאים, עורכי דין, מהנדסים. אבל תעשיה, היחידי שהצטרף היה בז'רנו.

מנור: מעט מאוד סוחרים ומעט מאוד אנשי תעשייה.

אברמוב: היו סוחרים אבל סוחרים...

מנור: לא בהנהגה.

אברמוב: לא בהנהגה. בהנהגה לא היו סוחרים. אתה, בגלריה הזאת לא מוצא אף סוחר. אבל תעשיה, חוץ מבז'רנו ש...

מנור: שגם לא היה בהנהגה...

אברמוב: [ממשיך] שגם לא היה בהנהגה, הוא היה חבר מפלגה, הייתי אומר, בערבון מוגבל. אבל הכניסו אותו כי רמצ... [מתקן] רצו למשוך אנשים מחוגי

התעשייה והדבר הזה לא הצליח. [---] [---] רצה להצטרף. הוא היה אז נשיא התאחדות התעשיינים.

מנור: וזה מעניין באמת. על שום מה תעשיינים לא נכנסו במרץ ל...

אברמוב: לא נכנסו, לא, לא. לא.

מנור: [ממשיך] כל השנים.

אברמוב: כל השנים. היו אחדים אולי, מלשכת המסחר, אבל הם לא התבלטו. היו בודדים אבל הם לא נמצאו בקוטב[?] המסחרי. המדיניות חוץ של המפלגה באותה תקופה, הם בדרך כלל קיבלו כמעט ללא ערעור את מדיניות בן-גוריון. מלחמת קדש נראתה בעיניהם כצעד נכון. בויכוח על נייטרליות הם התיצבו לצידו של בן-גוריון בלי כל היסוסים. אני זוכר שהיו רק חילוקי דעות כאשר צריך היה לסגת מסיני ב-1956, ואז, כשהגיעו לעזה, בן-גוריון כידוע התעקש ולא רצה לסגת מעזה. והופיע במפלגה יגאל אלון, ויגאל אלון נאם [---] נאום לוהט, לא לסגת מעזה בשום אופן, והביא נימוקים מנימוקים שונים. אבל גם אז המפלגה הלכה בדרכו של [---]. זאת אומרת, בעיית מדיניות החוץ באותה תקופה לא שימשה עילה לחילוקי דעות. הייתי אומר שכמעט ללא כל סייג הלכו בעקבות בן-גוריון. היתה עוד נקודה אחת, שבה היתה מחלוקת פנימית, אבל שלא הגיעה לשום התפרצות ולא העיבה על האחדות הכללית. זה היה מעשה התגמול בתקופת בן-גוריון. [---] אחר-כך המקרים האחרים. אז פה היו חילוקי דעות. ה... [מתקן] אני הייתי אולי הבולט ביותר נגד המעשים האלה. ברנשטיין גם כן הביע ספקות כי ברנשטיין אף פעם לא היה אומר - 'אני נגד'. כשברנשטיין אומר: 'אני מסופק' כולם הבינו ש...

מנור: שהוא נגד.

אברמוב: [ממשיך] הוא נגד. אז ברנשטיין אמר שהוא מסופק, אז אלה היו מהלכי הרוחות[?]. אבל הדבר הזה אף פעם לא קיבל צורה של התמודדות. אם כן, אלה אמרו... [מתקן] חייבו, אלה שללו ועברו לסדר היום. אז אפשר לומר שבמשך תקופה די ממושכת, המדיניות הזאת, מדיניות החוץ לא היוותה סלע מחלוקת. אבל במפלגה עצמה התחילה תסיסה.

מנור: אני אולי ברשותך, כיוון... אם כן, אולי אתה... אתה...

אברמוב: לא. לא. תמשיך[?], תשאל.

מנור: כן? משום שכאן לגבי נושא מדיניות חוץ. כאן זה נושאים מאוד רחבים, שהייתי רוצה כמובן להכנס אליהם ביתר פירוט כבר אז. אתה ציינת שהמפלגה קיבלה את הקו, באופן בסיסי, של בן-גוריון. כאן אולי שאלה ראשונה מתעוררת. על שום מה? נושאי חוץ, אני מניח, פחות עניינו את המפלגה אולי.

אברמוב: שני נושאים. נושאי חוץ לא עניינו אותם כל-כך, ושנית, הם חשו שהם אינם בקיאים בנושא הזה, כי להם לא היו מגעים עם העולם הגדול.

מנור: חוץ ממך אולי, שהכיר הנהגה פוליטית יהודית, ופה ושם קשרים, אני מניח שברנשטיין כמעט ולא [---]...

אברמוב: לא, לא. אני חושב...

מנור: ספיר...

אברמוב: [ממשיך] שלאף אחד לא היו מגעים עם גורמים חיצוניים: מעט מאוד מגעים עם יהודי חוץ לארץ, שהיתה להם בקיאות בנושא הזה. ואני חושב שגם לא היה להם בטחון עצמי לעסוק בבעיות האלה. זו הסיבה, לדעתי. שהם חששו להכנס בעובי הקורה של מדיניות החוץ. אולי עד שלב יותר מאוחר, אבל אני אתן לך דוגמאות עד כמה שהם נרתעו לנגוע בענינים האלה. זאת ועוד, באותה התקופה הם חשו שבן-גוריון מגלה עמדות ממלכתיות כמו חינוך ממלכתי, והיתה להם הרגשה שעליו אפשר לסמוך. ובמדיניות החוץ הם סברו, שכאן בוודאי שאפשר לסמוך עליו ולבטוח בו.

מנור: כיוון שהוא השיג[?] את המדינה במידה רבה.

אברמוב: כן, במידה רבה. זה היה לרוחב וזה מסביר, לדעתי, את מיעוט התענינותם. צריך לומר לך, שכשאני הקדשתי חמש עשרה שנה לענין יהודי ברה"מ, הם אף פעם לא ביקשו ממני שאני אמסור להם דין וחשבון [על] מה שנעשה. כשאני הייתי חבר מועצת אירופה עשר שנים, אף פעם לא שאלו אותי.

מנור: למעשה אתה היית האיש, בנושאי מדיניות חוץ שלנו[?], שהיה מומחה יותר מכולם.

אברמוב: מכולם.

מנור: [ממשיך] שכן, אתה עסקת בנושאי הידידות עם ארה"ב; הליגה לידידות; קשרים עם ההנהגה הסובייטית; מועצת אירופה; קשרים עם ההנהגה היהודית בארה"ב...

אברמוב: יהודי ברה"מ.

מנור: [ממשיך] ויהודי ברה"מ, והם כמעט ולא עסקו בשום דבר.

אברמוב: שום דבר. הם גם לא גילו [---] עמדה[?]. הם היו, מה שקוראים באנגלית, "INSULAR". "INSULAR". ועוד מעט אני אספר לך על עוד "INSULAR" אחד. אם כן, זה היה טיבה של מפלגת 'הציונים הכלליים', שהיה... [מתקן]

היתה לה אחיזה בארץ, היא ביטאה זרם מחשבה מסוים, אבל לא הצליחה להתגבש למפלגה ולה מנהיגות נחרצת. היא עדיין היתה בחיתוליה ואף פעם. בסופו של דבר, אף פעם לא הגיעה לצמיחה. וזה... אחר-כך, זה קשור עם... דו... [מתקן] זה דוקא קשור עם מדיניות חוץ. אבל עם כל העיסוקים שלי. לא עזבתי את העיסו... את העיסוק בהסטוריה. באלף תשע מאות... אני חושב ארבעים ושמונה, יחד עם ברכה פרל ועוד שניים יסדתי את האנציקלופדיה העברית. ואני השתתפתי בה ברשימה די ארוכה של מאמרים, וגם המשכתי להתעניין בתאוריה של הליברליזם, ואני דאגתי לכך שהציונים הכ... [מתקן] שהסניף התל-אביבי של המפלגה יארגן לי הרצאה על ליברליזם. ובמרתף, באולם של המפלגה במרתף, ששם יכולים להכנס מאה חמישים, אולי מאתיים איש, נתתי שם הרצאה. למרבה ההפתעה, בין האנשים נמצא גם יוסף ספיר. זה הפתיע אותי מאוד, כי מאנשי הקבוצה הוותיקה, חוץ ממנו לא היתה נפש חיה. אני גם לא ציפיתי שיהיו שם חברים. אני הרציתי את ההרצאה שלי, ספיר כנראה התרשם, ומאז התפתחה בינינו ידידות הדוקה מאוד עד יומו האחרון, ולזה יש משמעות. האיש השני, זה היה... תראה אחר-כך איך שזה הכל משתלב. זה היה אליעזר ליבנה[?]. ב-46' הכרתי אותו, בסוף 46'. הוא היה אז עורך של "אשנב". הוא השתתף בעריכת "אשנב". כשקמה המדינה הוא יסד את "בטרם". אתה בוודאי שמעת על כתב העת הזה.

מנור: כן, שהוא כבר איננו. כן.

אברמוב: המערכת היתה מורכבת משלושה אנשים: ליבנה - העורך הראשי, ישעיהו ליבוביץ ואנוכי. מרכז המערכת היה מנחם הרן, כיום פרופסור למקרא באוניברסיטה העברית. כשם שליבנה נלחם למען המדינה. הוא היה יונה [---]. עוד תכונה אחת הבחנתי בו, שבהדרגה הוא נסתלק מסוציאליזם. הייתי אומר, מחודש לחודש יכולתי להרגיש את הדבר הזה. הוא, למשל. יצא נגד מלחמת קדש.

מנור: בגלל עמדותיו היוניות.

אברמוב: בגלל עמדותיו היוניות. הוא חשב שהדבר הזה הוא אסון ואנחנו מקוממים נגדנו לא רק את העולם הערבי אלא את העולם השלישי. הוא גם טען לפירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני. [redacted]

מנור: [redacted]

אברמוב: [redacted]. הוא ניהל תעמולה נמרצת. כתב העת הזה גם, לדעתי, תרם תרומה חשובה בנושא הכלכלי. כי ליבנה התריע נגד מה שהוא קרא 'השנור'. הוא טען שקבלת כסף על מנת שלא להחזירו, יש בו גם אלמנטים של שחיתות והדבר הזה מביא, בסופו של דבר, לפגיעה בצמיחה הבריאה של המשק. לכן הוא[?] התנגד באופן חריף מאוד לשילומים. ובמפלגה היה מאבק חריף בענין השילומים.

מנור: כן?

אברמוב: כן.

מנור: מי? היו המתנגדים?

אברמוב: היו מתנגדים.

מנור: מהבולטים בחברי המ... בחברי המפלגה?

אברמוב: כן, כן.

מנור: אתה זוכר מי?

אברמוב: האירופים התנגדו בגלל השואה, אסור לקבל כסף מאלה שאחראים על השואה.

מנור: ברנשטיין התנגד?

אברמוב: ברנשטיין היסס. הוא אחר-כך הצביע 'בעד', אבל הוא היסס, היסס מאוד. וליבנה סיפק להם את הנשק. מאמריו היו חריפים מאוד, ועשו רושם גדול כי כתיבתו היתה כתיבה מאוד מעניינת ומאוד רצינית. כמובן שאני הייתי קרוב אליו מאוד מאוד וגם עזרתי לו, במידה מסוימת, במציאת המימון הדרוש להוצאת "כתר". הוא היה רק, נדמה לי, כנסת אחת או שתיים. אחר-כך הוא נשאר בלי פרנסה. וככל שהוא התרחק ממפלגתו, המפלגה התרחקה ממנו עד שהוציאו אותו מהמפלגה. ואני זוכר שזה היה לפני יותר מעשרים שנה, בליל חורף גשום ביותר הוא ערך חתונה לביתו בבית, שהוא בנה בקרית יובל ובגללו...

מנור: הוא הוצא מהמפלגה.

אברמוב: [ממשיך] מהמפלגה. באנו לשם, ואני אמרתי לאשתי המנוחה - 'אפילו בגשם הזה אנחנו מוכרחים לנסוע. ותראי שכל חבריו למפלגה, אף אחד מהם לא יבוא. הוא יהיה בודד.' אנחנו באנו לחתונה ולא מצאנו שם אף אחד מאותם אנשים, שעשו איתו דרך במפלגה שלו. והיתה לי הרגשה שאנחנו עשינו... [מתקן] זכינו במצווה גדולה שבאנו לחתונת... לחתונת ביתו. זו היתה אחת האפיזודות. אשר גילתה לנו איזה שנאה יכולה להווצר בגלל שוני של השקפות. והיום כשחושבים שאפשר להוציא בן אדם בגלל זה ש...

מנור: בגלל בית.

אברמוב: [ממשיך] בית, שהוא בנה אותו מירושה שהוא קיבל מאביו...

מנור: ובית, במונחים של היום, בית צנוע.

אברמוב: בית צנוע, כן? אז אנחנו באמת עברנו דרך ארוכה. וב-52' התחיל המרד שלי בצעירים[?]

מנור: 52'.

אברמוב: כן. אני פרסמתי ב-1952 ב"בטרם" מאמר ארוך מאוד, essay. קראתי לו: "נצחון [---]" כדי לציין את השתלטות קבוצת רוקח ואנשיו על המפלגה. וראיתי באיזה אסון הוא.

מנור: כבר ב-52'

אברמוב: כן. אני נתתי לזה רקע הסטורי, כן? והצבעתי מה הסכנות הטמונות בדבר הזה. אליעזר ליבנה, שהיה סגן העורך של עתון מפא"י שנקרא "הזמן" – אתה לא יודע? יצא עתון יומי של מפלגת העבודה, במשך שנתיים אני חושב, שנקרא "הזמן". אליעזר ליבנה היה העורך. זה התפרסם ב"הזמן" והדבר הזה עורר שערוריה. רוקח דרש שיוציאו אותי מהמפלגה. אחרים דרשו שיעמידו אותי בפני משפט חברים. אבל ספיר הסתייג. הסוף היה שאני הייתי מנודה איזה זמן על-ידי כל הקבוצה הזאת עד הועידה. אבל לועידה הופעתי עם קבוצה די גדולה, והיה ברור להם שאם יכון[?] בי יהיה משבר מפלגתי.

מנור: פילוג.

אברמוב: פילוג. לא נהוג. ולמרות שהייתי במיעוט, אבל הקבוצה שלי נשארה איתנה. זו נקראה 'הקבוצה הליברלית', זה היה הפעם הראשונה שהשתמשו בשם 'ליברלי'.

מנור: מתי, באיזו שנה?

אברמוב: 52'.

מנור: 52'. מי היה בקבוצה שלך? מי האנשים הבול... ה...?

אברמוב: הם היו האנשים שלא נשרו. אז היה הפטמן, שהיה העורך בפועל של העתון "הבוקר": תמכו בברנשטיין תמיכה מוסרית גדולה מאוד.

מנור: כולל ספיר.

אברמוב: [ממשיך] כולל ספיר. קבוצה גדולה של אנשים צעירים. אבל הסוף היה שבועדה הזאת מינו אותי למנהל מחלקת ההסברה של המפלגה, ואז ההסברה קיבלה, כמובן, ציביון אחר, צביון ליברלי מובהק. אחר-כך נתקבלה גם החלטה שלי – אם

כי, עד כמה שזכור לי, ברוב זעום - שהמפלגה הליברלית תצטרף [מתקן] המפלגה של הציונים...

מנור: 'הציונים הכלליים'.

אברמוב: [ממשיך] הכלליים תצטרף לאינטרנציונל הליברלי. האנטרנציונל הליברלי זה גוף, שהוקם אחרי מלחמת העולם השניה, משתתפות בו כל המפלגות הליברליות. זה אינ... הוא איננו כה גדול כמו האנטרנציונל הסוציאליסטי. אבל הוא גוף מכובד מאוד, ואני הייתי בגוף הזה מ-1952 עד 77'. זאת אומרת, הייתי יותר מעשרים שנה. וגם [---], כבר בשנת 70' נבחרתי סגן הנשיא של האנטרנציונל, יחד עם עוד מספר סגנים. היו שם שתי משלחות, משלחת של 'ציונים כלליים' ומשלחת של [---]. ואני נבחרתי ליושב ראש של שתי המשלחות שם, כדי שיהיה תאום [---] בין שתי הקבוצות, ואני חושב שעשינו שם עבודה טובה מאוד. זו היתה הפעם הראשונה שס... [מתקן] הצלחתי לסחוב את המפלגה של 'הציונים הכלליים' לגוף שהוא...

מנור: בינלאומי.

אברמוב: [ממשיך] הוא חיצוני והוא בין לאומי.

מנור: כלומר, הם... הם סרבו, היו כאלה שסרבו?

אברמוב: כן, [---]. מי הם בכלל, מה אנחנו צריכים להתעסק [---], מספיק לנו בעיות שלנו.

מנור: גישה [---] מובהקת.

אברמוב: היתה [---] מובהקת. הם עד... [מתקן] אני חושב שרובם של האנשים האלה, עוד בחייהם, לא דיברו איתו[?]. ואז נוצר הקשר הזה ואני חושב שהמשלחת הישראלית עמדה שם לעיתים קרובות במבחנים קשים מאוד, בפרט אחרי 67'. גם במפלגה הליברלית בבריטניה התחוללו שינויים לרעתנו. הייתי אומר, את התמיכה הטובה ביותר קיבלנו דווקא מהמשלחת הגרמנית לאורך כל הדרך. והאוסטרים בדרך כלל לא תקפו אותנו אף פעם, מפני שהם ידעו שהמפלגה הליברלית האוסטרית היא בעצם המשך של המפלגה הנאצית.

מנור: כן?

אברמוב: כן. אז כל זמן שאנחנו לא התקפנו אותם, אז הם לא התקיפו אותנו. הבריטים היו קשים מאוד והשבדים היו העוינים ביותר.

מנור: על שום מה?

אברמוב: טוב, היתה השפעה של המפלגה הסוציאליסטית. פלמה[?] היה שונא מובהק של [---] מדינת ישראל והאוירה היתה גם אנטי אמריקאית. בעצם...

מנור: על רקע ויאטנם.

אברמוב: [---]. כי בעצם שנאו אותנו מפני שאנחנו היינו פרו אמריקאים. [---] אחדות[?] היחס לאמריקה [---]. אני קשרתי קשר [---], ומאז קיימתי איתם קשר עד היום הזה. כל פעם שהייתי בא לאמריקה, הייתי משוחח איתם. אני תבעתי מהם כל הזמן, שיפתחו משרד בירושלים, שתהיה כאן נציגות, שיהיה להם קשר עם מדינת ישראל. ורק, נדמה לי, ב-58' או 59' הם פתחו כאן משרד, קודם-בתל אביב ועכשיו בירושלים, שהוא קיים עד היום הזה. ב-77', כשעזבתי את הכנסת, הסכמתי שהם ימסרו הודעה פומבית, שאני עכשיו היועץ המדיני של American Jewish Committee. כל זמן שהייתי בכנסת, לא רציתי שהדבר הזה יקבל פומבי כי זה לא היה מתאים. אני חושב שראיתי ברכה בעמלי. מי שישכיב עכשיו [מתקן] ישקיף עכשיו על עמדות הארגונים השונים -
American Jewish Committee; American Jewish Congress, American Union of people[?] [---]
קונסרבטיבים ואחרים - יראה שהגוף היחידי שמעולם לא מתח ביקורת על מדיניות מדינת ישראל היה ה-American Jewish Committee. ואני אומר זאת מתוך ידיעה, כי אני בדרך כלל שותפתי בכל התזכירים שהם הגישו לממשלה ובכל ההודעות הפומביות אשר הם פרסמו במרוצת השנים. הגוף היחידי שמעולם לא מתח ביקורת על המדיניות. אני חושב שהוא התייצב לימין ישראל יותר מכל ארגון אמריקאי אחר. אולי פרט ל... ל-[---משובש---], בהנהגתו של אברהם פוקס, שזה בערך חמש עשרה שנה. ופה, הייתי אומר, מאז הקמת המדינה ועד היום American Jewish Committee מעולם לא הוציא STATEMENT שיש בו צל של ביקורת על מדינת ישראל. היו דברים שהיו חילוקי דעות, אז הם העדיפו לשתוק. וגם היום הזה, לפני שמוציאים הודעה חשובה, מתקשרים איתי.

מנור: כן? תמיד?

אברמוב: תמיד. כשאני בא לאמריקה, שם הבית שלי. אני רוצה, יש לי חדר ויש לי כל השרותים. והאיש אשר קשרתי איתו קשר הדוק היה ג'ייקוב בלאוסטיין. על ג'ייקוב בלאוסטיין אתה תקרא בספר, שבקרוב עומד לצאת לאור מפרי עטו של צבי גנים[?] - עשר שנות דיפלומטיה ישראלית הראשונות. ושם אתה תראה איזה תפקיד דיפלומטי חשוב היה לג'ייקוב בלאוסטיין ביחסו למדינת ישראל. אבל קודם כל אספר לך על חליפת המכתבים: בלאוסטיין - בן-גוריון. בלאוסטיין בא הנה עם המזכיר המדיני שלו, סיימון [---], וישבו כאן, נדמה לי, יותר משבוע ימים. והיו חילופי טיוטות הלוך ושוב של המכתבים. אני ישבתי איתם והיינו דנים בכל טיוטה וטיוטה ובכל תשובה לכל טיוטה וטיוטה. זה היה תרגיל[?] מעניין מאוד. כאשר שניהם היו חדורים בהכרה, שבאמת ישראל צריכה לקבל כל מה שאפשר לתת לה. מצד שני הם הבינו, שישראל לא יכולה לערער את מעמדם כאמריקאים.

ולכן הנוסח היה שישראל אחראית רק עבור אזרחיה היא, ולא עבור היהודים בכל רחבי העולם. ושהיהודים נמצאים באמריקה כאזרחים אמריקאים. אבל פרט לזה... זאת אומרת, אני כאן הרגשתי שיש כאן עניין אדיאולוגי. אבל כיוון שחיי יום-יום מתנהלים לא לפי אדיאולוגיה אלא לפי מצבים שהולכים ומתהווים. שתוף הפעולה אתם היה ללא עוררין[?]. אתה יודע שלבלאוסטיין היה תפקיד חשוב מאוד בקשר עם צנור הנפט עם איראן. אני זוכר, בביקורים היה מתעכב בארץ ומספר לי על המגעים שלו. היה לו תפקיד עצום בקשר לאייכמן.

מנור: בלאוסטיין?

אברמוב: כן. כשתפסו את אייכמן, ממשלת ארגנטינה עמדה לנתק את הקשרים הדיפלומטיים.

מנור: כשנתקה את הקשרים הדפלומטיים.

אברמוב: [ממשיך] ובעקבותיה היו צריכות ללכת מדינות אחרות. ובלאוסטיין עמד בפרץ. הוא התקשר עם נשיא ארגנטינה. וכיוון שהיו לו יחסים עסקיים חשובים מאוד לארגנטינה, הוא השפיע על נשיא ארגנטינה לעבור לסדר היום. זה אולי היה אחד המבצעים החשובים ביותר של בלאוסטיין.

מנור: עם ארגנטינה.

אברמוב: כן.

מנור: 61'.

אברמוב: שישים... כן. נוסף לזה, לפני פרוץ מלחמת קדש אבא אבן היה שגריר בוושינגטון. השגרירויות שלנו לא ידעו שום דבר, שעומדת לפרוץ מלחמה. אבל בידי אבא אבן היתה מעטפה, ברגע שתפרוץ מלחמה מיד תתקשר עם בלאוסטיין, שיתחיל לפעול אצל איזנהוור.

מנור: בלאוסטיין.

אברמוב: בלאוסטיין.

מנור: כלומר היה...

אברמוב: הדבר הזה קומם נגד בן-גוריון את ה-Zionist Organization of America

מנור: בגלל שהוא פנה לבלאוסטיין.

אברמוב: כן. הם טענו שאתה מעלה על נס את בלאוסטיין ואיפה אנחנו? תשובת בן-גוריון היתה: 'אתם איפה שאתם נמצאים, בשפל המדרגה. ובלאוסטיין יכול להגיע לאן שהוא צריך להגיע.'

מנור: הוא הגיע לאיזנהוור.

אברמוב: כן. נגיע[?] לענין. בלי ספק שהוא תרם את תרומתו ויותר מזה. בנושא הזה אפשר לקרוא בספר, שאני מקווה שבקרוב יופיע. אני בהזדמנות זו רוצה לומר, שפנה אלי גרין[?] וסיפר לי, לפני שנתיים וחצי, שהוא רוצה לכתוב ספר על דיפלומטיה ישראלית בעשור הראשון. אחר-כך הוא הרחיב את היריעה, נדמה לי שהוא יגמור את זה עד 1960. הוא זקוק היה לתמיכה. אמרתי לו: תראה לי את התוכנית שלך, את ראשי הפרקים. ושם, כפי שציפיתי, בראשי הפרקים ראיתי מה היה חלקו הגדול של בלאוסטיין. אמרתי לו: אתה זקוק לכסף? והוא אמר לי: "אני זקוק לשלושים אלף דולר כדי שאני אוכל לנסוע לארה"ב כמה פעמים ולנבור בארכיונים." אני פניתי לבנו של בלאוסטיין, קיבלתי ממנו שלושים אלף דולר. הילדים עצמם לא ידעו מה רבה היתה מעורבותו...

מנור: של אביהם.

אברמוב: [ממשיך] של אביהם, כן. והיחסים שלי עם ה-American Jewish Committee נמשכים עד עצם היום הזה: היחסים שלי עם ה-American Zionist Organization כמעט שנתקתי, וזה בר-מינן משום שכל הארגונים הצעירים באמריקה הם בר-מינן, והגוף הזה ממשיך לפעול בצורה הלויאלית ביותר כלפי מדינת ישראל.

<u>סוף צד א' - קלטת 4</u>

<u>קלטת 4 - צד ב'</u>

מנור: אנחנו כמובן עוד נגיע לנושא הזה של... של קשרים עם ארגונים יהודיים אמריקאיים, אבל מעבר ל-American Jewish Committee, עם אילו עוד גופים יהודיים אתה קיימת ומקיים עד היום קשרים?

אברמוב: אם כן, כתוצאה מהמגעים שהיו לי עם סילבר ועם קריסטופר קשרתי קשרים עם התנועה הרפורמית. אני משמש כיום יושב-ראש חבר הנאמנים של ה-Hebrew Union Colage בירושלים, על כל שלוחותיו. כי אני סבור שאוניברסליזם יהודי, לפי הפרוש של הרפורמים לאסנציה של היהדות, יש לו

תוקף במדינת ישראל, כיוון שמעולם הוא לא הביא לידי התפוררות. היהדות כפי שהיא כיום או יהדות ההלכה היא יהדות סגורה ומסוגרת, העולם החיצוני לא קיים בשבילה. המוסר שלה הוא מוסר יהודי פנימי ולא מוסר אוניברסאלי. ולכן אין הדת היהודית סוללת דרך לליבות הדור הצעיר בארץ הזאת. ובהעדר קשר דתי יש סכנה של החלשות הזיקה שלנו לגבי התפוצות. זאת אומרת, אדם לא יכול לחיות בלי אמונה, וחילוניות זו איננה מענה לדתיות. השאלה היא איזו דתיות, ואני רואה בטיפוח יהדות רפורמית או יהדות מתקדמת ויהדות [---], אני רואה בזה תחליף ליהדות שקופאת על שמריה, שיכולה לתת תוכן לחיי[?] הציבור[?]. עם היהדות הזו אני עומד בקשר הדוק כל הזמן, אם כי א... אני לא שובע נחת מהם, כאשר רבים מהרבנים שלה מתבטאים בצורה אנטי ישראלית. הארגון השני שאני קשור אליו זה ה-Hebrew Union Colage בעצמו בסינסנטי, בניו-יורק ובלוס אנג'לס, שלושת [---]. יש לי קשרים טובים עם ה-American Jewish Congress. יש לי קשרים טובים כמובן עם ה-World Jewish Congress, כי עד לפני שלוש שנים אני הייתי סגן הנשיא של World Jewish Congress, סגנו של ברונפמן. קודם של פלצניק אחר-כך של ברונפמן. אלה הם בעצם הארגונים היהודיים, שאני מקיים קשר איתם. חוץ מה-...American Jewish...

מנור: committee.

אברמוב: [ממשיך] Committee. או, במילים אחרות, אני מכיר יפה את ה-establishment היהודי מחוץ למדינת ישראל.

מנור: ועוד נקודה אחת. הקהילה האורתו... [מתקן] השמרנית, הקונסרבטיבית. אתה גם כן מקיים איתה...?

אברמוב: כן, אני מקיים איתם קשר כי יש לנו נושא משותף. הנושא הזה [הוא] [ה]מאבק בענין 'מיהו יהודי', וכאן הם שותפים ל[---] הזה. אבל אני מנהל משא ומתן זה כמה שנים, לאחד את השלוחות הישראליות של שתי התנועות האלה, לאחד אותם לגוף אחד, כי כאן בארץ אין הבדל ביניהם. שניהם... בשניהם נשים וגברים מתפללים ביחד; בשניהם חובשים כיפות; בשניהם...

מנור: נוסח התפילה דומה.

אברמוב: [ממשיך] נוסח תפילה כמעט זהה, וכיוון שבארץ התנאים כפי שהם קיימים, אז לא יכול להיות גם הבדל ביניהם, לכן אני כבר מטיף כמה שנים...

מנור: לאיחוד.

אברמוב: [ממשיך] ששתי השלוחות האלה בארץ, לא בחוץ לארץ, יבואו לידי איחוד. אני חושב שזה דבר חשוב מאוד.

מנור: טוב, בנקודה זאת אנחנו היום נסיים את הפגישה הרביעית: היום ה-4 בנובמבר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 4</u>
<u>קלטת 4 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 5
קלטת 4 - צד ב'

מנור: [היום] ה-15 בנובמבר 1990, זוהי תחילת פגישה חמישית עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקיימת בביתו שבירושלים.
אנחנו ממשיכים בזה את הדיון במפלגת 'הציונים הכלליים', כאשר אתה רוצה היום להקדיש את השיחה בעיקר לשני נושאים. א. הרקע אשר הביא להקמת המפלגה הליברלית, והרקע אשר הביא להקמתה של גח"ל, כולל היחסים בין המפלגות בתוך ה... המפלגה הליברלית המאוחדת ובתוך גח"ל, שהוקמה מ-1965.

אברמוב: כן. בעקבות המצב הכלכלי הקשה ב-1951, הקיצוב וההשתלטות של המושב על כל ענפי המשק, זכו 'הציונים הכלליים' ב-1951 בנצחון בלתי צפוי וכמעט שהשלישו את כוחם הפרלמנטרי.

מנור: עשרים מנדטים, אם אינני טועה.

אברמוב: עשרים או עשרים ואחד מנדטים. אבל כבר בבחירות הבאות ב-1955 הם ירדו ל...

מנור: שלושה.

אברמוב: [ממשיך] שלושה-עשר מנדטים. וב-1959 ירדו לשבעה מנדטים. פרושו של דבר שהיתה פרוגרסיה שלילית, ירידה מתמשכת ללא הפסק.

מנור: כאשר... סליחה שאני מידי פעם קוטע, כאשר 'הציונים הכלליים' קיבלו עשרים מנדטים - עשרים... כמדומני שזה היה עשרים - ב-1951, ההערכה היתה שזהו הכוח... הכוח הריאלי או שזה מיקרי לגמ... לגמרי?

אברמוב: טוב, כולם הבינו שהמצב הכלכלי הקשה היה אחד הגורמים. יחד עם זה הם נטו להאמין שנקעה נפשו של הציבור ממפא"י, שאין בכוחה של מפא"י לנהל את המדינה ולכן צריך לתת הזדמנות למפלגה אחרת. הנצחון היה, הייתי אומר, [ב]בחינת כובע, שהיה גדול מידי על ראשם של 'הציונים הכלליים' דאז. לאמור, הענפים היו הרבה יותר רחבים וגבוהים מאשר הגזע אשר עליו נסמכו... [מתקן] נסמכה כל מערכת הצמחיה הזאת. חוששני שהם לא הבינו את זה כהלכה, זו היתה אופוריה, והם נישאו על גלי אופטימיזם כמעט בלתי מרוסן. וזמן קצר אחרי זה אני פרסמתי ב'בטרם' את מאמרי "נצחון הבורבונים". אליעזר ליבנה, שהיה אז עורך עתון מפא"י - עתון יומי ושמו היה "זמן", העתיק אותו וכמובן שהמאמר

הזה עורר סערה גדולה בקרב המפלגה. אבל זה, אם אינני טועה, סיפרתי בישיבה הקודמת או באחת הישיבות הקודמות. בכל אופן, 'הציונים הכלליים' היו באופוריה והעתיד נראה אפ... [מתקן] ורוד בעיניהם. אבל החולשה היסודית כירסמה ביסודות המפלגה כל הזמן, והנצחון לא עצר עבור התהליך הזה של כרסום עצמי.

מנור: מה היתה החולשה העיקרית? מה היו החולשות העיקריות?

אברמוב: אם כן, החולשה העיקרית היתה שזו לא היתה מפלגה מגובשת. אני זוכר, אנחנו שוחחנו ואמרנו[?] שנוסף לויכוחים האישיים היו שם שתי חטיבות כמעט מוגדרות כבעל[ו]ת מסורת שונה לחלוטין. היו הישוביסטים, 'האיחוד האזרחי', ראשי העיריות, ראשי המושבות, התאחדות האיכרים, התאחדות הפרדסנים. לאמור קבוצות מגובשות של אינטרסנטיות כלכלית, חיובית, בעלת משקל רב במשק הכללי או במשק הלאומי, אשר עדיין ראו את כל הפוליטיקה מתוך זוית ראיה של המשק שעליו הם היו מנויים. והם סברו שראיית המשק, שהיה קרוב לליבם, זוהי גם ראייה לאומית של המשק. והיה צידוק רב לטענה שלהם, כי הרי האקספורט הגדול ביותר היה אקספורט בהדרים והוא הביא את הסכום הגדול ביותר של מטבע זר לאוצר המדינה. לעומתם היו יוצאי... [מתקן] היו ציונים מאורגנים יוצאי פולניה, יוצאי רומניה, יוצאי ארצות אחרות, שעדיין היתה זיקה פנימית ביניהם והם היוו, הייתי אומר, את החלק הפוליטי ולא החלק [---] או החלק המשקי, כי עדיין הם לא היו מושרשים במשק הישראלי אבל היתה להם תודעה פוליטית מפלגתית מובהקת. לאמור, ההווי המפלגתי היה חלק מהם, בו בזמן שהקבוצה הראשונה היתה זרה בכלל לכל הווי מפלגתי. נוסף לכך, היו גם ויכוחים ומתיחויות גדולות בין... [מתקן] בצמרת של המ... [מתקן] מנהיגות, והדבר הזה כמובן השפיע קשה מאוד. אבל היה עוד גורם אחד, שמבחינה סוציולוגית בלי ספק מעניין מאוד. אני חושב שחוץ מ'הציונים הכלליים' כל המפלגות בארץ ישראל או יותר נכון במדינת ישראל, כל המפלגות האלה היו בנויות על מנגנון יציב ללא תקציב נכבד, ולמנגנון השפעה גדולה על מהלך הענינים במפלגה. זאת ועוד, כמעט בכל המפלגות חלק הארי של המנהיגות היה תלוי, מבחינת פרנסתו, היה תלוי, באופן ישיר או ב...

מנור: במפלגה.

אברמוב: [ממשיך] עקיפין, היה תלוי במפלגה. 'הציונים הכלליים' היו המפלגה היחידה שהמנהיגות שלה, מהראשון ועד האחרון של חברי הכנסת שלה, היה אדם עצמאי. המפלגה מבחינה כלכלית לא ענינה אותו. כוחו נבע לו ממעמדו האישי. אם הוא היה בעל מקצוע חופשי - הצלחתו כבעל מקצוע חופשי; אם הוא היה פרדסן או תעשיין - מעמדו נקבע על ידי השתייכותו לקבוצה המשקית שעליה הוא נמנה. לשון אחר, זו היתה קבוצה של אנשים עצמאיים לחלוטין.

מנור: כלומר לא היו פונקציונרים מפלגתיים ב... ב...

אברמוב: היו פונקציונרים...

מנור: [ממשיך] ב...

אברמוב: היו פונקציונרים ש...

מנור: בדרגות בכירות.

אברמוב: בבקשה?

מנור: לא היו פונקציונרים מפלגתיים בדרגות בכירות?

אברמוב: לא. הפונקציונרים - להיפך - היחס לפונקציונרים היה יחס די, הייתי אומר, לא משפיל לפחות אבל יחס של בעל-בית לשרת. והדבר הזה היה טיפוסי. בעיקר לאנשים שהיו נמנים על אנשי 'האיחוד האזרחי', התאחדות האיכרים שבשבילהם פקיד זה היה לכל דרגה שתפקידו לבצע פקודות. בלשון אחר, למנגנון לא היתה שום השפעה על המהלכים המדיניים במפלגה. אז למפלגות אחרות, מי שנקרא מזכיר כללי, פירושו שהוא היה מוקד של עוצמה בתוך המפלגה. ל'ציונים הכלליים' אפילו לא היה תפקיד של מזכיר כללי. עכשיו, אם יש לך מפלגה שאנשיה בלתי תלויים מבחינת פרנסתם, עצמאיים לחלוטין, מתפתחת הרגשה שהאנשים האלה הם בעצם מתנדבים, עושים טובה למפלגה ובדרך כלל הם אינדבידואליסטים. זאת אומרת, אותו המלט, אשר בחברה החדשה שהולכת ונוצרת, אותו המלט שאתה קורא... [מתקן] שאנחנו קוראים לו בצורה שלילית מנגנון, בארץ היה לו תפקיד חיובי בגיבוש מפלגות. אני לא יכול לתאר לעצמי את מפא"י בלי המנגנון האדיר שלה. אפילו 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', בלי מנגנון המפלגה הזו היתה שוקעת. 'הציונים הכלליים' היתה... [מתקן] היו המפלגה הראשונה ללא מנגנון, מבלי שאחד ממנהיגיה היה תלוי במישרין או בעקיפין בפרנסתו במפלגה או בשלוחותיה של המפלגה.

מנור: אולי גם מקור חולשה נוסף היה העו... [מתקן] היתה העובדה ש'הציונים הכלליים' היו ה... המפלגה אולי היחידה, אם לא מהיחידות, שלא היו לה גופים כלכליים שהיו קשורים אליה.

אברמוב: אני... אני בא לזה. נוסף לכך, לא רק שמנגנון נעדר לה אבל לא היו לה שום מוסדות כלכליים. אז נאמר שהיתה התאחדות האיכרים. אז יכול להיות ש... [מתקן] אז ההתאחדו... [מתקן] אז היו האנשים שהיו פקידי התאחדות האיכרים, שהיו אוהדי 'הציונים הכלליים' אבל לא היה להם שום משקל. היו... [מתקן] היה פרדס סינדיקט, אבל זה שזה היה פרטי. אז בלי ספק שבפרדס סינדיקט היו אנשים רבים אשר אהדו את 'הציונים הכלליים' ובזמן הבחירות הפעילו אותם. אבל להם כקבוצה ספציפית לא היה שום משקל באורחות חייה ופעולותיה של המפלגה. אז יוצא שבהעדר מנגנון ובהעדר כלים משקיים, המפלגה הזו היתה קבוצה של אינדבידואליסטים, אשר תרמו מזמנם, אשר הדבר הזה לא היה

חי... חיוני בחייהם הפרטיים, ובאמת הם הרגישו את עצמם כשליחי ציבור שלא על מנת לקבל פרס. אתה יודע שישראל רוקח, שהיה ראש עירית תל-אביב, היה איש עשיר כאשר הוא נהיה ראש עירית תל-אביב. כל השנים סרב לקבל משכורת מהעיריה ועבד חינם כי זו היתה מש...

מנור: שליחות.

אברמוב: כי זו היתה שליחות. ואומנם, כאשר הוא נפטר אחרי הרבה שנים, המשפחה שלו מבחינה משקית הדרדרה, הדרדרה והיתה זקוקה לתמיכת משפחתו. אבל רוקח זה התרושש אחרי עשרות שנים של עבודה מפלגתית. וזה לא על דעת... [מתקן] עלה על דעתם לקבל משכורת, כי הם ראו את עצמם כאילו מעל לכל המהומה הדמורקטית, וראו את עצמם כשליחי ציבור. ולכן היתה להם הרגשת עליונות כלפי מנגנון איזשהו. המנגנון זה היה חבר אנשים שצריכים לשרת, למלא את תפקידם באמונה ולשתוק.

מנור: עכשיו, העובדה גם שלא היו הרבה אנשים, שהיו תלויים בפרנסתם בגופים של 'ציונים כלליים' היא...

אברמוב: אף אחד... אף אחד, אם אני עכשיו עובר על רשימת חברי הכנסת של... של 'הציונים הכלליים', אני לא יכול להזכר באחד אשר בפרנסתו היה תלוי במפלגה.

מנור: וגם בציבור הרחב, מעט מאוד אנשים היו תלויים בגופים של 'ציונים כלליים' לפרנסתם.

אברמוב: בודאי, בודאי. מבחינה זו, זו היתה המפלג... [מתקן] מפלגה מיוחדת במינה. המציאות הישראלית עוד לא היתה בשלה לזה. מבחינה זו 'הציונים הכלליים' היו כמו המפלגה השמרנית באנגליה לפני מלחמת העולם השניה, כאשר המנהיגים ראו שליחות, הענין הכספי לא עניין אותם, הם באו מהשכבות האמידות ביותר של הציבוריות הפול...

מנור: פוליטית.

אברמוב: [מתקן] הפוליטית ועשו את שליחותם לפי מיטב יכולתם והבנתם. כך עשו האנשים האלה. זו היתה מפלגה אחת ויחידה שלא היה מנגנון. במציאות הישראלית דאז זה היה מקור החולשה, כי אי אפשר בהעדר מנגנון להתחרות עם גופים שהם בעלי מנגנון.

מנור: במיוחד על רקע העליה העצומה.

אברמוב: בודאי. כל המפלגות התחלקו ביניהם לפי מפתח בקבלת עולים. כך וכך מושבים ל'פועל המזרחי': כך וכך מושבים למפלגה זו או אחרת. ל'ציונים' לא

היו הכלים הדרושים לכך, אז הם היו בעצם מחוץ למפתח המפלגתי בכל העניינים שנוגעים ל... לעליה. לאמור, השיטה שלהם היתה שיטה יפה, אפשר לקרוא לזה שיטה אריסטוקרטית במידה מסוימת, אבל הם הקדימו את ההתפתחות בישוב. והדבר הזה היה בעוכריהם וזו היתה מפלגה רופפת, שהיתה תלויה ברצונם הטוב של מספר רב של מתנדבים. וכיוון שכולם היו אינדבידואליסטים ועצמאיים, אז הם יכלו להרשות לעצמם את הלוקסוס לריב אחד עם השני. מפלגה שיש לה VESTED INTERESTS, יש לה מנגנון שעיקרו הוא להשרד. מפלגה כזו בדרך כלל. יודעת לרסן את היצרים של מנהיגיה גם כן. כאן לא היה כל ריסון וכך המפלגה הלכה מבחינה זו והדרדרה כמעט באופן פרוגרסיבי.

מנור: אני ברשותך רוצה רק לשאול כאן בהקשר לעליה העצומה של 'הציונים הכלליים' ב-51'. אם אתה זוכר, אינני ז... אינני זוכר שקראתי אפילו מחקר בנושא - [מחקר] כלשהו. ממי קיבלו בעיקר 'הציונים הכלליים' אז את עיקר כוחם? אני מניח שמקרב... [מתקן] בקרב הע... [מתקן] בערים הגדולות. אינני חושב שבקרב העולים החדשים שהיו אז...

אברמוב: לא, הם קיבלו את עיקר כוחם - א. מהמושבות, שם הם שלטו.

מנור: טוב, זה תמיד היה.

אברמוב: תמיד היה.

מנור: אבל בעליה העצומה הזאת לעשרים מנדטים, מי... מי בעיקר נתן את קולו?

אברמוב: נתן... [מתקן] נתנו את קולם תל-אביב, כי רוקח נחשב לראש עיר טוב; בשכונות המבוססות בחיפה ובירושלים; ה... יוצאי גרמניה לא הצביעו בשביל 'הציונים הכלליים'.

מנור: לא.

אברמוב: לא. זו היתה תרבות אחרת לגמרי. ואני מניח שאי שביעות הרצון שהיתה ב-51' מהמדיניות של קיצוב וכל המגבלות אשר הוטלו מטעם הממשלה, כל הדברים האלה ודאי קוממו רבים מכל השכבות.

מנור: כלומר, אתה היית אומר שבעיקר... [מתקן] עיקר התומכים היו אשכנזים ממזרח אירופה.

אברמוב: כן, היו אשכנזים, הישוב הותיק...

מנור: והישוב הותיק.

אברמוב: הישוב הותיק. אני חושב שזו בערך התמונה של 'הציונים הכלליים' כפי שהיא הצטיירה בעיני, ואני חושב שראוי היה שמישהו פעם יכתוב על הסוציולוגיה של המפלגות ויבדוק את האספקט הזה בקרב כל המפלגות האלה. וחוששני שגם אז הוא יגיע למסקנה שזו היתה מפלגה יחידה שפעלה ללא מנגנון, שמנהיגיה בלי יוצא מן הכלל היו אנשים עצמאיים, ולכן היו אינדבידואליסטים שלא תמיד שלטו על היצרים שלהם.

מנור: בשנת 55', כשהיתה הירידה הגדולה בעוצמתה של המפלגה, ירידה של למעלה משלושים אחוז...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] זה יצר תחושה של אובדן דרך, של התמוטטות או שזה היה נראה כדבר טבעי, שהנה היא חזרה בעצם ל... לעוצמתה הרגילה?

אברמוב: טוב, בלי... בלי ספק שזה גרם אכזבה. רוקח נפטר ממש ימים אחדים לפני הבחירות של 1955, וזה פגע קשה במפלגה. רק אז הבינו מה היתה מידת השפעתו על הציבור. הוא לא היה נואם, להיפך, הוא היה נואם רע, אבל היה בו משהו סולידי, הוא עורר אמון בציבור והתיחסו אליו בכבוד רב. ידעו שהוא, האיש האמיד הזה, נהג אורח חיים די צנוע; ידעו שהוא לא מקבל משכורת מעירית תל-אביב על כל שנות עבודתו. ומבחינה זו הוא נחשב לאיש נקי וטהור ומסור לתפקידו. ובלי ספק שמותו, יומיים לפני הבחירות, פגע קשה במפלגה. והיו כאלה שהאשימו את מתנגדיו שהם החישו את קיצו והדבר הזה פגע קשה. אם אינני טועה, שהוא מת ממש שני ימים אולי אפילו פחות לפני הבחירות של 1955.

מנור: זה היה קיץ 55', כן.

אברמוב: כן.

מנור: קיץ.

אברמוב: אני...

מנור: ההלויה שלו אכן ב... בבית הקברות בטרומפלדור הישן היתה מאוד סוערת.

אברמוב: מאוד סוערת, מאוד מאוד סוערת, וזה הזיק בבחירות בצורה משמעותית. אבל הירידה נמשכה בגלל הסיבות שתארתי קודם, הסכסוכים הפנימיים. עם משפחת רוקח היתה התמרמרות גדולה מאוד נגד המפלגה, אשר טענה ש... [מתקן] אשר טענו שרבים מיררו לו את החיים והחישו את קיצו. אני לא חושב שזה היה בדיוק כך, אבל הקבוצה הזו של ותיקי הישוב התלכדו סביב זכרו וגילו סולידריות

בלתי רגילה. כאשר נודע שהוא מת ממש עני, הדבר הזה עורר גל רב של אהדה וזעם כלפי אלה במפלגה שהיו מהצד...

מנור: השני.

אברמוב: [ממשיך] השני של המתרס. וההדרדרות הזו נמשכה והמהלומה הגדולה ביותר נחתה על המפלגה ב-1959, כשירדו, נדמה לי, משלושה עשר מנדטים...

מנור: לשמונה או שבעה.

אברמוב: [ממשיך] לשבעה מנדטים. זה היה הלם בשביל המפלגה. זה היה הלם אישי גם ליוסף ספיר, שנבחר כאילו סגנו של ברנשטיין, שנשאר, כתמיד נשאר יושב ראש המפלגה והמפלגה היתה במבוכה גדולה מאוד. אני באותה שנה, באותה שנה נכנסתי לכנסת ו...

מנור: בין השמונה.

אברמוב: [ממשיך] ב-1959.

מנור: בין השמונה שנכנסו.

אברמוב: רק שבעה.

מנור: אה, שבעה.

אברמוב: היו שבעה. טוב, אני כיתר האחרים הייתי אדם עצמאי ותפקידי עד אז היה... אני הייתי מנהל מחלקת ההסברה. הייתי הקומיסר של המפלגה על העתון 'הבוקר' - זה היה עתון יומי שהיה יוצא במשך שנים רבות - עתון 'הבוקר' - והייתי הנציג של המפלגה באינטרנציונל הליברלי, ויחד עם זה קיימתי קשר הדוק עם משרד החוץ בתפקידי כיושב ראש אגודת ישראל-אמריקה.

מנור: אולי כאן ברשותך, אני רוצה כאן להבהיר... אתה התקדמת יחסית מהר מאוד בסולם של ההירככיה המפלגתית, בין השנים 55' - 59'. שכן, ב-55' לא היית אפילו בין שלושה עשר הראשונים המועמדים. מה קרה מבחינת מעמדך האישי?

אברמוב: א. אני בשנים, בין 55' ו-59' יכולתי להקדיש יותר זמן לעבודת המפלגה ולכן התמניתי לכל התפקידים האלה. ההסברה היתה בידי, 'הבוקר' היה בידי, קשרי משרד החוץ היו בידי, הנאציונל הליברלי היה בידי והקשרים עם ההסתדרות הציונית האמריקאית עם סילבר, אשר משם בכל זאת נתקבלה תמיכה בשביל המפלגה.

מנור: כלכלית.

אברמוב: כן. א... אני הייתי משיג מהם בשנה, הייתי אומר, שלושים, ארבעים אלף דולר שזה היה אז סכום נכבד. אז אני הייתי המקשר עם הציונות האמריקאית. אני מניח שהדבר הזה, פלוס העובדה שאני אדם עצמאי והם תמיד חיפשו אנשים עצמאיים, אני לא יודע אם מדעת או שלא מדעת אבל בשבילם אדם עצמאי זה היה האדם המתאים ביותר. אני אספר לך עכשיו אפיזודה, שהיתה לי באלף תשע מאות חמישים ו... בראשית 56', לפני שאני אגש לדבר על עשיה. אני נתבקשתי על-ידי משרד החוץ שבנסיעה הבאה שלי לאמריקה, שאני אקשור קשר - מגע, יותר נכון - עם ג'וליוס... [מתקן] עם לסינג רוזנבולד[?], שהיה הנשיא של ה-American Council for Judaism, הגוף האנטי ציוני החריף ביותר שהיה. טוב, ליצור קשר עם לסינג רוזנבולד[?] זה לא דבר פשוט. אבל כיוון שאז היה לי כבר מגע טוב, לפחות אישי עם אנשי ה-American Jewish Committee, אני הצלחתי על-ידי אחד האנשים שלהם לסדר לי פגישה עם לסינג רוזנבולד[?]. אני אמרתי לו: אני לא בא ל...' - זה היה בראשית חמישים ושש, אביב חמישים ושש - אמרתי לו: 'אינני בא לגייר אותך. אתה בדעתך, אני בדעתי ואני מכבד את דעתך. אבל אני חושב שלזכר אביך אתה צריך לבקר בארץ. ואביך עשה [---], אביך נתן את הכסף לבנין הסמינר למורים בבית הכרם בירושלים. מה שעוד יותר, בוא אני אספר לך, אביך נתן את הכסף לאהרון אהרונסון לבנות את תחנת הנסיונות בעתלית...'

מנור: כן? באלף תשע מאות ח...

אברמוב: ב-1908. הכל לפני מלחמת העולם הראשונה. [ממשיך] 'ואתה יודע שהוא כל-כך חיבב את אהרונסון, שלמרות שנודע לו אחר-כך שאהרונסון פיתח רשת ריגול לטובת הבריטים, ואביך היה פרו גרמני בזמן מלחמת העולם הראשונה, הוא המשיך עדין לתמוך באהרונסון. והוא החזיק בכיסו עד יומו האחרון מכתב שהוא קיבל מאהרונסון זמן קצר לאחר... [מתקן] לפני שאהרונסון נפל מהאוירון. אז יש לך שני נכסים בארץ, אשר קשורים עם שם אביך. בוא תבקר ותראה מה נעשה שם.' הנימה הזו נגעה לליבו והוא אמר: "אני מסכים." בינתיים פרצה מלחמת קדש והדבר נדחה. אחרי מלחמת קדש התקשרתי אתו שוב פעם בביקור הבא שלי. ואמרתי לו: 'טוב, עכשיו אתה יכול לבוא.' הוא אמר לי: "כן, אבל אני רוצה שאני אוזמן על-ידי משרד החוץ, לא על-ידי ההסתדרות הציונית. ורק על ידי משרד החוץ כי אני אזרח אמריקאי." אמרתי לו: 'בסדר'. הוא בא לארץ וסייר כאן. הוא היה בביתי בתל-אביב, ערכתי לו קבלת פנים והזמנתי כמה יהודים ממוצא גרמני, ביניהם שוקן. היתה אוירה טובה. כעבור יומיים מצלצל לי יעקב הרצוג ואומר לי: "אני לא יכול הערב ללוות את רוזנבולד[?] לביתו של בן-גוריון בתל-אביב, תלווה אותו." אז אני נסעתי אתו ועם אשתו לביתו של בן-גוריון בשדרות בן-גוריון. נכנסנו לבית, פגשה אותנו גברת בן-גוריון ואומרת: "תחכו רג... רגעים אחדים, הוא למעלה, יש לו טיפול." והיו ש... היו שם שתי קומות. "הוא בטיפול, הוא עוד מעט ירד." עד שהוא ירד אז אנחנו כולנו התיישבנו, ישבה שם פולה, ישב הבן של בן-גוריון ומרי אשתו...

מנור: של הבן.

אברמוב: [ממשיך] של עמוס, עמוס...

מנור: בן-גוריון.

אברמוב: [ממשיך] בן-גוריון. כעבור רגעים אחדים יורד בן-גוריון, מציג את כולם, ואז פולה פותחת את פיה ואומרת:
"Mister Lesing Rosenbold[?], you are not a jew."

מנור: [צוחק].

אברמוב: כן. מידת הטאקט שלה היתה...

מנור: כן, מן המפורסמות.

אברמוב: [ממשיך] מפורסמת. אז הוא נדהם ואמר:
"Of course I am a jew. My father is a jew, my mother is a jew."
"לא, אבל אתה בכל זאת לא יהודי." וגברת רוזנבולד[?], שהיא אישה אצילה, היתה כבר די זקנה אבל ראו שתווי פניה מעידים על יופיה, היא אמרה: "אני לא מבינה, איך זה אני לא... אנחנו שנינו יהודים" והיא חוזרת ואומרת: "אתם... [מתקן] את לא י... [מתקן] אתה יהודי, כך יהודי לא מתנהג." בן-גוריון היה במבוכה גדולה, ואז רוזנבולד אמר בשקט: "אבי ג'וליוס - My father julius - היו לו חמישה ילדים. כל חמשת הילדים התחתנו עם יהודים. הרי כל מנהיג ציוני יכול לומר זאת על ילדיו..."

מנור: [צוחק] הוא התכוון לבנו...

אברמוב: [צוחק] וכולם היו... כולם היו המומים. ואז לאט-לאט התפרקה החבילה, נשרו, נשרו וגברת רוזנבולד ולסינג רוזנבולד, אנוכי ובן-גוריון נשארנו והתהלה... [מתקן] התנהלה שיחה על מי מנוחות. אני פשוט מעלה את האפיזודה הזאת כאחד הדברים אשר... אשר הופיעו בשולי... בשולי... בשולי עבודתי. אני גם, עוד לפני שנכנסתי לכנסת, ערכתי גם כמה נסיעות לא רק מטעם 'הציונים הכלליים', הסתדרות ציוני אמריקה. הייתי בדרך כלל אורח כבוד בועידות שלהם, אבל גם משרד החוץ. פעם נסעתי לסיור ארוך של שישה שבועות יחד עם השופט משה לנדאו, וביקרנו בעיקר באוניברסיטאות בארה"ב. עכשיו אנחנו באים לכנסת של 1959.

מנור: אתה... אתה היית במקום... אתה זוכר איזה מקום ברשימה?

אברמוב: שישי. כולם טענו שזה התקדמות יותר מידי מהירה.

מנור: אם כי החזקת בתפקידים מרכזיים. אינני יודע אם היה עוד אדם 'בציונים הכלליים' שהחזיק כל-כך הרבה תפקידים.

אברמוב: לא, לא. כן, אני הייתי גם באופן קבוע יושב-ראש ועדת ההחלטות של כל ועידה. הייתי יושב-ראש ועדת ההסברה, יושב-ראש ועדת ההחלטות בכינוסי... [מתקן] בועידות...

מנור: ועידות של המפלגה.

אברמוב: [ממשיך] של המפלגה.

מנור: שנערכו מידי ארבע שנים.

אברמוב: לא, אז עשו פעם בשנתיים. הייתי ממונה על 'הבוקר'; הייתי נציג המפלגה באינטרנציונל הליברלי; הייתי יושב-ראש של אגודת ישראל-אמריקה; והייתי בעצם המקשר בין המפלגה לבין משרד החוץ. העבודה בכנסת, עוד בבית פרומין, היתה עבודה נעימה כי הבנין היה מאוד אינטימי. הבנין היה כל-כך קטן, שאנשים נתקלו אחד בשני ונוצרה אוירה מאוד מאוד ידידותית. אחת התופעות החיוביות היתה, שהיחסים האישיים בין חברי המפלגות השונות היו יחסים טובים. והיתה הלצה מפורסמת - שאלו אותו[?]: 'יש לך הרבה ידידים במפלגה?' 'לא' - הוא אמר - 'במפלגה יש לי רק חברים. ידידים יש לי...'

מנור: [---משובש---].

אברמוב: [ממשיך] במפלגות[?] אחרות.' אני מאוד מאוד התרשמתי מהמעשה הרב של משה רוזטי, המזכיר הראשון של הכנסת, אשר הניח את היסוד למתכונת הפרלמנטרית הישראלית. לדעתי כותבי העטים לא נתנו את דעתם על התרומה האדירה שהוא העניק לכנסת כאשר הוא קבע את צורות העבודה שלה. הוא בעצמו היה נציג של 'פועלי ציון' באנגליה ויצג אותם בועדות ביחסי החוץ שלהם. הוא בילה ימים ולילות בפרלמנט הבריטי, הוא בילה ימים ולילות עם חברי... עם חברי פרלמנט, לייבור, אנשי הלייבור הבריטי. הוא ידע איך פועל פרלמנט והוא העתיק לארץ שלנו, לפרלמנט שלנו הרבה מהדפוסים החיוביים של הפרלמנט [---] האנגלי. ואנחנו... [מתקן] אני חושב שאנחנו באמת חייבים לו תודה ועוד יבוא, אני מקווה, הסטוריון אשר יעריך את תרומתו כהלכה. וכיוון שאני הכרתי אותו עוד מהימים של לונדון, לפני הקמת המדינה, הייתי אתו בקשרים הדוקים מאוד. הוא היה מאוד הגון וישר, הייתי אומר, ס... [מתקן] דוגמה טיפוסית של היפה [---] הבריטי, שזו היתה תופעה נדירה בצמחיה הישראלית.

מנור: כלומר, אפשר לומר שגם התקנון של הכנסת נבנה במידה רבה...

אברמוב: בודאי, בודאי, בודאי. אם מישהו יסתכל בתקנון של הכנסת דהיום, וישווה אותו לתקנון הראשון של הכנסת יראה שאין סטיות משמעותיות, היסוד שהונח אז קיים עד היום הזה.

מנור: וזה הוא חיבר.

אברמוב: זה הוא חיבר, כן. העבודה בכנסת היתה מעניינת. אני הייתי בועדת חוקה, חוק ומשפט; אחר-כך בוועדת כלכלה, גם בוועדת כלכלה; אחר-כך יצאתי מכלכלה והייתי שנים רבות חבר בוועדת חוץ ובטחון. הנוף האנושי היה מעניין. וכיוון שאני אף פעם לא הסתפקתי בנוף המפלגתי, אבל רציתי ליצור לי רשמים בקבוצות אחרות, אני חושב שאני עשיתי סנסציה הכי גדולה בכנסת, כשאני הייתי הראשון שהזמנתי את תופיק טובי במזנון הכנסת לאכול יחד ארוחת צהריים.

מנור: עד אז הוא הוחרם?

אברמוב: הוחרם. קומוניסטים, בלי קומוניסטים ובלי 'חרות'.

מנור: כלומר, זה כלל גם מגעים אישיים אפילו?

אברמוב: כן.

מנור: לא 'שלום' ולא...

אברמוב: הם היו... הם היו מנודים. אני לא יכולתי לסבול את זה. הזמנתי אותו לשיחה ואחר-כך הזמנתי לשיחה גם את סנה. וילנר לא, משום מה וילנר אף פעם לא יצא לי לדבר איתו.

מנור: מיקוניס?

אברמוב: מיקוניס הרבה יותר מאוחר, הרבה יותר מאוחר. אבל תופיק טובי וסנה היו מהראשונים שהזמנתי. זה עורר תשומת לב רבה והיו תמיד מתלוצצים עלי - 'נו, זה ידידם של אלה ואלה ואלה.' בתור 'counterbalance' היה בא אלי אורח - מי שכבר חדל להיות חבר כנסת - היה בא אלי כל שבוע וזה היה אליעזר ליבנה. אבל היו לנו הרבה דברים משותפים בקשר ל... לעתון 'בטרם'. מהדתיים עם ק... [מתקן] הרב קלמן כהנא, אדם ישר וטהור, אתו היו לי קשרים מצוינים וגם עם רפאל.

מנור: יצחק.

אברמוב: [ממשיך] רפאל יצחק. רפאל היה ממונה על מוסד הרב קוק, והם היו מפרסמים ספרים. ואני, שאז כבר התחלתי לחשוב על כתיבת ספר והתחלתי לאסוף

חומר, אני נעזרתי על ידו. הוא גם השיג לי ספרים וגם נתן לי ספרים על הציונות הדתית וגם ספרים על חותנו[?], על...

מנור: הרב מימון.

אברמוב: [ממשיך] הרב מימון. ועד היום כמה מהספרים שלו מצויים אצלי והם באמת עזרו לי, כי באותו זמן החומר שהתפרסם על תנועת 'המזרחי' או על תנועת 'הפועל המזרחי' היה מאוד מאוד דל, לא היו שום, באמת, עבודות מחקר רציניות. אבל הוא נתן לי כל חומר שהוא יכול היה להניח את ידו עליו. מבחינה זו הוא... הוא היה מועיל מאוד. עכשיו, כיוון שהלכתי לקצוות, עם יערי יחסי ידידות, עד שזה נהפך כמעט למסורת. כל יום רביעי, כשהכנסת נסגרה בערך בשעה שתיים, היו אומרים... היו אומרים: 'נו, יערי כבר מחכה לך במכונית, הוא רוצה לקחת אות... [מתקן] הוא לוקח אותך לתל-אביב.' כי הוא לא היה חוזר לקיבוץ מירושלים, הוא היה חוזר לתל-אביב, היו לו שם ישיבות. ונתן פלד, גם כן ממפ"ם שהיינו באמת ידידים טובים. מ'חירות' היו לי שני אנשים יוצאי דופן, שאחר-כך בגין - כפי שאני אסביר אחר-כך - חיסל אותם. אחד היה אריה אריטמן, שהיה יושב ראש המפלגה הרביזיוניסטית אחרי מותו של ז'בוטינסקי; והשני זה נחום לוין, שהיה זמן מסוים מזכירו של ז'בוטנסקי. אלה היו רביזיוניסטים ואותם... [מתקן] הם נרדפו על ידי בגין עד שהוא חיסל אותם כליל. עם שני אלה היו לי באמת יחסים טובים. אני התעניינתי כמובן בנושאים משפטיים, זכויות האזרח. מזה אחר-כך, במידה מסוימת, בא התרגום לכתיבת... לכתיבת ספרי ו...

מנור: אם אינני טועה, כבר אז, בתחום הזה במיוחד מטעם המפלגה, קלינגהופר היה ה... ה...

אברמוב: אני לא... קלינגהופר זה היה אח...

מנור: או שיותר מאוחר...

אברמוב: [ממשיך] אחרי...

מנור: או שיותר מאוחר.

אברמוב: [ממשיך] הפרוגרסיבים. ועדת החוקה היתה ועדה מעניינת מאוד. ישבו בה בגין, ישב בה צדוק, אחרי 59'... לא, אחרי שישים...

מנור: יכול להיות 59'.

אברמוב: [ממשיך] ואחד הצטרף גם קלינגהופר; היה גם רובין מטעם מפ"ם, שהיה משפטן מצוין. זו היתה באמת ועדה חזקה מאוד, וכיוון שהנושאים היו בעיקרם נושאים פרופסיונליים, טושטשו התחומים בין המפלגות כאילו שרופאים מתערבים

בדיני... [מתקן] בעניני רפואה, שמה האספקט המפלגתי היה הולך ונמוג. אותו דבר היה בועדת חוקה. לכן האוירה היתה תמיד טובה. לא כן אחר-כך בועדת חוץ ובטחון, ששם היו מופיעים מתחים רציניים מאוד. [---משובש---].

מנור: כן, כן.

<u>סוף צד ב' - קלטת 4</u>

<u>קלטת 5 - צד א'</u>

אברמוב: אני מדלג לרגע קט. [---משובש---]. הכרתי את שמואל תמיר בערך ב-1955 או[?] שבע[?].

מנור: כלומר, כתוצאה ממשפט כספי?

אברמוב: עוד לפני. [---משובש----]. והם כנראה התקשרו לליבנה וביקשו מליבנה יעוץ. וליבנה הפנה אותם אלי כי הם היו זקוקים ליעוץ משפטי. אלה היו בחורים יוצאי מפלגת העבודה. והנה באו אלי שניים-שלושה אנשים ובראשם העצני[?].

מנור: שהוא עדיין... הוא עדיין לא היה משפטן.

אברמוב: הוא עדיין לא היה משפטן. בחור צעיר, נאה, עם כושר ביטוי מרשים. והוא ביקש סיוע משפטי בקשר לכך שנטפלו לכמה מן החברים שלו[?]. אני יעצתי להם לפנות לשמואל תמיר.

מנור: מדוע?

אברמוב: אני שמעתי [---משובש---]. סלמאן[?] רושדי[?] נכשל בצורה בלתי רגילה. הוא אומנם יוצא דופן [---משובש---] ותראה שעוד נכונו לו [---]. הם התקשרו איתו והוא סייע להם. ואז נוצר הקשר הראשון עם תמיר, שנמשך לאורך כל הדרך, הייתי אומר, עד כשנתיים לפני מותו, אולי שלוש שנים לפני פטירתו, כי ברגע שאני עזבתי את [---] בירושלים...

מנור: נותק הקשר.

אברמוב: [ממשיך] הקשר נחלש. הפעם הראשונה והאחרונה שפגשתי אותו, זה היה [---] יצחק זמיר, היועץ המשפטי לממשלה. הוא ערך בביתו ארוחת ערב לקבוצה מצומצמת לכבוד היובל השמונים של [---]. לארוחה הזו הזמין, יצחק זמיר הזמין [---משובש---], הזמין את שמואל תמיר [---]. זו היתה הפעם האחרונה שראיתי אותו בחיים. והשותפות הזו נמשכה שנים רבות, תוך מגעים הדוקים מאוד לפני הליכוד[?] ואחרי הליכוד[?], כולל המידע[?] של תמיר ובגין[?], יצירת 'הגוש החופשי'...

מנור: 'המרכז החופשי'.

אברמוב: אה... [מתקן] 'המרכז החופשי', ואחר-כך חזרתו למחצה לחיק המפלגה אבל, כמובן, תוך חשדות רבים מאוד, עד שסוף סוף הס[?] הצליחו [---]. אבל לזה אנחנו נחזור אחר-כך כי זה [---משובש---]. נעלה את הדבר הזה כדי להצביע על כמה מתהפוכות החיים. הבחור הזה, העצני, היה מתנדב [---משובש---], היה מהבחורים הבולטים בקבוצת...

מנור: 'שורת המתנדבים'.

אברמוב: [ממשיך] 'שורת המת... 'שורת המתנדבים'. היה מתון בדיעותיו וכל מעייניו היו אך ורק לעקור את השחיתות ואת הפרפקציוניזם מקרב בני מפלגתו, מפלגת העבודה. ואנחנו עכשיו מגיעים לאיחוד עם [---]. ב-1959 הסיעה הקטנה בת שבעה חברים נכנסה לכנסת בדיכאון[?] וב... ובענווה רבה. המנהיגים שהיו מסוכסכים ביניהם, סוף סוף הבינו לאן היריבות שלהם מובילה את המפלגה. אני חושב שהם כבר התחילו להבין, שהאינדיווידואליזם הבלתי מרוסן [---משובש---]. והנה באה פרשת לבון[?]. ואותו המונולית, המפא"י, אשר נראה היה כתופעת טבע שאי אפשר להעבירה מן העולם, [---] המונולית הזה, התגלו בו סדקים. כי אפילו הפרנסים אשר בכל הקריירה הפוליטית שלהם עד אז תמיד ישבו בממשלה וראו שהמפלגה הזו, קשה [---] בעתיד. אבל המרחק בין הפרוגרסיבים ו'הציונים הכלליים' היה עצום.
מנור: מדוע?

אברמוב: עצום. ודרושה היתה התערבותו של נחום גולדמן כדי שיקרב בין שני הצדדים.

מנור: מה... מה היו ההבדלים?

אברמוב: מה היתה המוטיבציה של גולדמן, עדיין אינני יודע, אבל אני רק אז הכרתי אותו והידידות נמשכה עד יום מותו של גולדמן. ועדיין אינני יודע מה היתה המוטיבציה שהוא פתאום נכנס לפוליטיקה המפלגתית בארץ, ויזם באופן פעיל את הקמת הגוש הזה, שנ... [מתקן] שנקרא לאחר-כך המפלגה הליבראלית, אבל הוא היה גורם פעיל מאוד וגם הבטיח תמיכה כספית וקיים אותה פחות או יותר. עכשיו, מה היו ההבדלים? הייתי אומר שההבדלים היו מהותיים. המפלגה

הפרוגרסיבית טענה שהיא לא רוצה להיות מפלגת האלטרנטיבה, היא רוצה להיות קורקטיבה. 'הציונים הכלליים' טענו שהם רוצים להיות אלטרנטיבה. וגם כשהם היו בשפל המדרגה לאחר הבחירות של 1959, גם אז הם דגלו בהקמת אלטרנטיבה. והכישלון של 59' הביא[?] אותם למחשבה, שמבלי שיתקיים איחוד כוחות יותר גדול, לאלטרנטיבה לא תהיה כל תקוה. זאת אומרת, המדיניות שלהם היתה המשך הגיוני של תפישתם לעתיד לבוא כמפלגת אלטרנטיבה. מעולם לא היתה זו השאיפה של [---]. הם היו קבוצה קטנה, אשר הועידה לעצמה תפקיד של קורקטיבה. ובמידה מסויימת הם הצליחו בתפקידם זה כי היתה להם השפעה לא מבוטלת בתוככי מפלגת 'פועלי ארץ ישראל', ומבחינה זו התפקיד שלהם, נראה לי שהיה תפקיד קונסטרוקטיבי. זאת ועוד, הפרוגרסיביים[?] ראו את ההסתדרות כדבר כמעט מקודש, בו בזמן ש'הציונים הכלליים' לא היססו למתוח ביקורת על ההסתדרות והמפתח המפלגתי אשר השתרש בהסתדרות. הציונים הפרוגרסיביים, שהיו אומנם במספר זעום בתוך ההסתדרות - היו להם חמישה-שישה אחוזים - אבל הם נהנו מהמפתח הקטן הזה. בהמפתח הקטן הזה, סביב המפתח הקטן הזה הם בנו את המשק העצמי שלהם. זאת אומרת, כשם של'מזרחי' ול'מפ"ם' היתה תשתית משקית, כך היה גם לפרוגרסיביים ולכן היה להם מנגנון טוב, גדול פי כמה מהמנגנון של 'הציונים הכלליים'. היו להם אמצעים כספיים, וכשם ש'הפועל המזרחי' השתלט על 'המזרחי', כך גם 'העובד הציוני' השתלט על הפרוגרסיביים[?]. זה היה בדיוק אותו התהליך. כי ה... לא... לא... אנשי 'העובד הציוני' לא היו מרובים במספרם מהאחרים. האחרים בעיקר היו יוצאי גרמניה, אשר הנציגים המועטים שלהם היו פנחס רוזן ואחר-כך [---]. במילים אחרות, מה... [מתקן] המפלגה הפרוגרסיבית זו היתה מפא"י בזעיר אנפין. בדיוק אותו המבנה הסוציולוגי. מפלגת מנגנון, כאשר הנשיא הוא רוזן, [---]. אבל שהיה נטול השפעה; הבוס האמיתי היה משה קול. משה קול היה איש רב מ... רב מעשים, והוא יכול לרשום לזכותו מפעלים חשובים אשר הוא הקים וטיפח. אבל [---], במהותו הוא היה בוס. והמנגנון של המפלגה הזאת, שהיה מורכב בעיקר מאנשי 'העובד הציוני', היה מנגנון מגובש, אנשיו היו אנשים טובים, מסורים, ישרים והגונים. אבל זו היתה קבוצה מאוד מגובשת, מאוד סגורה, מאוד מסוגרת, ממושמעת, כאשר משה קול מנהל אותה, הייתי אומר, כמעט ללא עוררין. אתה לא יכול לתאר לך, אם כך, קונטרסט יותר גדול במפלגה שהיא איד... איד... איד...

מנור: אינדיווידואליסטית.

אברמוב: [ממשיך] אינדיווידואליסטית, אשר בראשה מתיצבים אנשים עצמאיים, ואשר אין לה תשתית משקית כלשהי כנגד מפא"י קטנה, אבל יחד עם זה מפא"י אין נכסים, ומה שחשוב יותר, עם המנגנון אשר מבחינה איכותית, לדעתי, עלה על המנגנון של מפא"י.

מנור: עד כדי כך?

אברמוב: כן. היו אנשים טובים והגונים. והנה, כיצד לאחד את שני הגופים האלה, שהם באמת עמדו מבחינת הווייתם בסתירה מוחלטת. אני חושב שמבחינה זו, ההבדל בין 'הציונים הכלליים' למפא"י דאז אולי היה אפילו יותר קטן מאשר בין 'הציונים הכלליים' והפרוגרסיבים. כי בהיותם מפלגה קטנה, הם היו יותר קנאיים למעמדם. ואכן ה... האיחוד הזה יכול היה להתגשם רק כאשר 'הציונים הכלליים' הגיעו לשפל המדרגה והם הבינו שבכוחם הם, הם לעולם לא יביאו לאלטרנטיבה. ומתוך נאמנות לקו הזה הם נכנסו למשא ומתן עם הפרוגרסיביים, כאשר נחום גולדמן הוא אחד המדרבנים הגדולים שם.

מנור: הבדלים אידאולוגיים, אני מניח, בנושאי כלכלה ומדיניות חוץ לא היו.

אברמוב: לא היו, אבל היו הבדלי... הבדלי דיעות, במידה מסויימת, בעניינים סוציאליים. 'הציונים הכלליים' דרשו ביטוח בריאות ממלכתי בלי שום סטיות מהקו הזה. ביטוח בריאות ממלכתי לכל תושבי המדינה. פירושו של דבר היה במידה מכרעת פגיעה אנושה, הייתי אומר, בקופת חולים הכללית. הפרוגרסיביים לא ראו את זה בעין יפה. הפרוגרסיביים טענו ש'הציונים הכלליים' אינם גורסים תמיכה נרחבת בעיקר לקיבוצים. אני כבר לא... לא זוכר את האספקטים התקציביים של הנושא הזה, אבל פה היו חילוקי דיעות, אם כי חילוקי דיעות לא היו... לא היו משמעותיים. היחסים היו טובים עם האגף הלא הסתדרותי בתוך הפרוגרסיביים. [---] היחסים עם רוזן ועם הררי...

מנור: [---].

אברמוב: ועם קלינגהופר...

מנור: [---] קלינגהופר.

אברמוב: [ממשיך] שהיו אנשים עצמאיים, היו יחסים הרבה יותר טובים מאשר החבורה של 'העובד הציוני'. והיתה תמיד לשון משותפת איתם בו בזמן שעם קול קשה מאוד היה להסתדר, כי קול, שהיה איש נמרץ, איש קונסרוקטיבי, סיגל לעצמו תכונות של מפקד. אומנם הוא עשה את זה בחן, אבל יחד עם זה הוא עשה את זה בתקיפות ותבע משמעת והמשמעת ניתנה לו. ולזכותו צריך לומר, שכשם שהחברים שלו היו מסורים לו בלב ונפש, כך הוא היה גם אדם מסור לחברים שלו, ונוצרה איזה ברית טבעית של גוש מאוד מאוד מגובש. והנה האיחוד הזה קם. הוא קם על יסוד [---]. לאמור, למרות של'ציונים הכלליים' היו שבעה חברים ולפרוגרסיביים היו רק חמישה, אבל הכל הוקם על יסוד [---], כאשר הפרוגרסיביים טובעים שלא יהיה רכוש משותף. כל אחד... [מתקן] כל אחת מהמפלגות תשמור על רכושה היא. טוב, להם היה חוש.

מנור: וזו היתה מפלגה אחת, זו לא הי... [מתקן] אלו לא היו שתי מפלגות שהתמזגו למפלגת גג, אלא מפלגה מאוחדת אחת. זה לא גח"ל, [---]?

אברמוב: לא, זה לא גח"ל. טוב, מבחינתם בוודאי שהם צדקו. קודם כל רכושם היה יותר גדול והאינטרסנטיות היתה יותר גדולה. בו בזמן שאצל 'הציונים הכלליים' מה אכפת היה להם אם [---משובש---] בגוף זה או בגוף אחר? כי מבחינה אישית הדבר הזה הוא לא פגע בהם.

מנור: והנכסים היחידים כמעט, הממשיים שהיו למפלגה היה... [מתקן] היו כבר אז בית המפלגה ב... באיבן-גבירול או משהו כזה.

אברמוב: לא, היו עוד כמה מועדונים. כי הם... [מתקן] ל'ציונים הכלליים' היה מזל. אנשים רבים השאירו צוואות בצורה של בניינים ומגרשים.

מנור: למפלגה?

אברמוב: כן. היה יהודי נפלא אחד, אני כרגע לא זוכר את שמו, שהיה אחד משני הבעלים של בנק 'אגרו-בנק'. ברחוב אלנבי היה המשרד המשרד הראשי שלו. אז הוא העמיד[?] בית למפלגה. והיו עוד מקרים כאלה. ברמת... [מתקן] ברמת-גן היה, למפלגה היה בניין: במושבות היו בניינים. אבל אלה היו דווקא ה... האנשים של 'העובד הציוני', שעמדו על כך שלא יהיה אפילו דיבור על איחוד נכסים. קודם כל כשיש איחוד, אתה לא יכול לדעת [---], ויכולים לנשל אחד מתפקידו ולהעביר את השני למקום אחר. זאת אומרת, אסור היה לזעזע את התשתית הכלכלית.

מנור: כלומר, בפועל הדבר הזה יצר מצב ששתי המפלגות המשיכו להתקיים?

אברמוב: בפועל יצא ששתי המפלגות המשיכו להתקיים כפי שהיה קודם. שתי המפלגות, כמובן, שלחו... [מתקן] היו שולחות שתי משלחות לאינטרנציונאל[?] הליבראלי. כאן החליטו שתהיה משלחת אחת ואני התמניתי ליושב-ראש. וכיון שלכנסת היו שני נציגים בפרלמנט של אירופה, במועצת אירופה...

מנור: אירופה[?].

אברמוב: [ממשיך] בשטראסבורג, והמפלגה המאוחדת שנקראה 'הליבראלית' היתה האופוזיציה הכי גדולה, אז ה... [מתקן] מפא"י שלחה את צדוק ומפלגת האופוזיציה שלחה - הליבראלים - שלחו אחד ובחרו אותי להיות נציג המפלגה, נציג הכנסת מטעם המפלגה הליבראלית האופוזיציונית לשטראסבורג, ואני הייתי עם צדוק שם קרוב לעשר שנים. והמינוי נעשה על-ידי הררי ולא על-ידי קול [---]. כי הוא באותה תקופה היה, נגיד[?], יושב-ראש תורן של הסיעה הפרלמנטרית. עכשיו, הבחירות של '61 נתנו למפלגה המאוחדת שבעה-עשר מנדטים, לעומת שניים-עשר מנדטים, שהיו לשתי המפלגות גם יחד בכנסת הקודמת, וזה היה הישג. והנה כולם היו בטוחים שיזמינו אותם להצטרף לממשלה. הפרוגרסיביים קיבלו את זה כמעט כאקסיומה, כי מראשית המדינה עד אותה תקופה הם היו חברים בכל אחת מהממשלות בישראל וחיכו להזמנה להצטרף לממשלה.

מנור: גם 'הציונים הכלליים' רצו להצטרף לממשלה?

אברמוב: כן.

מנור: כן. אם כי הם הרי רצו ב... ב... אלטרנטיבה.

אברמוב: אלטרנטיבה. כן. אבל הם הבינו שאם הם עושים הסכם עם הפרוגרסיביים, אי אפשר לסרב[?] כניסה[?] לממשלה. בשביל הפרוגרסיביים זה היה באמת אויר לנשימה. כי גם זה נתן להם מעמד מסויים, נתן להם משרות מסויימות והרחיב את תחום השפעתם מבחינה מנגנונית - מינויים מסוגים שונים. ככל שאני מהרהר בתופעה הזו של הפרוגרסיביים, הם היו מפלגה סימפטית מאוד. אני חייב לציין שמבחינת פיתוח וטיפוח מנגנון, לדעתי הם עלו אז על מפא"י, רק עשו את זה בפחות וולגאריות. והנה, לאכזבתם הרבה, הם לא הוזמנו להכנס לממשלה כי אז אשכול העדיף את 'אחדות העבודה' על פני הליבראלים. ובאמת, שנים אחדות אחרי זה נוצר כבר מערך רסמי [רשמי] בין אחדות העבודה ומפלגת 'פועלי ארץ ישראל'. 'הציונים הכלליים' לא ראו בזה אסון גדול. בשביל הפרוגרסיביים זו היתה אכזבה מרה. בפעם הראשונה הם ראו את עצמם יושבים באופוזיציה, תפקיד שמעולם לא הורגלו בו. הם גם לא הבינו מדוע זה מגיע להם. המסכן, משה קול, היה מתרוצץ, היה משתדל, היה פותח כל חלון אפשרי וכל ערוץ השפעה שהיה לו, אבל 'אחדות העבודה' סגרה את [---משובש---]. אותו זמן התהלכו שמועות שבן-גוריון היה מעוניין לקחת אותם ולא היה לו כל עניין של מערך או התאח... [מתקן] איחוד עם מפלגת 'אחדות העבודה'. אבל כנראה שידו של אשכול ושל האחרים היתה על העליונה, והתוצאה היתה שהמפלגה החדשה על שבעה-עשר חבריה נשארה באופוזיציה. כאמור, הציונים הכלליים בתוך המפלגה הזאת לא התאבלו על זה; בשביל הפרוגרסיביים זו היתה מהלומה, שהם לא יכולים היו להתאושש.

מנור: ה... אולי... אולי עוד נקודה אחת מעניינת. ה... אומנם ההצלחה בשבעה-עשר מנדאטים היתה רבה, אבל התופעה המעניינת היתה שחירות, שהיתה כמובן בין... [מתקן] מפלגה שהלכה בנפרד, גם היא השיגה, אם אינני טועה, שבעה-עשר מנדטים...

אברמוב: בדיוק. בדיוק.

מנור: זו היתה הצלחה גדולה מאוד של 'חירות'.

אברמוב: בוודאי. 55'... [מתקן] 61'...

מנור: 61'.

אברמוב: [ממשיך] היתה שנת הצלחה ל'חירות', והיא התאוששה. היא התאוששה.

מנור: זה אולי מסביר גם את ה... זה אולי הרקע גם אחר-כך לה... להקמתה של גח"ל. ההצלחה הגדולה של 'חירות' והעובדה שהמפלגה הליבראלית לא נגסה מ... ממצביעי... מצביעים מסויימים של 'חירות'.

אברמוב: נכון. נכון. איך היו החיים בתוך הסיעה הפרלמנטרית? לסיעה הפרלמנטרית היה בעצם מקום המפגש כמעט היחידי, כי בתחומים אחרים כל מפלגה הלכה בדרכה. העבודה בסיעה עצמה היתה די נוחה.

מנור: כלומר, לא היו ישיבות משותפות של שתי המפלגות, כמעט.

אברמוב: כמעט, למרות שהיתה מפלגה המאוחדת...

מנור: כן.

אברמוב: קשה לי להזכר מה בדיוק מנע את התכנסותן של המוסדות[?]. היו אולי פעם או פעמיים פגישות כלליות מסוג זה, אבל לא היה דחף וכנראה שלא היה צורך בדבר הזה כי העניינים הסתדרו בצמרות, והצמרות היו הנציגויות שלהם בסיעה הפרלמנטרית. בתוך הסיעה, ביש... [מתקן] הישיבות כמובן היו משותפות. בתוך הסיעות האוירה היתה די נוחה, אם כי ההתנגשות בין רימלט[?] לקול היתה תמיד קשה. כי קול התנהג כמנהיג נחרץ ודבר... [מתקן] דרש הכרעות והוא תבע מילוי דרישתו. רימלט[?] שגם כן לא היה אדם נוח, אבל הוא לא יכול היה להסתגל לסגנון של משה קול. 'העובד הציוני' קיבל את זה כדבר מובן מאליו. הגרמנים שלנו לא קלינגהוף ולא רוזן וגם לא הררי היו אנשי מפלגה עתידיים[?]. אני צריך לומר שגם נפשו של הררי נקעה מקול, ובקדנציה האחרונה שלו בכנסת הוא עזב את 'הליבראלים' ואחר-כך [---משובש---]...

מנור: והתפ... עבר למ... למערך.

אברמוב: ועבר למערך. פשוט לא יכול היה לסבול את קול. אולי אחת הסיבות, אשר הביאה את 'הציונים הכלליים' לחשוב ולהסתכן בפירוד כתוצאה מיצירת גח"ל, היה גם רצון קצת להשתחרר מה'בוסיות' של משה קול.

מנור: אם כי כאן היה ברור שעוברים ל'בוסיות' מסוג אחר, שזה בגין [---].

אברמוב: כן. והנה באה, נדמה לי, שנת 64'.

מנור: כלומר עד... במשך שלוש השנים הללו, היחסים היו על מי מנוחות פחות או יותר?

אברמוב: היו על בי מנ... על בי... [מתקן] על מי מנוחות כי הם התרכזו בעיקר בשלב הפרלמנטרי, אם כי בבחירות לעיריות היו מתחים ובמועצות העירוניות, בכמה מקומות, היו התנגשויות. אבל בדרך כלל לא היו דברים אשר

הובילו למשבר. ואלמלא גורמים חצוניים, המפלגה הזו יכולה היתה להמשיך להתקיים ושתי הקבוצות האלה היו בהדרגה מסתגלות אחת לשנייה. כי יש צורך... יש לומר שבקרב הגרמנים ובקרב הגרמנים שהיו שייכים למפלגה הפרוגרסיבית, גם בקרב היסודות הארץ-ישראלים שהיו שייכים למפלגה הפרוגרסיבית, היתה נטיה לא מבוטלת כלפי 'הציונים הכלליים'. כי אלה היו עצמאיים במידה מסויימת ואלה היו עצמאיים; אלה לא דיברו בקלישאות, אלה לא דיברו בקלישאות; לשניהם היה חסר מנגנון; היו [---] הרגישו את עצמם יותר נוח עם 'הציונים הכלליים'. זאת ועוד, ל'פרוגרסיביים' אף פעם לא היה עיתון יומי. והנה 'הבוקר' נפתח לפניהם והם התחילו להזרים לשם חומר למכביר. פתאום כאילו נפרצו כל הסכרים. מה שהם לא יכלו לכתוב במשך כל שנות קיומם בעיתון יומי, הם התחילו להציף את עמודי 'הבוקר' במאמריסטיקה[?] שלהם.

מנור: ואתה המשכת להיות האחראי על 'הבוקר'?

אברמוב: ואני הייתי אחראי ב'בוקר' ומצבי לא היה נעים, כי הזרם היה כל-כך אדיר, שלרגעים נדמה היה לא רק שזה עיתון של 'פרוגרסיביים', שגם[?] אז, בכלל הפך להיות עיתון של 'העובד הציוני'. כי הם היו כתבנים, הטילו עליהם תפקידים: אתה תכתוב בנושא זה או אחר; על אחר הטילו תפקיד לכתוב בנושא אחר. התוצאה שהיה [מתקן] היתה שהעיתון הוצף. ואני הייתי צריך לקבוע שיש צורך באיזון מסויים וצריך להכניס גם חומר מסוג אחר. וגם העורך בפועל, יוסף הפטמן, שהיה עיתו... [מתקן] עיתונאי מעולה שהיה, נדמה לי, העורך האחרון של 'הצפירה' בוורשה, עיתונאי מעולה בעל סגנון מעודן ובן תורה שיודע ספר, גם הוא כבר לא יכול היה לעכל את הדבר הזה. והיינו צריכים לחפש דרכים איך לקצץ [---] שלהם. כי הם כנראה קיבלו הוראה להציף את העיתון. אבל בדרך כלל העבודה התנהלה טוב, שיתוף הפעולה בכנסת היה מניח את הדעת בהחלט ולעיתים קרובות היסוד הגרמני שבתוך המפלגה הפרוגרסיבית, היה לפעמים תומך ב'ציונים הכלליים' בנושא זה או בנושא אחר. לישיבות של הסיעה הפרלמנטרית היו לפעמים מזמינים את דוקטור... לרגע שכחתי את שמו, הוא היה המנהל של בנק לאומי...

מנור: אה... פרל... אה... פרלר.

אברמוב: פרלר. דוקטור ישעיהו פרלר. יהודי נבון מאוד, שאני מניח הבין יפה בענייני כלכלה, והוא דווקא היה מתדיין עם אנשי 'העובד הציוני' [---] מדיניות כלכלית. כל מה שהוא תבע[?] אפשרי[?]. כשיש נטייה לאינפלציה, יש צורך לרסן את מדיניות השכר. והדבר הזה לא היה לטעמם של אנשי 'העובד הציוני'.

מנור: 'העובד הציוני'.

אברמוב: והוא גם היה מותח ביקורת מידי פעם בפעם על מדיניות ההסתדרות, והמדיניות המולוט... [מתקן] הכספית והמשקית של מפלגת העבודה - מפלגת מפא"י באותה התקופה - ומצא תמיד לשון משותפת עם יוסף סביר ועם ברנשטיין. 'העובד הציוני', מבחינה זו, היה האגוז הקשה. אפשר לומר שזו היתה שותפות בין האנשים העצמאיים בשתי המפלגות האלה ובין הגרעין [---] מפא"י, שזה היה 'העובד הציוני', אשר לאמיתו של דבר זו היתה מיניאטורה של מפא"י, שהיתה ממש פרודוקט, הייתי אומר כמעט הילד הלגיטימי, של הציויליזציה של מפא"י מבחינה מנגנונית ומבחינה [---]. ואנחנו מגיעים ל-1964. שתי המפלגות במועקה. 'הציונים הכלליים' מרגישים שהם קצת מרוסנים על-ידי המפלגה... [מתקן] אנשי המפלגה הפרוגרסיבית. אנשי המפלגה הפרוגרסיבית עדיין מקוים שעוד יזמינו אותם להשתתף בממשלה...

מנור: בממשלה.

אברמוב: [ממשיך] לכן הם נוהגים בריסון. 'הציונים הכלליים' לא מתרגשים מאי כניסה לממשלה, כשם שהם לא מתרגשים כל-כך מכניסה לממשלה. הם היו רוצים להתקיף את הממשלה דאז בצורה הרבה יותר אפקטיבית ויותר נחרצת. כאן היו מתיחויות מסויימות והדבר הזה התבלט גם בהתבטאויות בכנסת. יוסף ספיר היה מתקיף בצורה נמרצת ומשה קול היה עושה את זה ב...

מנור: בצורה[?]...

אברמוב: [ממשיך] קול דממה דקה. מבחינה זו, למרות שהיחסים היו תקינים ואפשר היה להמשיך עוד לאורך ימים, אבל היתה אי-נחת. אי-נחת בשתי המפלגות גם יחד, אחת שהיתה מרוסנת על-ידי העובד הציוני והעובד הציוני, שהיה בדיכאון על אי כניסתו לממשלה בפעם הראשונה בהיסטוריה הישראלית. הנה בגלל 'הציונים הכלליים' נסתמה בפניהם הכניסה לממשלה. [צוחק].

מנור: טוב, זה, אני מניח, גם פגע בהכנסות של [---].

אברמוב: בודאי. בודאי. בודאי. פה היו משרות, היה צריך לעשות סידור עבודה [---] לזה או סידור עבודה לאחר. ברור שהדבר הזה גרם לדיסאוריינטציה ב... בשלוחות השונות של התשתית האנושית אשר[?] 'העובד הציוני'. ואני מניח שזה גרם שם, במידה לא קטנה, לאי-נחת והיו בין אנשי 'העובד הציוני' שהאשימו את קול, שהוא תמך בכניסה למשא ומתן עם 'הציונים הכלליים'...

מנור: עם הליבראלים [---].

אברמוב: עצם האיחוד עורר תשומת לב רבה. היתה אסיפת עם גדולה מאוד, שבה הכריזו על איחוד שתי המפלגות. אני זוכר שאני נשלחתי לפרופסור יעקב טלמון לשכנע אותו לשאת הרצאה. ואכן טלמון בא ונשא, כדרכו, הרצאה מבריקה על ליבראליזם, כיאה למי שנוכח ביסודה של המפלגה הליבראלית והאווירה היתה

אווירה מרוממת. אבל כפי שאנחנו יודעים אחר-כך, היתה... [מתקן] התוצאה היתה עגומה מבחינתן של שתי המפלגות יחד, בעיקר [---] היתה בקרב העובד הציוני, ששם לא פסקה התרעומת על קול, על שמצא לנכון לנהל משא ומתן עם 'הציונים הכלליים'. הם גם התאכזבו מזה שגולדמן סירב להשאר בארץ ולייצג את המפלגה. הם רצו להכניס אותו לרשימה. גולדמן אמר: 'לא רוצה'. מי שהכיר את גולדמן חייב היה לדעת מראש שזה לא מעניין אותו, ושתחום התעניינותו הוא בשטחים אחרים לגמרי. אבל כנראה שהפיצו שמועות או יתכן שהיה יסוד לדיעה, שהוא באמת ייכנס באופן פעיל [---] מפלגתו. הוא אומנם דאג לסכום מסויים, אבל בסך הכל הוא הצליח להעביר הנה עשרים וחמישה אלף דולר של מערכת הבחירות של אלף תשע מאות...

מנור: שישים וחמש...

אברמוב: שישים ואחת.

מנור: שישים ואחת.

אברמוב: שישים ואחת.

מנור: זה הכל?

אברמוב: זה הכל. היתה גם אכזבה מגולדמן. הגוף המר... [מתקן] מאוכזב ביותר היה 'העובד הציוני'. קול לא היה מאוכזב כי קול היה משוכנע, שבהשענו על התשתית האירגונית המעולה של 'העובד הציוני' ועל אנשיו הטובים, ההגונים והמסורים, הוא בסופו של דבר יוכל להשתלט על המפלגה ולנהל אותה כפי שניהל את 'העובד הציוני' וכפי שניהל את המפלגה הפרוגרסיבית, כאשר את הכבוד הוא נתן לרוזן, אבל את השלטון הוא השאיר בידו.

מנור: עכשיו, התחושה אצלכם היתה כבר ב... בשנות השישים הראשונות, שבהדרגה ה... [מתקן] מבחינה סוציו-פוליטית, המבנה הפוליטי מתחיל להתגבש בארץ באופן הבא: שכבות המצוקה, בעיקר עדות בני המזרח, נוטים יותר ל'חירות' ואילו המעמד הבינוני הגבוה נוטה כבר יותר ל... למערך, ל... לעבודה, למפא"י, של אז. ובעצם, המפלגה הפרוגרס... [מתקן] הליבראלית נשחקת בין... בין שני ה... [מתקן] שתי המגמות הללו. זה כבר התחיל... [---]...

אברמוב: זה מדהים, באיזה צורה היתה התעלמות כמעט טוטאלית מהתהוותה של שכ... שכבה סוציאלית, אשר היתה אילמת מאז עלייתה ארצה. וכולם קיבלו את תופעת האלם הזאת כאיזה תופעה, אשר עלולה להמשך במשך תקופה ארוכה מאוד, ולא נתנו את דעתם שהניצחון של חירות ב-1961, כשהם הגיעו לשבעה עשר מנדאטים, הם לא הבינו שהניצחון הזה נבע מ[---] מערכות במערכת האלקטוראלית הכללית. כאשר עדות המזרח מתחילות להתאושש מההלם של בואם ארצה והסתגלותם לתנאים החדשים, מתחילים להביט סביבם ולחפש את הנציגים המתאימים להם לפי

רוחם או נטיות ליבם, ומתחילים למצוא את זה דווקא ב'חירות'. איש לא העלה אז על דעתו, שבהדרגה מתרחשת כאן מהפיכה סוציאלית מבחינת התבגרותו של האלקטוראט לקראת העתיד.

מנור: אתם הרגשתם גם בתופעה של נדידה ימינה של... סליחה. [מתקן] של נדידה ש... במקרה זה שמאלה, של מצביעים פוטנציאליים עירוניים, שבעצם אמורים להצביע עבור המפלגה הליבראלית? כלומר, הכוונה היא ל'מערך'.

אברמוב: אני הייתי אומר כך: באותו זמן היתה תחושה, שבקרב הציבור שאז אנחנו קראנו לו [---] משום מה, הציבור האזרחי...

מנור: אזרחי, כן.

אברמוב: שבציבור האזרחי ישנה... מ... [מתקן] מתחילה להיות נטייה. אבל אנחנו הרגשנו בה רק כאשר הופיעה רשימה עצמאית של 'רפי'. והנה אנחנו, לפי תוצאות הבחירות, ראינו ש'רפי' מקבלת תמיכה עצומה מהשכבות השונות של הציבור האזרחי. אנחנו, כמובן, חשבנו שהדבר הזה נובע ממחאת הציבור ואהדתו לבן-גוריון. ובאותו זמן אנשים כמו פרס ואחרים, עדיין מעמדם לא היה משמעותי. והשם 'בן-גוריון', אשר הופיע בעיני רבים כקורבן של המנגנון ההסתדרותי, המפא"י, היה ראוי לתמיכה. ורק כאשר [---] בדקנו יפה את תוצאות הבחירות של 1961, ראינו ש...

מנור: חמש... 'רפי' הופיעה ב-65'.

אברמוב: [מתקן] 65' , ראינו ש'רפי' זכתה לתמיכה מאסיבית של הציבור האזרחי. ב-69' הנדידה כבר היתה משמעותית, כבר לא ל'רפי' אלא ממש למפלגת העבודה, עד שסוף סוף אנחנו נוכחנו לדעת - כפי שאמר[?] אחד ממנהיגי המפלגה הזאת רק לפני חודש ימים - הגיע הזמן שלא תתבישו בבוחרים שלכם.

מנור: שת... ת... [מתקן] תקראו מפלגה ליבראלית.

אברמוב: מה?

מנור: שתתקראו כמעט... מפ... כן. משום שלמעשה הם נסמכים מזה עשר שנים על הציבור של המפלגה הליבראלית.

אברמוב: כן. אני לפני... לפני שמונה שנים פירסמתי מאמר: "אל תתביישו בבוחרים שלכם". אבל זה בפעם הראשונה חשנו ב-65', כאשר 'רפי' הופיעו כרשימה עצמאית. אנחנו מגיעים ל-64'. אתה תרשה לי לרגע להפסיק...

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: אחד מחברי המפלגה - אף הוא אדם עצמאי, תעשיין במקצועו ושמו [---] - פירסם מכתב למערכת 'הארץ', אולי למערכת 'הבוקר' אינני זוכר ומציע איחוד עם 'חירות'. טענתו היא שצריך לגבש גוש יותר גדול בהתאם למסורת של 'הציונים הכלליים' [---] אלטרנטיבה. הצעד הראשון עם[?] הפרוגרסיביים היה צעד בכוון הנכון, עכשיו צריך להשלים אותו על ידי התקרבות ל'חירות' ויצירת אחדות איתם. הוא לא הציע אחדות, הוא הציע רק גוש פרלמנטרי כשלב ראשון בצורה נסיונית, ולאור הנסיון הזה יוחלט במרוצת הזמן איך להתנהג להבא.

מנור: עד 64' לא היה שום דבר כזה?

אברמוב: היו שיחות - הייתי אומר כך - היו שיחות, בין 'הציונים הכלליים' ל'חירות' היו שיחות כבר מהכנסת הראשונה. אבל השיחות האלה לא זכו לתהודה כלשהי, בודאי שלא נתפרסמו, כי באותם ימים הדלפות כמעט שלא היו קיימות, הנגע הזה לא פשט. היו פגישות, היו שיחות, היו נפגשים בכנסת, ואחד לשני היה אומר: 'נו, מה ביחס לאיחוד?' אבל זה לא התקדם מעבר לזה. אני חושב שההסתיגות היתה בעיקר מטעם 'הציונים הכלליים' כי הם חיו עוד במורא מאימרתו הנחרצת של בן-גוריון: "בלי [---] ובלי 'חירות'". לדבר הזה היו מהלכים ו... [מתקן] אבל בלי ספק השפיע גם על 'הציונים הכלליים'. במידה רבה ראו ב'חירות' כמשהו שהוא על הגבול שמחוץ למחנה. אבל הקריאה של [---] באותה תקופה מצאה הד. ונמצאו ציונים כלליים ואנשי 'חירות' שהתחילו לנהל שיחות.

מנור: עד כמה כאן ה... המשקל של... [מתקן] שהיה לבגין כמנהיג כל יכול? ממש תופעה יוצאת דופן, אפילו... אפילו בהשוואה למפא"י של בן-גוריון. עד כמה זה גרם לכך ש'הציונים הכלליים' נרתעו מאוד מכל שיתוף פעולה עם 'חירות'? משום שהיה ברור שהוא ישתלט בסופו של דבר על המפלגה.

אברמוב: כן. ה... מה שמעניין הוא שזה לא היה כל-כך ברור.

מנור: לא?

אברמוב: לא. כאשר היו דיונים בקרב 'הציונים הכלליים' בנושא יצירת גוש פרלמנטרי, כי כך היה גוש 'חירות' ליבראלי - לא מפלגה, זה גוש פרלמנטרי. היו דיעות לכאן ולכאן. הנושא הזה של מנהיגותו של בגין עלה לדיון. התשובה להשגות האלה היתה כדלקמן...

מנור: שניה[?].

<u>סוף צד א' - קלטת 5</u>

<u>קלטת 5 - צד ב'</u>

אברמוב: הדבר היחידי שמפריד בינינו זה עניין שלמות הארץ. ל'חירות' אין מדיניות כלכלית, אין מדיניות חברתית. הם חוזרים על שני גדות הירדן ולפחות הם חוזרים על שלמות הארץ בגבולותיה עד הירדן. וכיון שאין להם תוכנית סוציאלית, אין להם תוכנית כלכלית מגובשת, זה ערב רב של משפחה לוחמת. והמשפחה הלוחמת הזו עוד תתקיים מספר שנים אבל אין לה מה לומר לעם, כי העם כבר עייף כל הזמן מהסיפורים שלהם על גבורות אצ"ל ושאר לוחמי ישראל. לכן, בהיותם ריקים מכל תוכן, סופם שאנחנו נשתלט עליהם או יותר נכון, הם יתבוללו בתוכינו. והם היו אומרים: תראה, [---] של אשכול על תקציב המדינה; מייד לאחריו קם ברנשטיין ומותח ביקורת; לאחר ברנשטיין קם באדר, המומחה הכלכלי של 'חירות' ונואם נאום ביקורתי על תקציב המדינה. בין הנאום של ברנשטיין לבין הנאום של באדר אין שום הבדל[?]. שניהם בדרך כלל [---] באותם הנושאים... נושאים ומגיבים באותה צורה. אז מה מפריד ביניהם[?]? שאלת גבולות הארץ היא לא אקטואלית, זו תיאוריה.

מנור: כך הם אמרו?

אברמוב: כך הם אמרו. תיאוריה. ועל דבר תיאורטי עלינו להירתע[?]? בטח[?], כי אנחנו רוצים השפעה[?]. אנחנו עצמאיים ויש לנו השפעה על תחומי משק נרחבים בארץ. מה יש להם? הם במידה רבה, במידה רבה הם אנשים חסרי כל, הייתי אומר, שורשים משקיים בארץ. כן? משפחה לוחמת זו היא משפחה שחיה את העבר, לנו יש עתיד. אז מה... במה יכול להועיל[?] בגין במנהיגותו, כשהוא לא מבין דבר בעניינים סוציאליים, בעניינים כלכליים? אז הוא ימשיך להכריז כל הזמן על הגבולות ההיסטוריים. וזו היתה התשובה.

מנור: של המצדדים בעד...

אברמוב: של המצדדים בעד אני צריך לומר, לצערי, שאני תמכתי בגישה הזו כי אני הכרתי את אנשי 'חירות' בכנסת וידעתי פחות או יותר את משקלם האמיתי. ואני ראיתי שבנושאים יסודיים הם לא מסוגלים להתמודד איתנו כי אין להם מישנה ברורה ומגובשת.

מנור: בנושאי חברה, כלכלה?

אברמוב: כן.

מנור: חוץ מבאדר, אולי.

אברמוב: חוץ מבאדר, כן. ושיש בהם גם יסודות פופוליסטים, שאנחנו נוכל להשתלט עליהם. ובילין לפעמים גם כן נוטה לפופוליזם, לא מתוך זה שהוא רוצה להיות פופוליסט אבל פשוט אין לי מושג אלמנטרי על בעיות של משק. ולכן גם אני סברתי, שאנחנו נוכל לרסן אותם ונוכל לבולל אותם בתוכינו ולבגין נתיר את הפריבילגיה של [---] שלמות הארץ. והנה התחיל המשא ומתן.

מנור: כלומר, אתם לא הכרתם למעשה את בגין האי... [מתקן] את בגין המנהיג?

אברמוב: אנחנו בעצם את בגין לא הכרנו. כי הוא היה גם נעים הליכות, ההופעות שלו בכנסת היו הופעות דמגוגיות אבל הן לא עשו רושם גדול. הוא עשה רושם יותר גדול ברחוב מאשר בכנסת. אבל בכנסת לא הניח אחריו רושם של מדינאי אלא רושם של מנהיג מפלגה אפקטיבי. והנה נגשנו לניסוח המצב. כאשר ידידינו הפרוגרסיביים לשעבר אומרים שהדבר הזה יביא לפיצוץ. אנחנו לא האמנו שהם יעשו [---] והמשכנו לנהל את המשא ומתן. והראייה - איש כמו קלינגהופר תמך בזה. והוא איש מהפרוגסיביים. וכאשר בא הפילוג עם הפרוגרסיביים, הוא נשאר...

מנור: הוא נשאר.

אברמוב: והיו עוד חברים. היה [---] כהן...

מנור: שגם הוא נשאר.

אברמוב: [ממשיך] שגם הוא נשאר. ולכן אנחנו חשבנו שהם לא יפלגו את המפלגה כי הם לא ירצו להפסיד שני חברים טובים כאלה וגם אחרים, שלא נמנו על חברי הכנסת. אבל אנ... [מתקן] וסוף סוף בש... [מתקן] ראשית 60' או 65' - אני לא זוכר כבר את התאריך המדוייק - הגענו למצע רב לנושא האחד. מה היה המצע? מבחינה סוציאלית וכלכלית, זה היה מניפסט ליבראלי בזכויות האדם, מניפסט ליבראלי מובהק. אני חושב שההסכם של גח"ל משנת 65', מבחינת תוכנו זה המניפסט הליבראלי הכי מכובד שאיזו מפלגה אי פעם אימצה לעצמה בארץ.

מנור: כולל אפילו בנושא דת?

אברמוב: [---]. כן, גם בנושא הדת. עכשיו, חילוקי דיעות היו בנושא דת. בנושא הדת קיבלו אנשי 'חירות' את דעתינו. בנושא דת אין משמעת. כל חבר מצביע לפי מצפונו, כפי שזה היה קיים ללא עירעורים במסורת של 'הציונים הכלליים'. למשל, ב'ציונים הכלליים' כולם הצביעו נגד חקיקה דתית, פרט למשה ניסים, כיוון שהוא אדם דתי יכול היה להצביע לפי רוחו. [---] ואחר-כך שהצטרף למפלגה שטרן...

מנור: הקבלנים...

אברמוב: היה אחד, שטרן, גם הוא קיבל זכות הצבעה לפי רוחו, כי בענייני דת אין משמעת, ולכן גם בהסכם גח"ל דוברנ?] שבענייני דת אין משמעת, כל חבר מצביע לפי מצפונו - והם בלעו את זה. לכן אומר אני, שהסכם גח"ל זוהי תעודה ליבראלית מובהקת, שהתפרסמה על-ידי איזו מפלגה שהיא, עד אז ומאז ועד היום הזה. אבל נמשך הויכוח ביחס לגבולות. באו 'חירות' ואמרו: "מה עם הגבולות ההיסטוריים?" ואנחנו ענינו להם - ואצלינו לא היה יוצא דופן אחד, כולם דיברו פה אחד. לא מפני משמעת כי זו היתה...

מנור: זו היתה תפישה.

אברמוב: [ממשיך] הטענה האמיתית - אנחנו מוכנים לחתום על הסכם שלום...

מנור: על גבולות ה...

אברמוב: על-פי[?] הסכמי...

מנור: שביתת הנשק.

אברמוב: [ממשיך] שביתת הנשק. אתם לא תחתמו, אז [---]. "אם יווצר מצב כזה, אנחנו כבר[?] נחתום. אבל לא מציעים לנו דבר כזה. דורשים מאיתנו שאנחנו נצמצם את הגבולות שלנו." איננו דורשים צמצום הגבולות, אז [---]...

מנור: דורשים הרחבה.

אברמוב: ...הרחבה. לכאורה, היגיון למופת. אבל אנחנו אמרנו: "אצלכם זה בעייה תיאולוגית. אצלינו זה בעייה פרקטית ואנחנו מצהי... [מתקן] הצהרנו תמיד וגם עכשיו אנחנו מצהירים - אם הערבים יסכימו לגבולות של שביתת הנשק, אנחנו נחתום". וכך הדבר הזה נמשך עד [---]. לבסוף 'חירות' הציעו הצעת פשרה: המפלגה גח... [מתקן] גוש גח"ל מכריז כי זכותו של עם ישראל לארץ ישראל, לגבולותיה ההיסטוריים לא ניתן לעירעור. אז אמרנו: "מה אתם חידשתם?" אז הם אומרים: "אנחנו לא דורשים שזה יהיה חלק קואופרטיבי של מדיניות החוץ שלנו, אמרנו שזכות... יש לנו זכות ואין עוררים על הזכות הזו. מה חשו... מדוע תתנגדו שאנחנו סתם נכריז שיש לנו זכות על הארץ?" אמרנו: [---] אומנם אומר שאין לזה משמעות אופרטיבית, אבל אתה אומר את זה כשאנחנו באופוזיציה. מה יהיה כאשר אנחנו נהיה מפלגת הרוב...

מנור: בשלטון.

אברמוב: אנחנו רוצים [---]. אז הוא אומר: "אני מוכן שאנחנו נכתוב[?] שזוהי הכרזה, אשר לא תהיה קו מנחה במדיניות החוץ שלנו". עד כדי כך.

מנור: בגין?

אברמוב: בגין. אמרנו: "גם לזה אנחנו לא מסכימים. בשבילינו בעית הגבולות ההסטוריים זה לא דבר שאסור לערער עליו. אנחנו מערערים." לבסוף נמצאה פשרה: "תנועת 'חירות' מצהירה בזה שזכותו של עם ישראל לארץ ישראל מבחינהן?] היסטורית לא ניתנת לערעור. זאת אומרת לא המפלגה החדשה...

מנור: ל'חירות'[?]...

אברמוב: לא גח"ל, אלא 'חירות' מצהירה. הדבר הזה היה כמובן בולט מאוד וזה עורר תשומת לב ואנשי 'חירות' חרקו שן, אבל זה מוכיח באיזו מידה 'הציונים הכלליים' היו דבקים בעיקרון של שביתת הנשק כקו סופי בינינו לבין הערבים. והדבר הזה היה פשוט אקסיומטי, ואם היה דבר שלא ניתן לעירעור בעיניהם היה הכלל הזה, העיקרון הזה, חתימת שלום, הסכם שלום על יסוד גבולות [---]. באותה תקופה, גם בויכוח בשאלת הדת וגם בויכוח בשאלת הגבולות, בגין לא שבע נחת ממני. ולמרות שהוא התייחס אלי בכבוד, הוא התייחס אלי בכבוד כל השנים, אבל המתח תמיד היה... היה רב והוא ראה בי [---] קשה.

מנור: אתה היית אחד מהמנסחים[?] של...

אברמוב: כן, אני... מצד 'חירות', מצד הציונים....

מנור: 'הציונים הכלליים'...

אברמוב: אני הייתי המנסח[?].

מנור: אתה היית המנסח[?]. לא... לא היה את... אחר?

אברמוב: אני הייתי יושב ראש וועדת ההחלטות, זה היה גם עוד[?] מקצוע שלי. ואני עדיין גאה על כך, שהדוקומנט הזה של גח"ל פרט לסעיף הזה...

מנור: של 'חירות'...

אברמוב: [ממשיך] הכתוב, של 'חירות', לדעתי זה דוקומנט ליבראלי, שכמותו עוד לא התפרס... [מתקן] לא הופיע מטעם מפלגה איזושהי בארץ. וזה נסח בנו את התקווה, שאנחנו נוכל בסופו של דבר לבולל[?] את החבורה הזאת בתוכנו[?]. ובאמת, כשאנחנו הסתכלנו על האנשים האלה, אנשי אצ"ל לשעבר שהיו, מבחינה כספית היו דלי אמצעים, הייתי אומר כמעט קבצנים אשר מאחוריהם היתה הילה של גבורות אצ"ל ובלי ספק שהם היו ראויים לתהילה ולהערכה על פועלם, אבל בסך הכל הם היו לוחמים אשר זמנם עבר והם, בעידן החדש הם הרגישו כאנשים שחיים עדיין...

מנור: את העבר.

אברמוב: [ממשיך] על מורשת עברם, ודבר חדש בפיהם אין. הפרוגרסיבים פרשו אחרי שנתנו אולטימטום, אבל הם לא פרשו כוח... [מתקן] במלוא כוחם כיוון שרבים נשארו...

מנור: בגח"ל.

אברמוב: [ממשיך] בגח"ל [---] נשארו ב'ציונים הכלליים' במסגרת גח"ל. האיש הבולט [---] היה כמובן [---]. עכשיו, הפרישה הזו היתה בעוכרי גח"ל, כי בהסכם נקבע שכל מוסדות גח"ל יורכבו[?] על יסוד [---]. היו שבעה-עשר מנדאטים ל'חירות' לעומת שבעה-עשר מנדאטים של הליבראלים, לכן מגיע שיוויון כוחות ביניהם, שיוויון נציגות. אבל לאחר שפרשו הפרוגרסיבים, הליבראלים איבדו את השיוויון. והדבר הזה בלי ספק פגע קשה. עכשיו, כעבור עשרות שנים מאז אותו האירוע, יש לי הרגשה שלו הליבראלים...

מנור: הפרוגרסיבים, אתה מתכוון...

אברמוב: הפרוגרסיבים...

מנור: לא היו פורשים.

אברמוב: [ממשיך] לא היו פורשים והיה נשאר [---], אז הגרעין החזק בתוך 'העובד הציוני', אותם היסודות הגרמניים והאחרים במפלגה הפרוגרסיבית, היו מחזיקים מעמד נגד 'חירות'. על-ידי פרישתם הם נתנו כמעט מכה פטאלית ל'ציונים הכלליים'. והם לעצמם לא היו [---], כי מכנסת לכנסת כוחם...

מנור: פחת.

אברמוב: [ממשיך] הלך וירד עד אשר לפני... כמה? לפני שמונה שנים...

מנור: לא נכנסו כבר.

אברמוב: [ממשיך] הם בכלל נעלמו מהאופק. אז הם הזיקו לאחרים...

מנור: והזיקו לעצמם.

אברמוב: [ממשיך] והזיקו לעצמם. וכאשר, אני מניח, שהם יעשו את חשבון נפשם, הם בוודאי יגיעו למסקנה שהם לא נהגו בתבונה שפרשו אז מגח"ל. לו היו נשארים, התמונה, ייתכן והיתה אחרת לגמרי[?]. אם כי האירוע של 1967 גרם לזעזוע...

מנור: שינוי משמעותי.

אברמוב: [ממשיך] גרם[?] לזעזוע אדיר. כאשר אני משקיף על חברי בכנסת מטעם 'הציונים הכלליים', על עמדתם העיקשת נגד תביעת 'חירות' - להזכיר[?] אפילו את שלמות הארץ כקו שאיננו מנחה ואיננו אופרטיבי, והגישה הזו נתמכה על-ידי כל הסיעה הפרלמנטרית ללא יוצא מן הכלל - ואני משווה את גישתם ואת המהפך שהתרחש בקירבם לאחר 67', אז כמובן שהדבר הזה מעלה תמיהות מוזרות ומכאיבות. עכשיו, מילים אחדות על ההוואי הסיעתי בגח"ל. יש לך עוד זמן או אתה רוצה להפסיק[?]?

מנור: אולי את הנושא הזה... משום שאני גם רוצה להעלות שאלות לגבי...

אברמוב: אה, בסדר. אז...

מנור: אז אולי זו נקודה...

אברמוב: [---].

מנור: [ממשיך] שאנחנו נתחיל בפגישה הבאה משום שיש לי עוד שאלות נוספות.

אברמוב: בסדר.

מנור: כאן... כאן נסיים את הפגישה החמישית, היום הש... [מתקן] חמישה עשר בנובמבר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 5</u>
<u>קלטת 5 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 6
קלטת 6 - צד א'

מנור: [היום ה] עשרים וחמישה בנובמבר 1990 וזוהי תחילת פגישה שישית עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקיימת בביתו שבירושלים. בהקשר לשיחתנו הקודמת, שסיימנו בנושא הקמת גח"ל. אתה רצית להביא מספר אירועים שהדמו להקמת גח"ל.

אברמוב: לאחר שנפלה ההכרעה בקרב הציונים הכלליים בתוך המפלגה הליבראלית, התקיים[?] גוש פרלמנטרי גח"ל בכנסת. נמשכו עדיין המגעים. הפרוגרסיביים ניסו לשכנע אותנו לא להכנס לשותפות הזאת. וזכורות לי ה... הדברים שאמר קול. קול אמר: "אם נניח אתם תצליחו - אתם, גח"ל - פירושו של דבר שאתם תעלו את גח"ל, דהיינו את 'חירות' לשלטון".

מנור: גח"ל.

אברמוב: התשובה שלנו היתה: אם באמת נפלה ההכרעה, ההכרעה נפלה באותו יום, כאשר ב-1961 מפא"י החליטה לא לקחת אותנו לקואליציה ודחפה אותנו לזרועות [---]. מצד שני אמרנו להם: אם אתם תכנסו, אנחנו נהיה גוש... [מתקן] גוף חזק בתוך גח"ל: אם אתם לא תכנסו אנחנו נהיה שם הגוף היותר חלש. אתם לוקחים על עצמכם את האחריות לכך שאנחנו נכנסים לגח"ל...

מנור: כחלשים.

אברמוב: [ממשיך] כחלשים. והויכוחים האלה נמשכו ושני האנשים שפעלו באופן אינטנסיבי [---משובש---] היה משה קול ושערי.

מנור: יהו... יהודה שערי.

אברמוב: יהודה... יהודה שערי. אבל כמובן שאף צד לא דיבר, כל אחד עמד על שלו ולבסוף נחתם ההסכם להקמת הגוש הפרלמנטרי. לאמור, זה לא היה איחוד שום מפלגות לא מבחינת הרכוש, לא מבחינת ההתארגנות אלא אך ורק הקמת גוש פרלמנטרי. כאשר היושב ראש של הגוש היה לפעמים ליבראלי ולפעמים היה איש 'חירות'. זאת אומרת, קול ובגין, קול ויוסף ספיר.

מנור: אתה זוכר אולי אם היה מישהו מרכזי במפלגה. ב'ציונים הכלליים'. אז. לפני הקמת גח"ל שסבר שבסופו של דבר 'חירות' תהיה הגורם הדומיננטי. בגין יהיה המנהיג אבל אולי זה כדאי דווקא.

אברמוב: אה... לא. [---]... היחידי אשר העלה היסוס רציני ביותר היה יוסף ספיר. הוא טען שבו בזמן שהוא מחייב את השותפות לגופה, ורואה בה צעד חשוב לקראת יצירת מפלגת אלטרנטיבה, מי שאז עוד לא חשב על תפירת [מתקן] תפישת השלטון אלא אך ורק על אלטרנטיבה אמינה. הוא, יחד עם זה, הביע היסוס רב ותמיד טען: 'אתם אינכם מכירים עוד מה זה בגין.' רק כאשר תשבו בפנים תראו מה פירושו בגין ואז אנחנו אולי נתחרט'.

מנור: הוא הכיר אותו?

אברמוב: הוא הכיר אותו. אנחנו כמובן לא הכרנו אותו. אלא על פי... על פי הנאומים שלו בכנסת. אבל אני צריך להודות שההיסוסים של ספיר היו בהחלט מוצדקים והוא היה הראשון שהיה הקורבן שלו[?].

מנור: הוא הרי נכנס איתו גם כשר לממשלה.

אברמוב: עכשיו, איך היו החיים בתוך גח"ל.

מנור: גח"ל.

אברמוב: החיים היו רק במסגרת אחת, הסיעה המשותפת בכנסת.

מנור: בכנסת. לא... חוץ מזה, שום דבר.

אברמוב: שום דבר. זאת אומרת, ישבו יחד פעם בשבוע, לפעמים כשהיה דבר [---] [---] ישבו לעיתים תכופות יותר, אבל פעם בשבוע התקיימה ישיבה מסו... [מתקן] משותפת של שני הגופים האלה, והישיבה הזו זה היה גח"ל בפעולתו. פרט לזה גח"ל לא היה קיים.

מנור: כלומר פעם עשו את זה אצל 'חירות' ופעם אצל הליבראלים.

אברמוב: לא. הכל היה בכנסת.

מנור: כן. אבל אצלם, אצל... [מתקן] בחדר שלהם או בחדר של...

אברמוב: לא. היה כבר... נתנו לנו...

מנור: אה. נתנו לו חדר...

אברמוב: [ממשיך] נתנו לנו חדר גדול. פעם ישב ספיר ופעם ישב בגין[?].. עכשיו, איך היתה העבודה ואיך היה סיגנון הפעולה? עכשיו, סיעת גח"ל. סיעת 'חירות' בתוך גח"ל היתה מורכבת משני חלקים ניבדלים אחד מן השני. היו שם... [מתקן] הרוב היה מורכב מהמשפחה הלוחמת והמיעוט היה מורכב מיוצאי הרויזיוניסטים. והתהליך היה שבגין לאט לאט חיסל את יוצאי הרויזיוניסטים. המשפחה הלוחמת [---] בזמן הישיבות המשותפות תמכו. ללא יוצא מן הכלל תמכו בבגין. לא עלה על דעתם לחלוק על בגין. כל דבר שהוא אמר, בשבילם זה היה סוף פסוק. להיפך, הם היו לפעמים משתוממים כשספיר מציע משהו ואנחנו חבריו היינו מערערים על דעתו ומשי... [מתקן] ומבקשים לפעמים לסתור את טענותיו. הם ראו בזה משהו בלתי רגיל.

מנור: הם לא היו רגילים לדבר כזה במפלגה.

אברמוב: לא היו רגילים. הוא שלט בהם באמצעות שני אנשיו. זה היה בן-אליעזר ולנדאו.

מנור: לנדאו.

אברמוב: הקבוצה הרויזיוניסטית הותיקה היתה תמיד במצב התגוננות. והיה שם רק איש אחד בקב... [מתקן] משפחה הלוחמת, שהוא היה לפעמים מעיז לומר משהו נגד בגין - זה היה באדר, וזה בנושאי הדת.

מנור: [מהמהם]

אברמוב: עכשיו, מי היו אנשי ה... [מתקן] שרידי הרויזיוניזם? זה היה אלטמן וזה היה נחום לוין, שהיה פעם מזכירו של...

מנור: ז'בוטינסקי.

אברמוב: ז'בוטינסקי. זה היה גם אבניאל...

מנור: ברור.

אברמוב: אה...

מנור: ברוך אבניאל.

אברמוב: אני שכחתי את שמו הראשון, והיה שוכמן[?].

מנור: כן.

אברמוב: הם לא היו המשפחה הלוחמת והם לפעמים היו מעיזים לומר דברים. בעיקר בענייני דת. הם לא יכולים היו להשלים עם הנוקשות ה'בגינית' בשאלות הדת. אז היחידים מהמשפחה הלוחמת. שהוא היה מסתייג מזה אבל בצורה אירונית ובעקיצה. והייתי אומר, ובמידה מסויימת של רשעות כדרכו בקודש. היה מכניס נימה אנטגוניסטית לבגין. אבל נחום לוין היה לפעמים מעיז לומר דברים יותר נמרצים... שוכמן[?] היה רומז שהוא תומך בעמדתו של לוין, לוין מבחינה זו היה הבולט ביותר ואבניאל תמיד חשש לעורו. הוא תמיד היה אדם חלש מבחינת אופיו וידע שבתור רויזיוניסט הוא תלוי בחסדו של בגין. בסופו של דבר היה שכל הארבעה סולקו מהכנסת. זה היה, הייתי אומר, המבנה הפנימי. המשפחה הלוחמת היתה תמיד במבוכה כשאנחנו, 'הציונים הכלליים'. היינו מדברים באופן חופשי בלי התייעצויות מוקדמות, והיינו נוקטים עמדות עצמאיות ואינדיוידואליסטיות.

מנור: עכשיו, ב... בדיונים שהיו בדרך כלל ב... במסגרת הישיבות המשותפות מצד 'חירות', רק בגין היה מדבר?

אברמוב: בעיקר. כן. כן. כן.

מנור: או שפה ושם גם בן-אליעזר ו... ו... ולנדאו.

אברמוב: הייתי אומר ככה: בענייני תקציב וענייני כספים...

מנור: באדר.

אברמוב: [ממשיך] אז באדר היה פותח את ה... פותח את הדיון או ספיר היה פותח את הדיון כי שניהם נחשבו לאנשי כספים ואנשי משק. אבל בדרך כלל כשבגין היה יושב ראש. הוא היה פותח והיה מציג את הבעיות. הויכוחים הקשים עם בגין היו בנושאי חוץ ובנושאי דת. לפי הסכם גח"ל. בענייני דת לא היתה משמעת. עם זה בגין לא יכול היה להשלים. אגב. זה היה כלל בעיני 'הציונים הכלליים' ש'הציונים הכלליים', בהיותם עוד סיעה עצמאית. מעולם לא הטילו משמעת מפלגתית בענייני דת, תמיד מצפונית[?]. למשל. משה ניסים יכול היה להצביע בענייני דת בו בזמן שכל חבריו, בלי יוצא מן הכלל, נקטו עמדה נוגדת.

מנור: כלומר, חוץ מניסים לא היה עוד אצלכם מישהו?

אברמוב: לא היה.

מנור: היחיד?

אברמוב: הוא היה היחיד. לימים הצטרף גם מרדכי שטרן, פעם שהיה ברסקו. גם לו היתה רשות להצביע כ... לפי צו מצפונו. בגין לא יכול היה להסתגל לעובדה

הזו, גם אחרי שחתמנו את הסכם גח"ל. וזה נקבע בו במפורש, שעניינֵי דת זה מצפונו האישי. הוא לא יכול היה להשלים עם זה ותמיד ניסה בצורה זו או אחרת לדאוג לכך שתהייה איזה עמדה מפלגתית. אני זוכר שהיו אז שערוריות גדולות, כאשר הדתיים היו משליכים אבנים על הנוצרים שהיו מגיעים דרך שער מנדלבאום בשבת. וכמובן שהמשטרה היתה מתערבת והיו סקנדלים ובגין ניסה למצוא נוסחה או להציע הצעה, שאומנם לא תוקיע את המשטרה. אבל הצורה, הייתי אומר, הנמרצת שבה היא טיפלה במתפרעים האלה. אבל לפעמים הוא היה מציע הצעה קונסטרוקטיבית - שיודיעו מראש מתי יבואו הצלי... [מתקן] צילנים [צליינים] והמבקרים האחרים מירדן, ואז צריך לעשות להם אוטובוס מיוחד שיהיה ברור שהם נוצרים ולהעביר אותם ליו... [מתקן] ליעדם. אנחנו לא קיבלנו את ההצעה הזאת ואנחנו הודענו שתהייה הצבעה לפי רצונו של כל אחד ואחד מהמשתתפים. והדבר הזה קרה לעיתים קרובות, ומבחינה זו הקיצוניים ב... [מתקן] בו בזמן שבגין היה תמיד מאופק בדיבורו, מנומס ומנסח את דבריו בזהירות רבה. ודאג תמיד שלא לקומם נגדו את האנשים, את חבריו לסיעה. רזיאל[?] נאור[?] היתה קיצונית שבקיצוניים. מבחינת ה... נושא הדת שם...

מנור: הדתי.

אברמוב: [ממשיך] שם היא היתה דתית קיצונית ואי אפשר היה להבחין בינה לבין האחרים.

מנור: טוב, משום שהיא גם כזאת בחייה הפרטיים.

אברמוב: כן, היא כ... כזאת היתה בחייה הפרטיים. בגין רצה להשתלט - זה היה ברור מהיום הראשון - בשתי דרכים: א) כוחו היה בשיכנוע. הוא ידע לשכנע והטיעונים שלו היו מרשימים מבחינת ההגיון שבהם. הוא בנה את [---] שלו [---] מזהיר. היתה גם דרך שנייה, שהיא הרגיזה את 'הציונים הכלליים' והיא זו: הוא נִסה... [מתקן] ניסה להפריד בין 'הציונים הכלליים' כאשר הוא ראה בתוך שורותיהם ש... [מתקן] התמודדויות, קנוניות[?]. או למשל נִסה... [מתקן] ניסה להבליט את חשיבותו של סרלין[?] לעומת חשיבותם של האחרים. מפני שהוא ידע שסרלין[?] וספיר...

מנור: מקורב אליו.

אברמוב: [ממשיך] תמיד הם... הם יריבים בתוך מחנה 'הציונים הכלליים'.

מנור: והוא ידע גם שסרלין[?] יותר מקורב אליו אולי.

אברמוב: עוד לא כי...

מנור: עוד לא.

אברמוב: [ממשיך] אז הבעייה הפוליטית עוד לא התעוררה. אל תשכח שזה היה לפני מלחמת ששת הימים.

מנור: לפני 'ששת הימים'.

אברמוב: כן...

מנור: אבל אולי נטה יותר אליו, לקבל את מרותו אולי מאשר ספיר.

אברמוב: לא...

מנור: יכול להיות.

אברמוב: הייתי אומר... אולי נטה לקבל את מרותו, יכול להיו... להיות גם שסרליין[?] חשב שהוא ישתמש בבגין כדי לפגוע בספיר. יכול להיות שזה היה...

מנור: גם זה יתכן...

אברמוב: [ממשיך] הדדי מבחינה זו. היה עוד בחור אחד, שבגין ניסה ובהצלחה לקומם נגד ספיר ואנשיו, זה היה צימרמן מחיפה. היה אחד בשם צבי צימרמן מחיפה. ואנחנו ראינו שבגין נוקט בשיטה זו ועושה את זה, מבחינתו הוא עושה את זה בכישרון רב וזה כמובן הביא למידה גדולה של מורת... מורת רוח.

מנור: עכשיו, הוא ניסה כמובן להשפיע בנושאי חוץ. עד כמה שאני מבין.

אברמוב: עכשיו, אנחנו באים לנושא החוץ. בנושא חוץ הוא קודם כל תבע תמיד מעשי תגמול. וזה היה כלל אצלו. הוא לא [---]... הוא לא מוכן היה לשקול שיקולים אחרים פרט לחשיבותו של מעשה התגובה. כדבר שמתחייב ללא כל ערעור על כל פגיעה של ערבים.

מנור: כלומר, הכוח הצבאי אצלו תמיד היה...

אברמוב: הכוח הצבאי... הייתי אומר ככה: הוא ראה תמיד בתגובה צבאית או בתגובה כוחנית, הוא ראה את ההגיון הפוליטי שלו. והדבר הזה גרם לויכוחים לא מעטים. וכאן מעניין מאוד - הוא הצליח להעביר לצידו למשל איש כמו צימרמן ואיש כמו סרליין[?], שהתחילו גם כן לדבר על חשיבותה של ה...

מנור: כוח הצבאי.

אברמוב: כן. אה... ספיר לפעמים נטה לתגובה ולפעמים לא. אני הייתי בצורה קונסיסטנטית נגד תגובה. אלא באותם המקרים שהממשלה החליטה לנקוט בתגובה. הוא הדין לגבי סרליין[?] [מתקן] לגבי ריבלין...

מנור: ריבלין.

אברמוב: [ממשיך] כמובן. כן. והדבר הזה יצר מתחים.

מנור: מה לגבי ברנשטיין?

אברמוב: ברנשטיין בכלל כבר לא היה.

מנור: כבר לא היה.

אברמוב: כבר לא היה. ומעניין שעוד לפני מלחמת ששת הימים התחילו לדבר במפלגה על פירוק השותפות. מי שהתייצב בראש המציעים היה רימלט. הוא דרש לפרק כי הוא טען שבגין הוא בלתי נסבל.

מנור: כלומר, בלתי נסבל מבחינת ה... ה... הרצון שלו להשתלט על ה...

אברמוב: מבחינת רצונו להשתלט.

מנור: כלומר, הוא... הוא מנהיג באופיו שאיננו סובל ביקורת.

אברמוב: בוודאי. בוודאי. אני חושב שספיר ו[---]. שניהם הרגישו שמבחינת כושר המנהיגות הוא עולה עליהם ולא יכלו להתמודד איתו לאורך ימים, וראו בשותפות אפשרות להשתחרר מההגמוניה שלו. ספיר היסס. הוא חש... [מתקן] אמר: קודם אנחנו התפצלנו מהליבראלים והפרוגרסיבים; אחר-כך נתפצל עוד פעם. נחכה, נחכה. הייתי אומר, זו היתה במידה רבה חולשתו של ספיר, כי לפעמים הוא התקשה לקבל החלטה ונטה תמיד לדחות. התכונה הזו הזיקה לו בתחומים רבים מאוד - אי יכולת לקבל הכרעה בנושא מרחיק לכת ורב משמעות. אבל כבר לפני מלחמת ששת הימים רימלט דרש פירוד. ואני צריך לומר לבושתי, שאני אמרתי שהזמן עוד לא הגיע, נראה איך שהדברים האלה יתפתחו, אנחנו צריכים להיות על המשמר. אבל אני טענתי, אם אנחנו לא נהייה מאוחדים הוא יפורר אותנו. וכאן אני פניתי לרימלט וספיר וביקשתי שישלימו עם סרליון[?] ועם צימרמן על מנת להציג תמיד חזית משותפת ומאוחדת כלפי בגין.

מנור: כלומר, אצלו בישיבות שאתה היית כשהוא ניהל, הוא לא איפשר למעשה ביקורת וחשיבה עצמאית?

אברמוב: לחבריו בוודאי שלא.

מנור: לא?

אברמוב: לא. לא.

מנור: לא היה דבר כזה שם?

אברמוב: בכלל לא היה דבר כזה. הרוויזיוניסטים לא העיזו כי הם חששו למקומם והם רק דיברו נגדו במיסדרונות. כשאתה התיידדת איתם והם היו בטוחים שאתה לא תגלה את דבריהם, אז הם דיברו באופן חופשי ותמיד הביעו מורת רוח ואמרו שהוא בלתי ניסבל. בעיקר אלטמן. אלטמן תמיד אמר: "הוא האיש שחיסל את הרוויזיוניזם".

מנור: זה נכון. [צוחק] הוא צדק.

אברמוב: כן. וודאי שזה נכון. כי אלטמן היה יושב ראש המפלגה הרוויזיוניסטית.

מנור: המפלגה הרוויזיוניסטית, וודאי. עכשיו, אתם ראיתם, למרות הכל, בבגין בכל אופן את האיש שמושך קולות? זו היתה אולי התרומה הגדולה שלו ל... ל... לגח"ל. הוא... הוא לא נתפש... הוא לא נתפש כנטל עדיין?

אברמוב: לא. הוא לא נתפש כנטל. הוא נתפש כמי שמשתלט, כשתלטן. ובתור שתלטן האינדיווידואליסטים 'הציונים הכללים' לא יכולים היו לעכל את זה.

מנור: ומצד שני, בכל אופן, הוא נתפש כ... כמביא קולות רבים...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] של 'ישראל השנייה' מה שנקרא, כבר אז.

אברמוב: כן. הייתי אומר [ש]'ישראל השנייה' עוד לא בלטה. אחרי ואדי סאליב. כשבפעם הראשונה התעוררה השאלה הזאת ב-1969. 'חירות' כמעט שלא הגיבה על זה. 'הציונים הכלליים' מצאו לנכון להכניס את ניסים לרשימה. אז [---] הוא, הייתי אומר, הפרודוקט של ואדי סאליב.

מנור: נכון.

אברמוב: הוא נכנס בזכות... בז...

מנור: ואדי סאליב.

אברמוב: הוא נכנס בזכות ואדי סאליב. אבל הבעייה עוד לא היתה... עוד לא היתה חריפה. אם כן...

מנור: דרך אגב, בהקשר הזה, זה פשוט נקודה מעניינת...

אברמוב: כן.

מנור: מדוע אז מנהיגי המפלגה חשבו שדוקא הוא, ניסים, התשובה ל... לואדי סאליב? שהרי הוא ממוצא בכלל עיראקי ולא מרוקאי והוא בחור צעיר ו... ו... ו... מדוע דוקא הוא?

אברמוב: התשובה היתה שבמפלגה היו סבורים, שמי שיבחר מעדות המזרח צריך להיות... צריך להיות אדם שירשים אותם שהוא גם איש מסורתי. וכיוון שהוא היה בנו של רב ראשי, אז בחרנו אותו כי חשבנו - בנו של רב ראשי הוא בלי ספק יהיה מושך קולות בקרב עדות המזרח וכמובן שהדבר הזה [---]. מבחינה אקט... [מתקן] אלקטוראלית השיקול של משה ניסים היה שיקול [---].

מנור: אם כי לאחר מכן לא...לא...

אברמוב: אם כי לאחר מכן הוא היה חבר כנסת מצויין.

מנור: כן.

אברמוב: מצויין מכל הבחינות. הוא הרשים את כולם לא רק בכשרונו ובתפישתו ובכושר עבודתו, אלא הרשים אותם כאדם הגון וישר.
אנחנו באים עכשיו לבחירות של 1965, כאשר גח"ל הלך בפעם הראשונה כגח"ל לציבור. [אם] כן, קמה וועדת הסברה שזה היה, הייתי אומר, החלק העדין ביותר בעבודה המשותפת של גח"ל. אם כן, באיזו צורה גח"ל צריך להתייצב בפני הציבור? אנחנו כמובן טענו שאנחנו מייצגים את צפון תל-אביב ואת רחביה ואת אחוזה וצריך שתהייה הופעה מכובדת. גח"ל טענו שאנחנו מייצגים את ה'עמך'.

מנור: 'חירות' זאת אומרת.

אברמוב: 'חירות'. הו... הורכבה מחלקת הסברה. בראש מחלקת ההסברה, שלא[?] היתה מחלקת התעמולה נקרא לזה, כן? היו שניים: אני מטעם 'הציונים הכלליים' ושמואל טמיר מטעם...

מנור: 'חירות'.

אברמוב: [ממשיך] 'חירות'. וקבענו שכיוון שצריך אדם פרופסיונאלי, יחסי ציבור כבר הפך להיות למקצוע עצמאי כביכול, אז אנחנו מינינו בהסכמת כולם את העיתונאי אריה גלבלום[?], שפתח אז משרד עצמאי ליחסי ציבור. קודם הוא היה אחד האנשים הבולטים בארץ, הוא היה גם נציגם בוושינגטון הרבה שנים. אבל החיים שם לא היו קלים. לא מפני שקשה היה לי להסתדר עם טמיר. טמיר היה אחד הידידים הקרובים אלי ביותר. אני סיפרתי לך שאני נתתי לו את עניין שורת[?] המתנדבים. ופיתחתי יחסים, הייתי אומר, מאוד מאוד לבביים איתו. איתו לא היו לי שום קשיים. אבל הוא באותו זמן קיבל חנינה מבגין. והם

הסכימו לקבל אותו בחזרה ל'חירות' אחרי המרד שהוא מרד בהם לפני שנים. לכן הוא לא היה בטוח בעצמו. ובפרט, כשאנחנו התחלנו את העבודה המשותפת. עוד לא נקבעו השמות של המועמדים לכנסת. זאת אומרת, שהוא צריך היה להלך על חבל דק מאוד עד שהוא היה בטוח שמקומו בכנסת בטוח.

מנור: כך?

אברמוב: והייתי אומר, מבחינה זו הוא סבל יותר ממני כי אני יכולתי בגלוי לעמוד על דעתי ואילו הוא צריך היה לשחק כאן תפקיד של מתווך ומפשר. בו בזמן שהוא היה במאה אחוז [---]. מה היה הקושי עם בגין?

מנור: כלומר...

אברמוב: א) הוא חשד בטמיר.

מנור: כלומר, טמיר באופן בסיסי, עמדתו היתה מתונה.

אברמוב: מאוד. מאוד. אל תשכח שלפני שהוא נכנס בחזרה ל'חירות', או כפי שאני הייתי אומר - לאחר שהוא קיבל חנינה מבגין, הוא היה אחד המייסדים של המשטר החדש יחד עם אליעזר ליבנה. וזו היתה קבוצה מתונה מאוד, מבחינה פוליטית הם היו 'יונים' שביונים. אז עוד לא היה המושג 'יונים' אבל הם היו מתונים שבחבורה. ובגין ידע את זה. אני עדיין לא מבין מדוע בגין נתן לו חנינה. הדבר הזה עדיין תמוה בעיני. כי כפי שאתה וודאי יודע, החיים המשותפים ביניהם היו...

מנור: מעלות ומורדות בלתי פוסקים.

אברמוב: בלתי פוסקים.

מנור: שהרי בגין אפילו רצה לקבל אותו בפעם השלישית הרי.

אברמוב: כן.

מנור: ב... ב... בסוף שנות השמונים [מתקן] בסוף שנות השבעים.

אברמוב: ו... ולכן העבודה בועדת ההסברה היתה עבודה קצת קשה. לנדאו ובן-אליעזר עשו לנו קשיים כל הזמן. הם פשוט לא האמינו לנו. הם טענו כל הזמן בינם לבין עצמם כפי שנד... [מתקן] נודע לנו: 'דעו לכם שטמיר הוא איש אברמוב ואנחנו צריכים לפקח'. וכאן התחיל הקושי [---].

מנור: כלומר, הם שניהם היו נאמניו המוחלטים של בגין.

אברמוב: נאמניו הפנאטיים של בגין יחד עם רזיאל[?] נאור[?]. אבל לשניהם היה משקל יותר גדול...

מנור: ממנו.

אברמוב: [ממשיך] מאשר לרזיאל נאור. אני אפסיק.

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: באותם ימים הטלויזיה לא עמדה עוד לרשות אה... מנהלי התעמולה המפלגתית. בעיקר התעמולה נעשתה על ידי מודעות בעיתונים. והנה, כל יום היינו מקבלים מבגין הודעות לעיתונות. זאת אומרת, לא הודעות [---], מודעות שהוא בעצמו ניסח. אנחנו טענו[?] [---] 'יש לנו יועץ לקשרי... יחסי ציבור ולא יתכן שאתה כל יום תשלח לנו מודעות שלמות ולפרסם אותן כלשונן וכת... [מתקן] וכתוכנן'.

מנור: [---].

אברמוב: כן. אה... 'אתה צריך לקחת בחשבון גם אירועים, גם תשובות למפלגות האחרות שתוקפות אותנו ואי אפשר לנסח מודעות על טהרת האידאולוגיה. אנחנו צריכים גם להכנס לפרטים. אם [---] אותנו בעניין כלכלי, צריך לאפשר עניין כלכלי. [---] אנחנו סבורים שנגיד, קופת חולים לא בסדר, נ... [מתקן] נתקוף את קופת חולים'. גם בשיחות פרטיות אמרתי לבגין: ענייני כלכלה בכלל לא מעניינים אותך. אתה בעצמך טענת שאתה לא מבין ולא מתעניין בענייני כלכלה.

מנור: הוא היה אומר זאת.

אברמוב: כן. אז תן לנו לטפל בזה, כן?

מנור: הוא לא נתן?

אברמוב: והיינו צריכים להלחם איתו, הייתי אומר, לא יום יום אבל כמה פעמים בשבוע צריכים היינו לומר לו: אדוני, אנחנו לא יכולים לפרסם את המודעה שאתה ניסחת. יש דברים יותר אקטואליים. כן? ואתה רוצה ל... לשכנע את האנשים כי התורה שלך צודקת. אנחנו מעוניינים לקבל יותר קולות, כי הניצחון יהיה על צו בעלי הקולות ולא על צו בעלי האידאולוגיה. אנחנו הכנסנו למעגל הויכוחים גם את יוסף ספיר וגם את רימלט. היו התנגשויות קשות ביניהם. רימלט... רימלט וספיר טענו שצריך להניח את הדבר הזה לשני האנשים שנבחרו - לאמור, טמיר ואנוכי. אם הם לא טובים בוא נחליף אותם. אבל אנחנו מינינו אותם, אנחנו צריכים לתת להם את הסמכות לעשות. בגין מעולם לא קיבל את התזה הזאת. בגין אומר: 'אני לא התפטרתי מתעמולת הבחירות. זה תפקידי'. [---]...

מנור: כלומר, הוא בעצם ראה בכם את שליחיו?

אברמוב: בבקשה?

מנור: הוא ראה ב... בכם את שליחוי בעצם?

אברמוב: בדיוק. הוא חשב שאנחנו טכנאים...

מנור: כן. שאמורים להעביר ולמסור.

אברמוב: [ממשיך] שפשוט... [מתקן] שאנחנו צריכים למסור את המסר שלו לציבור הבוחרים. את ספיר לפעמים זה הניא לפלצות כי ספיר[?] לפעמים לא שלט ברוחו. וכשהוא התאפק לאחר מכן הוא היה מקבל כאבי ראש כי זה היה מזעזע אותו. רימלט היה יותר תקיף ויותר בוטה. ובצורה מנומסת היה אומר לו שאל לו להתערב. הייתי אומר שמערכת הבחירות של 1965 היתה סיוט בשביל כולם. כאשר טמיר כבר היה בטוח שהוא נכנס לרשימה במקום מכובד, אז הוא התחיל לפתוח את הפה. ואז הוא התחיל לנקוט בעמדות יותר נחרצות.

מנור: שתאמו לגישה שלך?

אברמוב: שתאמו לגישה שלי. ואז בן-אליעזר ולנדאו ורזיאל נאור אמרו לבגין, הוכיחו אותו על כך שהוא שוב פעם טעה כשנתן לו חנינה שלא היתה מוצדקת.

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: אני ניסיתי לשכנע את בגין שגח"ל כגח"ל תצטרף לאינטרנציונאל הליבראלי. ולא רק 'הציונים הכלליים', זאת אומרת, הליבראלים שהיו חברים מאז ומתמיד. [---] שחשוב שיהיה לנו קשר עם מפלגות דומות או זהות מכל קצווי תבל ושלא נהייה בבחינת 'עם לבדד ישכון'. אמרתי לו שאנחנו רק יכולים להפיק תועלת מזה ואנחנו גם יכולים לשרת את העם בצורה זו. כי גם הבאתי לו דוגמאות, שבכמה וכמה מקרים העברנו באינטרנציונאל הליבראלי החלטות חשובות. אנחנו גם הסברנו לו שבכמה ארצות השלטון הוא בידי הליבראלים. היה פעם בדנמרק, היה בהולנד, היה גם בבלגיה. אה... לפעמים הם היו באופוזיציה וטוב לקשור קשרים כי כדאי לנצל את הדבר הזה לטובת עמדות פרו-ישראליות. מעולם לא השתכנע ולא רצה לשמוע מזה.

מנור: מדוע הוא התנגד?

אברמוב: 'אנחנו מפלגה עצמאית, יש לנו בעיות משלנו... מה הגויים מבינים בענינים שלנו. השמרנים באנגליה לא הצטרפו לשום גוף ב... לשום אינטרנציונאל, רק הסוציאליסטים והליבראלים. השמרנים לא הצטר... [מתקן] לא יצרו ולא יזמו יצירת אינטרנציונאל של מפלגות שמרניות. אז בשביל מה אנחנו

צריכים להצטרף לזה?' הדבר המעניין יותר היה מועצת אירופה. כפי שאמרתי לך, אני משנת 62' הייתי אחד משני הנציגים של הכנסת במועצת אירופה. מטעם מפא"י היה מאיר צדוק, מטעם הליבראלים הייתי אנוכי, כי המסורת במועצת אירופה היא ששולחים לשם פרלמנטרים מהאופוזיציה...

מנור: [---]...

אברמוב: [ממשיך] או מהממשלה. ואני הייתי מהאופוזיציה ובמשך עשר שנים כמעט הייתי יחד עם צדוק - זה היה זוג. ואחר-כך אני אגיד כמה מילים על ה... מועצת אירופה. בגין לא התעניין בזה. אני הייתי בטוח שהוא יאמר - פעם אחת יהיה איש 'חירות', פעם אחת יהיה איש מהליבראלים, שתהייה חלופה.

מנור: כן.

אברמוב: זה לא עניין אותו. והוא השאיר אותי. כל זמן שהייתי בכנסת הייתי...

מנור: הנציג.

אברמוב: [---] כל הזמן הייתי נצ... הייתי אה...

מנור: נציג גח"ל.

אברמוב: כן. אחר-כך כשהחליפו אותי אז גם כן ליבראלי לקח את מקומי, זה היה נדמה לי גדעון פת. אני ראיתי בזה גישה מאוד...

מנור: סקטנטית.

אברמוב: אינסולרית, נאמר. אינסולרית. מאוד מאוד צרת אופק. באותו זמן היתה לי הרגשה שבגין בחייו עוד לא ראה גוי ולא דיבר עם גוי. וזה הסביר לי כמובן את הסתיגותו הן מהאינטרנציונאל הליבראלי, שהיה באמת גוף מכובד מאוד, והן עם... עם... ה... מועצת אירופה. [---] גוף שהלך והתפתח ו... וצבר... צבר עוצמה מסויימת ויצבור עוצמה עוד במרוצת הזמן.

מנור: עכשיו, אולי ברשותך, אני כאן רוצה לשאול שאלה אחת לגבי התעמולה. עד הקמת גח"ל, כאשר 'חירות' היתה מפלגה נפרדת והלכה לבחירות מאז 48', בגין נודע בזמן מערכות הבחירות כמנהל תעמולה ש... המיוחדת בסיגנון שלו שהוא, עם האופנועים ועם ה... עם הדמוגוגיה וכולי', שהוא חזר עליה לימים כשהיה ראש הממשלה בבחירות של 81'. אבל הנה בבחירות של 65' הוא ניצב בראש מפלגה או יותר נכון בראש גוש מכובד. ואני מניח שלכם היתה בעייה בכל הקשור להופעות התיאטראליות הללו. מה... מה אתם חשבתם לעשות בנידון?

אברמוב: טוב, הוא היה מופיע בפני המונים וכמובן זו היתה זכותו והוא ניצל את זה בכישרון רב והמונים נהרו לאסיפות שלו. אבל גם בזמן ש'חירות' היתה מפלגה נפרדת[?], הוא הופיע לא רק בפני המונים - הוא ניסח את כל המודעות של התעמולה. ויש לזכור עוד דבר אחד, שהוא היה במחתרת באצ"ל. הוא לעסק בדברים האופרטיביים, הוא היה מנסח את המודעות ואת הכרוזים. זאת אומרת, הוא היה האידיאולוג. כן? והנטייה הזאת להיות המנסח של הכרוזים, ההודעות והמודעות נשארה כל הזמן. וכאשר 'חירות' נכנסה לכנסת וכל זמן שהיתה עצמאית, הוא היה המנסח היחידי. ואת זה הוא המשיך ל... [מתקן] הוא ניסה לעשות, ולכן החיים בבחירות של 1965, החיים המשותפים איתו, היו קשים ביותר. קשים ביותר ואני חושב שכבר אז נולד רצון עז להתפטר מ... להתפטר מגח"ל, והרצון הזה הלך וגבר. אבל בגלל ספיר, הייתי אומר, אף פעם לא היה העוז לקבל החלטה. אחר-כך, כשאנחנו נעבור הלאה אספר...

מנור: כלומר רימלט ואתה כבר הייתם בשלים ל... ל... לפילוג.

אברמוב: כן, בשלים לפילוג.

מנור: אולי תרשה לי נקודה אחת נוספת. ב... התוצאות של הבחירות בנובמבר 65' היו שגח"ל, כמדומני, זכתה בעשרים ושישה מנדאטים. זה לא נחשב כהישג גדול.

אברמוב: לא. זה לא נחשב להישג גדול. ושוסטק למשל, מטעם 'חירות' טען שזה היה עסק ביש מפני שאם 'חירות' קיבלה לפני זה שבעה עשר מנדאטים והיה לה סיכוי לעלות, בשביל מה צריך היה לתת כל-כך הרבה מנדאטים לליברלים?

מנור: טוב. זה לאחר ימים, הרי כל הזמן...

אברמוב: כן.

מנור: [מתקן] מעלים את זה כנגד הליבראלים.

אברמוב: כן. נכון. נכון. נכון. נכון. כפי שאמרתי, אחד הנושאים החריפים ביותר, ששם נחלקו הדיעות היה עניין הדת. במפלגה[?] הליבראלית אנחנו כבר מזמן התכוונו להגיש הצעת חוק, שתאפשר נישואין לאלה שהיו מנועי נישואין, כוהן או גרושה וחלוצה. וקליגהופר ניסח חוק, ולפי החוק הזה לא פגע בסמכותם של בתי דין רבניים, מפני שאותם מקרים שהם לא היו מוכנים לחתן אז ברור שזה לא פגע בהם. ולפי החוק הזה, בתי המשפט המחוזיים, אם הם שוכנעו שזוג לא יכול להנשא בגלל אחת משתי הסיבות האלו - כוהן וגרושה וחלוצה - אז בית הדין הזה יוכל לחתן אותם. אנחנו גם טענו שהדבר הזה הוא לא נגד ההלכה מפני שנישואין כאלה הם תקפים ואי אפשר אחר-כך לחסל אותם אלא על ידי גירושין לפי כללי ההלכה המקובלים בדיני גירושין. כאן היה מאבק קשה וממושך והם מנעו מאיתנו להגיש את הצעת החוק הזו.

מנור: בגין?

אברמוב: בגין.

מנור: אם כי... אם כי המעניין הוא... הוא לא היה איש דתי ב... ב... באורח חייו.

אברמוב: אה... זה נכון. כך אומרים, שהוא לא היה... שהוא לא היה. אבל ב-1964 [מתקן] לא, כבר ב-1962, כשאנחנו בכלל היינו עוד בפרוגרסיבים - נדמה לי שזה היה בראשון לאפריל או יום-יומיים לפנו.. [מתקן] לפני ראשון לאפריל 62' - הכריזו על פיחות. הכריזו על פיחות ביום שישי כדי ששדה התעופה יהיה...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] סגור. הדבר הזה כמובן בא כהפתעה, למרות שהיו לחצים ומתיחות במשך תקופה ממושכת. ספיר צילצל אלי ביום שבת בבוקר ואומר לי: 'שמע, כדאי שאנחנו נכנס את כל מפלגות האופוזיציה לדבר על זה. צלצל לבגין ותציע לו שאנחנו נתכנס ביום ראשון, כל מפלגות האופוזיציה. זאת אומרת, המפלגה הפרוגרסיבי... [מתקן] הליבראלית המאוחדת ו...

מנור: 'חירות'.

אברמוב: ו... ו'חירות' ואנחנו נדון בשאלת הפיחות וכיצד להגיב על הדבר הזה בצורה מאורגנת ומאוחדת. אני מצלצל לבגין בערך באחת עשרה בבוקר, ב-62' ואני אומר: מר בגין, מר ספיר היום[?] מציע שכל מפלגות האופוזיציה יתכנסו. והוא אמר לי: "אתה לא יודע שאני לא מקבל טלפונים בשבת?" אז אני התנצלתי ואמרתי שאני לא יודע, לא ידעתי על זה ושאני אתקשר איתו...

מנור: במוצאי שבת.

אברמוב: במוצאי שבת. אני סיפרתי את זה לספיר וספיר אמר לי: "אני יודע שהוא לא שומר מצוות בצורה כזו, זה רק מראה שהוא לא מחבב אותך". זו היתה תשובתו של [---] [צוחקים] תשובתו של ספיר... אה... תשובתו של ספיר. כן. באותה תקופה, בערך ב-65' נכנסתי למקצוע חדש - זה היה עניין יהודי ברה"מ - וגם שם היתה התנגשות עם 'חירות'. נחמיה לבנון, אני מניח שהשם מוכר. גייס אותי ב-65' למען יהודי ברה"מ.

מנור: מה פירוש הוא גייס?

אברמוב: הוא אמר שאני צריך להתמסר לענין הזה. באותו זמן, אני מתאר לי שגם עכשיו, בשגרירויות העיקריות של משרד החוץ היה אדם ממונה על יהדות ברה"מ.

נחמיה לבנון היה ממונה בשגרירות בוושינגטון. כיוון שהייתי, לפחות אחת בשנה הייתי בוושינגטון נפגשתי עם נחמיה ונחמיה הסביר לי על חשיבות הדבר הזה וביקש ממני, שכשאני אשוב הביתה אני א... אדבר עם אביגור, ושאנחנו נארגן את הדבר הזה מבחינה ציבורית בהיקף יותר רחב. התוכנית של נחמיה, שהתגשמה בסופו של דבר, היא שבכל ארץ תקום... [מתקן] יקום אירגון יהודי שייקרא 'מועצה למען יהודי ברה"מ', שיכלול את כל הארגונים היהודיים וגם בארץ תקום מועצה כזאת, ושאפשר יהיה באמצעותם לעשות פעם קונגרס יהודי עולמי למען יהודי ברה"מ ולהעמיד את הדבר הזה על סדר היום הבינלאומי.

מנור: כלומר, אז לראשונה הוחלט לשנות את המדיניות בעצם?

אברמוב: אז כנראה הוחלט לשנות את המדיניות. לא ברור לי אם נחמיה באותו זמן היה... [מתקן] עבד על סמך החלטה שנתקבלה על שינוי מדיניות או שהוא דחף לזה. הוא עכשיו כותב ביוגראפיה שלו, נחמיה [---], יושב בכפר בלום וכותב ביוגראפיה ואני עומד איתו בקשר. אה... אבל בכל אופן, הוא פעל כאילו ישנה החלטה ויכול להיות שהיתה החלטה. אני קיבלתי על עצמי שני דברים: א) להתחיל לטפל בארץ בהקמת מועצה למען יהודי ברה"מ. וגם אמרתי לו שאני מוכן במסעות שלי באמריקה, ואני כל שנה הייתי יוצא למסע באמריקה, להעלות את הנושא הזה בצורה כללית מבלי עדיין להציע מסגרת. וזה היה בגדר של, נאמר, נסיונות לבדוק את דעת הקהל. בדרך בחזרה - חזרתי הביתה דרך פאריס - נפגשתי עם גולדמן וגולדמן הקים קול צ... קול צעקה, הוא לא רצה לשמוע מהדבר הזה: "אתם מקלקלים את כל המאמצים שלי, אני גורס דיפלומטיה שקטה, אתם תראו שהרוסים עוד יזמינו אותי למוסקבה ומה שהצלחתי לעשות עם אדנהאוור אני אעשה עם הרוסים". טוב. אני, בכל אופן, הלכתי בעקבות נחמיה לבנון ונרתמתי לעניין הזה. בערך באותה שנה אני חושב, אולי שנה אחריה, במועצת אירופה יחד עם צדוק אנחנו העברנו החלטה שמועצת אירופה רואה בדאגה את מצבם של יהודי ברה"מ וקוראת לברה"מ להרשות ליהודים לחזור למולדתם.

מנור: בפעם הראשונה?

אברמוב: זו היתה הפעם הראשונה. נחמיה היה מאוד מאוד מרוצה ו... ו... והמשיך בעבודה הזאת ביתר מרץ.

<u>סוף צד א' - קלטת 6</u>

קלטת 6 - צד ב'

אברמוב: באמריקה עזרתי לנחמיה להקים את 'המועצה הציבורית למען יהודי ברה"מ'. בראש המועצה נקבע איש נפלא ושמו ריצ'רד מאס, שהיה נשיא ה-American Jewish Committee. ודווקא אני רציתי שהוא יהיה איש ה-[?]American Jewish Committee, שהוא לא... [מתקן] שהם לא חברים ב... בועדת הנשיאים. עד היום הזה הם משקיפים, הם משלמים את דמי החבר שלהם...

מנור: לא חברים.

אברמוב: אבל אינם חברים בוועד הנשיא... איך קוראים לזה?

מנור: ועד הנשיאים.

אברמוב: בועד הנשיאים. ואני אמרתי שחשוב לנו לקחת איש מהגוף הזה כיוון שהוא יבליט את האחדות היהודית הכללית. ואומנם - א) שיכנעתי את ה-American Jewish Committee שהם יסכימו לשלוח את ריצ'רד מאס, שהוא בנקאי ידוע, אה... לשמש יושב ראש, וגם שיכנעתי את הגופים האחרים שיקבלו את ריצ'רד מאס. נחמיה היה מאוד מרוצה מזה. וכך קם באמריקה הגוף הזה, שכלל את כל האירגונים היהודיים באמריקה וזה נקרא:
'American Conference for Soviet Jewry.'

מנור: לא היה מי שהתנגד שם?

אברמוב: לא היה מי שהתנגד שם. אומנם בקרב...

מנור: אפילו האנטי-ציונים אולי.

אברמוב: מה?

מנור: אפילו לא האנטי-ציונים.

אברמוב: אנטי-ציונים לא היו...

מנור: לא היו כמעט.

אברמוב: היו[?] Non-Zionists. אה... היחידים שהיססו בהתחלה היו אנשי 'הדסה' כי הם היו, במידה מסויימת, תחת השפעת גולדמן. אבל האחדות היתה שלמה והגוף הזה הוקם והוא באמת עשה גדולות. כאן בארץ, אחרי משא ומתן ממושך עם כל המפלגות, קמה 'המועצה הישראלית למען יהודי ברה"מ'. אייב הרמן נבחר לנשיא ואני ליושב ראש ההנהלה. ואנחנו פעלנו ש... [מתקן] יחד שנים

רבות בצורה הרמונית ביותר ופעלנו, אני חושב, בהצלחה. והנה ב-1970 היתה ההתפרצות הראשונה ברוסיה, כשבחורים יהודים גנבו את האוירון ודנו אותם למוות. הדבר הזה עזר לנו מאוד מאוד, קמו תנועות מחאה בכל העולם ובינואר או בפברואר 1971 נקבע הקונגרס הראשון, שנקרא 'ועידת בריסל'. זו היתה ועידה מרשימה. באו נציגים מכל העולם. האיש שבאמת היה הכוח המניע היה דולצ'ין, כי אני חושב שלא היה דבר יותר קרוב לליבו מאשר עניין יהדות רוסיה. הוא, כאיש הסוכנות היהודית, אירגן ומימן את הכל וזה היה מבצע שדרש סכומים עצומים. והועידה הזאת התכנסה. הרוסים עזרו לנו. כי הם הגישו[?] מחאה לממשלת בלגיה, שממשלת בלגיה מאפשרת ליהודים לכנס ועידה אנטי-סובייטית וזה אקט בלתי ידידותי כלפי ברה"מ. הדבר הזה הגביר עוד יותר את ההתעניינות. מספר ה... הטלויזיות, העיתונות, העיתונאים. אה... אנשי הרדיו מכל העולם היה אדיר. התכנסו איזה 600-700 איש. ויחד עם אנשי בריסל זו היתה הפגנה בלתי רגילה. והוקם האירגון שנקרא: 'מועצה עולמית למען יהודי ברה"מ'. [---] [---], שם היו שניים עשר איש. אני נכנסתי ל[---] ואנחנו אחר-כך המשכנו לפעול וזה נקרא עד... זה... ועד היום עוד נקרא 'ה[---] של וועידת בריסל. וכאן היה אינסידנט עם בגין. בגין בא לועידה הזאת. ובמקום לנצל את הועידה הזאת להדגיש את האחדות היהודית. הוא גרם לקרע שם על-ידי כך, שהוא נקט עמדה שהיתה בניגוד לדעתם של רוב החברים. פתאום הופיע, בבלגיה הופיע כהנא. הוא בא מארה"ב ודרש להופיע בועידה. וצ... [מתקן] ומסיבה שלא התבררה לנו השלטונות הבלגים אסרו אותו ודרשו לגרש אותו מבלגיה. מה הביא אותם לכך - לא ברור. בגין האשים את יוזמי הקונגרס או את המנהיגים היהודיים בבלגיה שהם הלשינו עליו והביאו למאסרו ודרש שיתערבו ושישחררו אותו ושהוא יופיע. אני ישבתי ראש באותה ישיבה שהתחולל הויכוח הזה. לפי התקנון, כל ארץ בוחרת את הנציגים שלה. אני אמרתי: אנחנו לא יכולים לקבל החלטה שכהנא יהיה ציר בועידה הזאת. זה בסמכותם [מתקן] בסמכותה של המשלחת האמריקאית. כשם שהאמריקאים לא יגידו לנו מי יהיו הנציגים מהארץ, אנחנו לא יכולים להגיד להם מי יהיו הנציגים. בגין ממש השתולל. הוא אמר: "מה זאת אומרת? פוסלים יהודי? מלשינים על יהודי ומביאים למאסרו? מעשה שלא יהיה." הוועידה סערה. ובקושי רב יכולתי לסיים את הישיבה וכהנא לא הוזמן. זה העכיר את האוירה ביני ובין בגין בצורה די קשה והיתה לי הרגשה שהוא היה[?] פצוע[?] כי הוא ניסה להעביר עניין ב... ב... [מתקן] לפי רצונו והוא נכשל כישלון חרוץ. וההרגשה הכללית בועידה היתה שהוא לא התנהג כמנהיג לאומי אלא כעסקן מפלגתי.

מנור: מדוע הוא הופיע לבריסל?

אברמוב: מדוע הוא...

מנור: בגין.

אברמוב: [---]...

מנור: מדוע הוא הופיע בועידה?

אברמוב: אה. מפני שזו היתה ועידה כלל יהודית ואנחנו הזמנו את כל המפלגות.

מנור: אה, הזמנתם את כל המפלגות.

אברמוב: את כל המפלגות. וגם המפלגה שלו ישבה ב'מועצה הציבורית למען יהודי ברה"מ' ולכן הזמנו אותו. אז הוא הופיע כי הוא ידע שזה יהיה קונגרס יהודי עולמי. הייתי אומר שמבחינת הרפרזנטטיביות היה זה אולי גוף יותר רפרזנטטיבי מאשר כל קונגרס.

מנור: כלומר, במקום לעסוק ביהודי ברה"מ הוא עסק בכהנא למעשה.

אברמוב: הוא עסק...

מנור: בכהנא.

אברמוב: בכהנא. בדיוק. במקום ל... להעלות את הנושא של יהדות ברה"מ כנושא מאחד, הוא עסק עם כהנא כנושא מפלג. ואומנם, בסוף הישיבה הזו הכל נגמר בשלום. כאשר לובה אליאב ליווה את בן-גוריון ובן-גוריון נתמך עליו. הוא היה כבר חלוש מאוד ובן-גוריון עלה על הבמה והקריא נאום קצר שלובה הכין לו על חשיבותו של האירוע הזה. ואני אז בדיו מסרתי הודעה, שזה היה דבר מאוד סימלי, שהנה נוצר פער של שני דורות בין יהדות רוסיה ויהדות ישראל. ובקונגרס הזה כאילו אנחנו איחדנו, ובן-גוריון באישיותו איחד את דור היוצאים מרוסיה עם הדור החדש שמתחיל לצאת מרוסיה. הועידה היתה הצלחה. לבגין זה היה כישלון חרוץ ואני חושב שההרגשה הכללית היתה מהועידה, שהוא החמיץ הזדמנות גדולה להופיע כמנהיג כלל יהודי ובמקום זה העדיף להופיע כעסקן... עסקן מפלגתי [---].

מנור: כאשר הוקמה 'המועצה למען יהדות ברה"מ' ואתה היית אחד ממקימיה, כיצד בגין התייחס להקמת המועצה? הוא היה בעד הקמתה, או שהוא התנגד בכלל לכל המדיניות הקיימת?

אברמוב: הי... לא. הוא לא התנגד למדיניות אבל לא גילה התעניינות. אנחנו פנינו [מתקן] אני פניתי באופן רסמי [רשמי] ל'חירות' ואמרתי... [מתקן] אני שלחתי הזמנות לכולם בחתימת ידין בתור ועדה יוזמת. זאת אומרת, אני, כשאני אומר 'אני' פירושו אברהם הרמן ואני. והיה עוד איש אחד שהיה מסור לעניין הזה, עזר לנו מבחינה טכנית, זה היה צבי נצר. אולי השם הזה [---] לך...

מנור: כן.

אברמוב: והזמנו את כל המפלגות והם שלחו את אחד האנשים שלהם. אבל הוא אף פעם לא גילה התעניינות ואף פעם לא שאל אותי מה נעשה. זה לא עניין אותו. הייתי אומר, כל עניין בינלאומי...

מנור: לא עניין אותו.

אברמוב: לא עניין אותו. לא רק בגלל זה שהיו שם גויים. אני מתחיל לחשוב שעניין שהוא חרג מגבולות ארץ ישראל לא...

מנור: לא עניין אותו.

אברמוב: [ממשיך] עניין אותו.

מנור: כלומר מנהיג פרו-פיאטרי. [פרו-פאטרי].

אברמוב: פרו-פיאטרי. בדיוק. מנהיג פרו-פיאטרי. כן. יכול להיות שהוא גם לא הרגיש שהוא איש מזרח אירופה, אבל הוא נשאר איש מזרח אירופה ולדעתי היו בו תכונות מובהקות של גלותיות. כשהוא אומר 'אנחנו בני חורין', כשהיה אומר עשרים פעם 'אנחנו בני חורין', הרגשתי שזה מעין פיצוי על הי... [מתקן] על הרגשה בלתי מודעת שהוא בעצם איש גלות. אגב, גולדמן... לפני הועידה אני שוב פעם ניגשתי לגולדמן - זה היה בפאריס - הזמנתי אותו לבוא והוא אמר בשום אופן לא אבוא[?]. אבל הוא התנהג בצורה הרבה יותר חמורה, כי ערב לפני פתיחת הועידה הוא הוציא הד... [מתקן] הודעה שהוא שולל את הועידה ורואה בזה מעשה בלתי אחראי.

מנור: טוב, זה גולדמן.

אברמוב: זה גולדמן. דרך אגב, זה היתה פעולה מדינית ב... בוושינגטון בקשר עם סירוב להעניק לרוסיה אהה...

מנור: מעמד של מדינה מועדפת.

אברמוב: מעמד של מודה... [מתקן] מדינה מועדפת לצרכי מסחר. זה היה [---] ג'קסון [---]. לפני שהדבר הזה נתקבל, אני הלכתי ל[---]. גמרתי איתו יחד את האוניברסיטה.

מנור: אה, כן?

אברמוב: כן. פקולטה[?] למשפטים. ודיברתי על ליבו שהוא יצטרף לדבר הזה. הוא אמר לי שהוא כבר באופן עקרוני החליט להצטרף, והוא הבטיח לי שהוא יהיה פעיל בעניין הזה גם לגבי האחרים. והוא באמת קיים את הבטחתו ואחר-כך

נפגשתי איתו כמה פעמים ובאמת אה... היה פעיל בנושא יהודי ברה"מ. לא היתה לו השפעה כמו לג'קסון, אבל מה שהוא יכול היה לעשות הוא באמת עשה.

מנור: והתיקון אכן, התיק... [מתקן] היה על שמו?

אברמוב: היה על שמו. commandment [---] Jackson. כשאמרו לי שפנו לנ[---] ורוצים את תמיכתו, אז אמרתי אני מכיר את [---] כי למדנו יחד באוניברסיטה.

מנור: אתם בני אותו מחזור?

אברמוב: כן. יחד עם זה, אנשי 'חירות' שיחקו משחק די מכוער. לאחר שקם ה-'Conference for Soviet Jewry' בארה"ב, התחילו פתאום לצוץ בערים שונות אירגונים מקבילים שנקרא... שנקרא... לא 'Conference for Soviet Jewry' - 'Council for Soviet Jewry'. התברר לנו שהיוזמים והדוחפים היו אנשי 'חירות' באמריקה. הם כנראה הרגישו את עצמם לא נוח בגוף יהודי כללי, שהם בטלים בשישים. ויכול להיות שהם בכלל לא... הם בכלל לא היו מיוצגים שם, כי המפלגה הרוויזיוניסטית שם היתה קרובה לאפס. אז כנראה אחדים מהם אירגנו את ה-'Councils for Soviet Jewry', שגרמו לנו נזק די משמעותי.

מנור: במה?

אברמוב: בזה שהם התחילו להתחרות בנו.

מנור: כן?

אברמוב: כן. אה... נחמיה לבנון חשש, ויכול להיות שהוא צדק, שזה היה אמצעי לגייס כספים למען 'חירות'. והם גייסו כספים. אחר-כך, כנראה, הם יצאו כבר משליטת 'חירות' ונקטו כבר עמדות אנטי-ציוניות והם היו בנשירה[?]. אבל אין שום ספק שהם נוסדו על-ידי אנשי...

מנור: 'חירות'.

אברמוב: [ממשיך] 'חירות' כיון שאנשי 'חירות' לא היו מיוצגים ב-Conference... [מתקן] ב-American Conference for Soviet Jewry'.

מנור: כלומר, יכול להיות אולי שאפילו בגין יזם את זה, אם כי אינכם...

אברמוב: יכול... יכול...

מנור: [ממשיך] אינכם יודעים.

אברמוב: יכול להיות. ובישי... [מתקן] באחת מהישיבות של ועדת חוץ וביטחון בנוכחותה של גולדה מאיר, בגין ישב שם ונחמיה לבנון מסר דין וחשבון על פעולתו כי הוא היה לפעמים מופיע שם, ודיבר על
ה-'Council for Soviet Jewry'.
אז אני אמרתי שאנחנו כולנו יודעים, שלמשקל... [מתקן] שלהיהדות יש משקל מוסרי לא מבוטל והמשקל הזה, יש לו חשיבות רק אם קולו הוא קול שמביע את האחדות היהודית. ברגע שישנו פיצול, הקול הזה הולך ונחלש. ואני מקווה שכל אלה שיושבים סביב השולחן הזה שותפים לדיעה הזאת. בגין הבין תיכף ומייד את הרמז. וגולדה מאיר אמרה: "כן, אני מבינה שכל אלה שס... [מתקן] סביב השולחן הזה מבינים[?] את הדבר."

מנור: אם כי הוא לא עשה דבר כדי לפרק את ה...

אברמוב: לא.

מנור: טוב. זה שוב, חלק מהרוויזיוניזם - הפרישה.

אברמוב: כן. חלק מהפרישה. הם לא יכולים... [ממשיך] גוף ששם הם לא יכולים לשלוט, לא מעניין אותם. כך. בשישים...

מנור: [---]...

אברמוב: ב-65' מהצד הפרסונאלי היתה בשבילי שנה מעניינת מאוד מבחינה אחת. כשהייתי ב-65' בארה"ב ונפגשתי כרגיל עם טרומן, סילבר וחבריו[?] אמר ניומן[?] שהגיעה השעה לפרסם אנציקלופדיה לתולדות הציונות. ואת התקציב הוא ישיג באמריקה. זה מפעל גדול שכמותו עוד לא היה. והוא ביקש שאני אירתם לעבודה הזאת. הוא התכוון למנות כעורך ראשי את פרופסור רפאל [---]. הוא פרופסור לסוציולוגיה בארה"ב, הוא היה הראשון שקיבל דוקטוראט באוניברסיטה העברית בירושלים. עבר לאמריקה והיתה לו הצלחה אקדמית גדולה מאוד. והוא ביקש שאני אהיה עורך משנה, ה-Social Editor. זה היה ב-65'. וב-74', אחרי תשע שנים, גמרנו את העבודה. הוא ישב באמריקה ואני ישבתי בארץ, אבל פעמיים אני ביליתי, את כל חופשת הקיץ מהכנסת ביליתי בניו-יורק כדי לשבת יחד עם [---] ולעבוד. אנחנו הישגנו בערך יותר ממאתיים משתתפים. והספר... שני הכרכים האלה שנקראים: "Encyclopedia of Zionizm in Israel" יצאה בשותפות בין 'Hertzel Press' ובין 'Hill [---]. 'Hill [---]', ה... [מתקן] הוצאת הספרים הכי גדולה באמריקה שעוסקת באנציקלופדיות. זה זכה להצלחה גדולה. ההוצאה הראשונה נמכרה, ההוצאה השנייה נמכרה וכיוון שזה אזל מהשוק ומאז עברו יותר מעשרים שנה [---] [---] וגמרנו אותה בערך ב-72'. עד שהדפיסו את זה היה כבר שבעים...

מנור: [---]

אברמוב: [ממשיך] וחמש.

מנור: [---]...

אברמוב: כבר בת עשרים שנה. ומאז התרחשו הרבה דברים. אז אני אה... ביוזמתו של דולצ'ין הקימותי מערכת להוצאת מהדורה חדשה ומחודשת ואני הייתי יושב ראש המערכת והעורך הראשי היה דוקטור [---] ואנחנו גמרנו את העבודה בזמן שלושה-ארבעה חודשים. החומר נשלח לניו-יורק ואני מקווה שב-1991 תופיע המהדורה החדשה של האנציקלופדיה לתולדות הציונות. כפי שאמרתי [---] הוא היושב ראש [מתקן] הוא העורך הראשי...

מנור: [---]...

אברמוב: [ממשיך] ואני יושב ראש המערכת ואני כתבתי את ההקדמה לאנציקלופדיה. אז זה שוב פעם הידק את היחסים בין ניומן וחבריו, ואז אני התודעתי לבן הלפרין, שאיתו היו לי אחר-כך קשרים הדוקים מאוד כי הוא היה המומחה ל[---] ושנתיים לפני מותו הוא פירסם ספר נפלא שנקרא: "The Crash of Heroes". "Crash of Heroes". הכוונה היתה למאבק בין ברנדס וויצמן. זה עבודה קלאסית, שוודאי עוד שנים רבות תעבורנה עד שיכתב מחקר יותר רציני מזה. הרצברג היה במערכת ואישה נפלאה ומעניינת מאוד - מרי סרקין[?].

מנור: שכתבה את הביוגראפיה של גולדה גם

אברמוב: כן. קודם כתבה ביוגראפיה של אביה אחר-כך ביוגראפיה של גולדה והיתה סופרת בזכות עצמה ופרופסור לספרות אנגלית באוניברסיטה של [---]. זו היתה חבורה מעניינת מאוד וזו היתה באמת התנסות נעימה, מועילה ומאלפת עם חבורה מאוד מאוד... מכובדת. אותו זמן אני גם קשרתי [מתקן] פגשתי פעם ראשונה את [---] [---]. נקשרו קשרי ידידות וזו היתה כבר... [מתקן] אז ראיתי שהוא כבר בשל למפנה הניאו-קונסרבטיבי. כי באותה תקופה כבר התחילו המהומות באוניברסיטאות של הרדיקאלים למיניהם והוא תפש את העניין וראה את הסכנה [---] הטמונה[?] בהם, לא רק לאמריקה [---] גם... גם לישראל. אה... המשכתי את המגעים שלי עם הרפורמים, ובשובי לארץ התחלתי משא ומתן על רכישת הקרקע שעליו הוקם עכשיו הקמפוס הגדול של ה-'Hebrew Union College'. המשא ומתן היה עם אשכול ועם פנחס...

מנור: ספיר.

אברמוב: פנחס ספיר. וכמובן שהמשכתי עם 'בטרם' ועשיתי כל המאמצים להציג[?] אותה [---] 'בטרם'. ושמתי גם מאמר ארוך ב'בטרם' [מתקן] ב'מולד' כלומר,

שהיה אז עדיין, נדמה לי, בשליטת מפלגת העבודה או שהיה כבר על סף פרישה. והיו לי הוויכוחים הנצחיים עם אליעזר ליבנה, שבאותה תקופה נתפש לרעיון של פירוז גרעיני של המזרח התיכון. ושם הוא באמת התבלט כ'יונה' שביונים. זה כמובן היה, אם אינני טועה, לפני מלחמת ששת-הימים. אבל זה עוד פעם היתה עדות לקיצוניות מופלגת בהשוואה להתפתחות שהתרחשה לאחר מלחמת ששת-הימים.

מנור: נכון.

אברמוב: בזמן כהונתו של קדיש לוז, יושב ראש הכנסת, הוא פנה אלי וביקש ממני שאני אטול לעצמי תפקיד קל. להיות יושב ראש של ועדת הספריה של הכנסת. כשאמרתי לו: מי יהיו החברים האחרים של הועדה? אז הוא אמר: "החברים האחרים יהיו אתה ואתה ואתה. אתה תהיה יושב ראש של ועדת דמי[?]". הוא התעניין תמיד בספרייה והוא ידע שאני מתעניין בספריה. הוא אמר לי: "תתעניין בספריה, תראה מה שנעשה שם, תראה מה שחסר, אולי אנחנו צריכים להשלים." לדעתי הספריה התנהלה יפה מאוד. היא מתנהלת טוב מאוד[?] גם היום. אה... היא היתה כלי מסייע בידי חברי הכנסת, שהיו מוכנים להסתייע. למשל: כשהיה דיון על נושא מסויים, אז הספרנים היו מציגים על שולחן מיוחד אותם הספרים או אותם העיתונים או אותם כתבי היד, שמשם אפשר היה לקבל חומר לגבי הנושא שעמד לדיון בכנסת באותו יום או באותו שבוע. והדבר הזה היה בעל חשיבות רבה. אז היה חומר גם בשפה העברית וגם ממקורות לועזיים, באופן שמי שרצה להיעזר - יכול היה באמת להפיק תועלת המדבר הזה. אני אומר פעם אחת לקדיש לוז: בוא נעשה נסיון. נבקש מהספרנית שבמשך שני חודשים תעשה רשימה של אלה שמבקרים בספרייה. קדיש לוז אמר שזה רעיון מצויין. והיטלנו על ספרנית אחת שכל יום תס... [מתקן] שתסמן כל יום מי הופיע. כעבור חודשיים היא הגישה דין וחשבון. קדיש לוז ראה את זה והוא אומר לי: "מה דעתך?" אני אמרתי: דעתי היא שיהיה סקנדל אם אנחנו נפרסם את זה. והתבררו שם דברים מתמיהים. מתמיהים. היו מנהיגים שמעולם לא נכנסו לשם. הם היו מקבלים את עיתוני הבוקר, קוראים את זה בחדרים שלהם וידם [רגלם] לא דרכה בספרייה. היו מעטים שהיו מבקרים שם לפחות פעם בשבוע. אבל מספר המבקרים היה זעום, והמעניין ביותר שהמנהיגים כמעט שלא נראו שם. אם לציין ולדבר על דרך החיוב, אחד המבקרים התכופים היה באדר מ'חירות': היה זורח ורהפטיג...

מנור: מהמפד"ל.

אברמוב: כן. היה לורנס...

מנור: 'אגודה'.

אברמוב: מהדתיים: היה יעקב ריכטין ממפ"ם...

מנור: ממפ"ם.

אברמוב: [ממשיך] ומרידור מ'חירות'...

מנור: יעקב?

אברמוב: יעקב מרידור מ'חירות', הוא היה מופיע בספרייה: חזן היה מופיע בספרייה לעיתים די קרובות. מ'הציונים הכלליים' נדמה לי שלא היה איש.

מנור: קומוניסטים?

אברמוב: מה אתה אומר?

מנור: קומוניסטים לא?

אברמוב: קומוניסטים לא. לא. אבל היתה רשימה כל-כך דלה...

מנור: וממפא"י כמעט אף אחד.

אברמוב: ממפא"י היו מעטים מאוד. היה פעם חבר כנסת - ברגר...

מנור: הרצל ברגר.

אברמוב: הרצל ברגר, שהוא היה, הוא אדם מאוד אינטיליגנטי והוא היה... היה מופיע שם; והיה קרלמן. קרלמן היה מופיע לעיתים קרובות ויושב, בודק, חוקר והוא היה חרוץ מאוד. אבל כשקדיש לוז ראה את הרשימה הוא אמר: "את זה אנחנו לא נפרסם." [צוחק]. זהו.

מנור: טוב.

אברמוב: פשוט אפיזודה מהעבר של הכנסת.

מנור: מעניינת. כן. טוב, כאן אנחנו נסיים היום את הפגישה השישית. היום עשרים וחמישה בנובמבר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 6</u>

<u>קלטת 6 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 7
קלטת 6 - צד ב'

מנור: היום תשעה בדצמבר 1990, וזוהי תחילת הפגישה השביעית עם מר שניאור זלמן אברמוב, שמתקיימת בביתו שבירושלים. אנחנו אמורים מבחינה כרונולוגית להגיע למלחמת ששת-הימים. אבל קודם לכן אתה היית מבקש להזכיר נושא חשוב שעמ... שעמד על הפרק ב... בשנות השישים ואשר אליו היתה התייחסות חשובה מטעם המפלגה. והכוונה היא לחוק המושבים.

אברמוב: כן. בשישים ושלוש התפתח הויכוח הגדול על חוק המושבים. עמיאסף עמד אז בראש התנועה הזאת. הוא היה אדם הגון. ישר והתייחס לעניין הזה בכל הרצינות כי הוא בעצמו היה אדם רציני. והיתה הרגשה, כנראה, לו ולחבריו שצריך להדק את החישוקים במושב כדי שתנועות, הייתי אומר, ספרטיסטיות לא תתגלינה שם. והוא היה סבור שיש צורך לחוק מיוחד. אשר יבטיח את השלמות הרעיונית של המושב על כל צורותיו. בין אם זה מושב חילוני ובין אם זה מושב דתי. אנשי 'הפועל המזרחי' קיבלו את זה בהתלהבות, שכן לפי... לפי הצעת החוק הובטח שכל מושב יאמץ לעצמו אורך [מתקן] אורח חיים. לדתיים היה הדבר נוח מאוד כי אז אורח חיים דתי יחול על הכל וזה יהיה למעשה קבוע על פי חוק. מה שהמושבים החילוניים או נאמר הלא דתיים היו מעוניינים, שהאירגון הפנימי יהיה הדוק, שאדם לא יוכל לפתח לעצמו תחומים משלו, שהשיווק יהיה בידיים מרוכזות מאוד, שלמעשה לא תהייה דיפרנציאציה בין המושב כיחידה מוניציפלית וכיחידה משקית. ולדעתי החוק הזה היה במהותו אנטי-ליבראלי. וכמובן שאחד היסודות של המושב - ערבות הדדית - כמובן עמד בראש המאוויים של ה...

מנור: של החוק.

אברמוב: של החוק. כמובן שבאותו זמן הם לא יכלו לצפות או להעלות על דעתם שהערבות ההדדית תהייה את... [מתקן] יהיה אחד הגורמים אשר יביא לכישלונם...

מנור: של המושב.

אברמוב: [ממשיך] ו... והתרוששותם של משקים רבים. האמת היא שהמפלגה לא נתנה את דעתה על הנושא הזה, כי המפלגה הליבראלית התעסקה בעיקר עם אנשי התאחדות האיכרים. על המושבות זה לא חל. האיכרים הפרטיים היו אדישים לכל הנושא הזה. אבל אני ביקשתי לשכנע את המפלגה שהחוק הזה, בין אם הוא חל על

מושבים חילוניים ובין אם הוא חל על מושבים דתיים, הוא במהותו חוק אנטי-ליבראלי. וקיבלתי הסכמת המפלגה לטפל בעניין הזה, לשלול את החוק הזה ולארגן את הכוחות ה... [מתקן] כל כוח אפשרי נגד החוק הזה. נמצא לי אז עוזר והוא היה עורך דין אריה מרינסקי. אריה מרינסקי היה בזמנו שותפו של שמואל טמיר. לימים הם נפרדו. אבל אריה מרינסקי התלהב מהענין הזה, עדיין לא ברור לי מה היתה הסיבה לכך. ואני חרשתי איתו את הארץ ועברתי במושבים רבים. במושב אחד נתקלתי אפילו באימו של אריק שרון.

מנור: כפר מל"ל.

אברמוב: כן. ואישתו [מתקן] ואימו של אריק שרון היתה אישה נמרצת מאוד, בעלת מרץ רב והיא הצטרפה אלי וביחד איתי ועורך דין מרינסקי ביקרה במספר רב של מושבים. והיא גילתה מרץ שעלה על המרץ שלי, על המרץ של מרינסקי והיא היתה מעין, הייתי אומר, שליח מצווה שראתה בזה... ראתה בזה מצווה גדולה.

מנור: מדוע היא התנגדה?

אברמוב: היא התנגדה מפני שהיא טענה שהיא לא רוצה להיות כבולה בחוקים. זאת אומרת, תמיד היו להם התנגשויות עם המושב כי הם לא הסכימו עם אורח הפעולה של המושב וביקשו לפרוץ תחומים, והיא אמרה שאם יס... [מתקן] יטילו את כל המגבלות ואת המשמעת המקומית יטילו בס... בעזרת החוק, אז כמובן שהיא תרגיש את עצמה הרבה יותר מוגבלת. ולכן היא לחמה במרץ רב נגד החוק הזה. באותה תקופה אני עוד לא הכרתי את אריק שרון. לאחר מכן הבינותי מנין הוא שואב הן את המרץ שלו והן את הנמרצות והנחרצות שלו. הח... החוק הזה עבר כמה וכמה גלגולים. הונח על שולחן הכנסת. אני, לשם ביסוס החוק, עשיתי מחקר היסטורי שהתפרסם בכתב עת ששמו היה 'אמות', שיצא לאור... [מתקן] שעורכו היה שלמה גרוזנסקי, שהיה איש ספר וליטרטר רציני מאוד. כעבור שנים אחדות אני התפלאתי שפרופסור [---] מהמחלקה לסוציולוגיה, כשהוא הכין את המבנה החברתי של ישראל, אז הוא כלל את המחקר שלי בשלמותו בספר שלו שיצא לאור מטעם האוניברסיטה.

מנור: כדרכם, לפעמים, של פרופסורים.

אברמוב: כדרכם של פרופסורים. אומנם זה באמת היה מחקר היסטורי שהקדשתי לו הרבה זמן. המאבק בכנסת נמשך זמן ממושך. סופו של דבר שהוא מעולם לא הגיע לקריאה שלישית. יושר... [מתקן] המפלגה, מפלגת העבודה, מינתה ועדה מיוחדת לדון בחוק. בראש הועדה עמד יזהר הררי. לזכותו אני צריך לומר, שהוא היה אדם מאוד ליבראלי והוא בעצמו הבין שיש שם כמה ח... חומרות שהדעת לא תסבול אותם והוא כבר מראש הציע הרבה תיקונים, אשר שללו רבות מהתכונות השליליות. ואני בטוח שאפשר היה לסיים את החוק בצורה כזו, שהוא היה נסבל פחות או יותר. אבל בינתיים היו כל מני גורמים שדחו את השלמת הדיון בחוק. אנשי 'חירות' בועדה, הנציג שלהם היה ארידור, והוא פשוט עשה סבוטז'. הררי

המסכן, שכבר אז היה אדם חולה, לא יכול היה להתמודד איתו. סופו של דבר שהס... [מתקן] החוק הזה נגנז - מעולם לא הגיע לקריאה שלישית.

מנור: ובמפא"י, בעיקר עמיאסף, הוא היה הגורם ה... המדרבן?

אברמוב: עמיאסף ואחד בשם... בשם קורן.

מנור: כן.

אברמוב: קורן.

מנור: קורן, כן.

אברמוב: שמו...

מנור: מ... מ... מליד נהריה שם, כן.

אברמוב: לא. קורן לא מליד נ... נהריה. הוא... הוא... הוא תל-אביבי בעצם והוא היה אז, זמן מסויים - הוא יו... הוא יו... הוא יוצא רומניה והוא היה יושב ראש או נשיא של אח... [מתקן] של התאחדות עולי רומניה. וזמן קצר הוא היה סגן שר האוצר על יד אשכול.

מנור: דוד קורן.

אברמוב: דוד, אני חושב שדוד קורן, אני אבדוק את זה. יצחק קורן.

מנור: אה. יצחק קורן.

אברמוב: יצחק קורן. שמו היה יצחק קורן. אז עמיאסף ויצחק קורן, אשר נדמה לי תקופה מסויימת היה מזכיר תנועת המושבים.

מנור: כלומר ה... הם היו היוזמים העיקריים?

אברמוב: הם היו היוזמים והדוחפים העיקריים וגם אנשי 'הפועל המזרחי'.

מנור: כן. טוב, הם מטעמים דתיים.

אברמוב: הם מטעמים... מטעמים דתיים.

מנור: והם מטעמים של שליטה מפלגתית כנראה.

אברמוב: בדיוק. בדיוק. טוב. אנחנו עכשיו יכולים לעבור לחיים המשותפים שבין 'חירות' לבין הליבראלים במסגרת גח"ל. אם כן, ערב פרוץ מלחמת...

מנור: ששת-הימים.

אברמוב: [ממשיך] ששת-הימים. כידוע, בגין פנה לבן-גוריון וביקש שהוא יחזור לראשות הממשלה.

מנור: זה על דעתכם?

אברמוב: הדבר הזה היה על דעתינו או יותר נכון - הוא שאל לעצתו של ספיר. ספיר הסכים לדבר הזה, יוסף ספיר הסכים לדבר הזה. היתה פנייה לבן-גוריון והתוצאה ידועה. מה שאנחנו לא ידענו, שבאותו זמן התנהל משא ומתן בין בגין ובין דיין, אשר לפיו סוכם שבגין... [מתקן] שחיר... שהליכ... שה... גח"ל לא יכנס לממשלה אלא אם 'רפי' תכנס לממשלה.

מנור: 'רפי'.

אברמוב: [ממשיך] וזה, אנחנו לא ידענו את הדבר הזה, אם כי אני מניח שלא היינו שוללים את הדבר הזה. אבל זו היתה בהחלט יוזמה של בגין כי הוא את ה'פלירט' הזה התחיל לנהל עם דיין וה'פלירט' הזה נמשך כל הזמן.

מנור: שנים רבות.

אברמוב: כל הזמן. אבל זו... זו ראשיתו. והמלחמה כמובן פרצה. בחמישי ליוני...

מנור: את... אתם באופן בסיסי הייתם בעד המתנה או... או התנגדתם להמתנה?

אברמוב: אנחנו... הייתי אומר שאנחנו ככל אזרחי המדינה היינו מאוד עצבניים ונמצאנו כל הזמן במתח רב. ולא היתה עמדה מגובשת. הסיעה היתה מתכנסת, הייתי אומר, פעמיים בשבוע ולא פעם בשבוע כי בימים כתיקונם הסיעה היתה מתכנסת בכנסת לפני פתיחת הישיבות. הפעם היתה... [מתקן] היו נדמה לי שתי ישיבות או שלוש ישיבות. מסרו בעצם דין וחשבון, אבל ההרגשה לא היתה הרגשה שמוכרחים מייד לצאת למלחמה. [---]...

מנור: גם... גם לא... גם לא אצל בגין?

אברמוב: גם לא אצל בגין. בגין נהג כאן, לדעתי, בזהירות. הוא רצה להבטיח את בן-גוריון.

מנור: זה באמת מעניין. ה... הפנייה שלו לבן-גוריון זה אחד הדברים המוזרים מאוד.

אברמוב: א... אני חושב שהוא חיפש מגן. הוא רצה ביטחון. הוא רצה שהעם יהיה מלוכד והוא עדיין סבר שהכריזמה של בן-גוריון תוכל לאחד את העם ולתת לו את הכוון הדרוש. אנחנו לא ידענו שלאחר שבן-גוריון סירב, בגין התחיל לנהל 'פלירט' שנמשך כל הזמן עם משה דיין. ביום ראשון בערב, חמישי, מצלצל לי [---] בערב ואומר: "היתה ישיבת ממשלה ונתקבלה החלטה." יותר הוא לא אמר.

מנור: הבנת?

אברמוב: אני הבינותי מה העניין וידעתי... אה. והוא אומר לי: אבל מחר תבוא לכנסת.

מנור: והבנת עוד יותר[?]

אברמוב: כן. הבנתי עוד יותר[?]. מפני שאחרת אפשר יהיה לחשוב ש... אה... הנסיעה לירושלים היא יותר... "אבל מחר תבוא לכנסת".

מנור: ובאת?

אברמוב: וכמובן באתי לכנסת. כשבאתי לכנסת אז כבר שמעו את ההדים של ה... של ה...

מנור: הפגזות.

אברמוב: [מתקן] הפגזות שבאו מהירדן [מתקן] מהירדנים.

מנור: מתי נודע לך... [מתקן] לכם על... מייד על, בעצם, על התוצאות של המלחמה או ש...

אברמוב: אני אגיד לך: למחרת בבוקר כשבאנו בכנסת, אז אנחנו התכנסנו. אה... לא היתה ישיבת סיעה אבל ספיר אמר: "המלחמה התחילה".

מנור: לא נמסר מעבר לזה. כלומר...

אברמוב: [---]...

מנור: [ממשיך] הייתם עדיין בערפל הכללי?

אברמוב: היינו עדיין בערפל. המלחמה התחילה ולא ידענו מאיזה כיוון. אבל כעבור זמן קצר מאוד נכנסנו למקלט, והיינו... [מתקן] שהינו איזה שעה די

ממושכת במקלט. פגזים נפלו לא רחוק מהכנסת. חזרנו ביום שני. באותו יום חזרנו, יותר מאוחר חזרנו כל אחד למקומו ו... [מתקן] אבל השרים היו מתכנסים. השרים היו מתכנסים ובאותו זמן ספיר ובגין היו שרים בלי תיק בממשלה הלאומית. ביום חמישי באותו שבוע, אני חושב ש... שזה היה בתשיעי ליוני...

מנור: חמישי, שמונה. יום חמישי היה שמונה ביוני.

אברמוב: שמונה, שמונה ביוני. נפגשו אצלי בבית יוסף ספיר וזוהלין[?], שהיה מספר שניים בשגרירות האמריקאית. הייתי אומר, היה נוהל קבוע. כשהאמריקאים רצו לפגוש את... אחד השרים מהשרים שלנו, אז במקום לפגוש אותם במקום רסמי [רשמי], הם היו פונים אלי ומבקשים לסדר פגישה. הפנייה באה יום קודם לכן, קבענו את הפגישה ביום חמישי והיא התקימה ביום חמישי בבוקר אצלי ב... אצלי בבית...

מנור: בתל-אביב?

אברמוב: בתל-אביב, אחת מיני פגישות רבות. זאת אומרת, בדבר הזה לא היה שום דבר יוצא דופן. בשיחה הזו, שארכה יותר משעה, שעה ומשהו, זוהלין[?] אמר: "לדעתי אתם צריכים להכריז, שהשטחים שאתם תפשתם, אתם מחזיקים אותם כפיקדון עד בוא השלום." ספיר לא שלל את זה. הוא גם כן היה סבור שאנחנו צריכים להכריז שזה פיקדון, אבל יחד עם זה אנחנו צריכים לדרוש כמה תיקונים. אחד התיקונים זה גישה... רצף יבשתי לשארם-א-שייח.

מנור: ספיר?

אברמוב: ספיר. רצף יבשתי, הוא אומר, אפילו רצועה צרה לשארם-א-שייח. אי אפשר לעזוב את זה בידי... בידי המצרים. הוא אומר ותיקונים פה ושם, אבל אני מסכים לפורמולה שעלינו להכריז על העיקרון של פיקדון. אני אז הזכרתי לשניהם, שפרופסור אחד מג'ונס הופקינס ושמו פולקוביץ'[?], שהיה... [מתקן] זמן ממושך היה יועץ ל-State Department ואני הכרתי את פלקוביץ'[?] הזה. הוא ביקר בארץ, אני מניח, לפי ההנחיות מהס... [מתקן] ה-State Department, והוא הכין תזכיר על הסדר מדיני מבחינת הגבולות. ושם הוא קבע שלשארם-א-שייח צריך להיות סטאטוס מיוחד. עוד מלפני מלחמת ששת-הימים. הוא לא דיבר על רצועה מקשרת...

מנור: כן. אלא סטטוס מיוחד.

אברמוב: [ממשיך] הוא גם לא דיבר על מתן מעמד ל... לישראל למקום ההוא, אבל סטאטוס מיוחד שיבטיח את חופש השייט. אני הזכרתי את זה לזוהלין[?], על התזכיר של פלקוביץ'[?]. את פלקוביץ'[?] אני הכרתי כי הוא היה קשור ל-American Jewish Committee והוא היה גם אצלם[?] [---]. הוא היה פרופסור

בג'ונס הופקינס אבל לא בבולטימור, כי אם בסניף... בסניף הוושינגטוני שלהם. ולכן הוא היה מקורב ל-State Department. אני הזכרתי את זה ל... לזוהלן[?]: 'אתה ודאי ראית את התזכיר של פלקוביץ'[?]' הוא אומר: "כן. ראיתי אותו. צריך יהיה לחשוב על סטאטוס מיוחד." הוא... [מתקן] זאת אומרת. הוא לא גרס רצף יבשתי...

מנור: כן. סטאטוס מיוחד.

אברמוב: או [---]. הוא[?] אומר[?]: סטאטוס מיוחד. בזה אנחנו בערך נפרדנו וזו היתה... [מתקן] זה היה עיקר השיחה. עיקר השיחה. הוא כמובן שאל פרטים בנוגע להתקדמות הצבאית. מתי חושב ספיר שהעניין הזה יגמר... יגמר כליל. אה... ספיר לא, הייתי אומר, נידב לו אינפורמציה בצורה מופלגת. הוא חושב שזה עניין של ימים אחדים. העניין עם סוריה עוד לא היה...

מנור: עוד לא היה.

אברמוב: כן.

מנור: זאת הנקודה החשובה. מייד.

<u>סוף צד ב' - קלטת 6</u>

<u>קלטת 7 - צד א'</u>

מנור: כלומר, אני מניח שהשאלה שלו, של זוהלן[?], היתה מכוונת בעיקר לגבי סוריה, שכן נושא ירדן ומצריים כבר נסתיים?

אברמוב: ברור. ברור. ברור.

מנור: וספיר לא אמר מאומה.

אברמוב: הוא לא אמר מאומה. הוא לא אמר מאומה.

מנור: אתה י... אתה... [מתקן] הוא סיפר לך גם או מאומה הוא לא סיפר. הוא שמר לעצמו?

אברמוב: הוא שמר לעצמו. שמר לעצמו. עם סיום המלחמה גח"ל החליט לשלוח משלחת מצומצמת לשזר, שהיה נשיא המדינה, לברך אותו על הניצחון. אז הלכו שני השרים והלכתי אני ורזיאל נאור. היתה קבוצה של ארבעה אנשים ובירכנו את הנשיא. הנשיא הגיש לנו משקה. צריך לומר שהוא היה נרגש, נרגש מאוד. ובגין כבר נאם את הנאום שלו על שלמות הארץ, שהחזון התגשם והביע תקווה שאנחנו נוכל, מאחר שזכינו בניצחון צבאי, נדע גם לשמור על הניצחון [---]. ומעניין ששזר לא התייחס לזה בכלל ולהיפך, במלוא התלהבות יצר את הרושם שהוא כאילו מעכל את זה [---] את הפראסה הזאת בתוכו.

מנור: אתם התייחסתם לזה או גם כן...

אברמוב: לא. לא. אנחנו דיברנו דברי נימוס. באחת הישיבות הבאות של הסיעה תבע בגין לשנות את הסכם גח"ל. בהסכם גח"ל היה כתוב, כפי שידוע לך, ש'חירות' מכריזה כי זכותו של העם העברי על ארץ ישראל איננו ניתן לעירעור. הוא ביקש לשנות את הסעיף ולומר שזה מתייחס לא רק ל'חירות' אלא זה מתייחס לגח"ל.

מנור: גח"ל.

אברמוב: אה... ספיר אמר שאנחנו לא יכולים להסכים לזה [---] שראה בגין שאין כאן תמימות דעים, הוא הסיר את זה מסדר היום.

מנור: [---]. כלומר, עדיין היתה התנגדות משמעותית.

אברמוב: בהחלט. בהחלט. בהחלט.

מנור: אם כי... אם כי בנושא ירושלים המזרחית, כאן היה קונצנזוס.

אברמוב: האמת היא שעוד לא דובר על זה, אבל היתה הרגשה כאילו שזה מובן מאליו. זאת אומרת, לא צריך היה להאריך בדיבור או להעלות את הנושא בפנינו. אה... כעבור שבועיים בערך, נתתי ראיון ב'מעריב' לעיתונאי ששמו שמריהו מייזלס, ובו אני דיברתי נגד שלטון בשטחים והביסוס שלי היה ביסוס דמוגראפי. מייזלס, שהיה בעצמו כנראה 'יונה', הדפיס את זה בהתלהבות רבה ונתן לזה כיסוי נרחב ביותר. בגין ניגש אלי כעבור יום-יומיים ואמר לי: "האם כתבת את זה על דעת המפלגה?" אמרתי: לא. אני כתבתי את זה על דעת עצמי, אבל אני מניח שהמפלגה תומכת בדבר הזה. אבל אני לא צריך לקבל רישיון מהמפלגה לפרסם מה שאני רוצה ואני כותב גם ב'הבוקר'... - אם כי 'הבוקר' כבר נד... נדמה לי נפסק באותה תקופה... - ואני כותב ב'הארץ' כל השנים. ואני אף פעם טרפ... [מתקן] טרם כתיבת מאמר, אני לא פונה למפלגה לבקש מהם רישיון. הוא הבין את הרמז בדבר הזה ויותר לא שאל אותי.

מנור: לא... לא... לא מחה גם. הוא לא מחה.

אברמוב: הוא לא מחה. הוא היה אדם נבון והבין שהוא צריך להסתפק בתשובה הזאת. כעבור זמן קצר התקיימה בארץ, לאור הניצחון הגדול, ועידה של ציוני אמריקה. Zionist Organization of America - Z.O.A. שם הופיעו יגאל אלון ואנוכי. אני יצרתי שם חוצץ נגד כל מחשבה לספח את השטחים. אני רק רמזתי. שאם יש משהו לספח, צריך לעשות תיקונים חשובים בסיני כי שם אין אוכלוסיה. אבל שאר השטחים אולי בתיקונים קלים צריך להחזיר. נדמה לי שגם אמרתי חוץ מירושלים. כל הצירים שהיו אז בשיא התלהבותם לאור הניצחון גילו, הייתי אומר, סימנים של התפכחות מהניצחון. יגאל אלון לא התיחס לנושא הזה בכלל.

מנור: מעניין.

אברמוב: לא התיחס בכלל. זה הפתיע רבים וכמובן שזה הפתיע אותי, כי זו היתה הזדמנות בשבילו לומר משהו. אבל אני חושב שהוא הבין, שאם הוא ינסח את השקפתו בצורה די נמרצת בפני ציוני אמריקה, יכול להיות שתשאלנה שאלות אשר יביכו אותו. אותי שאלו שאלות על פרטים דמוגראפיים ולזה הייתי מוכן.

מנור: מכיוון שכבר, תוכניתו כבר ה... ה... גמלה בליבו.

אברמוב: כן. כן. כן. אבל מעניין, הוא לא התיחס לנושא הזה בכלל. וזו היתה אסיפה גדולה, שהתקיימה בבית ציוני אמריקה ב...

מנור: תל-אביב.

אברמוב: [ממשיך] בתל-אביב, היה קהל גדול, באו מאות אנשים, כביכול צירים. לוועידה הזאת וזו היתה במה נאה להשמיע את ההשקפות. אבל הוא נמנע מזה. הוא רק דיבר על עצם הניצחון, על פעולות צה"ל ועל עלייה לארץ וכולי'. בחודש הבא, ב... [מתקן] נדמה לי בספטמבר, נזדמן לי להיות בישיבת האינצ... [מתקן] אינטרנציונאל הליבראלי באוקספורד. הוזמנתי לשאת הרצאה. כשאני חוזר ללונדון, פונים אלי מהשגרירות ואומרים לי... [מתקן] מבקשים ממני לצאת לאיסלנד, לשבדיה, לדנמרק ולנורבגיה עם מסר משר החוץ אבא אבן. הוא היה בתקופה[?] שר החוץ. המסר ה... [מתקן] הסביר את הרקע למלחמה, את הבדידות שבה נמצאה ישראל באותה תקופה. אני זוכר שאבא אבן השתמש במכתב הזה כמה פעמים במילה 'Solitude'. את הבדידות...

מנור: בדידות.

אברמוב: בדידות הזאת, כן? הוא ביקש למסור לש... שרי החוץ של המדינות האלה את האיגרת הזאת, ואם יש דברי הסבר, להוסיף להן[?] הסבר[?]. טוב, יצאתי לאוסלו. שם השגריר שלנו היה בר-יעקב. יהודי אנגלי. נדמה לי שהוא מגלזגו. בגלזגו קראו לו ג'קסון [---]. והוא הביא אותי בפני שר החוץ, אני כרגע לא זוכר את שמו. מסרתי לו את האיגרת. הוא שאל כמה שאלות, דברי השלמה[?]. הוא

התעניין לדעת: "איך אתם מתיחסים לתושבים בשטחים שכבשתם. כי..." - הוא אומר - "לנו היה ניסיון מר כשהגרמנים כבשו אותנו, והיינו רוצים לדעת איך אתם מתייחסים".

מנור: איך אתם.

אברמוב: זאת אומרת, כאן כמובן הוא הביע את החששות שנבעו מהחוויה שלהם בזמן שהיו תחת כיבוש גרמני. הוא הביע תקווה שאנחנו נקיים את הסכמי ז'נבה ושהיחס שלנו לאוכלוסיה בשטחים המוחזקים תהייה הוגנת והומאנית. זו בעצם היתה הנקודה העיקרית בתגובה של שר החוץ הנורבגי. משם נסעתי ל... ל...

מנור: שטוקהולם.

אברמוב: לקופנהאגן. השגרירה היתה שם אסתר הרניץ. אז אסתר הרניץ אומר[ת] לי: "אתה לא צריך ליסוע לשבדיה ולא צריך ליסוע לאיסלנד. בעוד יום מתקיימת כאן ועידה שרי החוץ של המדינות ה..."

מנור: סקנדינביות.

אברמוב: [ממשיך] "...הצפוניות." כן? ואיסלנד קשורה לדנמרק. זה היה נוח מאוד. ניפגשתי למחרת היום כמעט שתי פגישות, והשלישית היתה למחרת היום. היתה פגישה עם שר החוץ הדני...

מנור: שבדי.

אברמוב: הדני. שר החוץ השבדי, הכל נורמלי. הדנים גם כן שאלו מה יהיה יחס הצבא הישראלי. כי [---] שם שלטון צבאי. "איך אתם תתייחסו לאוכלוסיה?" השבדים... שאלות בירור. ביקשו לדעת כמה עובדות. אני לא זוכר בדיוק את תוכן השיחה, אבל לא היו דברים מיוחדים. למחרת היום. זאת אומרת, ביום השלישי והאחרון לשהייתי שם הלכנו. באחת עשרה קבעו לנו פגישה עם ה... [מתקן] שר החוץ של איסלנד שגר בבית מלון. באנו לבית מלון. פוגש אותנו שר החוץ האיסלנדי בפיג'אמה כשהוא כולו שיכור. כמובן שלא יכולנו לטפל... לטפל... לק... [מתקן] לקיים את... [מתקן] כל [ה]שיחה והוא אמר: "תתקשרו עם השג... עם השגרירות שלנו ונסדר פגישה אחרת". זה לא הסתדר כי היתה ישיבה של שרי החוץ של המדינות האלה. האמת היא שגם לא היה חשק להיפגש איתו ואני עזבתי את קופנהאגן מבלי לפגוש אותו. זה אחת האפיזודות שהיו מייד אחרי מלחמת ששת-הימים. אבל זמן קצר אחרי זה...

מנור: עם הפינים לא היתה פגישה?

אברמוב: לא. לא היתה פגישה. אחרי זה [---]... כבר התחלנו להרגיש במ... במפלגה מתחים. המתח הראשון נוצר על-ידי הקמת 'התנועה לארץ ישראל השלמה'

ואחד מראשיה היה עובד בן-עמי. ראש עיריית נתניה ואיש אמיד מאוד, שהתמסר לעבודה הזאת. ואצלינו התלקח ויכוח, האם להרשות לחברים שלנו להצטרף או לא להצטרף. והיו אחדים שאמרו, עלינו להוציא איסור מוחלט, מפני שכאילו שהדבר שיראו באנשים שלנו בתוך התנועה הזאת, כאילו שהמפלגה כמפלגה קבעה את עמדתה. עוד אמרו לנו, שהנה כמה מאנשי אחדות העבודה, טבנקין - ויש... [מתקן] היה עוד טבנקין אחד.

מנור: כן, בנו.

אברמוב: בנו - הצטרפו והצטרפו גם אחרים מהקיבוץ המאוחד ואפילו המשורר אלתרמן התחיל לדבר על ארץ ישראל השלמה. ואנחנו באנו למסקנה שאנחנו לא יכולים להוציא איסור על הדבר הזה. מי שיצטרף - יצטרף. ואליעזר ליבנה. שעבר אז מטמורפוזה קיצונית, ביקש להיפגש עם חברי המפלגה. אז אמרנו לו שאם אתה רוצה להיפגש עם הסיעה כסיעה, אנחנו לא נעשה בשבילך ישיבה מיוחדת. אבל אנחנו מזדמנים בכנסת, אז אם אתה רוצה תכנס כמה חברים ותופיע. אני הופעתי. הוא נתן הרצאה נלהבת, מדוע צריך לגרוס את עיקרון ארץ ישראל השלמה. היה לי איתו ויכוח קשה מאוד, שהלך וגבר עד יום מותו, אם כי נשארנו ידידים. והוא, הייתי אומר, עשה את החריש הראשון במפלגה. בן-עמי לא עשה רושם כי הוא ב... הוא בעצמו היה, הייתי אומר, אדם מוגבל מאוד, אדם שהבין בפוליטיקה מעט מאוד, פרובינציאלי ביותר. במידה רבה היה גם בור ועם הארץ. לעומתו. אליעזר ליבנה עשה רושם. הוא גם הצליח להתקשר עם חברים רבים מהמפלגה, מאלה שגם לא היו חברי כנסת. דאג להיפגש איתם. הוא פיתח פעולה נרחבת ואני חושב. אני כמעט בטוח, שהוא זכה למימון מ'ארץ ישראל השלמה'. באותה תקופה מקורות הפרנסה שלו היו מדולדלים. אני חושב ש'בטרם' כבר הפסיק את הופעתו באותה התקופה, כי הוא הלך - מבחינה כספית - הלך מדחי לדחי ויתכן מאוד, ואני לא אומר את זה כביקורת עליו, שהוא קיבל גם מימון מטעם 'ארץ ישראל השלמה'. הייתי אומר, זה היתה הפגיעה הראשונה במפלגה, אשר התחילה [---] [---] [---].

מנור: כלומר, עד אז היית אומר שמ... [מתקן] כמעט כל חברי המפלגה היו בקו. בעצם, שלך ושל ספיר?

אברמוב: בהחלט. [---].

מנור: [---].

אברמוב: אני בעצם הייתי היחידי שנתתי פומבי לזה, הן בהופעה שלי בבית ציוני אמריקה והן מעל דפי 'מעריב' באמצעות שמריהו מייזלס. היו... [מתקן] היה גם ניסיון מצד טבנקין הצעיר...

מנור: משה.

אברמוב: [---]...

מנור: משה טבנקין.

אברמוב: כן.

מנור: או יוסף. או יוסף. אחד משניהם.

אברמוב: אני לא זוכר מי זה. אבל טבנקין הצעיר [ממשיך] ...להיפגש, אבל הדבר הזה נמנע ממנו, כי אנחנו לא רצינו להיהפך פשוט לשוק ש... שסופג לתוכו כל מיני אנשים שרוצים, הייתי אומר, להביא לשינוי עמדתינו.

מנור: מי היו האנשים אצלכם, הראשונים שהתחילו להיות...

אברמוב: אני... אני כבר אדבר על[?] זה[?]. התחיל גם לחץ מלמטה.

מנור: כלומר?

אברמוב: בשורות. זאת אומרת, בכמה סעיפי... [מתקן] סניפי המפלגה התחילו לשאול שאלות: מה יהיה הסוף? מה תהייה עמדתינו לגבי גורל השטחים? והדבר הזה התפשט. אבל בצורה איטית ביותר. הסדקים הראשונים היו סרלין וצימרמן. אני מניח שזה לא היה כל-כך מפנה אידאולוגי כמו סילוק חשבונות בין[?] ספיר וסרלין[?]. היריבות ביניהם נמשכה שנים רבות וגרמה לפגעים רציניים במפלגה. וגם החזיקה את המפלגה במתח במשך כמה שנים.

מנור: יריבות אישית.

אברמוב: כן. יכול להיות כמובן, שגם חל מפנה אידאולוגי לגופו של עניין, אם כי אני בטוח שהמשקע האישי עשה את שלו גם כן, ואולי בצורה [---]. המצב בסיעה נעשה... [מתקן] בישיבות הסיעה נעשה יותר קשה. כי אנחנו נחשבנו סיעה מאוחדת. היו שם עשרים ושבעה או עשרים ושמונה חברים. אני לא זוכר. אנחנו כבר היינו במיעוט כתוצאה מזה שהפרוגרסיבים נפלו.

מנור: הפרוגרסיבים.

אברמוב: והנה סרלין וצימרמן התחילו להטות את הכף לגמרי [---משובש---]. אומנם אנחנו, הליבראלים, לפי ההסכם היתה לנו זכות לומר: זה נושא חטיבתי, אנחנו לא מסכימים, כל אחד חופשי ללכת לדרכו. כמה פעמים. ואני לא זוכר בדיוק מה היו ה[---], אנחנו הכרזנו שזה דיון חטיבתי ולכן לא יכולנו להתקדם. אבל אי אפשר היה כל פעם לומר זה דיון חטיבתי ועל-ידי כך לשתק את פעולת הסיעה. וצימרמן וסרלין ולפעמים עוד אחד או שניים התחילו להצטרף לצד הזה, והדבר הזה מירר את החיים של ס... ספיר באופן מיוחד. כי ספיר היה יושב ראש המפלגה. בתור יושב ראש המפלגה הוא ראה איך שבגין מחסל אותו[?].

ובגין ידע בכישרון רב ובעדינות לנצל את שני האנשים האלה כדי לנגח את המפלגה ולהביא לידי התפוררותה, ובסופו של דבר כמובן שהוא הצליח.

מנור: כלומר, הוא ידע לנצל את היריבות האישית הזאת בצורה...

אברמוב: בוודאי. בוודאי.

מנור: [ממשיך] בצורה מירבית.

אברמוב: בוודאי. בוודאי. בצורה מירבית[?]. אני זוכר...

מנור: וזה... וזה היה כבר לקראת 68'.

אברמוב: כן. זה היה כבר לקראת 68'. אנחנו כולנו הרגשנו אי-נוחות. ובישיבות הסיעה היה משתתף גם חברינו בהנהגת הסוכנות אריה דולצ'ין. והיו התנגשויות חמורות בין דולצ'ין וסרלין[?] או לפני הישיבה או אחרי הישיבה. ו... [מתקן] אבל הם עמדו בסורם והמשיכו בעצם לערער ולקעקע את יסודות המפלגה. אני זוכר שבאביב שיש... 68' 'הקיבוץ המאוחד' קיבל החלטה שהוא מקדם בברכה את השיבה לחברון.

מנור: קריית-ארבע זה היה אז, כן.

אברמוב: כן. כן. בגין כמובן אמר ל... על... [מתקן] "לדעתינו, עלינו גם כן לקבל את ההחלטה הזאת." אם 'הקיבוץ המאוחד' כבר דורש את הדבר הזה, אז אנחנו לא יכולים להגרר אחריהם. אנחנו צריכים להיות בשורה הראשונה. התפתח ויכוח קשה מאוד. ולבסוף נדמה לי, שאנחנו היינו אנוסים להכריז שזה דיון חטיבתי. ולכן לא נתקבלה שום החלטה, אם כי אנשי 'חירות' - בגין ואחרים - הכריזו שהם מקבלים בברכה את ראשית כניסת היהודים לחברון.

מנור: כלומר, החיים הפכו כבר כמעט בלתי נסבלים?

אברמוב: החיים היו קשים מאוד. אבל יש לומר שאדם מראשי המפלגה הליבראלית, [---משובש---]. ספיר כבר התחיל לדבר על קונדומיניום - שלטון משותף של ירדן וישראל על...

מנור: השטחים.

אברמוב: [ממשיך] על השטחים, על הגדה המערבית. אני אמרתי לספיר, שאם הוא ממשיך כ... [מתקן] אם הוא מתחיל ככה, בסופו של דבר הוא יאמץ פיתרון שלמות הארץ. אמרתי לו: ספיר, זוהי ההתחלה. כעבור זמן קצר רימלט אמר במפורש בעד שלמות הארץ, אבל הוא בעד קנטונים. שיהפכו את השטחים לקנטונים, אבל שהשליטה תהייה... [מתקן] העל'יונה' תהייה שליטה ישראלית. כעבור... [מתקן]

אני חושב שזה עבר לא יותר משנה, ספיר גם כן אימץ את העיקרון הזה. כי הוא לא רצה שיהיה פילוג בנושא הזה בתוך המפלגה הליבראלית. כי הוא חשב שיותר קל יהיה להלחם בהשפעת 'חירות', אם הנושא הזה יסולק מסדר היום ולא ייהפך למחלוקת יומיומית. אה... אני נשארתי בסורי. לספיר היה נוח מאוד הדבר הזה. כי למעשה הוא הופיע כמפשר, הוא הופיע כאיש אשר תומך בשלמות גח"ל בו בזמן שאני מנסה לערער את יסודותיה. ואני חושב שהוא ניצל את זה... ניצל את זה בצורה... בצורה די אפקטיבית. ארליך, שהיה יהודי פיקח מאוד, היה 'יונה' שביונים. אבל אף פעם לא ביטא את השקפתו. אבל תרומתו היתה [ש]הוא ידע לשמור על שלמות המפלגה הליבראלית. וכיוון שהוא ידע את מבנה המפלגה ואת הקבוצות הראשונות השונות והמשונות אשר הרכיבו אותה, וגם את סניפי המפלגה. הוא דאג כל הזמן שהמפלגה תשמור על שלמותה. ויכול להיות שהוא נהג בתבונה כשהוא לא גילה את עמדתו האישית, דהיינו את עמדתו היונית. כי על-ידי כך הוא היה צפוי לביקורת מצד האחרים. אבל הוא, הייתי אומר, יותר מכל אדם אחר שמר על אחדות המפלגה ובעצם הוא טיפח את הרעיון: 'אתם תנהלו וויכוחים אידאולוגיים כרצונכם וכאוות נפשיכם. תלמ... תדעו ל... [מתקן] תדעו לכם שאחדות המפלגה זה מעל לכל, אחרת אתם תהיו טרף [---], ל...'

מנור: ל'חירות'

אברמוב: [ממשיך] בגין ו[---].'

מנור: הוא כבר היה, ב-69' כבר הי... [מתקן] מעמדו היה [---]?

אברמוב: אני רוצה לומר, מבחינה אירגונית הוא היה כבר ב... הוא היה. כבר ב-65' הוא היה כבר כוח דומיננטי. ושהוא היה מארגן מעולה. הוא ידע לטפל בקבוצות השונות בתוך המפלגה. הוא ידע[?] חולשה של כל קבוצה וקבוצה, הוא ידע יפה לנצל את החולשות ואת הנקודות החזקות והוא באמת הצליח לשמור על אחדות המפלגה.

מנור: כלומר, אתה סבור שאלמלא פעולתו ייתכן והמפלגה היתה מתפרקת?

אברמוב: יכול מאוד להיות שהמפלגה היתה נפגעת קשה. אבל הוא שמר עליה והוא בעצם היה האיש האחרון ש... [מתקן] האיש שסגר את המפלגה. ואני אחר-כך אסביר מדוע. ובלב כבד הצטרף לממשלה האחרונה[?].

מנור: כלומר, המחלוקות כבר בנושאי השטחים לקראת שישים ושמונה, תשע היו כבר קשות מאוד בתוך המפלגה?

אברמוב: היו כבר קשות.

מנור: כאשר יש למעשה כבר שלושה זרמים, אם אפשר לומר - סרלין, שמאמץ את ה... [מתקן] בגין: אתה ומי עוד איתך יחד, במפלגה באופן בולט?

אברמוב: מי היו במפלגה איתי באותה תקופה? הייתי אומר שאנשים חשובים לא היו. למשל, יוסף טמיר תמך בי. אה...

מנור: כלומר, למעשה אתה ראש הזרם?

אברמוב: אני ראש הזרם.

מנור: ראש הזרם.

אברמוב: נשארתי עד היום האחרון. כן.

מנור: והזרם המרכ... [מתקן] ו... וארליך שלמעשה תומך בדעתך, אבל מטעמים...

אברמוב: מטעמים מפלגתיים...

מנור: [ממשיך] מפלגתיים. כן.

אברמוב: [ממשיך] פנימיים, צריך היה להנמיך את ה...

מנור: את הטון.

אברמוב: את ה[---]...

מנור: ו... וה... והקו המרכזי למעשה שקיבל את ה... את הגושפנקא אולי של המפשר, ספיר את רימלט.

אברמוב: כן. היתה תקופה גם [ב]-68'. שסרלין וצימרמן אפילו רמזו שהגיע זמן אולי, במקום לקיים חטיבות נפרדות, שאנחנו נבטל את משטר החטיבות ושאנחנו נופיע לא כגוש פרלמנטרי אלא כסיעה פרלמנטרית אחידה. הדבר הזה כמובן נדחה. המחשבה שלו היתה שהוא ידע שספ... [מתקן] שסרלין [מתקן] שספיר ורימלט לא יכולים לסבול אותו, והוא חשש שמקומו בכנסת לא מובטח. מאידך, אם תהייה סיעה מאוחדת ואחר-כך יהיו שני מרכזים מאוחדים, חזקה ש'חירות' [---].

מנור: 'חירות' [---].

אברמוב: ואני מניח אם כן, [---] כך, שהוא קיבל רמזים ברורים מ'חירות' בנושא הזה ובהתאם לכך הוא פ... הוא פעל. וכמובן, שזה היה לאחד הגורמים שהתחיל את תהליך ההתפרקות[?].

מנור: למעשה, אפשר לומר שהוא מ-68' הפך להיות מעין האיש של בגין ב... ב... בליבראלים.

אברמוב: גם סרלין.

מנור: סרלין אני מתכוון.

אברמוב: וגם צימרמן.

מנור: וצימרמן. כלומר, סרלין היה הבולט משניהם [---].

אברמוב: כן, בוודאי. בוודאי. אנחנו באים עכשיו ל-69'.

מנור: שהיא שנת הבחירות.

אברמוב: שנת הבחירות. כנראה שבגין הודיע לספיר, שאני לא אוכל להיות אחד משני ראשי אגף ההסברה. ב-65' שמואל טמיר ואנוכי היינו ראשי מחלקת ההסברה. בגין אמר: "לא ייתכן אדם עם דיעות [---] שינהל את התעמולה מטעם הליבראלים. צריך שיהיה אדם אשר מייצג את המפלגה במידה יותר... יותר לוי.. לויאלית מאשר אני[?] מייצג". אני, זו הפעם הראשונה שאני לא הייתי יושב ראש מחלקת ההסברה. כל הבחירות האחרות זה היה התפקיד שלי.

מנור: כלומר, זה היה מעין אולטימטום, אם אפשר לומר, של בגין.

אברמוב: זה היה מעין אולטימטום וספיר קיבל את האולטימטום.

מנור: כלומר כוחו לא עמד לו.

אברמוב: בבקשה?

מנור: כוחו לא עמד לו.

אברמוב: כוחו לא עמד לו.

מנור: מי היה האיש מטעם הליבראלים שקיבל את ה...

אברמוב: החליפו. פעם היה טמיר, אבל את טמיר סילקו מייד. אחר-כך היה... [---] אני כבר לא זוכר. כבר לא זוכר. אבל גם ט... טמיר כבר לא היה.

מנור: כלומר, אפשר לומר שלמעשה על ההסברה השתלט בגין.

אברמוב: השתלט בגין. כמובן שהדבר לא נעם לי כי זו הפעם הראשונה ב... בחבירותי הפעילה בליבראלים וב'ציונים הכלליים' שאני לא הייתי יושב ראש מחלקת ההסברה, כי אני כל השנים הייתי יושב ראש מחלקת ההסברה בכל ימות

השנה. והפעם סילקו אותי ואני מניח שזו היתה דרישה של בגין ואני גם יכול להבין מדוע הוא עשה את זה. מפני שלו אני הייתי נשאר, אז ברור שהיינו נכנסים לויכוחים בלתי פוסקים וזה, כמובן שהיה מחבל במפלגה. לעומת זה, המפלגה החליטה לייסד ירחון משלה. שמו היה 'בדרך' ואותי מינו לעורך העיתון [מתקן] לעורך הירחון הזה. ואני ערכתי את 'בדרך'. ערכתי אותו נדמה לי שנתיים או שלוש עד שכבר לא היה כסף והפסיקו. אבל העיתון הזה לא נעם לבגין. קודם כל הוא ראה אותו כל חודש בספרייה של הכנסת. אחר-כך היו מפיצים אותו במפלגה. זה היה, הייתי אומר, ירחון די מעניין כי אפילו דאגתי לכך שאנשי מפלגת העבודה כתבו שם. אבל כיוון שזה היה עיתון פנימי מפלגתי. בגין לא יכול היה לעשות הרבה, אולי הוא חרק שן, אבל אני המשכתי ב... בעריכה. ב-69' נכנסו שלושה אנשים לממשלה מטעם הליבראלים. זה היה ספיר, רימלט ודולצ'ין. אני מאוד שמחתי על כניסתו של דולצ'ין כי דולצ'ין היה 'יונה' שביונים. דולצ'ין היה מאוד מעונין לשמור על שלמות המפלגה. דולצ'ין לא יכול היה להסתדר בשום אופן עם סרלין והיתה לי הרגשה שדולצ'ין ישמור טוב על מעמדה של המפלגה הליבראלית. ואני חושב שהוא כך נהג. שהוא כך נהג. הוא היה אדם מתון מאוד, אדם שקול. [---], בעל לב יהודי חם ואני הרגשתי שאני יכול לסמוך עליו יותר מאשר אני יכול לסמוך על סרלין... [מתקן] על...

מנור: ספיר.

אברמוב: [ממשיך] ספיר ועל רימלט, מפני שהם משיקולי שלמות גח"ל ואחדות המפלגה, נטו לפעמים להגמיש את עמדתם. דולצ'ין מעולם לא הגמיש את עמדתו.

מנור: עכשיו, אתה גם ניסית להתמודד על תפקיד שר או לא רצית?

אברמוב: לא. גם לא היה לי כל סיכוי כי בגין היה מייד מטיל וטו.

מנור: מטרפד את זה.

אברמוב: כן. אני אראה לך אחר-כך על הוטו שהטיל עלי ב-77'.

מנור: טוב, אז הוא כבר הקים את הממשלה. זה כבר היה בידיו.

אברמוב: כן.

מנור: אם כי הוא לא הטיל ד... [מתקן] וטו על דולצין, אולי מכיוון שהוא לא הכיר אותו מספיק?

אברמוב: הוא לא הכיר אותו. [---]. בסוף 69' התחיל ויכוח על 'תוכנית רוג'רס'. הייתי אומר, שבאותה תקופה המפלגה היתה מוכנה לקבל את 'תוכנית רוג'רס' עם שיפורים. אבל כעיקרון המפלגה לא דחתה את זה. היו ויכוחים

סוערים ולמרות שספיר דיבר על קונדומיניום ורימלט דיבר על קנטונים. הדיבורים האלו לא היו דיבורים שהייתי קורא להם עמוקים או נעוצים עמוקות בתודעה שלהם. אלה היו, לדעתי, פורמולות טאקטיות. אבל כשהתחלנו לדבר על עניין 'תוכנית רוג'רס' א' ו'תוכנית רוג'רס'...

מנור: כן. ב'...

אברמוב: [ממשיך] ב', הנטייה היתה שאין לפסול את זה. ובעיקר, שהתוכנית הזו לא התייחסה לסורים[?]. אם כך הדבר, היתה הרגשה שעם התוכנית הזו אפשר לחיות. והרוחות סערו במפלגה. ושוב פעם הופיע ידידינו ליבנה והסתובב בכנסת ימים ולילות והוא היה נפגש עם כל אחד מחברי החטיבה שלנו ומנסה לשכנע אותו לדחות את ההצעה הזו על הסף. אמרו לנו שכל אנשי 'אחדות העבודה'. שאז כבר היוו חלק ממפלגת העבודה - נדמה לי ב-68' היה האיחוד...

מנור: כן. כבר מפלגת העבודה.

אברמוב: מפלגת העבודה - שהנה גלילי וחבריו ממפלגת העבודה הם בעד תחיית התוכנית הזאת. אז איך אנחנו יכולים להיות בעדה? וכולי' וכולי'. והנה התפתח גם ויכוח בנוגע להפצצות בעומק, במצרים. אני זוכר שספיר יותר[?] וגם דולצ'ין טענו, שההפצצות בעומק זה דבר מסוכן מאוד ושיש חשש שהדבר הזה יכול להעלות חמתם של הרוסים, ושיש להתחיל לצמצם את הדבר הזה. בגין יצא בשצף קצף נגד ההשקפות האלה ואמר שצריך היה להתחיל את ההפצצות האלה בתקופה עוד יותר מוקדמת וצריך עוד להרחיב אותן. הויכוחים האלה היו במידה רבה ויכוחים... [מתקן] ויכוחי סרק כי לא אנחנו קבענו את העמדות. את העמדות קבעה מפלגת העבודה. אבל הפיקחים האלה שוב פעם העלו מעל פני השטח את ה... הייתי אומר החלל הגדול אשר הפריד בינינו ובין 'חירות'. זאת אומרת, מצד אחד זהירות ומצד שני, הייתי אומר, נטייה להרפתקנות. ויותר מאשר... מאשר אפילו הרפתקנות, הסתמכות על הכוח ככוח.

מנור: ונטילת סיכונים גדולים.

אברמוב: בבקשה?

מנור: כלומר, אצלכם לא היה מישהו שי... [מתקן] שתתמך בלב שלם בהפצצות. אולי חוץ מסרלין.

אברמוב: חוץ מסרלין. לא, לא היה אף אחד. כמובן שאנחנו דאגנו שסרלין לא ייכנס לממשלה...

מנור: כן.

אברמוב: למרות שהוא היה חבר הממשלה...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] באלף תשע מאות...

מנור: חמישים ושתיים.

אברמוב: [ממשיך] חמישים ואחת. כן? כן. פה דאגנו שהוא לא ייכנס לממשלה. מפני שעדיין הם היו במיעוט במפלגה והמפלגה לא יכולה היתה לסבול אותם. וכפי שאנחנו נראה, ב-73' עוד לא נכנסו לכנסת.

מנור: כן. הם היו בחוץ.

אברמוב: [---משובש---] להם. עכשיו, באוגוסט 70' - אחר-כך אני אחזור לפברואר 70' - באוגוסט 70' התפרקה ממשלת האחדות. הממשלה קיבלה החלטה שפירושה אימוץ 242. הוחלט שההחלטה תתקבל בישיבה משותפת של שני מרכזי המפלגות. הישיבה התקימה באולם גדול ברמת-גן וזו היתה ישיבה מאוד מרגשת. שני המרכזים פירושו כמה מאות אנשים. והיו, נדמה לי, שמונה נאומים - ארבע. ארבע. אני הייתי אחד מהארבעה של הליבראלים. מה שהפתיע את כולם, שיעקב מרידור הודיע שהוא בעד קבלת 242. וזה הפתיע רבים. היה ויכוח סוער. אם כי. הייתי אומר, מבוקר מאוד. לא היו התפרצויות ולא היו שום מעשי אלימות או נסיון לאלימות. אבל צימרמן וסיעתו הודיעו שהם יצביעו נגד 242. בהצבעה ברוב קטנטן...

מנור: נדמה לי חמישה קולות או משהו כזה.

אברמוב: משהו כזה, בין מאות. אני לא זוכר אבל היו מאות. אולי חמש מאות איש. ברוב של קולות בודדים [--] הקולות של צימרמן והחבורה שלו. התקבלה ההחלטה על פירוק הממשלה. בא לישיבה הזאת גם משה דיין. והוא נאם והתחנן: "תישארו בממשלה". [---] היה זקוק ל'חירות' בממשלה.

מנור: וודאי.

אברמוב: אבל זה לא הועיל. כי בגין וחבריו לחמו כאריות וצימרמן בעצם הטיל את משקל קבוצתו לצד... לצידו של בגין ונפלה הכרעה. במפלגה היתה התמרמרות רבה. ופעם הראשונה התחילו באופן רציני לדבר על הצעתו של דולצ'ין לפרק את גח"ל.

מנור: כולל ספיר ורימלט? גם הם כבר לא...

אברמוב: כולל ספיר ורימלט. הצרה היא, לדעתי זו היתה ההזדמנות האחרונה לפרק את גח"ל כש רימלט היה די מוכן, ספיר היסס. הוא היה מטבעו הססן. היתי

אומר. הוא היה כל-כך זהיר שהוא הפך להיות הססן. אומר: "נראה. נראה איך שזה יתפתח". אבל דולצ'ין ואנוכי וארליך...

מנור: גם ארליך?

אברמוב: כן. אמרו שהגיע הזמן לפרק את גח"ל.

מנור: אתם לא חששתם ממפלה בבחירות [---]?

אברמוב: אנחנו ידענו שאנחנו אולי נצטמצם, אבל לא יכולנו כבר לסבול את המצב הזה. ועוד דבר - אנחנו ידענו שאם אנחנו נשאר, בגין יכרסם אותנו מבפנים.

מנור: בגלל שהיה לו כבר רוב מוחלט ב...

אברמוב: היה לו כבר רוב מוחלט. ולא רק רוב, הוא היה בעצם יכול כמעט להת... [מתקן] חבריו התעללו בנו. כשסרלין וצימרמן היו מצביעים איתם. מי אתם? אתם כבר כמות בלתי חשובה.

מנור: בעוד שתופעה הפוכה כמובן שלא היתה.

אברמוב: [---משובש---] גם מבנה 'חירות' השתנה. אנשים כמו אלטמן, אנשים כמו שופטמן, אנשים [---]...

מנור: נעלמו.

אברמוב: כבר נעלמו מהאופק. אנחנו נשארנו עם המשפחה הלוחמת. וזה היה כבר מונוליט. אומנם רזיאל נאור... רזיאל נאור היתה ראש הסיעה של 'חירות', אני הייתי יושב ראש החטיבה של הליבראלים. שזה גם כן הרגיז אותם מאוד ואני חושב שרק כדי להכעיס את 'חירות' בחרו אותי להיות יושב ראש החטיבה הליבראלית. ו... והאווירה היתה קשה מאוד.

מנור: בלתי נסבלת.

אברמוב: בלתי נסבלת. אבל ספיר לא היה מסוגל להחליט. לא היה מסוגל להחליט. אני זוכר שבא אלי קול ואמר לי: "רבותי, זו ההזדמנות האחרונה שלנו".

מנור: להתאחד.

אברמוב: [ממשיך] "בואו נחזור לארגון הקודם שלנו ונהווה סיעה נפרדת. נתחיל עם סיעה משותפת ונצא אחר-כך ברשימה". האמת היא שרימ... [מתקן] שספיר ורימלט בעיקר לא סבלו את הבוסיזם של משה קול.

מנור: כלומר, אלמלא היה זה קול, ייתכן והיו נותנים את ידם.

אברמוב: יתכן. יתכן. אבל, הייתי אומר, אחת הסיבות מדוע רימלט בעיקר רצה את העיסקה עם גח"ל היה, כי כבר לא יכולנו לסבול את הבוסיזם של קול. כי יש לזכור, המפלגה הליבראלית היתה מפלגה של אינדיוידואליסטים. שם מעולם לא היה בוס. רוקח לא היה בוס; ברנשטיין בוודאי שלא היה בוס; לאחריהם בא ספיר, שהיה אדם מבחינה זו ליבראלי, הוא לא היה בוס. כן. והנה בא אדם כמו משה קול. שהוא היה צנטרליסט במהותו. שהיה איש מנגנון, הוא היה פרי המנגנון ובעזרתו הוא שלט במפלגה. והוא היה בעצם ה-Hard core, הייתי אומר, הגרעין הקשה של המפלגה, זה שהחזיק את מפלגת הפרוגרסיביים. היה המנגנון הנהדר שהיה לו. באמת נ.. כי האנש... [מתקן] אנשי המנגנון שלו היו אנשים מעולים. הגונים. ישרים ומסורים לתפקידם. אבל 'הציונים הכלליים' לא יכולים היו לעכל את הדבר הזה כי הם היו אינדיווידואליסטים. אבל משה קול בא לספיר. בא ל... ל... אלי. בא לרימלט ודיבר על ליבנו לסיים את השידוך עם 'חירות' ולחזור למפלגה הליבראלית המאוחדת שנולדה ב-1961. אכן, זו היתה ההזדמנות האחרונה. אני הייתי אומר שזו היתה ההזדמנות לפני האחרונה. ועל זה אנחנו, אחר-כך אנחנו נדבר. היתה עוד סיבה אחת מדוע ספיר היה הססן. מצב בריאותו הלך ונחלש. ב-72' הוא נפטר. הוא סבל ממחלת לב קשה והרופאים אמרו לו שאסור לו אפילו לנסוע. אבל הוא מצא את מותו באוסטרליה כי למרות צו הרופאים, הוא הצטרף למשלחת פרלמנטרית שיצאה לפי הזמנת ממשלת אוסטרליה ב... בקנברה. ומצא את מותו באוסטרליה. ואני זוכר את ההלוויה שהיתה [---]. אני לא יודע אם ספיר כתב בצוואתו או זה היה רצונו של [---].

מנור: ספיר.

אברמוב: ספיר. שבגין, כיושב ראש גח"ל, לא ינאם שמה. והוא לא נאם. והנאום נשא יושב ראש התאחדות האיכרים. הדבר הזה כמובן הובן על ידי הכל כי גם עיתונאים וגם אחרים שאלו איפה דבר המפלגה? איפה גח"ל? מדוע זה בגין לא מופיע? ובגין כבר שבא ללוויה וכולם תמהו על כך שבגין שותק, שהוא לא מספיד אותו..אבל חיש מהר התברר הרקע לכך..זו היתה באמת ס... [מתקן] היה סוף עצוב לספיר. זו היתה, הייתי אומר, אילוסטרציה לסוף המתחיל...

מנור: של המפלגה.

אברמוב: של המפלגה הליבראלית.

<u>סוף צד א' - קלטת 7</u>

קלטת 7 - צד ב'

אברמוב: לפני שאני חוזר ב-70' לעוד אפיזודה אחת, אני רוצה לספר על מקרה מעניין מאוד. ב-72' היו בחירות לנשיאות. שזר עזב את תפקידו ובמקומו צריך היה להבחר נשיא אחר. היתה ישיבת הסיעה. ישיבת גח"ל במלואה. ובגין שאל: "מי המועמד שאתם מציעים?" ואני אמרתי: הציעו מועמדים שלא נשאו חן בעיני המשתתפים. אמרתי: אם כך הדבר. יש לי מועמד. המועמד שלי [הוא] פרופסור אורבך." מדוע הצעתי? אני מכיר... [מתקן] היכרתי אותו טוב וידעתי שהוא לא מביע דיעות פוליטיות וידעתי שבליבו הוא 'יונה'. מאידך ידעתי שבהיות אורבך אדם דתי ומלומד, זה בלי ספק ימצא בעינ... [מתקן] חן בעיני בגין.

מנור: בגין.

אברמוב: זה נקלט אחת שתיים. בלי ויכוחים רבים קיבלו את זה. אם אני, החילוני כביכול, יכול לתמוך באדם דתי...

מנור: [---].

אברמוב: המפלגה שלי כבר לא יכולה יותר להציע מועמד אחר. ההצעה הזאת נתקבלה. סוכם למחרת היום, שגברת רזיאל ואנוכי, שני יושבי ראש הסיעה, נלך לאורבך ונקבל את הסכמתו. שנינו הופענו בפני אורבך ואחרי סיום שתיית התה הודיע אורבך: "אני יודע שאין לי סיכוי להבחר, אבל זה לא מצב בריא בשלטון הדמוקרטי שיהיה מועמד אחד. כאילו לעם כאן אין מועמד שני." אז למרות שאני יודע שאני אכשל בבחירה הזאת, אבל לפחות אני חושב שאני תורם לכבודה של השיטה הדמוקרטית על-ידי כך שתהייה הצבעה בין שניים. והבחירה צריכה היתה להערך, נדמה לי, שבוע אחרי זה או כמה ימים אחרי זה. כעבור ימים אחדים קוראים לישיבה דחופה של הסיעה. גברת רזיאל מוסרת דין וחשבון ואומרת: "התברר לנו, אחרי שאנחנו ברר... ש... [מתקן] שוחחנו עם כמה אנשים שאורבך הוא ''יונה'' ולמה הוא הטעה אותנו? אנחנו צריכים לחזור [צוחק] ולדון בנושא הזה מחדש." אני אמרתי... ובגין אומר לי: "אתה ידעת שהוא ''יונה''?" אמרתי: כן, ידעתי שהוא 'יונה', אבל אני לא חשבתי שהדבר הזה הוא רלוונטי לתפקיד של נשיא. נשיא הוא מעל לחילוקי דיעות והוא מבטא את הקונצנזוס הלאומי. "כן, אבל [---], היית צריך לחשוף את העובדה הזאת." אמרתי: אתה רואה שאני לא חשפתי שום עובדות, אני לא אמרתי שהוא דתי ואני לא מניתי תכונות אחרות, הייתי בטוח שכולם יודעים את זה. לנדאו, שהיה קיצוני שבקיצוניים ולא חונן בעודף של שכל אמר: "עלינו לשקול מחדש." אבל בגין, שהיה אדם הרבה יותר נבון ואחראי, אמר: "אחרי שאורבך קיבל את הצעתינו ונמסר ברבים שהוא יהיה המועמד שלנו - אנחנו לא יכולים [---]..."

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] ולכן הוא עמד לבחירה וכצפוי, הוא לא נבחר אלא קציר נבחר לנשיא המדינה. אבל לפני שאנחנו מתקדמים... מתקדמים... [מתקן] מסיימים. הייתי רוצה לספר על פברואר 1970. בפברואר 1970 היה אחד הויכוחים הממושכים והמרים ביותר שהיו בתולדות הכנסת. היתה זו שאלת 'מיהו יהודי'. השאלה הזו, כפי שידוע, התגלגלה הרבה שנים והיו לה צורות שונות. הפורמולה האחרונה היתה של מי שהיה שר הפנים, בר-יהודה, אשר קבע שיהודי הוא מי שבתום לב מצהיר שהוא יהודי.

מנור: המבחן הסובייקטיבי.

אברמוב: בבקשה?

מנור: המבחן הסובייקטיבי.

אברמוב: הסובייקטיבי. לאחר מכן בא הפסק דין הידוע בעניין [---] דניאל, שקבע שמי שהתנצר איננו יכול להיות יהודי למרות שעל פי ההלכה...

מנור: הוא יהודי.

אברמוב: [ממשיך] יהודי שחטא הוא יהודי. וסוף סוף נמצאה פשרה. שיהודי הוא מי שנולד לאם יהודיה ומי [---].

מנור: ואינו בן דת אחרת.

אברמוב: בן דת אחרת. אני גרסתי את הגישה של בר-יהודה.

מנור: המבחן הסובייקטיבי ולא האובייקטיבי.

אברמוב: הסובייקטיבי... סובייקטיבי פלוס פסק הדין של דניאל. גולדה מאיר היתה אז ראש הממשלה והיא טענה שזה פשרה בין כל הצדדים וצריך לקבל אותה. אבל גם בתוך מפלגת העבודה קמו נגד זה וטענו לגישה סובייקטיבית. במפלגה טענו שצריכה להיות גישה סוב... [מתקן] לא! ב'חירות' טענו שהגישה צריכה להיות הלכתית, אני טענתי שהגישה צריכה להיות סובייקטיבית.

מנור: כלומר הם טענו הלכתית. דהיינו גם מתגייר כהלכה?

אברמוב: הם טענו שרק מי שיתגייר...

מנור: כהלכה? אפילו... לא. לא.

אברמוב: לא. [---] יתגייר ואיננו בן דת...

מנור: ואיננו בן דת אחרת.

אברמוב: [ממשיך] אחרת[?]. אני טענתי בעצם לפורמולה של בר-יהודה פלוס פסק דין של דניאל. זה היה הנאום הארוך שלי בכנסת, שעה. אני חושב שהוא עשה רושם גדול. אחר-כך הוא יצא בתור חוברת. ואני הייתי בקיא בנושא הזה כבר שלוש שנים לפני זה. התחלתי לעבוד על הספר שהתפרסם רק ב-75' או 76', הספר שלי: Perpetual Dilemma. הנאום של בגין היה נאום. הייתי אומר. קלריקלי מובהק. הדתיים. אגודת ישראל, דרשו שיהיה כתוב גם לפי ההלכה. אבל משה חיים שפירא אמר בפירוש לא. זה היה ההסכם. נשאיר את הנושא הזה פתוח. מטעם הממשלה ניהל את המאבק משה חיים [מתקן] משה... [מתקן] לא, יעקב... שמשון.

מנור: יעקב שמשון.

אברמוב: [---] היה שר המשפטים, הוא הגן על העמדה ההלכתית, כן? ו... [מתקן] אם כי, הייתי אומר, לא בלב שלם. מי שהתנגד לחוק היתה אלמוזלינו.

מנור: דוקא היא.

אברמוב: דוקא היא. כן. דווקא [---] ..

מנור: טוב, אחדו... 'אחדות העבודה'. כן.

אברמוב: 'אחדות העבודה'. כן. אז זה היה ויכוח מעניין מאוד. אני זוכר שלאחר מכן אמר לי השגריר האמריקאי: "אתם עם שיש לכם היסטוריה של קרוב לשלושת אלפים שנה. עדיין אחרי שלושת אלפים שנה אתם לא יודעים מיהו יהודי?" [צוחק]...

מנור: מיהו יהודי?

אברמוב: אני אמרתי לו: זו אתה... [מתקן] אחת התכונות המעניינות של העם היהודי. אתה אנגלי, או אתה צרפתי, או אתה איטלקי, אתה לא עומד לפעמים ושואל את עצמך מה פירוש הדבר להיות צרפתי. מה פירוש אנגלי. אנחנו כל דור ודור שואלים מהו התוכן היהודי. וזו התכונה המיוחדת של היהודים. אז כל דור ודור אנחנו שואלים מיהו יהודי.

מנור: עכשיו, אצל בגין אתה סבור שזה נבע בגלל הגישה ש...

אברמוב: בבקשה?

מנור: אצל בגין, הגישה שלו נבעה יותר בגלל הגישה הפוליטית? כלומר הוא רצה [---]...

אברמוב: כן. הוא... הוא תמיד טען שרק בסיועם של הדתיים נגיע לשלטון. הוא תמך בהם לאורך כל הקו. אני זוכר שבשנות השישים, כאשר היו הפגיעות באבנים בשער מנדלבאום. בראשית שנות השישים אפילו - כן בראשית שנות השישים - היו תמיד תקלות בשער מנדלבאום כי היו עוברים תיירים, אנשי כמורה שהיו מגיעים מירדן לארץ והיו עוברים דרך שער מנדלבאום. ואז היו מתחילים בזריקת אבנים וכיוצא באלה. ואני זוכר שבגין אז התייצב לצד המתפרעים ואמר: "רבותי, צריך להבין לליבם." במקום זה צריך לקבוע שעות מסויימות, מוגבלות מאוד שניתן... [מתקן] שמותר יהיה לתיירים לעבור ולא שהשער יהיה פתוח כל ימות היום [מתקן] כל שעות היום. וצריך לבחור שעות כאלה, שיהודים חרדים אינם בשטח וצריך במכוניות מיוחדות להעביר אותם ולציין שזה אוטומובילים או אוטובוסים של... של נוצרים. כל השנים הוא תמך ב... בדתיים. כולל חוק החזיר.

מנור: כן. הכל.

אברמוב: הכל. אני לא זוכר מקרה אחד, שבויכוח בנושא דתי הוא סטה משיטתו. הוא תמך בהם לאורך כל הקו, למורת רוחם של רבים מחבריו, כולל באדר.

מנור: ובודאי הרויזיוניסטים.

אברמוב: בבקשה?

מנור: ובודאי הרויזיוניסטים.

אברמוב: [---], בודאי. הוא... הוא שייך לאסכולה הרויזיוניסטית.

מנור: לא, אני אומר, הוא בו... [מתקן] לא, אני מתכוון ובנוסף לו, בנוסף לו גם הרויזיוניסטים הקלאסיים דוגמת אלטמן...

אברמוב: בודאי.

מנור: [ממשיך] שעוד חיו על המורשת של ז'בוטינסקי.

אברמוב: בודאי. בודאי. ארטמ... [מתקן] אלטמן, שופטמן, לוין. בוודאי.

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: כמה מילים לגבי עצמי...

[הפסקה בקלטת]

אברמוב: ב-70' הוזמנתי על-ידי המפלגה הליבראלית להיות אורח שלהם בועידת המפלגה הליבראלית בשבדיה. זאת היתה חוויה מיוחדת במינה. יושב ראש הועידה,

לא ראשן?] של מפלגה, הזמין אותי - שהוא היה בעצמו כומר - הזמין לבקר אותי... [מתקן] הזמין אותי לביקור ביום ראשון לכנסיה הלותרנית והסביר לי שהכנסיה הזו היא עוד יותר פרוטסטנטית מכל כנסיה אחרת. הייתי אומר, כל התפילה היתה בנוייה על מזמורי תהילים. אמרתי לו שאני בקיא בנושא הזה והפתעתי אותו קצת בבקיאותי בהילכות הכנסיות הנוצריות, כולל הכנסיה ה...

מנור: לותרנית.

אברמוב: ה... הפרוטסטנטית על כל פלגיה. אמרתי לו שאני, העבודה שלי היתה בתקופה ימי הביניים ותקופת הרפורמציה. אמרתי לו, לכן את הפילוגים שלכם אני מכיר די טוב ואני יודע בדיוק איפה אתם עומדים אבל אני שמח לקבל את ההזמנה. שם היכרתי אדם נפלא בשם אלמרק. אלמרק היה גם שר בממשלת שבדיה לאחר שהסוציאליסטים עזבו את השלטון לתקופה די קצרה. והוא אחד מידידינו המובהקים עד עצם היום הזה ולוחם... ולוחם בזרמים האדירים של האנטי-ישראליות ה... השבדית. אה... הוזמנתי. באותה ש... [מתקן] תקופה הוזמנתי גם על ידי ממשלת גרמניה לביקור של שבועיים בגרמניה. כמובן שגם זו היתה חוויה מסוג אחר לגמרי...

מנור: כי זה כבר היה בתקופתו של ברנדט.

אברמוב: בתקופתו של ברנדט. תקופתו של ברנדט... כן. ברנדט היה ראש ממשלה. פיתח את ה[---] שלו. ההזמנה היתה אלי, בתור מי שמתעניין בימי הביניים. הם ידעו שאני[?] בהיסטורית [---] ימי הביניים ושאני רוצה לראות את ס... [מתקן] את מה שנשאר מימי הביניים בגרמניה, ונשאר הרבה מאוד. כמובן שזה הלך הרבה מעבר לזה, זה היה ביקור מאלף מאוד. זה היה ביקור ראשון שלי בגרמניה. וכמובן, כשחזרתי משם התמלאתי פחד. פחד פשוט, מתכונות העם הזה החרוץ והממושמע. נדמה לי ששנה... [מתקן] אותה שנה או שנה אחרי זה. כל מועצת אירופה, ואני הייתי משתתף...

מנור: קבוע.

אברמוב: [ממשיך] אחד משני נציגי ישראל במועצת אירופה. אה... הוזמנו לברלין. ברלין אירחה את כל מועצת אירופה ושם אנחנו שמענו את כל הטענות על פיצולה של גרמניה. ראינו את החומה, היינו ב-[?]Point [?]Charlie ושמענו את נאומיהם של ה-Burgermeister ושל מנהיגי שתי המפלגות. אשר כמובן הפנו את תשומת ליבנו וביקשו מאיתנו שנעלה על המגדל הקטן של [?]Charlie [?]Point ונראה איזה דמות יש לגרמ... [מתקן] לברלין המזרחית בהשוואה לברלין המערבית. באותה שנה - נדמה לי שזה היה בשבעים... שבעים ואחת... [מתקן] שבעים. לא, שישים ותשע - במועצת אירופה פגשתי את לובה אליאב. הוא החליף את צדוק. צדוק נהייה שר בממשלה, הוא בא במקומו. ואז התפתחה בינינו ידידות שנמשכת עד היום הזה. הידידות הזו קיבלה משנה תוקף כי הוא גם כן התמסר לעבודה למען יהודי ברה"מ. ועד היום הזה אנחנו עוסקים בסוגיה הזאת,

והייתי אומר שאין שבוע, שבועיים שאנחנו לא מקיימים שיחות בנושא הזה ובנושאים אחרים. הוא בן בית. לאחר ש... [מתקן] פטירת אשתי ונשאתי לאישה את אשתי דהיום, הוא עכשיו גם קרוב משפחה שלי. אומנם קרוב רחוק. קרוב משפחה. והייתי אומר, זה אחת ה'רכישות' הנעימות ביותר שהזדמנו לי ויזדמנו לי בחיים. ובקיץ גם של 69' וגם של 70' ביליתי בניו-יורק, כי אני עסקתי שם בעריכת האנציקלופדיה הציונית שעליה אני סיפרתי. וגם באותה תקופה אני גם עסקתי באופן די אינטנסיבי בעבודה על ספרי. ולבסוף... [מתקן] לבסוף על אריק שרון. אריק שרון נכנס למפלגה הליבראלית, אני חושב, ב...

מנור: שבעים ו... ו... שתיים.

אברמוב: [ממשיך] ושתיים [---]. הכל צהלו לקראת כניסתו.

מנור: מי למעשה הכניס אותו?

אברמוב: והנה נכנס למפלגה וכעבור זמן מה בא אלי משה קול ואומר: "אתם חושבים שאתם רכשתם נכס?" אני שואל: מה יש משה? הוא אומר לי: "הוא התדפק על דלתינו לפני כמה זמן, רצה להיות חבר במפלגה ואנחנו לא קיבלנו אותו". אני שאלתי: מדוע לא קיבלנו אותו? "מפני שאנחנו מכירים אותו".

מנור: מנין הם מכירים...

אברמוב: הוא לא... [מתקן] והוא לא הרחיב את הדיבור - "...כי אנחנו מכירים אותו". טוב. הוא נכנס למפלגה, נתקבל בסבר פנים יפות. נבחר בצורה בלתי חוקית לחבר מרכז המפלגה ואחר-כך לחבר הנהלת המפלגה. מייד אנחנו הרגשנו שזה לא בשבי... בשבילנו. בשבילו תקנון המפלגה לא היה קיים. בשבילו ניהול תקין של ישיבות המפלגה בכלל לא היה קיים. הוא היה [---]. הוא תבע זכות דיבור בכל ישיבה, מתי שהוא רצה ועל איזה נושא שהוא רצה. והתחיל למתוח ביקורת. וטען שארגון המפלגה לקוי מכל הבחינות וצריך שיהיה ארגון מרוכז מאוד ושתהיה שליטה מרכזית ומרוכזת במפלגה. אם על ארגון המפלגה, אז ברור שהקורבן הראשון צריך היה להיות ארליך. ארליך יהודי פיקח, ובשיחות איתי הוא אמר לי: "אני אסלק אותו מהמפלגה. אבל אני אסלק אותו שהוא ילך והוא לא ידע מדוע". וכך היה. בסופו של דבר, הוא הקיף אותו במצבים כאלה, שאריק שרון לא ידע מימינו ושמאלו. הוא לא היה רגיל לאורח חיים מפלגתי ולא הבין שישנן כל מיני מגבלות וישנם תקנונים שונים. ופתאום ארליך העמיד אותו בפני מצבים כאלה, שהוא לא יכול לגבור עליהם, וכשניסה לגבור עליהם הוא קומם רבים מחברי המפלגה. הוא פעם אחת אמר: "אתם בכלל אנרכיסטים." כן? "איתכם אי אפשר לעבוד". ובאמת כעבור איזה שנתיים, ביום בהיר אחד הוא הודיע שהוא עוזב את המפלגה. ארליך ראה בזה ניצחון גדול, ואנחנו כולנו התפעלנו מהטקטיקות שארליך נקט כדי לסלק אותו בצורה הכי חלקה, בלי סקנדלים, בלי פסקי דין. אה... ושאנחנו לא נהגנו כפי שבגין היה נוהג. כשהוא היה מגרש ממפלגה, צריך היה להיות משפט.

מנור: כן. ג... גם מפא"י. אותו דבר.

אברמוב: גם מפא"י אותו דבר. אצלינו הדבר הזה סודר בצורה, הייתי אומר, כמעט משפחתית והוא יצא, אני מניח שהוא יצא ברוגז רב. אצלינו גם כן נשאר רוגז רב, כלפי חוץ הכל היה חלק ונעים. הוא רק הודיע שהוא עוזב את המפלגה כי היא לא לרוחו. והוא בעצם אמר: "אתם מפלגה של אנרכיסטים, איתכם אי אפשר לעבוד. כל אחד עושה ככל העולה על רוחו". במידה רבה הוא צדק, אבל מה שהוא התכוון לומר: "אני לא יכול להשתלט."

מנור: לא יכול להשתלט. למעשה, מטרתו, אולי העיקרית, היתה להשתלט על גח"ל באמצעות הליבראלים.

אברמוב: בוודאי. בוודאי. כעבור זמן, כשהוא... לאט לאט כשהוא יצא מהמפלגה - אה... ובעצם הוא גם לא הכריז על היציאה, הוא פשוט התנדף - אז אמר לי קול: "נו, אני רואה שהוא כבר לא במפלגה. עכשיו אתם מבינים מדוע אנחנו לא שמחנו לקבל אותו". אותנו, כמובן, הפתיע אחר-כך עצם העובדה, שהוא פנה לל"ע להתקבל. פירוש הדבר, שזה היה אדם בלי עקרונות...

מנור: ודאי[?].

אברמוב: [ממשיך] והוא היה מוכן להכנס לכל מפלגה שתאמץ אותו ותתן לו שם מעמד. זהו.

מנור: כן. עד כאן להיום. וכאן נסיים את הפגישה השביעית. היום התשעה בדצמבר 1990. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 7</u>

<u>קלטת 7 - צד ב'</u>

המכון ליחסים בינלאומיים
המדור להיסטוריה שבעל-פה

שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 8
קלטת 7 - צד א'

מנור: היום אחד בינואר 1991 וזוהי תחילת פגישה שמינית עם מר שניאור זלמן אברמוב. שמתקיימת בביתו שבירושלים ואנחנו הגענו לשנת 1973 בעצם.

אברמוב: עוד... [מתקן] קרוב לזה. האם דיברנו. סליחה. על...

[הפסקה בקלטת]

מנור: בבקשה.

אברמוב: אפשר להתחיל? עם פטירת ספיר השתררה מבוכה במפלגה. בחטיבה הליבראלית. היתה הרגשה שספיר החמיץ הזדמנות לפילוג. בזמן שב-1970 יצאו מהממשלה. והיתה הרגשה של אי נוחות. היתה אי שביעות רצון בקרב המפלגה. נשארו, בעצם, שני אנשים שאפשר לקרוא להם המנהיגים, [אלה] היו רימלט ודולצ'ין. דולצ'ין אומנם לא היה חבר הכנסת. הוא היה חבר הממשלה.

מנור: כן.

אברמוב: אבל מעמדו כיושב ראש הסוכנות היהודית העניק לו מעמד גם במפלגה.

מנור: אפשר לומר שהוא אכן היה מנהיג ו...

אברמוב: הייתי אומר, במידה מסויימת הוא היה מנהיג. הוא היה בעל ניסיון פוליטי עשיר. היה אדם, לפעמים, בעל מחשבה מקורית ולמרות שלא היה בעל השכלה. השכלתו כנראה היתה מוגבלת מאוד. אבל יחד עם זה היו לו אינסטינקטים פוליטיים בריאים. היתה לו חוכמת חיים ולפעמים הוא גם גילה מקוריות. אולי יותר מאשר כמה חברים אחרים. למרבה הצער דולצ'ין ורימלט לא הסתדרו. אם כי שניהם היו למען פילוג, תמכו בפילוג. מי שבאמת שלט במפלגה מבחינת [---]. זאת אומרת. הוא יכול היה לאחד את כל קצות המפלגה. היה ארליך. הוא היה. הייתי אומר, הטכנאי הגדול של המפלגה. הוא כמובן היה בעד פילוג - הוא היה 'יונה' שביונים עד יומו האחרון. ואני אראה לך הוכחות לכך. אבל ארליך חשש מאוד שיהיה פילוג במפלגה אם יתפלגו מה... מגח"ל. כי הוא חשש שחברים אחרים יצאו והוא לא רצה.. הוא פשוט לא יכול היה לעמוד בפני הסכנה של פילוג במפלגה עצמה.

מנור: כלומר, החשש היה שיהיו כאלו שי... [מתקן] שיגיעו ל'חירות'.

אברמוב: היה... היה חשש שיהיו אחדים אשר יצטרפו ל'חירות', ביניהם משה ס... [מתקן] משה ניסים, אשר הוא באמת היה מבחינה מדינית איש 'חירות'. אז בו בזמן שאצל סרלין וצימרמן זו היתה טקטיקה. ניסים, שהוא אדם ישר לדעתי, בכנות האמין בשלמות הארץ. זו היתה עמדתו הכנה ולא התכסיסית.

מנור: הוא... הוא היה למעשה היחיד, כמעט, במפלגה, שתמך ברעיון הזה?

אברמוב: כן. הוא היה היחידי שתמך ברעיון של שלמות הארץ, כפי שאמרתי, לא ממוטיבים תכסיסיים אלא לגופו של ענין. וארליך חשש שאם שלושה חברים יעזבו את הסיעה, אז המפלגה הליבראלית תצא די עלובה. הוא, לו הוא היה באופן נמרץ אומר - נעשה את הפילוג. אני אעשה הכל כדי להביא מקסימום חברי המפלגה לתוך המערכה החדשה הזאת - אני חושב שהיו עושים את זה. אבל ארליך משום מה עיכב את התהליך הזה. ודעתי היא שהוא פשוט חשש מפירוק.

מנור: כאן אולי יש נקודה מעניינת, שרציתי לשאול אותך: האם כבר אז היתה במפל... [מתקן] היה במפלגה חשש שמא המפלגה הולכת ונעלמת מבחינת תמיכה של דעת הקהל? מכיוון שמהבחירות של 69' ואילך מתעוררת התופעה הסוציו-דמוגראפית. מעניין שהמערך מתחיל לזכות בקולות של ה...

אברמוב: כן. זה היה, ב-79' התחיל התהליך הזה והוא הלך וגבר. אם כי בבחירות האחרונות שוב פעם התחילה נסיגה.

מנור: כן, [---].

אברמוב: אבל ב-79' התחיל התהליך שאתה מצביע עליו. אבל זה רק ב-79' ולא לפני כן. אבל הייתי אומר, שנגיד, בשנים מ-70' עד הבחירות שהיו ב-73' עדיין התמיכה במפלגה היתה סולידית. צפון תל-אביב היתה... היתה...

מנור: ליבראלית.

אברמוב: ליבראלית לחלוטין. אחוזת הרברט סמואל, במידה רבה גם רחביה, הרצליה - המושבות הוותיקות היו עדיין...

מנור: וודאי.

אברמוב: [ממשיך] תומכות במפלגה הליבראלית. חבל שלארליך לא עמד הכוח. הוא פשוט חשש מפילוג. ב-1972 היתה אפיזודה מעניינת. שזר סיים את תקופת כהונתו. צריך היה להעמיד מועמד. אחרי חיפושים, מפלגת העבודה העמידה, בהמלצת גולדה מאיר, העמידה את קציר. אגב, שאיתו ועם אחיו המנוח הייתי מאוד מיודד ועם אפריים אני מיודד עד היום הזה. במפלגה הוחלט להעמיד מועמד

נגדי, למרות שהיה ברור שאין לו כל סיכוי להבחר. אבל היתה הרגשה, שזה לא טוב שיהיה מועמד אחד בלבד, צריכה להיות התמודדות. אני אז העליתי מועמד והש... [מתקן] והוא היה פרופסור אורבך. מה היה [---] השיקול שלי? שרבים בליכוד יקפצו על המועמדות הזו, כיוון שהם תמיד ביקשו אדם מסורתי. המדיניות של בגין היתה תמיד פתיחות לקראת המחנה הדתי. זו היתה מדיניות עקבית מראשית דרכו, אשר כמובן... אשר כמובן הצדיקה את עצמה לנוכח...

מנור: מבחינה פוליטית.

אברמוב: ההתבטאויות[?] שהיו בעתיד[?]. ו...

מנור: ואתה הכרת היטב את פרופסור אורבך?

אברמוב: אני הכרתי היטב את פרופסור אורבך. וכך היה. הוחלט שמאמצים את המועמדות של אורבך, והטילו על שני יושבי ראש הסיעה - גברת רזיאל נאור, שהיתה יושב ראש החטיבה של 'חירות' ועלי כיושב ראש החטיבה הליבראלית, אני הייתי יושב ראש הסיעה הליבראלית, זאת אומרת, החטיבה הליבראלית - ללכת לאורבר ולהציע לו את זה. שנינו הלכנו לאורבך ואני הסברתי לאורבר שמטעם גח"ל קיימת הצעה להציג אותו כמועמד גח"ל. אנחנו יודעים שהסיכוי שלו הוא קלוש מאוד, מאידך אנחנו סבורים שהדמוקרטיה מחייבת התמודדות. אם אין התמודדות, סימן שמשהו פגום. אז אני מבקש ממנו דבר, שאומנם לא... [מתקן] עשוי שלא להתגשם, מצד שני אני חושב שזה גם לכבודו להיות מועמד מטעם מפלגה גדולה על התמודדות על כס הנשיאות. לזכותו אני צריך לומר שהוא הבין את זה יפה מאוד ונתן את הסכמתו מייד. כעבור ימים אחדים חזרנו והיתה ישיבת סיעה. על הפגישה עם אורבך הודענו מייד, וכולם קיבלו בשביעות רצון את ההחלטה שלו. כאשר חזרנו ביקשה גברת רזיאל נאור את רשות הדיבור ואמרה: "אברמוב הוליך אותנו שולל. מתברר שאורבך הוא 'יונה'". אני חושב שבגין החוויר. והיה שם 'חירותניק' אחד, אדם הגון מאוד שלא, הייתי אומר, סבל מעודף של שכל. זה היה לנד... [מתקן] חיים...

מנור: לנדאו.

אברמוב: [ממשיך] חיים לנדאו. חיים לנדאו ממש קפץ מכסאו וטען: "איך זה הוליכו אותנו שולל. אנחנו צריכים להסתלק מהמועמדות הזאת". אה... וכמובן שהיתה מבוכה גדולה מאוד. הליבראלים הרגישו את עצמם לא נוח [צוחק] הם חשבו... חשבו שכאן צפוי להיות משבר ויהיה סקנדל [---]. ובגין פונה אלי ושואל אותי: "אתה ידעת שהוא 'יונה'?" אמרתי: כן. הוא שאל אותי: "אם כן. מדוע אתה בחרת?" אמרתי: א) אני יודע שאנחנו... אתם רציתם תמיד שיהיה אדם מסורתי כנשיא המדינה; מצד שני הדעות הפרטיות שלו אינן בעלות משקל לגבי מעמדו כנשיא המדינה. הוא ינהג כנשיא. הוא אדם קורקטי, אדם הגון, יש לו

מוניטין בציבור הכללי בארץ, הוא מקובל מאוד על כל חלקי הציבור והוא ימלא את שליחותו נאמנה, תהיה דעתו הפרטית אשר תהיה. ובגין אמר לי: "כן, אבל הוא יוצר לנו תדמית". אמרתי: אתם לא ידעתם קודם שהוא 'יונה'? אתם התחלתם לחטט ונודע לכם שהוא 'יונה'. הציבור איננו יודע שהוא 'יונה', מפני שהוא בכלל לא הביע דעות פוליטיות. הוא הביע את דעתו בעניינים רוחניים ולא פוליטיים. ואם אתם חוששים שבגלל זה הוא לא יבחר. אני מבטיח לכם שיש סיבות יותר רציניות אשר ימנעו את בחירתו. אה... ההצעה של לנדאו, שאנחנו נבטל את המינוי ונודיע לאורבך שהוא... [מתקן] להסתלק. [צוחק] הצעה זו כמובן לא נתקבלה ואנחנו נשארנו עם... עם פרופסור אורבך. היתה הצבעה. כל אנשי גח"ל הצביעו עבור אורבך.

מנור: כן?

אברמוב: כן. לא היו יוצאים מן הכלל. בגין מבחינה זו ג'נטלמן. הוא השליט משמעת [---] 'חירות'. הוא אמר: "אנחנו כולנו נצביע כפי שאנחנו התחייבנו ונתמוך בו". וכך היה. בהצבעה אנשי 'חירות' עמדו בדיבורם והצביעו לו...

מנור: חוץ מגח"ל איש לא תמך במועמדותו?

אברמוב: לא. איש לא תמך בו. זאת אומרת... זאת אומרת, [---]...

מנור: גם... גם לא הדתיים.

אברמוב: זה קשה לדעת. היו... היו בלי ספק כמה קולות דתיים כי ההצבעה היא הצבעה חשאית.

מנור: חשאית.

אברמוב: אז זה אפיזודה מעניינת. אני כמובן לא קיבלתי צל"ש מ... [מתקן] על זה...

מנור: מבגין.

אברמוב: [ממשיך] מאנשי 'חירות' הם רק, הייתי אומר, קצת נדהמו כשאני אמרתי: כן, אני ידעתי שהוא 'יונה'. בתוך התקופה הזאת גם הרביתי לעסוק בענין יהודי ברה"מ. הוזמנתי לועידת המפלגה הליבראלית בשטוקהולם. המשכתי את הטיפול במועצת אירופה בשטראסבורג עם הגשת פטיציות. היה אז ענין שהסובייטים הטילו מס על בעלי מקצועות חופשיים, כתנאי ליציאתם לחוץ לארץ. בקשר לזה גם נסעתי לארה"ב. וכמובן אני השתתפתי בכל הישיבות של הפרזידיום של בריסל. המאבק היה אז, כמובן, מאבק נגד ברה"מ. אחר-כך המאבק התחיל על

הנשירה. אבל באותה תקופה, 72' או 74'/73'... שבעים ואר... [מתקן] לא. 73' ה... [מתקן] בעיית הנשירה עוד לא היתה חמורה. אבל בעניין יהודי ברה"מ. באמריקה התעורר קושי. ביוזמת 'חירות'. באמריקה ובארצות אחרות. ביוזמת מדינת ישראל, קמו מה שנקרא 'Conference for Soviet Jewry' גם בארץ היתה המועצה הציבורית למען יהודי ברה"מ.

מנור: יהודי[?]...

אברמוב: [ממשיך] אברהם הרמן היה הנשיא, אני הייתי היושב ראש במשך איזה 12 שנה. באמריקה היה 'American Conference for Soviet Jewry'. אשר איחדה בתוכה את כל אירגוני היהודים, כולל ה-'American Jewish Committee'. ה-'American Jewish Committee' עד היום אינם חברים ב-'Presidents Conference' הם רק משקיפים. אבל הם נכנסו ל-'Conference for Soviet Jewry'. היתה אחדות מושלמת, ועד שאנחנו הקימונו את זה - כשאני אומר אנחנו. זה בעיקר נחמיה לבנון...

מנור: אתה...

אברמוב: בבקשה?

מנור: אתה ואייב.

אברמוב: נכון.

מנור: שלושה.

אברמוב: שלושה. אייב היה מידי פעם בפעם נוסע מטעם האוניברסיטה. אז הוא היה משתלמ... [מתקן] משתלב בעבודה הזאת. והנה אנשי 'חירות' יסדו פירמה חדשה שנקראה: 'Council for Soviet Jewry'. אנחנו חשדנו. ולי... [מתקן] לנו כמובן לא היו הוכחות, שהם עשו את הדבר הזה כי זה היה גם מקור לקבלת כספים. וזה הפריע לנו מאוד בעבודה ועד היום הם קיימים והם היו גורם אשר לאחר מכן, לדעתינו, סייע במידה לא מבוטלת לתמיכה בנשירה[?].

מנור: כן? באיזה צורה?

אברמוב: באיזה צורה? הם אף פעם לא יצאו נגד נשירה. להיפך. והם תבעו שצריך לטפל בהם וצריך לסייע לקליטתם באמריקה וכולי'. הם פועלים, אגב, עד היום הזה. אבל אני לא חושב שיש להם עדיין קשר עם 'חירות'. אבל הם למעשה נוסדו על-ידי כ... כמה מאנשי 'חירות'. הדבר המעניין ש... אה... לפ... [מתקן] הישיבה האחרונה של ועדת חוץ ובטחון היתה לפני מלחמת יום הכיפורים. ממש ימים אחדים. גולדה מאיר חזרה מוינה. היא ראתה שם את קרייסקי[?]. היתה לה

שיחה קשה עם קרייסקי[?] בענין יהודי ברה"מ. ובאותה ישיבה, שהשתתפו בה אנשי 'חירות', אני העליתי את ענין ה-Councils. ואני אמרתי שמר בגין תמיד טען שכדי שאנחנו נוכל להשפיע על ברה"מ, עלינו להופיע כעם מאוחד.

מנור: [---].

אברמוב: ואנחנו ראינו באמריקה שישנה התפתחות שמסכנת את האחדות הזאת. והממשלה אולי צריכה לתת את דעתה איך לטפל בבעיה הזאת. כמובן שידעתי שהממשלה לא יכולה לעשות שום דבר. אבל פשוט העליתי את הנושא הזה כדי שאנשי 'חירות' ישמעו את הנושא הזה. וגולדה מאיר גם כן אמרה באותה הזדמנות: 'חבל שאנחנו מונעים הופעת יהדות מאוחדת בענין יהודי ברה"מ. אנחנו עכשיו מגיעים למלחמת יום הכיפורים. בערב יום כיפור בתי מצלצלת לי, בערב יום כיפור שבעלה, שהוא היה קברניט באל-על. אבל היה במילואים. הוא היה טייס של SKYHAWK, שבערב יום הכיפורים הזמינו אותו ב...

מנור: גייסו אותו.

אברמוב: דרשו ממנו מייד להתייצב בבסיס. בתי שאלה אם יש לי ידיעות על משהו, אמרתי להן[?]: שום ידיעות, ואני לא יכול להבין מה היתה פתאומיות ההזמנה הזאת. היא [ראתה קצת מודאגת אבל אני הרגעתי אותה[?] ואמרתי שלפני ימים אחדים היתה ישיבת ועדת חוץ ובטחון, ולא היה שום סימן של איזה שעת חירום. כאשר בשבת בבוקר בבית הכנסת ביום כיפור שמעתי את האזעקות ואת הצפירות האלה הבינותי שמתרחש משהו. ואחר-כך שמענו ברדיו. והנה לפנות ערב אני מקבל הודעה - ישיבת ועדת חוץ ובטחון תתקיים במוצאי יום כיפור. יום כיפור היה אז בשבת...

מנור: שבת.

אברמוב: בחוץ[?] היתה כ... כבר האפלה, היה חושך בחוץ. והגעתי למשרד הבטחון והיתה ישיבה ראשונה של ועדת חוץ ובטחון. הישיבות האלה התקיימו כל לילה במשך יותר משבועיים.

מנור: כל לילה?

אברמוב: כל לילה. לא בירושלים ב... ב...

מנור: תל-אביב. בתל-אביב.

אברמוב: משרד הבטחון.

מנור: בקריה.

אברמוב: [ממשיך] בקריה. מצבי האישי לא היה כל-כך טוב כיוון שאישתי כבר נפגעה מסרטן. בישיבה הזאת הופיע דיין. עד כמה שאני זוכר. בעצמו. הוא היה מבולבל לחלוטין. אני ישבתי וד... [מתקן] עם משה כרמל ודאגתי לשבת על ידו כי הוא הבין בענינים צבאיים הרבה יותר טוב ממני. ואני דאג... [מתקן] ואני תמיד התיישבתי על ידו ו... ו... ל... לחשים הייתי שומע ממנו הגבות[?] שונות. דיין היה מבולבל. כאשר כרמל למשל. שאל אותו כמה טנקים יש בדרום - הוא לא ידע להשיב. 'כמה טנקים יש בצפון?' דיין אמר: 'מעט מאוד.' 'כמה?' 'אני לא יודע'. 'כמה טנקים יש בצינור?' זאת אומרת. אני זוכר שהוא השתמש במילה 'בצינור'. זאת אומרת כמה טנקים זוחלים או כמה טנקים נשלחים לחזיתות...

מנור: לחזית.

אברמוב: [ממשיך] כן. הוא לא ידע מה לענות. כאשר כרמל שאל אותו: 'מה באמת המצב ב... בחזית הצפונית? האם זה נכון שאנחנו כבר ניגשים לכינרת?' הוא אמר: 'אני לא יודע בדיוק אבל... אבל המצב חמור שם, מצב קריטי.' אז... 'ומה המצב בדרום, האם יש שם נסיגה?' אז כל מה שהוא אמר שכנראה שהמעוזים נפלו. הוא היה מבולבל לחלוטין. אנחנו היינו מדוכאים מאוד. הישיבה התפזרה ואנחנו היינו שרויים בערפל. אנחנו ראינו אדם שאיבד את עשתונותיו. חבל שאני לא שמרתי את הרשימות מפני שאני במשך איזה עשרה ל... לילות רשמתי רשימות. אחר-כך, כשהמזכירה הרגישה שאני עושה... [מתקן] כשהמזכיר הרגיש שאני רושם. אז הוא ביקש ממני שאני אחזיר את כל הרשימות שהיו לי. אני החזרתי את הרשימות והרשימות הושמדו[?]. למחרת בבוקר אני מקבל טלפון שחתני נפל ובתי התאלמנה. אז יש לי בת שהתאלמנה ביום ראשון בבוקר ואשתי חולה.

מנור: והוא נפל היכן?

אברמוב: סואץ. אבל את גופתו הצליחו... [מתקן] אחר-כך הצליחו איכשהו להוציא את הגופה והוא נקבר ב... איפה זה היה[?]... על יד רמת-השרון. זה היה ביום ראשון. אשתי עמדה על כך שאני צריך ללכת לישיבה הבאה, זאת[?] אומרת[?] לישיבה שהתקיימה ביום ראשון בערב שוב פעם בקריה. היא דרשה שאני לא אפסיד [---] ואני רציתי להיות עם בתי. ואשתי עברה לגור שם - להיות יחד עם הבת ושני ילדים קטנטנים. אני צריך לומר לזכותם של אנשי חב"ד, ואני לא יודע איך נודע להם הדבר, הם כעבור שעות אחדות הופיעו אצל בתי ואמרו לה: 'את רוצה, בואי אלינו לכפר חב"ד, לא תהיי לבד. קחי את הילדים.' כשהיא סירבה אז '[---] לנו את הילדים, אז את לא תצטרכי לדאוג להם.' היא כמובן גם כן סירבה וזו היתה [---].

מנור: [---].

אברמוב: רע[?] מאוד[?]. בערב השני שוב פעם היה עם דיין, והפעם נמתחה עליו ביקורת כשאנחנו עדיין לא ידענו מה המצב. או שהוא לא ידע להסביר או שאבד

לו הבטחון העצמי או שבאמת לא היו לו נתונים. אבל זו היתה ישיבה מדכאה מאוד.

מנור: גם השניה?

אברמוב: גם השניה. בישיבה לאחר מכן הופיעה... הופיעה גולדה וארל'ה יריב.

מנור: ביום השלישי?

אברמוב: כן. ואז התמונה התחילה להתבהר. והתחלנו להבין מה שנעשה[?]. התחלנו להבין מה קרה בשעות הבוקר המוקדמות כשדיין אמר שצריך לדחות את פתיחת ה...

מנור: ההתקפה.

אברמוב: [ממשיך] ההתקפה, וגולדה מאיר קבעה: 'מייד לפעול.' ושדדו תבע מייד להפעיל את חיל האוויר. אחר-כך מה שקרה. האסון שקרה בצפון ששם המצב היה באמת קריטי. ו... ואחר-כך... לא, לא. אחר-כך על ההפתעה שהיתה במעוזים כי היא הותקפה. איזה ערך יש למעוזים אם אפשר יהיה בצורה כזו לשטוף אותם? ומה ערכו של [---] היא עמדה בכל הדברים האלה. אבל מה שחשוב הוא שארל'ה יריב נתן תמונה ברורה מאוד ולאחר מכן ארל'ה יריב הופיע עוד שלושה-ארבעה ערבים והתמונה התחילה להתבהר יותר ויותר. אני ב... [מתקן] כעבור איזה ארבעה-חמישה ימים כתבתי מכתב לארל'ה. מכתב הערכה על פועלו. וכשראיתי את ארל'ה לפני חודש ימים בישיבה של האוניברסיטה הפתוחה - הוא משמש שם גם כן חבר ההנהלה - הוא אמר לי: 'אני עדיין שומר את המכתב ההוא.'

<u>סוף צד ב' - קלטת 7</u>

<u>קלטת 8 - צד א'</u>

אברמוב: [---משובש---].

[הפסקה בקלטת].

אברמוב: לארל'ה היה כושר ביטוי בהיר מאוד. שנית, הוא לא ניסה לטשטש עקבות[?]. וכאשר שאלו אותו שאלות ביקורתיות הוא הודה במחדלים. ובאמת לא ניסה לכפר... לח... ל... [מתקן] לחפות על שום מעשה. והדבר הזה באמת רומם

את רוחם של חברי וועדת חוץ ובטחון, כאשר למשל ה... [מתקן] התקפת הנגד הראשונה נכשלה...

מנור: [---משובש---].

אברמוב: [ממשיך] כן, הוא הסביר מה היו הסיבות לכך, מדוע היא נכשלה וכולי'. בישיבות הבאות היו דיונים ביחס לאספקת אוירון... [מתקן] לאספקת ציוד. נמתחה ביקורת על קיסינג'ר. היו גם כאלה שמתחו ביקורת על השגריר שלנו שמחה דיניץ - מה נעשה שם ב... בנושא הזה. כ... [מתקן] בישיבות אחרות כבר התחיל להופיע דיין. ההופעות שלו נתקלו בהתייחסות בלתי ידידותית והיתה הרגשה שרוצים [---]. הוא גם תרם לזה במידה מסויימת, למשל כשהתחיל לדבר על אפשרות של חציית התעלה אז הוא ביטל את הדבר הזה, פשוט ביטל את זה בזילזול גמור. לאחר מכן כשה... ה... [מתקן] חציית התעלה היתה לעובדה. והוא נשאל. אני לא זוכר בדיוק מי שאל אותו, אני לא חושב שזה היה כרמל אם כי כרמל, זה גרם לו תענוג מאוד לעקוץ את דיין. [כש]שאלו אותו: 'מה[?]... [מתקן] הנה אתה רואה שהדבר הזה מתגשם.' אז הוא גם כן [---] הוא לא החשיב את העניין ביותר וגם לא חשב שהדבר הזה [---משובש---].

מנור: כלומר הוא טעה לאורך כל הדרך?

אברמוב: מה אתה אומר?

מנור: הוא טעה לאורך כל הדרך.

אברמוב: [---] לאורך כל הדרך. אחר-כך כשאני קראתי את ספרו של הרצוג על מלחמת יום הכיפורים... התמונה התבהרה... התבהרה עוד יותר. ואני חושב שהתמונה שצייר הרצוג [---משובש---] והוא איבד את עשתונותיו, ויותר מכולם הועדה התרשמה מגולדה מאיר. היא הופיעה פעמים מספר בפני הועדה. וחברי הועדה נטען[?] בה אמון ומבחינה זו ההופעות שלה היו מאוד מועדפות[?].

מנור: הרמטכ"ל הופיע גם כן אצלכם?

אברמוב: הרמטכ"ל הופיע גם כן. הופיע עד כמה שאני זוכר גם זעירא אשר נחש... נ... [מתקן] אשר גם בהופעתו נשאר אותו השחצן שהיה קודם. כמובן שלמדנו תוך כדי הדיונים[?], למדנו על הצרות שהיו, על השיבושים בגיוס, על גדודים שהתפרקו והתאחדו ונוצרו גדודים חדשים, וכל הקשיים שהיו בחיפזון שנגרם על-ידי המלחמה הבלתי צפוייה. היו דיונים ממושכים לגבי מה קרה עם הערכת כל הנתונים שהיו. וכבר אז אנחנו הבינונו שרשויות הריגול שלנו מסרו אינפורמציה מדוייקת ונכונה. או[?] כפי[?] שאמר רבין לאחר מכן, לאחר הרבה זמן: 'הלוואי שבכל המלחמות תהיה לנו אותה... ה... [מתקן] אותו היקף אינפורמציה שעמדה לרשותינו ערב פרוץ המלחמה.

מנור: אבל[?] חברי הועדה ראו למעשה את דיין כגורם ה...

אברמוב: בלי ספק.

מנור: [ממשיך] אחראי?

אברמוב: בלי ספק ראו את דיין כמי שאחראי ממדרגה ראשונה... ממדרגה ראשונה. ה... [מתקן] כמובן הכישלון היה של זעירא בדרגה הראשונה ושל דיין...

מנור: בדרגה העליונה.

אברמוב: [ממשיך] העליונה. כן. אז מבחינה כרונולוגית הראשון היה זעירא אבל זה לא היה תפקידו לקבל את ההחלטה - ההחלטה היתה צריכה להיות של דיין - ובדיין ראו את האשם מספר אחד. ומבחינה זו. לא היה. הייתי אומר. שום ביסוס. אבל[?] פה ושם היתה גם האשמה נגד קול [---] שני ימים לפני זה כבר היו ידיעות, לא...

מנור: כן. לא שיתפה ולא אמרה.

אברמוב: [ממשיך] היא לא אמרה שום דבר אז היא אמרה: ' אני סוף-סוף לא איש צבא ואני הייתי צריכה לסמוך על אלה שנתתי בהם אמון.' הדבר היחידי שהיא אמרה שאני הרגשתי ש... שהפעולה הצבאית תתחיל שעתיים או שלוש לפני שהתחילה באמת, היה זה [---] שביקש להתחיל אז[?].

מנור: ועובדת היותה אישה גם תרמה לכך שהועדה. ובכלל הביקורת. לא היתה חריפה כל-כך.

אברמוב: נכון, נכון, נכון, נכון. מה שהדהים את הועידה [מתקן] את הועדה כמובן היה מספר הקורבנות - זה היה מזעזע. היינו מקבלים פשוט דווח שוטף על הרוגים, פצועים, הרוגים, פצועים והייתי אומר. [ב]מימדים כאלה של הרג רב[?] [---] לא ראינו [---משובש---] ולא שמענו. איך הגיבה המפלגה? לרגע קט נשכח כל ענין הפילוג. להיפך - היתה הרגשה שצריך להתלכד עכשיו. זאת ועוד. הבחירות עמדו ב... בפתח. דחו את הבחירות [---]...

מנור: כן. בשביל[?] חודשיים.

אברמוב: והנה היתה פתאום הרגשה [---] בבחירות האלה: אם נלך ביחד נוכל לנצח - בפעם הראשונה נוריד את מפא"י מהשלטון.

מנור: היתה תחושה כזאת?

אברמוב: מה?

מנור: היתה תחושה כזאת?

אברמוב: היתה תחושה כזאת שהנה ההזדמנות... יחידה במינה וצריך לנצל אותה והדבר הזה גרם להתלכדות. והדיבורים והנסיונות לתכנן פילוג כלשהו לרגע אחד... [מתקן] לכמה רגעים ירדו מסדר היום. היו שם עוד שני... שני אלמנטים אשר... אשר סייעו לתהליך הזה: א) ה... ה[---] הברוטאלי בין בגין וטמיר, אשר לרגע נדמה היה שהוא יערער את היציבות של 'חירות'. ואני סייעתי... סייעתי בצורה די גלויה לטמיר. [---] בגין פעם הזמין אותי שיחה [מתקן] לשיחה. הוא אמר לי: "מה קרה כאן? תראה. אני התפטרתי מנשיאות 'חירות'." הרי[?] בתקופה מסויימת בגין התפטר...

מנור: כן, נכון.

אברמוב: [ממשיך] 'ולהיפך - אני נותן לו יד חופשית אבל תראה מה שהוא עושה ופה[?] אתה תומך בו [---].' אמרתי: אחרי שאתה התפטרת אז ברור שאני תומך בטמיר - אני רואה שהוא היחידי שיכול לקחת את מקומך. אז הוא אמר [---משובש---] באמת חושב שאני התפטרתי.

מנור: ככה הוא אמר?

אברמוב: ככה הוא אמר. 'אני פשוט רציתי'... [מתקן] הוא[?] אומר[?]: 'כשבן-גוריון הלך [ב]פעם הראשונה לשדה-בוקר, האם מישהו חשב שהוא התפטר? אז איך אתה חשבת שאני מתפטר? אני פשוט לקחתי פסק זמן אבל בלי התפטרות ועכשיו תראה מה שהוא עושה. ואנחנו עכשיו נאלצים לעסוק במשפט חברים.' אם כן, הדבר הזה לרגע יצר גם רושם שב'חירות' יהיה עירעור בקרב השורות. אבל זה לא קרה אלא[?] משפט, ואנשי 'חירות' תמיד אוהבים לחסל את היריבים[?] שלהם דרך משפט. ארליך נהג לחסל אותם על-ידי התכסיסים שלו כפי שהוא חיסל את אריק שרון. אריק שרון ניצל את ההזדמנות הזו והוא נבחר ברשימה של... [מתקן] הוא יצא ברשימה עצמאית שנקראה...

מנור: כלומר[?] 'שלומציון' זה היה בשבעים...

אברמוב: [---]...

מנור: ב-77'.

אברמוב: בשבעים...

מנור: [ו]שבע.

אברמוב: [ממשיך] שבעים וש... כן. הוא... [מתקן] לא. הוא היה נציג של... של...

מנור: הוא... הוא... הוא הקים את הליכוד ב-73'.

אברמוב: נכון. אז הוא היה עוד נציג של 'שלומציון'. אז הוא אמר: 'למה 'שלומציון' לחוד? אני אתאחד אתכם, ובמקום גח"ל יקום ליכוד.' והוא באמת הקים את הליכוד וזה לזכותו והוא מתגאה בה והוא צודק[?].

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] זו היתה... זו היתה [---]. אם כן, בנסיבות האלה, כל הדיון על פרישה ירד מסדר היום והיתה ציפיה לניצחון מוחץ. והנה התחיל המשא ומתן הקואליציוני, ואני אמרתי בליבי אולי כדאי לעשות נסיון נכון[?] [---] הליכוד[?]. והתוכנית שלי היתה זו: להציע למערך שיפנה לגח"ל [מתקן] ל... לליכוד להצטרף לממשלה. בגין יסרב. אם בגין יסרב ה'ליבראלים' יפרשו.

מנור: חשבת כך, והיה סיכוי?

אברמוב: אני באתי עם התוכנית הזו לארליך ואמרתי: ארליך, יש לי תוכנית כזו. מה דעתך? הוא אמר לי: 'זה רעיון מצויין וזה גם ישמור על האחדות הליבראלית.' ואמרתי לו: ומה עם רימלט? אז הוא אמר: 'נדבר עם רימלט.' דיברנו עם רימלט, רימלט אמר: 'תלך על זה. אין לנו מה להפסיד. אם 'חירות' תסכים ללכת לממשלה'...

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] 'ולא תלך, אנחנו נלך לחוד. אנחנו נלך לחוד לממשלה. ואם הם ירצו להוציא אותנו מהליכוד - שהם יוציאו אותנו מהליכוד.

מנור: כן.

אברמוב: זאת אומרת, הוא לא דיבר על פרישה מהליכוד...

מנור: הוצאה.

אברמוב: [ממשיך] על הוצאה מהליכוד, הוא אומר: 'אנחנו לא נהייה פה כש... [מתקן] הם... הם יגיעו לידי פרישה ולא אנחנו.' אני פניתי עם זה לצדוק שאיתו הייתי ביחסים טובים הרבה שנים. הייתי איתו במועצת אירופה - הוא היה נציג מטעם מפא"י ואני הייתי נציג מהצד השני - ואנחנו בילינו בשטראסבורג... עשר שנים כמעט. כל פעם... [מתקן] כל שנה שלוש ישיבות בשטראסבורג, כל ישיבה עשרה ימים. אז אנחנו באמת הצלחנו לפתח ידידות באמת[?] טובה. באתי לצדוק, וצדוק אמר: 'זה רעיון נהדר.' והוא הלך עם זה לגולדה. הוא[?] אמר[?]: 'גולדה, תזמיני אותם, את יכולה להיות בטוחה שבגין לא ילך על זה - ה'ליבראלים' יכנסו לממשלה.' אז היא אמרה: 'מה.

'הליבראלים' יפרשו?' 'לא. אבל בגין יוציא אותם.' כפי שאמרתי. צדוק התלהב מההצעה הזו והוא הלך לגולדה. כעבור איזה יותר משבוע הוא עלה בחזרה והוא אמר לי: 'אני מצטער לומר לך שגולדה סירבה.' אז הבינותי שה... [מתקן] פסו כל התקוות ושפרישה מהליכוד כבר לא תתקדם[?] וצריך לחפש דרך הרבה יותר מצומצמת.

מנור: אתה גם בירגת... ניסית לברר מדוע היא סירבה?

אברמוב: אנשי[?] 'אחדות העבודה'[?].

מנור: גלילי... יגאל אלון.

אברמוב: אותם האנשים אשר לא רצו להכניס לממשלה את 'המפלגה הליבראלית המאוחדת' באלף תשע מאות שישים...

מנור: ואחת.

אברמוב: [ממשיך] ואחת. כן.

מנור: כלומר הם אלו שב... [מתקן] למעשה הביאו את בגין לשלטון.

אברמוב: הם הביאו את בגין לשלטון והדבר הזה קרה. אני לפני כשנה לא ראיתי אותו הרבה זמן את בגין אצל[?] צדוק, וצדוק גר בתל-אביב ואני גר[?] בירושלים אבל כשאנחנו נפגשים אנחנו מעלים את הנושא הזה.

מנור: כן.

אברמוב: אם פעם יזדמן לך לראיין אותו, תעלה את הנושא הזה. אני חושב שזה גרם לו צער רב.

מנור: הוא רצה ש...

אברמוב: כן. הוא רצה את זה מאוד[?]. התוצאה היתה שרימלט ודולצ'ין היו מיואשים. ארליך היה גם כן מדוכא אבל הוא הבין שזה סוף פסוק ואין מה לעשות וצריך להסתגל למציאות. והסיכום היה, שאם אנחנו הפעם לא הצלחנו בבחירות - בבחירות הבאות אנחנו [---משובש---]. והייתי אומר, בזה נסתיימה האפיזודה של הרכבת הממשלה של אלף תשע מאות...

מנור: שבעים וארבע.

אברמוב: [ממשיך] שבעים וארבע.

מנור: כלומר, את... א... [מתקן] אתם הרגשתם ב'ליבראלים' שעם הקמת הליכוד, למעשה המשקל שלכם פחת והלך משום שהרי הצטרפו בנוסף... הצטרפו מפלגות מאוד רדיקליות מבחינה ימנית. 'ארץ ישראל השלמה' היתה שם ואריק שרון.

אברמוב: כן. 'ארץ ישראל...' אר... ה... [מתקן] הייתי אומר. הכובד המשקל עבר יותר ל'חירות' על-ידי כניסתו של אריק שרון. אם כי אריק שרון, תזכור, לא היה בהתחלה קיצוני - הלא ראשית דרכו. הוא רצה לעשות עם משה קול.

מנור: נכון.

אברמוב: ו... ו... רק כשהוא נכנס לליכוד אז הוא נקט את העמדה הקיצונית ביותר. וה... האמת היא שאנחנו ה'ליבראלים' גם לא התרשמנו מעמדתו הקיצונית, אנחנו רק אמרנו שאם פעם הוא יהיה ראש הממשלה הוא יהיה הראשון שיתן את הפקודה לצבא לסגת. ה... מצבי ה... [מתקן] בכנסת שהתחילה לפעול ב-74' הופיעו בפעם הראשונה שני הבחורים המר ו...

מנור: בן-מאיר.

אברמוב: [ממשיך] בן-מאיר יהודה[?]. והרגשתי שהם מוקפים בחבורה צעירה - הם[?] מזמן היו מזמינים צעירים עם כיפות ס... סרוגות. והתלחשו שהנה הם יוזמים את 'גוש-אמונים' והם [---] אותו. אבל מה שהדהים אותי היה שהם הצטרפו... [מתקן] הם יזמו... [מתקן] אם אינני טועה, היו הראשונים שיזמו את השנינ[?] בחוק השבות. אבל מפד"ל תמכה בחוק השבות והיא היתה אחד מיוזמי החוק והיא התנגדה לתוספת [---] [---]...

מנור: כהלכה.

אברמוב: [ממשיך] כהלכה. והנה באו שני הבחורים הצעירים האלה וניסו להפוך את הקערה על פיה. ומפד"ל אז הצטרפה ליוזמה הזאת. והדבר הזה חזר כל שנה ואני הקדשתי הרבה זמן לגייס את דעת הקהל באמריקה: א) באמצעות התנועה הרפורמית ואחר-כך באמצעות ה-American Jewish Committee וה-American Jewish Congress. והיו כמה פעמים שהם שלחו שליחים... שליחים הנה לארץ, כמה פעמים הם גם שלחו טלגרמות. כתבו מאמרים והקימו רעש והמולה סביב הנושא הזה. וב'סזון' הזה בשבילי זה היה 'סזון' של מאמץ בלתי רגיל איך לחבל בתופעה הזאת.

מנור: כלומר, אפשר היה לעשות זאת בעיקר באמצעותם?

אברמוב: רק באמצעותם. בדיוק. [---] שהתנועה הרפורמית נמצאת בארץ - אני בעצם הייתי השגריר היחידי שלהם באו"ם. אם כי אני צריך לומר שאחר-כך תמכה בזה בצורה נמרצת מאוד שולמית אלוני.

מנור: כן.

אברמוב: מפא"י באופן רסמי [רשמי] תמכה אבל היא לא הקימה אף פעם צעקה. שולמית אלוני תמכה בצורה נמרצת מאוד. אבל החוק הזה נמנע... [מתקן] לדעתי הוא נמנע בעיקר בלחץ האמריקאים.

מנור: גם הקונסרבטיבים?

אברמוב: גם הקונסרבטיבים. הייתי אומר. אצלי בבית היתה אז המפקדה של המאבק נגד השינוי בחוק השבות.

מנור: וזה הרתיע?

אברמוב: אני חושב שזה הרתיע.

מנור: עד היום למעשה[?]?

אברמוב: עד היום בלי ספק. [---] היום זה אפילו ירד מסדר היום...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] כבר[?] לא מעיזים [---].

מנור: כלומר, יש... יש מישהו... ש... [מתקן] חוץ ממך שהיה ער לנושא מבחינתם, מבחינת הרפורמים או שאם זה היה מתקבל קודם היו מכינים[?] את זה?

אברמוב: בכנסת אני הייתי היחידי. לא היה להם אחר... [מתקן] ל... לא היה להם אדם אחר שיכול להיות על המשמר כדי להציג את השאלה הזאת. שולמית אלוני תמכה בזה מבחינת זכויות...

מנור: זכויות האזרח.

אברמוב: [ממשיך] זכויות האזרח. לא היה עוד מישהו בסיעה שלה - היתה לה סיעה קטנטנה - שנתן תמיכה. סיעת המערך בדרך-כלל תמכה. אבל לא התבלטה בזה. ובערב ההצבעה היה מתח בלתי רגיל כי תמיד ההצעה נפלה על קוצו של יוד.

מנור: כן.

אברמוב: ועד יומי האחרון בכנסת ההצעות האלה מופיעות פעם בשנה. לפעמים פעמיים בשנה, כי לפי חוקי הכנסת אתה לא יכול להגיש את ההצעה אלא כעבור שישה חודשים.

מנור: וב... בליכוד עצמו מרבית החברים תמכו ב...

אברמוב: הם היו אנוסים.

מנור: בגלל בגין.

אברמוב: בגלל בגין. תזכור. בכנסת של 73/74'...

מנור: כן.

אברמוב: אנשים כמו [---], אנשים כמו שופטמן[?]...

מנור: כבר לא היו.

אברמוב: [ממשיך] כמו אלטמן כבר לא היו. והטיפוסים החדשים היו כולם אנשי בגין ללא יוצא מן הכלל. גם לא היה עם מי לדבר שם - לא עם דוד לוי, לא עם מרידור...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] זה היה דור אחר לגמרי. אני יודע שזה היה למורת רוחו של שופטמן[?]. זה[?] ה... [מתקן] היחידי שהדבר הזה גרם לו מורת רוח עד יומו האחרון זה היה בדר. חוץ מבדר כולם קיבלו את הדבר הזה בשתיקה גמורה. אתה מתאר לך מפלגה שלמה, ולא נמצא זה סוטה אחד בנושא של טהרת המצפון. אני צריך עוד[?] לומר לזכותה של החטיבה הליבראלית שהיא הצביעה נגד שינוי החוק[?].

מנור: גם ניסים?

אברמוב: כן, גם ניסים.

מנור: כן?

אברמוב: [---] אדם הגון [---]. בפברואר 1970 כאשר היה דיון בכנסת בנושא הזה, הוא תמך בחוק.

מנור: כן.

אברמוב: הוא תמך בחוק. אחר-כך אני עזבתי את הכנסת ב-77', כן? אחר-כך אני כבר לא יכול להגיד לך, יתכן[?] שהוא כן תמך.

מנור: כלומר[?], ב'חירות' אפילו בדר תמך ב... ב... בשינוי החוק [---].

אברמוב: אז שם היתה משמעת. שם בגין שלט שלטון ללא... ללא סייג או דיבור[?]. ואז אני ראיתי שאין לי טעם יותר להשאר והחלטתי לעשות מעשה אחד ו... [מתקן] א) או שיוציאו אותי מהליכוד, ואם יוציאו, אז אולי יצאו איתי שניים-שלושה וזה קצת יערער את המורל של ה'ליבראלים'. ואז אני עשיתי מעשה באמת שמבחינה מפלגתית לא ייעשה - זה היה 'מנשר הארבעה' [---]. אם[?] כן[?], אני פניתי ללובה אליאב שלא היה מרוצה ממשלתו של רבין, שגם אז הרוב שלו לא היה רוב כל-כך יציב. ופניתי לשלום לוין שהיה חבר כנסת. בזמנו היה מזכיר הכללי של הסתדרות...

מנור: הסתדרות המורים.

אברמוב: [ממשיך] ופניתי לבנימין... בנימין הלוי שהיה חבר כנסת מטעם הליכוד. ואני אמרתי: רבותי, אחרי מלחמת יום הכיפורים צריך לחזור לדרך השפיות. אז אמרתי ללובה ככה: לובה, תראה, המערך לא יכול לעשות במלאכה בעצמו, צריך שתהיה ממשלה לאומית, אבל אני מסכים איתך: כדי שתהיה ממשלה לאומית צריכה להיות מדיניות חוץ שפויה. פניתי לבנימין הלוי. אמרתי לו: תשמע, צריך ממשלת אחדות לאומית - זו שעת חירום. אז לא יקחו אותנו לממשלה הזאת אלא אם כן אנחנו... [מתקן] וגם במדיניות חוץ אנחנו נגלה שפיות ורצון לפשרה. הלוי, שהוא 'יקה' עם שכל ישר, קיבל את הטענה שלי. לובה קיבל את הטענה שלי מזוית אחרת: א) הוא לא היה מרוצה משלטון ממשלת רבין. שנית, הוא רצה ממשלה יותר רחבה עם קו מדיני חדש ושנדע[?] שכדי לבצע פשרה טריטוריאלית, צריך שתהיה ממשלה רחבה. אז אנחנו ארבעתינו חתמנו על מנשר. שהתפרסם בכל העיתונות ואחר-כך הזמינו אותנו לרדיו... ובטלויזיה - כולנו הופענו בטלויזיה גם יחד וגם לחוד. וקמה סערה. מי רוצה... [מתקן] הכרוז הזה הופיע...

מנור: ואתה היית היוזם?

אברמוב: [ממשיך] אני הייתי היוזם. כן. ואני ולובה ניסחנו אותו. והנה הצילום...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] של הכרוז במקורו.

מנור: אני אולי אקרא אותו כאן לפרוטוקול.

אברמוב: אם[?] אתה רוצה אני אכניס אותו לתוך זה...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] החלקים הרלוונטיים.

מנור: כן, אני אולי אקרא, אם אתה רוצה, בקצרה או שאתה רוצה לקרוא אותו?

אברמוב: אתה רוצה למכונה?

מנור: כן, כן, כן.

אברמוב: בבקשה, תקרא[?].

מנור: ובכן, ה... המנשר הוא מתאריך שב...

אברמוב: [---].

מנור: [ממשיך] שבעה ביולי 1974. וחתומים עליו... ש.ז. אברמוב, אריה אליאב, בנימין הלוי ושלום לוין, ואני קורא מילולית את הנאמר במנשר: "אנו החתומים מטה, חברי כנסת ממפלגות שונות, נטלנו יוזמה לגבש עקרונות למדיניות לאומית העונה לצורכי השעה והעשויה לשמש בסיס לממשלה הנתמכת על-ידי רובו המכריע של העם. מדינת ישראל והעם היהודי טרם התאוששו מהלם מלחמת יום הכיפורים. לאחר ניצחון מזהיר שהושג למרות המחדל, הגיעה ישראל לרגיעה, ולו זמנית, בקרבות. אך אין הפוגה בפעולות הטרור ואף לא בלחצ... בלחצים המדיניים המופעלים על ישראל. תלותינו בארה"ב עלולה להפוך אותנו לנטולי יוזמה ולפגוע בריבונותינו. השפל במוסר הציבורי נמשך והולך והאווירה של 'אכול וש... ושתה' פוגעת בחלקתינו הטובה ביותר - בנוער. הפערים החברתיים והעדתיים אינם מצטמצמים, מירוץ הצריכה הראוותנית לא רוסן והאינפלציה דוהרת. מצב זה הינו ללא ספק אחד הגורמים להאטת העלייה. מן הממשלה החדשה יבצר מפאת חולשתה הפרלמנטרית ועל רקע כשלונות שהיו לקודמתה. לעצב מדיניות ההולמת את חומרת המצב ולהציב בפני העם אתגרים וחזון לעתיד. מצב זה מהווה שורש פורה ראש ולענה לקיצוניות למיניה: קנאות לאומנית ודתית ועמדות קוטביות וניהיליסטיות במישור החברתי והרוחני. העמדות הללו מזינות האחת את רעותה ועלולות לעורר שנאת אחים וליצור קרעים שאינם ניתנים לאיחוי. חובה להחזיר לעם בטרם נאחר המועד את מימד השפיות המדינית..."

אברמוב: השפיות המדינית.

מנור: שזה מודגש... [ממשיך] "החברתית והערכית ולחזור לשביל הזהב של מתינות ולהעלות את העם להליכה בדרך המלך של הציונות. משימה זאת תוכל למלא רק ממשלה אשר תשען על רוב מרשים בעם. ממשלה כזאת אפשר שתקום בעקבות בחירות חדשות לכנסת, כלומר על-ידי הקמת ממשלה על בסיס פרלמנטרי רחב ביותר בכנסת הנוכחית. אנו החתומים מטה, קוראים למפלגות הציוניות בכנסת לתת יד להרחבת הבסיס הפרלמנטרי של הממשלה. הרחבה כזאת חייבת להשען על בסיס פרוגרמטי משותף שעיקרם הם: א) מדיניות לשלום עם שכנינו, אויבינו, בדרך

הפשרה..." שדרך הפשרה מודגשת ...[ממשיך] "שתעשה מתוך עמדת כח מירבי ונכונות להאבק על בטחונינו, ו-ב) תיקון העוותים [---] המחייב הנהגת משטר של יתר שוויון, של הצנע לכת, של פשטות ועממיות בכל תחומי החיים. אנו משוכנעים כי רק הנהגה הנותנת דוגמה ומופת אישי, ואשר רמתה ואיכותה היא מעולה ביותר, תוכל להגשים משימה זו. אנו מאמינים כי בכל המפלגות הציוניות הן המכונות שמאל והן המכונות ימין, נמצאים שותפים לעקרונות אלה, וכי נוכח הסכנות מבחוץ ומבפנים עליהן למצות את המשותף והמאחד. אנו קוראים לחברי הכנסת אשר דעתם כדעתינו לתת יד ליוזמתינו זאת." כן. שתי נקודות עיקריות כפי שאני הבינותי: אחת במדיניות חוץ, אתה מדגיש זאת בדרך הפשרה...

אברמוב: מדיניות[?]... מדיניות שפויה.

מנור: שפויה...

אברמוב: שפויה.

מנור: ו... ו... ומדיניות בדרך של פשרה. בניגוד מוחלט לעמדת בגין. והשנייה, היא כפי שאתה אומר: שינויים פנימיים בכוון של... הצנע לכת, כלומר גישות יותר צנועות מטעם ההנהגה הפוליטית.

אברמוב: כן, כן. כמובן שהדבר הזה עורר סערה. זה התפרסם בכל העיתונים כפי שאמרתי. גם הרדיו וגם הטלויזיה העסיקו[?] אותנו[?]. במפלגת העבודה. לובה אליאב ושלום לוין לא ספגו מהלומות רציניות. א... את לובה אליאב העמידו כאדם נאיבי, אשר כוונותיו בלי ספק טובות - והוא התכוון לטוב. ולכן פטרו אותו ב... [מתקן] הייתי אומר מידה מסויימת של ניתוק[?].

מנור: חוסר רצינות.

אברמוב: [ממשיך] חוסר רצינות. שלום לוין, לא התיחסו אליו ברצינות וחשבו שהוא בכלל לא מבין מה שהוא עושה. למרות שלדעתי הוא היה אדם נבון, אדם הגון מאוד, אדם נבון מאוד. בודאי שאדם משכיל והוא התכוון... באמת הוא[?] התכוון למה שהוא כתב וחתם עליו. הלוי ואנוכי קיבלנו את המהלומות. יכול להיות שהלוי קיבל עוד יותר. אבל כיוון[?] כולם שידעו והבינו שאני עשיתי את זה גם לפי ה...

מנור: נוסח.

אברמוב: [ממשיך] לפי הנוסח... [צוחק] כן. וגם ידעו שהלוי בעצמו הוא אדם פסיבי - הוא לא יקח שום יוזמה, אז ברור שידעו שאני עומד מאחו... מאחורי הדבר הזה. בישיבה השבועית של הסיעה אז לנדאו אמר בפירוש: 'מה אברמוב עושה כאן?

מנור: כרך[?]?

אברמוב: [ממשיך] 'מה אברמוב... הוא לא משלנו.'

מנור: והוא היה תמיד...

אברמוב: כן.

מנור: כן.

אברמוב: הוא היה... הוא היה באמת בחור טוב, אדם הגון. באופן אישי אני חיבבתי אותו והיינו ידידים, אבל הוא היה ישר ולא הבין חוכמות. 'אם אתה אומר דבר כזה - אין לך מקום פה.' זאת[?] אומרת[?]. מבחינתו אני הבינותי את... את גישתו לענין. 'מה... מה הוא עושה כאן? פה אין לו מקום בסיעה. הוא צריך למצוא סיעה אחרת.' מרידור, שהוא פשוט גס רוח אמר: 'אי אפשר סתם להוציא אותו. אם רוצים להוציא אותו מהסיעה. אז בואו נעשה לו משפט חברים.' הלא הם... [מתקן] המנטליות שלהם היא... [צוחקים] משפט חברים. 'אם לא - אז אנחנו לא יכולים סתם להוציא אותו. אין פרוצדורה כזו שמוציאים חבר.' כך? הם התכוונו לתקדים של טמיר.

מנור: כן.

אברמוב: כן.

מנור: אם כי אתה לא היית חבר תנועת ה'חירות'.

אברמוב: כן.

מנור: הם לא יכולים להוציא אותך.

אברמוב: להיפך[?], רזיאל נ... [מתקן] פנתה אל [---]: 'אולי תסביר מה אתה עשית? איך קרה? האם אתה מבין מה שאתה חתמת עליו?' אמרתי: כן. אני מבין, ואני אפילו השתתפתי בניסוח. הוא אומר: 'זה אנחנו כולנו מבינים.' ואנשי 'חירות' התבטאו גם כן. וצימרמן שכבר לא היה חבר כנסת וסרלין שלא היה, וארליך העניש את שניהם והוציא אותם מהרשימה בגלל זה שהם פיצצו...

מנור: פירקו[?]. כן.

אברמוב: [ממשיך] את הקואליציה, כן[?]? אבל נמצאו אחרים, שאני כבר לא זוכר, שמתחו עלי ביקורת. אחר-כך בישיבת החטיבה הליבראלית אמרו: 'מה אתה מעכיר את היחסים בינינו ובין 'חירות'? [---] תן לנו לחיות יחד. אז אם אתה רוצה שנתפלג תגיד בפירוש [---] נתפלג. אבל כל זמן שאנחנו יחד, מדוע אתה

פשוט הורס את היחסים? איך אנחנו יכולים להמשיך לשבת בסיעה אחת?' אני בליבי חשבתי שבדיוק לזה אני מתכוון.

מנור: בגין הגיב בצורה כלשהי?

אברמוב: לא. הוא שתק.

מנור: הוא... הוא נתן לאחרים לדבר.

אברמוב: נתן לאחרים לדבר כדרכו בקודש. אחרי הישיבה אמר לי יחיאל... יחיאל: 'אולי בכל זאת תדבר עם'... יחיאל זה קדישאי...

מנור: קדישאי.

אברמוב: [ממשיך] 'אולי בכל זאת תדבר עם מר בגין ו... ותסביר לו את זה כי הוא כל-כך מאוכזב ממך. אתה יודע שאני מכבד אותך. תדבר איתו. תסביר לו את זה. אולי... אולי הוא יבין את הנימוקים שלך. אולי היתה פה אי הבנה. אבל זה כדאי שאתה תדבר עם מר בגין. אתה רואה שהוא לא מתח עליך ביקורת. הוא שתק כל הזמן.' טוב. אני לא עשיתי את זה [---] ובגין ידע בדיוק מה שאני חושב, והדבר הזה היה רק מעכיר יותר את האוירה. כי היחסים ביני לבין בגין נשארו קורקטיים עד היום האחרון. מעולם הוא לא היה אפילו רמז של התמודדות איתו מבחינה אישית. כך היתה ישיבת הנהגת המפלגה הליבראלית. הופיעו[?] שם כבר כמה צעירים אחדים מעדות המזרח אפילו. שהתחילה התקפה נגדי[?]. למרבה ההפתעה גם רימלט תקף אותי, ואני ידעתי שהוא יתקוף אותי והוא אמר לי... והוא אמר לי אחרי ישיבת הסיעה שהיתה בכנסת אמר[?]: [---] 'אי אפשר ככה. אם אתה יושב בסיעה אז אין לך אז אפשרות לכתוב דברים כאלה. אם אתה רוצה לצאת - צא. אבל אי אפשר גם לשבת וגם [---] על[?] זה.' טוב. אני גייסתי לישיבת [---]. אני גייסתי את צ'יץ', שתמך בי לאורך כל הדרך כי הוא היה יונה ונשאר יונה, והשני היה ראש עירית רמת-גן ישראל פלד - הם היו שניהם תמימי דעים איתי. אני הבאתי אותם והבאתי עוד כמה חברים שתמכו בי. כשארליך ראה שכאן תהיה התמוטטות, וכמה חברים אמרו שצריך להיות דיון... [מתקן] גם שרה דורון, היא לא היתה חברת כנסת אבל היא היתה חברה בהנהלת המפלגה הליבראלית[?] אמרה[?]: 'צריך לקיים דיון.' אז ארליך כנראה תוך זמן קצר מאוד הצליח לארגן את ה... [מתקן] משך את החוטים הדרושים [---] יש[?] הצעה. הנושא הזה לא שייך בכלל להנהגת המפלגה - זה שייך לחטיבה שלה בכנסת. אז כנראה שאף אחד לא רצה להתמודד יותר מידי. וחשבו שכל התמודדות תגיע לאוזני 'חירות' והדבר הזה יעכיר יותר את האוירה. והדבר ירד מסדר היום.

מנור: וב'חירות' לא הוסיפו לעורר [---]?

אברמוב: ב'חירות' הציקו לי כל הזמן: 'נו. מתי יהיה הכרוז השני?. מה נשמע עם ממשלת אחדות לאומית?' כן? נ... [מתקן] 'צריך מדיניות שפויה אז כ...

כ... כנראה שאנחנו לא שפויים בעיניך.' זאת[?] אומרת[?], עקיצות כאלה שמעתי... שמעתי כל הזמן. מבגין אף פעם לא, אף פעם לא. גם מבדר לא שמעתי. מאחרים כן.

מנור: כלומר, הגוורדיה השנייה.

אברמוב: מהגוורדיה השנייה, כן, הגוורדיה השנייה הייתי אומר. ובראשם דווקא הבחור הטוב הזה חיים [---] - הוא לא יכול היה לעכל את זה.

מנור: טוב, בגלל גישתו הפונדמנטליסטית, כן.

אברמוב: כן. אני חושב שמפלגת העבודה לא הציקו ללובה ולא הציקו לשלום לוין. אז שמת לב ששלום לוין הפסיד את מקומו... [צוחק].

מנור: [---], כן.

אברמוב: [צוחק] [---משובש---].

מנור: כולם למעשה, כל מי שחתם כאן.

אברמוב: [צוחק] כל מי שחתם כאן.

מנור: כן.

אברמוב: היחידי זה אני... [מתקן] שנה לפני הבחירות, כפי שאני אראה עוד מעט, אני ידעתי שיותר אני לא רץ. המעשה השני שהרגיז את 'חירות' היה שב-1974 הם התחילו להחתים את הקהל על הכרוז ששום חלק מארץ ישראל לא ימסר לשלטון נוכרי.

מנור: נוכרי.

אברמוב: נוכרי. אז קודם כל צריכים היו שלושים ותשעה חברי כנסת מטעם הליכוד לחתום על זה. שלושים ושמונה חתמו. אני לא חתמתי.

מנור: שלושים ושמונה חתמו?

אברמוב: כן. אני לא חתמתי.

מנור: כלומר, זו היתה פעם ראשונה שלמעשה שחב... [מתקן] כל חברי ה'ליבראלים' הצביעו בשביל דבר כזה[?].

אברמוב: כשאני ראיתי את הדבר הזה, הבינותי שהמפלגה הליבראלית אבודה [ו]אז אני ידעתי שאני צריך לצאת. כשאני לא חתמתי - לא עשו לי שום דבר. לא רק שבגין לא העיר, אבל בישיבת הש... [מתקן] סיעה היתה שתיקה מוחלטת. כשבגין מסר דין וחשבון שכך וכך חתימות... מאות אלפים חתמו על הפטיציה הזאת. שולחנות עמדו בכל חלקי הארץ ואנשים עברו וחתמו את שמותיהם. הוא לא העיר שום דבר. הוא רק ציין ששלושים ושמונה חברי כנסת מתוך שלושים ותשעה חתמו על... על העצומה הזאת. אחר-כך כשהוגשה ברוב עם לישעיהו שהיה אז...

מנור: יושב ראש הכנסת.

אברמוב: [ממשיך] יושב ראש הכנסת.

מנור: איך באמת אתה מסביר את העובדה הזאת שכל חברי ה'ליבראלים' כולל היונים שבהם...

אברמוב: כן. אני חושב שאבדה להם כל התקווה... להיות מפלגה עצמאית. הם הבינו שאם הם ינקטו קו אחר זה סוף הקריירה הפוליטית שלהם - את זה הבין רימלט והוא הוציא את המסקנות. ושנינו. שנה לפני הבחירות הודענו שאנחנו עוזבים את[?] [---] מתוך התייעצות מוקדמת.

מנור: אם כי רימלט תמך בזה.

אברמוב: מה?

מנור: אם כי רימלט הצביע בעד.

אברמוב: רימלט חתם. זה כאב לי מאוד שאני ראיתי שרימלט חתם. אגב. אחר-כך אני אראה לך קטעי עיתונות שמצביעים... [מתקן] הרי אני הייתי זה שלא חתמתי. היחידי. כולם חתמו וזה כאב לי מאוד. ב-75' צריך היה לבחור נציג של המפלגה לאו"ם. אתה[?] יודע[?] שהיה מקובל ששולחים שני חברי כנסת לאו"ם[?]...

מנור: כן. כאן[?]....

אברמוב: היינו שלושה או ארבעה...

מנור: קואליציה...

אברמוב: לפחות[?] שניים יחד[?] עם[?] זה[?]. למרבה ההפתעה. אני עדיין לא יכול להסביר מה קרה, כי[?] ב-75' שלחו אותי לאו"ם מטעם הליכוד.

מנור: הליכוד.

אברמוב: על פי הצעת רימלט[?].

מנור: אי... איך אפשר להסביר את זה?

אברמוב: אגב, אשתי נפטרה חודשים אחדים לפני זה, היא נפטרה ביוני 1975, ובאוגוסט המפלגה החליטה לשלוח אותי. אני עדיין לא יודע איך להסביר את זה. אני, שאני לא חתמתי על הכרוז... [מתקן] אולי לא על הכרוז - על העצומה.

מנור: על העצומה.

אברמוב: [ממשיך] אני חתמתי על ה...

מנור: כרוז.

אברמוב: [ממשיך] על הכרוז. ושולחים אותי לאו"ם. הייתי[?]...

מנור: כנציג הליכוד.

אברמוב: [ממשיך] כנציג הליכוד. השגריר שלנו באו"ם היה אז חיים הרצוג. שר החוץ היה יגאל אלון - עם שניהם עבדתי מצוין. כך התפתחו יחסים טובים כפי שאני אראה לך אחר-כך עם יגאל אלון וגם עם הרצוג. שלחו אותי לאו"ם וזו היתה חידה בעיני. אז ששולחים חברי כנסת לאו"ם אז בדרך-כלל [---] מזמין אותם להרצאות, מזמין אותם [---] והם שומעים[?] [---] בכל הרצאה. אני נשארתי באו"ם, באתי בשמונה וחצי בבוקר ועזבתי בארבע-ארבע וחצי אחר-הצהריים, ישבתי איתם כל הזמן. הייתי שולח דינים וחשבונות.

מנור: ליגאל אלון.

אברמוב: כן. זאת אומרת, הרצוג היה שולח דינים וחשבונות ויגאל אלון ביקש ממני שאני אשלח לו מידי פעם בפעם [---]. כשחזרתי מהאו"ם, זה היה כבר... האו"ם נגמר בסוף דצמבר. חזרתי. נדמה לי, בשבוע הראשון של ינואר. אז בישיבת הסיעה בגין ביקש [---] הסיעה [---] של הסיעה. בגין ביקש ממני למסור סקירה על מה שהיה באו"ם. אני מסרתי סקירה ובגין הודה לי. באמת זה היה מאיר עיניים, זה היה מעניין מאוד והישיבה של העצרת האו"ם של 1975 היתה במידה מסויימת גורלית.

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] שם נתקבלה ההחלטה על ציונות...

מנור: החלטה...

אברמוב: [ממשיך] וגזענות.

מנור: כן.

אברמוב: ושם צריך היה באמת לעבוד. ואני, לזכותי יכול לומר, שאני גייסתי את ידידי מה-American Jewish Committee והנציג של ה-American Jewish Committee ישב באו"ם יום ולילה. והנאום הגדול של... של [---] - נאום היסטורי.

מנור: כן.

אברמוב: הוא הוכן על-ידי פודהורס[?] מה-American Jewish Comittee הוא עורך [---].

מנור: פודהורס[?] כתב אותו?

אברמוב: כן. כבר[?] ראיתי את הנאום הזה.

מנור: לפני שהוא נסע?

אברמוב: כן. והאיש השני זה היה קרמנט[?], שהיה נציג אמריקה באו"ם. יהודי. שאחר-כך אני התידדתי איתו בוושינגטון, שאמר לי שבשבילו הישיבה הזו, העצרת, היתה מה שהיה משפט דרייפוס בשביל הרצל. הוא[?] היה מתבולל לחלוטין. אז בשבילי העצרת הזו היתה באמת חויה. בדיוק[?] יום ולילה היינו עסוקים בזה. היחידים שלא נתנו יד היו [---] מהסתדרויות הציוניות. אבל מי שפעל במרץ יותר מכולם היו ה-American Jewish Comittee. אני לא מזלזל ב'בני-ברית' וה-American Jewish Congress. אבל היכן[?] [---] [ל]-American Jewish Comittee היו להם קשרים נהדרים. גם ב-State Department. גם בבית הלבן. היו להם נגיד... [מתקן] אחד מנשיאי הכבוד של המליאה - לינוביץ[?].

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] לינוביץ[?] היה זה שניהל את המשא ומתן בקשר לחתימת[?]...

מנור: אוטונומיה.

אברמוב: [ממשיך] הסכם עם פנמה.

מנור: כן. ואחר-כך היה [---].

אברמוב: אחר-כך היה להם... [מתקן] הנשיא הקודם שלהם היה [---].

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] כל זה נרתם[?] וניצח על כל המלאכה בכישרון רב הרצוג. אז אני מסרתי את הסקירה אה... אני... אני ראיתי שכולם מרותקים כי הנושא בעצמו היה מרתק ובגין יצא מכליו לשבח אותי [---].

מנור: [צוחק] טוב, זו תכונה מעניינת אצלו, כן.

אברמוב: זה תכונה מעניינת, כן. הוא האיש שצריך היה לרדוף אותי עד חורמה. כן? והוא האיש אשר התנהג איתי מבחינה זו בצורה הכי קורקטית - גם אני התנהגתי איתו בצורה קורקטית וידידותית. כל מה שהיה לי לומר לפעמים בצורה עדינה או איזה מעשה, הייתי מתיעץ עם יחיאל קדישמן, ויחיאל קדישמן גר על-ידי ואחי הצעיר עוד שיחק איתו ג'ולים.

מנור: קדישאי.

אברמוב: קדישאי. אנחנו קראנו לו...

מנור: קדישמן.

אברמוב: [ממשיך] כן, קדישמן. קראנו לו קדישמן. אז זה היה ב-1975 - זו היתה העצרת שאני לא אשכח אותה. אבל מה שיותר מעניין: כאשר כבר נכונה ממשלת הליכוד באלף תשע מאות...

מנור: שבעים ושבע.

אברמוב: [ממשיך] שבעים ושבע, ואני כבר לא הייתי חבר כנסת, שלחו אותי עוד פעם לאו"ם.

מנור: ה... הממשלה?

אברמוב: כן. [---]...

מנור: לא כחבר כנסת?

אברמוב: [ממשיך] לא כחבר כנסת.

מנור: 77'.

אברמוב: 77' - אין לזה תקדים. בגין שלח אותי. וזו כבר כמובן היתה עצרת פחות מעניינת.

מנור: כן.

אברמוב: תמיד היו התקפות על ישראל. זאת אומרת. זה היה. הייתי אומר. חלקינו בכל עצרת ועצרת.

מנור: בודאי[?].

אברמוב: זה היה מייגע ומייאש כי לא היה עם מי לדבר - העולם השלישי היה כולו מאוחד נגדינו. הסובייטים דאגו שהמזרחי[?] לא יהיה מה לעשות. אז [---] במשפחה מצומצמת של כמה... [מתקן] של עמי אירופה וכמה לטינו-אמריקאיים ושום ניצחון לא יכולנו לרשום לזכותינו. אבל [ב]77' הייתי חבר המשלחת לאו"ם, כל החורף של 77'. אומנם כשחזרתי כבר לא הזמינו אותי לסקירה... [צוחק].

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] למסור דין וחשבון, אבל הייתי חבר המשלחת ב-77'. מה שאני מניח הוא שהיתה פנייה מהרצוג.

מנור: יכול להיות. כן.

אברמוב: יכול להיות למשרד החוץ...

מנור: ומשם ביקשו...

אברמוב: [ממשיך] או לבגין, וכנראה שדיין שהיה שר החוץ התייעץ עם...

מנור: בגין.

אברמוב: [ממשיך] עם בגין.

מנור: זה יכול להיות.

אברמוב: ויכול להיות שבגין אמר: 'כן. קחו אותו למשלחת'.

<u>סוף צד א' - קלטת 8</u>

<u>קלטת 8 - צד ב'</u>

אברמוב: טוב. ב-1956 [---]...

מנור: 76'.

אברמוב: [מתקן] 76'. הודעתי בעיתונות שאני לא מתכוון לרוץ לכנסת ב-77'. שלחתי מכתב לארליך שאני לא רוצה לרוץ. ארליך כתב לי מכתב, עניתי לו שוב פעם, ויש לי כאן מכתב מארליך שהוא מצטער מאוד שלא שיכנע אותי. בשיחות פרטיות הוא אמר לי: 'בגין לא יביע שום התנגדות.'

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] 'מבחינתו אתה יכול לרוץ לכנסת מטעם הסיעה הליבראלית.'

מנור: טוב, הוא יכול היה בכלל להביע התנגדות? אה...

אברמוב: הוא יכול. כמובן.

מנור: כן?

אברמוב: כמובן. 'מה אתם רוצים? אדם שיושב ומפריע לנו וזה דיסקרדיטציה בשבילנו[?].' אבל ארליך אמר לי: 'הוא לא יתנגד ואנחנו נערב[?] אותך.' ארליך היה כל יכול. אם[?] זה היה, הייתי אומר, שרגא [---]...

מנור: הממליך מלכים ב... ב...

אברמוב: [ממשיך] [---] שרגא נצר[?].

מנור: [---משובש---].

אברמוב: הוא אמר לי: 'אתה יכול לרוץ עוד פעם - אין שום בעיה. ולא רק זה, אבל אתה תהיה גם להבא חבר ועדת חוץ ובטחון נוסף לזה שאתה חבר ועדת חוקה, חוק ומשפט.' ההתנהגות של... [מתקן] הזו של בגין היא עדיין תמוהה בעיני ואני עוד לא ירדתי לסוף דעתו.

מנור: מאוד אצילית.

אברמוב: מאוד אצילית. אנחנו מפסיקים כאן?

מנור: כן. בנקודה הזאת אנחנו היום...

אברמוב: כן[?].

מנור: [ממשיך] בנקודה הזאת נסיים בנושא ההתפטרות[?]...

אברמוב: מאוד אצילית.

מנור: [ממשיך] כאן נסיים את הפגישה השמינית היום האחד בינואר 1991. תודה רבה.

<u>שניאור זלמן אברמוב - סוף פגישה 8</u>
<u>קלטת 8 - צד ב'</u>

<u>שניאור זלמן אברמוב - התחלת פגישה 9</u>
<u>קלטת 8 - צד ב'</u>

מנור: היום ה-21 בפברואר 1991 וזוהי תחילת הפגישה התשיעית עם מר שניאור זלמן אברמוב שמתקיימת בביתו שבירושלים. אנחנו בפגישה האחרונה הגענו מבחינה כרונולוגית לשלב שבו אתה החלטת לפרוש מהמפלגה ה... הליבראלית. ולמעשה לפרוש מהכנסת ומהחיים ה... הפוליטיים. ואתה גם נימקת את הגורמים שהביאו אותך ל... להחלטה. כן, מנקודה זאת אנחנו נמשיך.

אברמוב: אם כן, אני יותר משנה לפני קיומן של הבחירות הודעתי למזכיר המפלגה, שריר אז, שפגשתי אותו בחוץ לארץ, שיודיע למר ארליך שאין בכוונתי[?] להציג את מועמדותי לכנסת הבאה. והוא מסר לו את הדבר הזה. אבל כנראה שארליך לא התייחס לזה ברצינות. אבל לאחר שהיה מתח בין המפד"ל ובין ממשלת רבין והקדימו את הבחירות, אז אני בדצמבר 1976 כתבתי מכתב לארליך. הסתמכתי על ההודעה שמסרתי לו באמצעותו של שריר. והודעתי לו שאין בכוונתי להעמיד את מועמדותי. הוא דיבר איתו על זה... דיבר איתו על זה. וכעבור ימים אחדים הוא שלח לי מכתב. שוכנע שבאמת כוונתי לא לעמוד. הביע צער אבל יחד עם זה הביע רצון שאני אמשיך לקיים איתו יחסים. היה[?] מכתב יפה. מכתב נחמד, שבא מייד אחרי זמן קצר אחרי המכתב שכתבתי לו. אני דאגתי לבשר[?] את...

מנור: כלומר, הוא... הוא נחשב אז כראש המפלגה?

אברמוב: הוא היה הבוס של המפלגה. בראש המפלגה היה רימלט.

מנור: אה, רימלט. אבל למעשה הוא היה הבוס.

אברמוב: הוא היה הבוס. אני הודעתי את זה ל-Jerusalem Post ול'ידיעות'. יכול להיות שגם לעוד עיתונים. אבל לא נשארו לי יותר קטעים. ב-Jerusalem Post נמסר... בין היתר ש: [מצטט]
'Abramov was first elected to the Knesset...' כלומר[?] שאני הייתי חמש קדנציות בכנסת. ואחר-כך הוא כותב שיחד עם לובה אליאב. בנימין הלוי ושלום לוין אנחנו פירסמנו את כרוז 'מנשר הארבעה' בנוגע לויתורים טריטוריאליים. יחד עם זה פורסם שאלימלך רימלט הודיע שהוא מתפטר מתפקידו כיושב ראש המפלגה הליבראלית - הוא לא הודיע שהוא לא ירוץ לבחירות.

מנור: היה קשר בין הפרישה של רימלט ל...

אברמוב: אני תיכף... תיכף אגע בדבר הזה. ב'ידיעות אחרונות' היתה כתבה מ-27.12.76, באותו יום שהתפרסמה הכתבה ב-Jerusalem Post שאני הודעתי על כוונתי שלא להעמיד את מועמדותי. וכאן העיתון מוסיף: [מצטט] 'אברמוב הוא בעל קו יווני ב...'

מנור: יוני.

אברמוב: [מתקן] '... יוני ברור במפלגתו. וכבר לאחר מלחמת ששת-הימים. בדיונים פנימיים ובהופעות פומביות הסתייג ממדיניות שלמות הארץ. הוא יזם את 'מנשר הארבעה' יחד עם הלוי, לובה אליאב ושלום לוין שהטיף לפשרה טריטוריאלית. והוא היחיד בין שלושים ותשעה חברי הכנסת מטעם הליכוד אשר סירב לחתום על עצומת הליכוד נגד נסיגה מיהודה ושומרון.' אם כן, האפיזודה הזו גרמה למתח מסוים ביני ובין רימלט. אה... רימלט טען נגדי מדוע אני לא הודעתי לו שאני מסרב לחתום על העצומה של כל חברי הכנסת מטעם הליכוד והשארתי אותו לבד. אז אני אמרתי לו [ש]הוא לא נשאר לבד - הוא נשאר יחד עם שלושים ושמונה שחתמו. אז הוא אמר [ש]לו אני הייתי מודיע לו אז גם הוא לא היה... [מתקן] היה נוהג כמוני. אמרתי לו, אני לא רציתי לשכנע אותו. זו היתה החלטתי האישית והייתי בטוח... [מתקן] אני אישית הייתי בטוח שגם אתה לא תחתום. בשבילי זו היתה הפתעה שחתמת.

מנור: שחתמת.

אברמוב: [ממשיך] הוא אומר: 'בכל זאת, לו אתה היית מודיע לי אז אני הייתי יחד איתך. היינו שנינו נמנעים.' אמרתי: זו היתה החלטתי. אתה משום מה החלטת לחתום. לאחר ההודעה הזאת אה... אמר לי רימלט: אם כך, אז גם אני... ההודעה הזאת ב- Jerusalem Post'... אז הוא אמר: 'אני הודעתי גם כן, אני הודעתי שאני מתפטר מראשות המפלגה. כי אם אתה הודעת שאתה ל... לא תרוץ יותר, אני עוד מעט אודיע גם כן שאני לא רץ.' וכעבור ימים אחדים נתפרסמה גם כן הודעה, שרימלט לא יהיה מועמד. אותי זה קצת הפתיע שרימלט חתם אז על העצומה, ו... והוא בודאי הרגיש אי-נוחות מסויימת שאני הייתי היחידי שנמנעתי מלחתום על זה.

מנור: טוב, עבור המפלגה הליבראלית זו היתה אבידה קשה, למעשה, של שניים מראשיה, אם אפשר לומר, ומהכוחות היותר... נומר, יותר אינטלקטואלים שבה, למעשה פורשים.

אברמוב: [---] שני האנשים הבולטים ביותר במפלגה.

מנור: ולמעשה נשארו ה... ה...

אברמוב: כן.

מנור: אלה שנשארו.

אברמוב: כן. כן. וזה חבל מאוד שהרצל[?] [---]...

מנור: [---] אפשר לומר - המפלגה נהרסה עד היסוד.

אברמוב: כן. נכון, נכון. אז באמת המפלגה נהרסה. הייתי אומר שלו רימלט היה אז חותם יחד איתי זה בכל זאת היה יוצר תסיסה [---]...

מנור: בתוך המפלגה.

אברמוב: [ממשיך] בתוך המפלגה, ואולי היה נמצא עוד אחד או שניים שהיו נמנעים.

מנור: יכול להיות, אולי ארליך אפילו היה נסוג בו [---].

אברמוב: אולי אפילו ארליך בעצמו היה נסוג, כן? או שהוא היה מעביר החלטה שנותנים חופש הכרעה לכל חבר וחבר. אבל ברגע שרימלט חתם. אז הדבר הזה היה אבוד.

מנור: כלומר, למעשה. הוא אחר-כך הב... [מתקן] הודה בטעותו.

אברמוב: מי?

מנור: רימלט, שהוא חתם.

אברמוב: כן.

מנור: כן.

אברמוב: למעשה, הוא הודה בטעותו, כן. עכשיו היו הבחירות.

מנור: ב-77'.

אברמוב: 77'. אני נסעתי לחוץ לארץ.

מנור: לפני הבחירות?

אברמוב: לפני הבחירות.

מנור: לא רצית להיות גם כאן בתקופת[?]...

אברמוב: לא רציתי. אבל כשח... [מתקן] כשנודעו לי תוצאות הבחירות, אני כתבתי מכתב ברכה, שלחתי טלגרמה לבגין.

מנור: אני אולי אקרא אותו.

אברמוב: כן.

מנור: אה... אתה שלחת... [מתקן] זה מכתב התשובה של בגין...

אברמוב: מכתב התשובה...

מנור: [ממשיך] ראש הממשלה...

אברמוב: [ממשיך] למברק שלי.

מנור: [ממשיך] למברק שלך. זה מי"ז באלול תשל"ז. 31 באוגוסט 1977. לכבוד מר... טוב. פה כתוב ז', זה היה צריך להיות ש.ז....

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] אברמוב רח' בר-כוכבא 2 תל-אביב. [מצטט] 'ידידי היקר, בעוונותי הרבים הנני מוצא כי טרם הודיתי לך על מברק הברכה ששיגרת אלי ביום 22 ביוני 1977, זאת בשל העובדה שמאז הבחירות לכנסת, אנו מוצפים באלפים רבים של ברכות ומכתבים, וטרם עלה בידי להשיב על כולם. למותר לציין עד כמה מוקיר אני את איחוליך הטובים. בבר... [מתקן] בברכת שנה טובה לך ולביתך, בידידות, מנחם בגין.'

אברמוב: והנה, בהיותי בחוץ לארץ, אני ניגש כרגיל בהיותי בוושינגטון לשגרירות האמריקאית, פוגש אותי אחד הפקידים הבכירים במשרד החוץ - רפיח. אולי [---]...

מנור: צבי[?] רפיח.

אברמוב: הוא אומר: 'נו, אני שומע שאתה תהיה שר החוץ.' אמרתי לו: אני שומע את זה...

מנור: [---]...

אברמוב: [ממשיך] ממך - כנראה שאתה נותן לי את המינוי. 'לא,' הוא אומר. 'אנחנו קיבלנו היום מ... מברק שכולל את תמצית הידיעות מ'הארץ'. כל יום ויום השגרירות מקבלת סרט כזה של... של פירסומים שהופיעו בארץ. ושם כתוב שאתה מועמד לשר חוץ מטעם המפלגה הליבראלית.' אני גיחכתי, כי לי הדבר לא

היה ידוע. אני טילגרפתי לילדים שלי בארץ ואמרו לי: 'זה נכון. עכשיו מדברים עליך.' כשאני חזרתי, אז מצאתי את שני... [מתקן] שתי הכתבות האלה ש... [מתקן] אחד ב'מעריב' ואחד ב'ידיעות'. ב'מעריב' היה כתוב: 'חוגים המקורבים לסגן ראש הממשלה'...

מנור: ארליך.

אברמוב: זה ארליך. [ממשיך] 'מעלים עתה את שמו של חבר הכנסת לשעבר אברמוב. נראה שגם יושב ראש המרכז אריה דולצ'ין תומך במעדותו [מתקן] מועמדותו. אולם בחוגים המקורבים לבגין, הובעה הסתייגות ממנו בגלל דיעותיו היוניות.' זה היה ברור וזה היה צפוי ולא היה חידוש. הופיעה אחר-כך ידיעה גם ב... ב'ידיעות אחרונות' באותו תאריך. ב'ידיעות' נאמר: 'ש.ז.אברמוב הוזכר אתמול במפלגה הליבראלית כמועמד הרציני ביותר מטעמה של מפלגה זו לתפקיד שר החוץ. בעבר היה אברמוב חבר ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, ועמד בראש המחלקה לקשרי חוץ של ה'ליבראלים'. הוא לא מכהן בכנסת הנוכחית על-פי בקשתו.

מנור: כלומר... כנראה שבכל אופן ארליך העלה את המועמדות.

אברמוב: בלי ספק. ארליך העלה את זה וארליך היה מעונין, כנראה, שאני אקבל את התפקיד. ארליך גם הרגיש שאם אני מקבל תפקיד זה, אני עוד אשאר במפלגה. ועוד אפשר יהיה איכשהו לקיים את המסגרת המפלגתית אם יהיה לי תפקיד כזה. ואין לי שום ספק שהוא פעל לטובת זה. אבל הדבר הזה נידון לכישלון מראש. כי בגין בודאי שלא היה מעלה על דעתו דבר שכזה.

מנור: טוב, הוא גם העלה את דולצין אם אינני טועה...

אברמוב: אחר-כך הוא העלה...

מנור: [---]. כן[?].

אברמוב: [ממשיך] אחר-כך הוא העלה את דולצ'ין.

מנור: גם זה כמובן [---].

אברמוב: זה... כן. אבל דולצ'ין תמך במועמדות שלי.

מנור: כן.

אברמוב: אבל מעניין...

מנור: המ... המעניין הוא שהוא לא העלה את רימלט. כן.

אברמוב: לא.

מנור: כן. [---] הוא לא אהב אותו.

אברמוב: [צוחק] [---] לא אהב אותו בכלל[?]. אחר-כך, כפי שנדמה לי הזכרתי לך בפעם הקודמת, ב-77' שוב פעם נתמניתי למשלחת באו"ם.

מנור: כן.

אברמוב: לא היה לזה תקדים, כי המשלחת באו"ם מורכב... מורכבת... [מתקן] לא לאו"ם - לעצרת האו"ם, מורכבת מהאנשים המקצועיים של משרד החוץ - זהו[?] הדיפלומטים הקבועים ומספר חברי כנסת. אבל לא ידוע שאדם שאינו נמנה על אנשי המקצוע ולא נמנה על חברי כנסת, נשלח ל...

מנור: ל... למשלחת.

אברמוב: [ממשיך] למשלחת הישראלית באו"ם. הנה, אני נשלחתי. ואין לי שום ספק שהדבר הזה נעשה על דעתו של בגין, כי אחרת, הדבר הזה לא היה מסתדר. אני מתאר לעצמי שגם כאן היתה התערבותו של ארליך...

מנור: ארליך.

אברמוב: [ממשיך] כי הוא היה מעונין לשמור על קשר איתי. היתה... [מתקן] הייתי בעצרת הזו, כמו כל עצרת כמובן, שזה היה מייגע, מייאש ומעניין. בעצרת הראשונה ב-75', זה היה ענין ההחלטה של גזענות וציונות...

מנור: ציונות [ו]גזענות.

אברמוב: העצרת השניה היתה בסימן של התקפות עלינו מצד העולם השלישי. אחרי מלחמת יום הכיפורים, האמברגו של הנפט וכל הקשיים שהתעוררו, ואני זוכר שבזמן... [מתקן] באותו זמן, בשלב הסופי נדמה לי של עצרת האו"ם... כי עצרת האו"ם מתקיימת מראשון לספטמבר עד ראשון לינואר - כל החורף.

מנור: ינואר[?].

אברמוב: [ממשיך] הופיע דיין, ראש המשלחת היה הרצוג. הרצוג הרגיש לא נוח. ובספר שהרצוג כתב 'מלחמת יום הכיפורים'...

מנור: [---].

אברמוב: [ממשיך] הוא לא התיחס בהתלהבות רבה לדיין, ודיין, כמובן שהיה לו זיכרון טוב לדברים שכאלה. בכל אופן, דיין עם הרצוג לא היה כל-כך בוטה

כלפיו. כפי שהרצל רוזנבלום בספר שעכשיו הולך ומתפרסם ב'ידיעות אחרונות' על מלחמת יום הכיפורים. הופיע... הופיע דיין. כי הוא עמד אז להפגש עם קרטר. הרצוג הרגיש לגמרי לא נוח... לגמרי לא נוח. ודיין ישב איתנו במשלחת. זאתנ?] אומרתנ?]. כל בוקר המשלחת היתה יושבת לישיבה משותפת. וכולם בעצם הרגישו את עצמם לא נוח. דיין כמעט ש... שלא דיבר. אולי האזין. אבל לא גילה התעניינות רבה. באותו זמן בעצם התחיל כבר... [מתקן] הוא כנראה ידע כבר שהתחיל התהליך של קמפ-דיוויד.

מנור: הוא לא גילה לך אתנ?] זהנ?].

אברמוב: לא. גם להרצוג לא גילה. אני שב...

מנור: ארצה.

אברמוב: [ממשיך] מהעצרת אר... ארצה.

מנור: כלומר... כלומר ראשית 78'.

אברמוב: כן, ראשית 78'. ארליך מודיע לי שמציעים לי תפקיד של שגריר. איזה שגרירות אני רוצה? אני לא רציתי. אז אני הוד... הודעתי לו שהתפקיד היחידי שאני מוכן לקבל זה ת... תפקיד של שגריר ישראל במוסקבה כשיהיו לנו יחסים דיפלומטיים.

מנור: כן.

אברמוב: וכתבתי לו מכתב. בהנ?] אני הסברתי לו שאני לא רוצה עכשיו לצאת מהארץ. ואני מודה לו מאוד על ההתי... ההת... [מתקן] אני מודה לך על התעניינותך ועל יוזמותיך ומקווה כי החלטתי זו לא תגרום לך מורת רוח. הוא... [מתקן] ארליך זה, שהיה חריף מאוד אמר לעצמו [ש]אם אני רוצה במוסקבה, שמא אני ארצה במקום קרוב למוסקבה. והוא בא אלי והציע את וינה. הוא אומר: 'וינה זה על הגבול. שם ענין של העלייה מרוסיה, שם הנשירה, שם זה החלון למזרח אירופה...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] שאני אקבל את התפקיד הזה ואז אני אוכל להתעניין ברוסיה כי ב... [מתקן] אני כל השנים האלה עסקתי. והנה הוא כותב לי מכתב והוא מציע לי את וינה.

מנור: ובכתב ידו הוא כותב...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] בעשרים בינואר 1978...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] הוא כותב כך בכתב ידו: 'אברמוב היקר, אני מודה לך על מכתבך שקיבלתי לפני דקות ספורות. שאיפתך לשרת במוסקבה... נגעה לליבי עמוקות, על הזדהותך הנפשית עם היהדות ה... הנאב... הנאבקת שם תחת המשטר הבולשביסטי הברוטאלי. [---] [מתקן] ואולם נחמה פורתא... ואולם בכך שאהיה'... או שתהיה 'קרוב לשם כי בכל'... קשה לי להבין את כתב ידו 'כי בכל'... אינני יודע 'שאני מבקר בוינה'... אה.

אברמוב: [---].

מנור: [ממשיך] 'בכל פעם שאני מבקר בוינה, ואף לפני כחודש הייתי שם... המזרח האירופי'... כן, אינני יודע בדיוק שתי מילים 'כמובן שביום א' אודיע על כך, ויתחילו בהליכים המקובלים. ש...' אה. 'ואולם נחמה פורתא אולם בכך שתהיה קרוב לשם כי בכל פעם שאני מבקר בוינה'...זאת[?] אומרת[?]. הוא התכוון לכך שתהיה אתה [---]... 'שלך בברכה, שמחה.' כן.

אברמוב: כן.

מנור: כן, כן.

אברמוב: אז הוא הציע לי את התפקיד הזה, אני מניח שגם כן זה היה על דעתו של...

מנור: בגין.

אברמוב: [ממשיך] בגין, אני גם על זה סירבתי ו... ועל זה הוא ענה כמובן שהוא מצטער מאוד שע... עניתי בשלילה.

מנור: כן. וזה המכתב מש... [מתקן] כ"ז באדר א' תשל"ח, שבעה במרץ 1978.
שר האוצר - לכבוד: ש.ז. אברמוב, עורך דין.
שדרות בן-גוריון 13
תל-אביב
'אברמוב היקר, קיבלתי את מכתבך ומצטער על החלטתך, אך מבין את מניעיה ושיקוליה. אני מבקש לשוחח איתך על הרבה מאוד נושאים וגם להנות משעה של קורת רוח. מזכירתי תקבע מועד לשיחה בתל-אביב או בירושלים כפי שנוח לך. בכבוד רב, שמחה ארליך, שלך.'

אברמוב: בזה נגמרו ה... [מתקן] הייתי אומר. החיזורים בעצם...

מנור: הפוליטיים.

אברמוב: [ממשיך] [---] ארליך-בגין, הפוליטיים.

מנור: טוב. כאשר הוא הבין שאתה לא מעונין בתפקיד...

אברמוב: כן. הוא גם הבין שאני לא יכול לייצג ממשלה אשר...

מנור: אתה לא מזדהה איתה.

אברמוב: [ממשיך] שלא מזדהה עם המדיניות שלה.

מנור: אם כי בברה"מ היית מוכ... [מתקן] היית יכול.

אברמוב: כן. בברה"מ כן. כן. לכן כתבתי לו שאם... אם ברה"מ. אם מוסקבה - אני מו... [מתקן] שם אני מוכן להיות שגריר.

מנור: בתוך מדינה מזרח אירופית אחרת לא היית... חוץ מרומניה אבל רומניה זה לא...

אברמוב: בטח, כן. ובזה תמו ההצעות שהוא הציע לי. אבל אם אני רוצה... [מתקן] אם רוצים להציץ לנפשו של ארליך, והדבר הזה לדעתי מפיץ אור על החברים האחרים במפלגה הליבראלית, אז זה עקב המגעים שהיו לי עד... [מתקן] כל הזמן עד פטירתו של ארליך. בדרך-כלל, לפחות אחת לחודש הוא היה בא, יושב על הספה, מספר לי מה נשמע בממשלה, לפעמים מתייעץ. דן איתי על בעיות שונות. [---]...

מנור: הוא היה בא לתל-אביב?

אברמוב: בבקשה?

מנור: לתל-אביב.

אברמוב: הוא היה בא לתל-אביב, כן. הוא היה גם בא הנה.

מנור: כן.

אברמוב: הוא היה גם בן[?] בית[?], במידה מסוימת הוא היה בן בית.

מנור: כן, הוא הרגיש בנוח.

אברמוב: הוא... הוא הרגיש בנוח. אני חושב שאולי אני הייתי היחיד שאיתו הוא דיבר בגילוי לב וכתב בגילוי לב. אני לא חושב שעם חבר אחר הוא יכול היה להתיחס באותה מידה של גילוי לב ופשטות כמו איתי. הנה, אני חזרתי מאמריקה ב-1978. אני, כפי שאמרתי, לפחות אחת בשנה הייתי נוסע לארה"ב. ותיארתי לו מצב די עגום ביהדות אמריקה, בקשר לכמה מהתבטאויותיו של בגין. מכתב די ארוך, כאן זהנ?] ענין...

מנור: אתה... אתה... אתה רוצה שאני אקרא אותו בטייפ?

אברמוב: [ממשיך] אתה יודע מה? אני יכול להשאיר לך אותו. אתה...

מנור: או שאני אצרף אותו ל...

אברמוב: [ממשיך] ואתה תצרף אותו...

מנור: ל... ל...

אברמוב: [ממשיך] או שתקריא את זה...

מנור: או שאני אקריא את זה לתוך הטייפ...

אברמוב: תקריאנ?] לתוך המכונה אז תצ...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] תוכל להקריא את זה יותר מאוחר.

מנור: כן.

אברמוב: על זה אני מקבל תשובה שלדעתי היא כל-כךנ?]...

מנור: אבל... יש לך... יש לך עותק מזה?

אברמוב: לא.

מנור: או שאני אצלם?

מנור: אז אני אצלם, ואחזיר לך.

אברמוב: אחר-כךנ?] תצלם, כן, אז אני יודע שאני אקבל את זה ממך.

מנור: כן.

אברמוב: ואני מציע שפשוט תקרא את זה אחר-כך אל תוך המכונה...

מנור: כן.

אברמוב: כי לא כדאי שתקרא את זה פה[?].

מנור: שאקרא את זה פה, כן.

אברמוב: כן.

מנור: כן, אני ארשום.

אברמוב: עכשיו, אני הייתי מציע שאת תשובתו של ארליך תקרא עכשיו במלואה.

מנור: ובכן, זו תשובה...

אברמוב: [---].

מנור: [ממשיך] למכתבך, שאתה שולח אליו ביום 12 באפריל אלף תשע... ...1978

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] והוא עונה לך בתאריך 15 באפריל 1978 במכתב שנושא את הכותרת: שר האוצר. הוא מתחיל במילים: [מצטט] 'אברמוב היקר, מכתבך מה-12 לחודש זה שהגיע לידי רק אמש, הפיח בי געגוע חזק לשיחותינו המרובות והמעניינות, להאזין לדבריך השקולים ולניתוח... [מתקן] ולניתוחים מצבים מדיניים. אני מזמן מבקש להתפנות לשיחת רעים אשר פשוט חסרה לי כאויר לנשימה. אולם למרבית הטרדות, שאין כלל להעלות על הדעת עד כמה מרובות הן, טרם הגעתי לכך. אני מנסה לאתר השבוע איזה שעות לשיחה ויתכן ועוד יגיע מכתבי זה לידיך, תתקשר אליך מזכירתי לקביעת מועד לשיחה. עתה לנושא הכבד: נכון הדבר כי אין שעתי פנויה לנושאים מדיניים פרט לדיונים כלליים. לפעמים בממשלה או בועדת שרי הביטחון, אשר בהם אני משתתף לסירוגין בגלל חוסר זמן. אך האמת היא, כי לא הקדשתי מזמני אף לא... אף לא ממחשבתי. לנושא מרכזי זה. אף קיימתי ומקיים שיחות פה ושם עם אורחים הבאים לשמוע ולהשמיע. ושיחה מאלפת מאוד היתה לי לאחרונה עם הסנאטור יעבץ, Jawetz. ועליך [מתקן] ועליה אספר לך בשיחתינו. נראה לי, כי עלי קודם לכל לחזור על הידוע בינינו'...

אברמוב: או.

מנור: [ממשיך] 'כי דעותי בנושא המדיני לא נשתנו מאז ומתמיד ועד עצם היום הזה. והן ידועות לך יפה. אני עושה זאת. משום שלפעמים מתגנבת מחשבה בלב. שמא השררה מעבירה את האדם על דעתו ושוכח את תורתו או אמונתו - לא הא ולא דא. אני מסכים איתך, כי ראש הממשלה השיג הישגים נכבדים בשינוי עמדותיו של הנשיא קרטר הן בענין מדינה שלישית, (A Homeland) - בסוגריים, הן ביחס לאש"ף והן בהכרתו על חיוניות מאחזי צה"ל בגדה המערבית. לפני שנה לא העזו אצלנו כלל להעלות על הדעת שיתכן מפנה כזה. מאידך. אני... [מתקן] ער אני לעובדה שחלה התדרדרות וכירסום במעמדינו ואף ביחסים הבילטרליים. וביחוד מעמדינו בקונגרס ובבית הנבחרים ואף בדעת הקהל. לפי הסקרים האחרונים. השבוע עומד אני לקיים שיחה ממושכת בנושא זה עם ראש הממשלה. שקבעתי לפני כמה ימים מתוך הכוונה להשפיע עליו שלא יחזור על הניסוחים הנראים כקשוחים. או שהם באמת קשוחים, בעיני האמריקאים ובדעת הקהל בארה"ב ובעולם. לקראת שיחה זו טיפלתי בכמה בירורים עם אנשים המטפלים בנושאים אלה, ויש לי יסוד להניח כי ההצעות שאני עומד להעלות, יש בהן דרך חדשה להידברות עם הממשלה תוך עקיפת הפירוש על ארבע ש... [מתקן] על 242, ומניעת ויכוח עקר בנושא זה שאיננו משרת את הענין ה... [מתקן] של שום צד. מטעמים מובנים. תבין סיבת אי התיחסותי המפורטת לכל נושא ונושא שהעליתי במכתבך. והנני משאיר אותם לשיחתינו בעל-פה בימים הקרובים. בברכה. שלך. שמחה.'

אברמוב: עכשיו, כפי שאתה רואה, הוא כו... [מתקן] מעלה על הכתב את קריאתו ש: 'כפי שידוע לך, דיעותי בנושא המדיני לא נשתנו מאז ומתמיד ועד עצם היום הזה, והן ידועות לך יפה.' זאת אומרת, הוא כאן למעשה מודה, שהוא אנוס בתוך הליכוד. ובאמת. יש כאן רמז שרצון השררה. כן? הוא הוא שמניע אותו ואת יתר חבריו להכנע לתכתיבים שאינם לרוחם, ולהסכים לחיות במסגרת אשר איננה תואמת את ההשקפות שלהם. ובפגישות שהיו לנו ושיחות בעל-פה. כמובן גלויות וחופשיות, הוא היה תמיד בא כאילו היה מתנצל ואומר לי: 'דע לך, שהדיעות שלי לא השתנו ואני עדיין נאמן לקו הליבראלי כפי שהוא היה קיים לפני מלחמת ששת הימים.' זאת אומרת, הוא למעשה הוא היה מכריז ב... ב... באוזני [מתקן] מתוודה כאילו באוזני שהוא עדיין יונה. הוא נתן לזה גם ביטוי במכתב אחר. אני לא זוכר מה היה הרקע למכתב אבל... אבל אני כתבתי לו מכתב ב-28 לינואר 79', אולי אני אמצא את המכתב, אבל המכתב הזה מעניין מאוד - בפרט החלק האחרון. מכתב קצר, אבל החלק האחרון שלו באמת מאיר עיניים.

מנור: כלומר, שוב זה מכתב מש... [מתקן] ז' בשבט תשל"ט, 6 בפברואר 1979. [קורא] לשכת שר האוצר
לכבוד מר ש.ז אברמוב, עורך דין
שדרות בן-גוריון 13 תל-אביב

'ידידי אברמוב היקר, היום הגיע אלי מכתבך מיום 28 בינואר 1979. ראשית אני מתנצל בפניך על דחיית שיחת הצהריים שלנו. בצוק העיתים. אני נמצא לחוץ לא רק מצד גורמים אינטרסנטיים אלא גם ב... [מתקן] לחוץ בזמן. ביקשתי ממזכירתי לקבוע לנו מועד. באשר למכתבך. אכן קלעת למטרה וזהו אחד הנושאים

שבדעתי לשוחח איתך, לכן אני מתאמץ בכתיבה שכן אינני רוצה לחזור על הדברים פעמיים. אולם פטור בלא כלום אי אפשר. ולכן אסתפק בהערה קצרה: עד למאי 1977 ח... [מתקן] לחמתי ונאבקתי בשיטות מפא"י באופוזיציה, ומיוני - אני נאבק בתוך הממשלה. להתראות בקרוב, שלך בברכה, שמחה ארליך.'

אברמוב: ותמיד הוא מדייק ומקפיד להזכיר לי שהוא נשאר נאמן לדעתו. קודם אופוזיציה למפא"י ועכשיו אופוזיציה...

מנור: לבגין.

אברמוב: [ממשיך] בתוך הממשלה. לבגין. ואני חושב שבשני המכתבים האלה. אתה מוצא פתח להבנת התמורה שהתחוללה במפלגה הליבראלית. מצד אחד - מנהיגות נמרצת של בגין, הרגשה שרק בגין יכול להביא קולות ורק באמצעות הליכוד אפשר להגיע ל...

מנור: שלטון.

אברמוב: [ממשיך] לשלטון, ויחד עם זה הכרה בכך, שאין ביכולתם לשנות את הקו המדיני. וכאשר עמדה בפניהם הברירה להשאר באופוזיציה נצחית, כפי שהיו כל השנים, או להגיע לשררה - הם העדיפו לוות... לוותר על עקרונות ובלבד להגיע לשררה. נדמה לי שבמשפט הזה מתמצית כל הטרגדיה של המפלגה הליבראלית. ואין מי שמגלם אותה בצורה יותר בולטת מאשר...

מנור: כמו ארליך.

אברמוב: [ממשיך] ארליך בעצמו.

מנור: אתה אכן סבור שהוא היה אופוזציה משמעותית לבגין או שהוא רק...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] מ... [מתקן] הכריז.

אברמוב: הוא התנגד למשל למלחמת לבנון.

מנור: כלומר[?]. בסופו של דבר...

אברמוב: אבל בסופו של דבר הוא נכנע.

מנור: [ממשיך] הוא נכנע.

אברמוב: הוא נכנע. למשל, ברמן לפחות התפטר מהממשלה.

מנור: התפטר.

אברמוב: הוא לא התפטר.

מנור: אינני זוכר אם היה אפילו מקרה אחד שבו הוא השפיע על בגין לשנות את דעתו [---].

אברמוב: לא. אני חושב שלא. אני חושב שבגין גם ידע שהוא יכול לסמוך על ארליך, שארליך לא יתקומם נגדו. הוא ידע שארליך אולי ימתח ביקורת. שהוא יבקש, שהוא יתחנן, שינסה להשפיע, אבל ידע שיש קוים אדומים שארליך לא יעבור, והקו הזה הוא עזיבת הממשלה או עזיבת הליכוד. ואם ארליך ככה, על אחת כמה כ... [מתקן] וכמה כל האנשים האחרים.

מנור: שהיו יותר צעירים ממנו.

אברמוב: שיותר צעירים ממנו. אני יודע שעם רימלט הוא כמעט שלא קיים מגע. אני לא יודע מדוע גם הוא לא החשיב[?] את רימלט. אני יודע שגם בגין לא החשיב[?] אותו.

מנור: כן.

אברמוב: מה אתה אומר?

מנור: זה נכון.

אברמוב: הוא לא החשיב[?] אותו. תלמיד חכם...

מנור: וזה מעניין, משום שרימלט היה תלמיד חכם.

אברמוב: הוא היה תלמיד חכם. הוא היה בקיא במקורות היהדות...

מנור: והיה אדם שקול מאוד...

אברמוב: היה... היה בלשן... בלשן, היה מחנך דגול. אבל בגין לא התייחס אליו ברצינות. יחד עם זה צריך להודות, שלבגין היה כושר מנהיגות מובהק. הוא גם ידע להתנהג עם אנשים, ובדרך-כלל, הייתי אומר, היה ג'נטלמן. אני עדיין לא... [מתקן] עדיין אינני יכול להסביר לעצמי מדוע הוא התייחס אלי בצורה כל-כך הגונה כשאני הנחלתי[?] לו...

מנור: בעיקר בנושא... אופוזיציונר.

אברמוב: אכזבות ללא סוף. [---]...

מנור: היית אופוזיציונר מובהק.

אברמוב: מובהק, כן. היו לי עקרונות ולא זזתי מהם והוא ידע את זה. ועצם העובדה שאני הופעתי [ב]'מנשר הארבעה' עם לובה אליאב...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] סירבתי לחתום על ה... על הכרוז הזה...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] של המפלגה. כן? ויחד עם זה הוא ק... [מתקן] השתדל תמיד לקיים איתי יחסים קורקטיים ביותר, ואני יודע שכל הנסיונות של ארליך, שיכול להיות שארליך יזם אותם - זה אני לא יודע. אבל בלי ספק היו על דעתו של בגין. העובדה ששלחו אותי לאו"ם שזה לא... [מתקן] שזה היה מעשה ללא תקדים - אני לא זוכר מקרה אחד ששלחו אדם שאיננו חבר כנסת. הכניסו אותו כמשלחת [מתקן] כחבר המשלחת לעצרת האומות המאוחדות.

מנור: [---משובש---]. עכשיו, היו במפלגה הליבראלית כבר אז גורמים ניציים כמו... כמו בגין או שעדיין לא, ב-77'?

אברמוב: היו... היו... [מתקן] התחילו כבר להתבלט אנשים שרצו לקנות את עולמם אצל בגין. הם הבינו שהליכוד ו... נת... [מתקן] נכון יותר - הם הבינו ש'חירות' תשתלט על כל המערכת הזאת. ובסופו של דבר, למרות שהמקומות של ה'ליבראלים' היו משוריינים[?], הם ידעו שלא יימשך הדבר לאורך ימים וה... [מתקן] שני הגופים האלה נתמזגו לגוף אחד. ואני[?]... [מתקן] ואז אתה כבר יכולת להבחין [ב]אנשים אשר מתחילים לעבור לצד השני. מודעי היה הבולט ביניהם. עד... עד מלחמת ששת הימים הוא לא פצה פה ולא תבע אי פעם מדיניות אקטיביסטית בשטח... [מתקן] בתחום יחסי חוץ, והנה הוא התחיל לזמר את הפזמון. כך משה ניסים השמיע פיזמון של ארץ ישראל...

מנור: השלמה.

אברמוב: [ממשיך] ארץ ישראל השלמה. ואחריהם כולנו[?]. שהלכו רבים אחרים. היה חבר כנסת ידידיה... ידידיה...

מנור: בארי.

אברמוב: בארי, כן, פתאום הוא נהפך לנץ. אני כרגע לא זוכר את... את יתר החברים אבל המעבר לניציות, הייתי אומר, הלך וצבר תאוצה כל הזמן. כל הזמן.

מנור: וההשפעה של בגין פה... היתה לו[?] השפעה?

אברמוב: ההשפעה של בגין היתה השפעה מכרעת ולא רק זה - כולם הבינו. ולא קשה היה להבין, שהעתיד יהיה לצידם של אלה אשר יתמכו...

מנור: בבגין.

אברמוב: [ממשיך] בבגין ובתנועת 'חירות'. וכך נמוגה... [מתקן] לאט לאט נמוגה המפלגה הליבראלית. עוד טיפוס אחד אשר מייד הכריז שהוא נץ היה פסי גרופר.

מנור: כן.

אברמוב: הוא בכלל לא ידע על מה הוא מדבר...

מנור: [צוחק] כן.

אברמוב: [ממשיך] אבל הוא הכריז שהוא נץ. אז הנה, בערך מסרתי לך כבר רשימה של אנשים אשר כבר בחודשים הראשונים התחילו כבר להכריז... [מתקן] אחרי אלף ש... [מתקן] 1973, אחרי מלחמת יום הכיפורים הייתי אומר ככה... הזרם הזה גבר.

מנור: התחושה היתה שהמפלגה תגיע לשלטון.

אברמוב: כן. ועוד דבר: היתה הרגשה שמפלגת העבודה נמצאת בשקיעה וזה היה אחד הגורמים שהשפיע. היתה תחושה באיזה מקום, שבאמת הליכוד [מתקן] שלליכוד נפתחו סיכויי[?] לשלטון.

מנור: אתה אומנם[?] הרגשת כשפ... [מתקן] אתה פרשת מהמפלגה. שבעצם אתה פורש בין השאר ממפלגה שהיא [---]. קהל הבוחרים שלה איננו קהל היעד שלך מכיוון שהרי ה'ציונים הכלליים'. קהל היעד שלהם היה ברור - היה בעיקר קהל היעד של המעמד הבינוני ומעלה, בעיקר המעמד שהוא בעל ה... [מתקן] בעיקר מעמד העצמאים בראש ובראשונה. המעמד שחי בערים. המעמד שקרוב לדיעות של ליבראליזם דמוקרטי. והנה, מתברר יותר ויותר עם הקמת גח"ל ולאחר מכן עם הקמת הליכוד, שלמעשה, קהל בוחרי הליכוד בא משכבה שונה לחלוטין.

אברמוב: אני חושב, ב-77' היה כבר ברור שאנשי סביון ברובם הצביעו...

מנור: מערך.

אברמוב: [ממשיך] בשביל המערך. אנשי כפר שמריהו והרצליה-פיתוח הצביעו מערך. כמובן ש... [מתקן] ואנשי צפון תל-אביב. כן. וכמובן זה היה גמול על

עמדת הליכוד וזו היתה גם... [מתקן] מי שרצה לראות, צריך היה להבין שיש בזה משום נטישת המפלגה הליבראלית על-ידי הציבור הלגיטימי שלה [---].

מנור: אתה חושב שה... הדיעות הניציות של הליכוד הבריחו אותם. או בגין האיש שהבריח אותם, או אולי העובדה שבעצם המפלגה הפכה יותר למפלגה של ק... [מתקן] של אוריינטליסטים.

אברמוב: אגיד לך, ה... [מתקן] מפלגת 'חירות' היתה מפלגה אוריינטלית.

מנור: כל השנים?

אברמוב: המפלגה הליבראלית לא היתה...

מנור: היתה[?]...

אברמוב: [ממשיך] גם בשלבים האחרונים. אבל הקהל הבחין שהמפלגה הליבראלית גוססת, שסופה לעבור מן העולם. ולמעשה, מי שמצביע בשביל הליכוד והליבראלים שבתוכה - מצביע בשביל 'חירות' כפי ש... [מתקן] ולכן היתה הרתיעה הזאת. זה דבר מדהים שצפון תל-אביב שהיתה הבסיס לכוחה של המפלגה הליבראלית וה'ציונים הכלליים' נטשה אותה לחלוטין - זו היתה עריקה המונית.

מנור: לא רק זה בלבד. הראַייה שהיא... היא שמרה אמונים. הראייה שהיא הצביעה בבחירות המוניציפליות כל הזמן ל... למפלגה הליבראלית...

אברמוב: נכון, בודאי.

מנור: [ממשיך] לליכוד. אבל לכנסת...

אברמוב: כן, כן.

מנור: הצביעה מערך.

אברמוב: כן, נכון, נכון. הייתי אומר, המנהיגות של המפלגה הליבראלית בגדה ביעודה[?], היא זנחה את הציבור שלה שגילה לה נאמנות. היא פנתה עורף לציבור. וכיוון שהיא פנתה עורף לציבור הציבור פנה לה עורף.

מנור: נטש אותה.

אברמוב: הטרגדיה של ההסטוריה הפוליטית של הארץ. שמפלגת העבודה לא השכילה לנצל את זה.

מנור: כן.

אברמוב: אני לפני איזה עשר שנים פירסמתי מאמר ב'הארץ' וכתבתי: מדוע מפלגת העבודה מתביישת בבוחריה?

מנור: [צוחק] יפה. כלומר, חלו כאן הרי תהפוכי [מתקן] תהפוכות של הגורל ממש, שמפלגת העבודה, שלכאורה אמורה לייצג את מעמד העובדים ולמעשה היא מייצגת את... את ה... את הסקטור שאמור להצביע עבור ה'ליבראלים'.

אברמוב: בודאי. בודאי. זו היתה הטרגדיה שלה. כאן נזדמנה לה הזדמנות הסטורית לקחת את זה באורנ[?] הזה. אבל כש... [מתקן] כשאתה מדבר... [מתקן] ומעניין הוא שהיא קיבלה... [מתקן] בבחירות האחרונות אתה כבר מרגיש ירידה.

מנור: כן. והירידה תלך ותגבר.

אברמוב: כן, והירידה תגבר. ואחד הגורמים לכך זה דמויות כמו הברפלד למשל.

מנור: כן, המנהיגות הפוליטית הקלאסית.

אברמוב: הקלאסית, כן. אחרי [---] עם כל הדברים האלה, היה לי עוד מגע אחד עם ארליך, ואחד בלבד, והוא ענין 'סברא ושתילה'. אני הזמנתי אותו לשיחה ואמרתי: ארליך, לא יתכן שלא תקום ועדת חקירה. דורשים את זה בארץ, דורשים את זה יהודי ברה"מ, דעת ה...

מנור: כן? גם הם?

אברמוב: יהודי ברה"מ? מה זה, בגין היה מקבל טלפונים כל הזמן - להקים ועדת חקירה.

מנור: מברה"מ?

אברמוב: לא, סליחה, מ...

מנור: ארה"ב. [---].

אברמוב: ארצות... ארה"ב. טעיתי. טעיתי. [ממשיך] להקים ועדת חקירה וכפי שידוע לך בגין סירב. אמרתי לארליך: ארליך, אתה מוכרח לדאוג לכך שתקום ועדת חקירה. הוא אומר: 'הוא דיבר עם בגין ביחס לדבר הזה. אבל לא היתה השפעה רבה. שאלתי אותו: מה לעשות? אז הוא אמר לי: 'אולי תדובב את נשיא המדינה הבא שהוא יותר טוב.' אני הזמנתי לביתי את נבון, הזמנתי את [---], הזמנתי את יורם דינשטיין...

מנור: הם באו כולם לכאן?

אברמוב: [ממשיך] כולם לכאן. יורם דינשטיין. היו עוד שניים - אני כרגע לא יכול לזכור. ואנחנו אמרנו לנבון: נבון, זה חובתך הלאומית לדבר עם בגין, להקים ועדת חקירה. נבון כמובן לא נתן תשובה וגם לא ציפינו שהוא יתן תשובה. אבל עד היום הזה אומר לי יורם דינשטיין שאין לו שום ספק שהשיחה של נבון עם בגין הולידה את ועדת החקירה. זה מראה לך מה מזערית היתה... היתה ההשפעה של...

מנור: ההשפעה של ארליך.

אברמוב: [ממשיך] [---].

מנור: כן. בכך למעשה, אתה כמעט מסיים את תפקידך הפוליטי במפלגה [---].

אברמוב: אני מסיים את תפקידי הפוליטי במפלגה. אחר-כך. בעשור האחרון...

מנור: רק תרשה לי, אני רק מחליף...

<u>סוף צד ב' - קלטת 8</u>

<u>קלטת 9 - צד א'</u>

מנור: בבקשה.

אברמוב: [ממשיך] בעשור האחרון היו לי... [מתקן] היה עוד עניין אחד ששם מילאתי תפקיד מסוים בבחירות האחרונות לנשיאות המדינה.

מנור: 88'. שמונים ו... [מתקן] או שמונים ותשע?

אברמוב: תשעים ואחד פחות שש... זה 85' אני חושב.

מנור: פעמיים היו בחירות שהרצוג נבחר - ב-83'... 88', כן.

אברמוב: שמונים וחמש.

מנור: אולי אני טועה. יכול להיות [---].

אברמוב: זה אחת לחמש שנים.

מנור: כן. 85'?

אברמוב: אני חושב 85'.

מנור: בפעם הראשונה כשהרצוג נבחר?

אברמוב: לא. אני מדבר עכשיו בפעם הראשונה שהרצוג נבחר.

מנור: [---].

אברמוב: בפעם השנייה לא היו שום בעיות. זה היה תלוי על קוצו של יוד.

מנור: כן. איילון לעומת הרצוג.

אברמוב: בגין תמך באיילון.

מנור: איילון.

אברמוב: כן, ואני תמכתי בהרצוג. אני הזמנתי אלי את ברמן. ברמן, אמרתי לו. הקול שלך יביא לתיקו. אתה צריך להביא עוד קול אחד [---] בהרצוג[?]. הוא הבטיח לי את הקול שלו והבטיח להשיג עוד אחד. הוא אף פעם לא אמר לי מי עוד היה [---]. הוא השיג שישים ואחד.

מנור: כן, הוא השיג שישים ואחד. כלומר, אתה רצית את הרצוג בגלל... ולא את איילון - מדוע? משום שגם איילון הוא תלמיד חכם ומעשיו...

אברמוב: מפני[?] שהוא... הוא אדם שאיננו יודע או מכיר הוויית עולם...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] איננו מכיר את העולם החיצוני בכלל. אני חושב שבחייו הוא עוד לא דיבר עם גולדמן[?] ושעורי[?] הדיפלומטיה בכלל לא נהירים לו. אנחנו זקוקים לאדם שהוא גם נואם טוב...

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] שהוא גם מסביר טוב. וגם מכיר את העולם יותר טוב. חוץ מזה, הרצוג גם קרוב רחוק שלי. כשם שנבון הוא גם קרוב שלי כשהוא הדוד של בתי. אגב. גם בעניין נבון [---].

מנור: כן, שהרי בתקופת נבון בגין הציע הרי...

אברמוב: שאוה.

מנור: שאוה. כן.

אברמוב: [ממשיך] כן, אז היתה ישיבה בביתי בהשתתפותו של נבון, צדוק ופרס. כן. אז גייסתי את ברמן עוד פעם. וברמן שוב פעם עשה את אשר הבטיח לעשות.

מנור: אם כי בעניין שאוה בגין נסוג מהר. כלומר...

אברמוב: כן, זה נמס מהר.

מנור: כן.

אברמוב: [ממשיך] אבל הרצוג זה היה...

מנור: כן, על חודם של חוט השערה.

אברמוב: כן, כן. נכון[?]. אבל בעשור האחרון היו לי מגעים תכופים מאוד עם פרס וצדוק. ככה. סגן נשיא של הקונגרס הציוני [מתקן] הקונגרס היהודי העולמי, מגעים עם גולדמן [---משובש---]. ואחר-כך, הפעילות שלי בתחום הספרות: האנציקלופדיה, 'קרן רוטשילד', 'קרן וייצמן' - והעבודה יצאה לאור. עם פרס כבר לא נפגשתי חצי שנה.

מנור: אכזבה ממנו[?].

אברמוב: מה?

מנור: האכזבה שלך מ... מהאיש.

אברמוב: השיחה האחרונה שלי[?] היתה מאכזבת מאוד. עזרתי לו גם כספית.

מנור: חוסר רצונו לפנות את הזירה הפוליטית. ובכך הוא מביא אסון למעשה. על המפלגה ואפ... [מתקן] אולי אפילו על המדינה.

אברמוב: גם בבחירות האחרונות [---משובש---]. [---] דמוגרפית פירסמתי רשימה, כמה מאמרים על בעיות הדמוגרפיה. אבל לאחר מכן ראיתי, שעם פרס אין לי סיכוי להתקדם.

מנור: ומאז למעשה, אתה כבר אינך פעיל ב... במישור הפוליטי...

אברמוב: בחיים הפוליטיים? פרט לזה שאנשי הפוליטיקה באים אלי, או ש...
[מתקן] כשהם נמצאים במספר[?] אז יושבים בחדר ההוא, אם הם מעטים אז הם
יושבים על הספה הזאת. החל מנשיא המדינה ופרס וממפלגות אחרות.

מנור: כלומר, עם הליכוד למעשה, אין לך כבר היום קשר. כלומר, אין כבר היום
אנשים בליכוד שהם מהדור שלך ומקורבים לזרם שלך שהיה ב... ב'ליבראלים'?

אברמוב: בליכוד? אגיד[?] לך, מי שעדיין מנסה ליצור קשר איתי ומבקר אותי
היום[?] זה מודעי. אבל... [מתקן] גברת דורון כותבת לי מכתבים.

מנור: כך?

אברמוב: [ממשיך] משה ניסים מתעניין לפעמים. מתייעץ, אבל אני לא מחשיב את
זה - אני חושב שכיום אינני מקיים קשר עם אף אחד מה'ליבראלים' בליכוד. אני
מקיים קשרים עם ארנס לפעמים. ומרידור. עם אהוד אולמרט...

מנור: אבל הם לא קשורים פוליטית. כלומר, הם לא רואים בך 'פרטנר' ל...

אברמוב: לא, לא, לא...

מנור: [ממשיך] לתפישת עולם.

אברמוב: לא, הם גם יודעים ש... לא, הם יודעים שאני גם לא יכול[?]
להחליט[?] כי אני באופן רסמי, במכתב רשום עזבתי את המפלגה[?].

מנור: עזבת את המפלגה.

אברמוב: [ממשיך] להסיר כל ספק. וכאשר ה... [מתקן] הם נפרדו כשה'ליבראלים'
נכנסו... [מתקן] לא. כשה'ליבראלים' באופן רסמי התמזגו...

מנור: עם הליכוד [מתקן] עם 'חירות'...

אברמוב: [ממשיך] קודם כל, שלחתי מכתב שאני מתפטר, ושלחתי גם מכתב לקונגרס
היהודי העולמי שאני ח... [מתקן] שאני מתפטר מתפקידי, כיוון שאני הייתי
נציג ה'ליבראלים'.

מנור: 'ליבראלים'.

אברמוב: כתבתי: כיוון שאני עוזב את המפלגה אין לי Constituency
[---משובש---]. עם גולדמן היו לי מגעים מעניינים עם אכזבות איומות. [---]
היתה אפיזודה חולפת למרות שאני מכיר אותו עשרות שנים. ועם יהדות אמריקה
אני מקיים קשרים כל הזמן. יכול להיות שאני אוזמן אולי בעוד חודש

לפגישה פרטית עם מנהיגי הארגונים היהודיים לעֲבד תכנית - מה יכולה יהדות אמריקה לעשות במישור[?] המדיני.

מנור: אחרי המלחמה.

אברמוב: כן, אחרי המלחמה.

מנור: טוב, אני חושב כך... שב... ה... [מתקן] כאן אולי אנחנו היום נסיים את ה... ה... הפגישה, ואני ארצה בפגישה או אולי בפגישות נוספות להעלות שאלות מצידי...

אברמוב: בסדר גמור.

מנור: [ממשיך] שתכסינה נושאים נוספים...

אברמוב: בסדר.

מנור: [ממשיך] או נושאים שאנחנו הגענו אליהם...

אברמוב: כן.

מנור: [ממשיך] הייתי רוצה להרחיב ולחדד נושאים מסויימים.

אברמוב: כן.

מנור: אז ברשותך אני כאן אסיים היום את ה... הפגישה...

אברמוב: בסדר גמור... אתה[?] צריך[?] [---]...

מנור: [ממשיך] התשיעית, היום ה-21 בפברואר 1991. תודה רבה.

<u>ש.ז. אברמוב - סוף פגישה 9</u>
<u>קלטת 9 - צד א'</u>

מנור: היום 24 בפברואר 1991. אני קורא בזה את מכתבו של אברמוב לשמחה ארליך - אותו מכתב שהזכרנו אותו בפגישה האחרונה ב-21 בפברואר 1991. והייתי מבקש ש... שהמכתב הזה יתקשר ל... לפגישה שערכנו באותה... [מתקן] באותו התאריך. ובכן, אני מקריא בזה את המכתב שנושא תאריך 12 לאפריל 1978. בראשו כתוב:
ש.ז. אברמוב, עורך דין.
תל-אביב, שדרות בן-גוריון 13.
אישי.

לכבוד מר שמחה ארליך
רחוב פנקס 77, תל-אביב.

"שמחה היקר,

1) יודע אנוכי כמה טרוד אתה במאבק עם בעיות המשק ורשאי אתה כי לא יעמיסו עליך נטל נוסף, אך עם כל אלה מרגיש אני חובה להסיח[?] דאגותי וחששותי נוכח ההתפתחויות הנוגעות למדיניותה של הממשלה.

2) ב-2 ביוני 1977 בשובי מארה"ב, מסרתי לך על התרשמותי מתגובתו של הציבור בארה"ב על דבריו של מר בגין לאחר הבחירות ב-17 במאי 1977. באותו מכתב ציינתי מה עלולות להיות התוצאות של מדיניות חוץ אשר תתבסס ש... [מתקן] תתבסס על עיקרון שלמות הארץ ועל השלכותיו על הממשל בארה"ב, על בתי המחוקקים, על דעת הקהל ועל אחדותו של הציבור היהודי. יותר מעשרה חודשים חלפו מאז וכיום נראה לי כי התוצאות חמורות יותר ממה שהעליתי אז על דעתי.

3) טרם אדון במצב שהתפתח מאז, אציין בסיפוק כמה הישגים לזכותו של ראש הממשלה: אין ספק כי עמידתו האיתנה גרמה להסתבכותו[?] של הממשל בארה"ב מהרעיון להקמת מדינה פלשתינאית ומשילוב ישיר או עקיף של אש"ף בדיוני השלום. הוא גם החדיר לתודעת הממשל ולדעת הקהל את התחוש... [מתקן] את תחושת החשיבות הנודעת לדאגה לבטחון ישראל, ותחושה זו מצאה ביטוייה בקרב אנשי הממשל בארה"ב ובדעת הקהל. אלה הם בלי ספק הישגים נכבדים.

4) אך לאחר דברים אלה, אין מנוס מן המסקנה שמדיניות הממשלה הגיעה לממ... [מתקן] למבוי סתום - הקרע עם ארה"ב בולט לעין, היחסים עם ארה"ב הגיעו לשפל, ולא אבוא[?] להמ... [מתקן] למנות את גילויי אי ההתחשבות מצד הממשל בארה"ב וסירובו של הנשיא קרטר להמתין שעות מספר לדבְרו[?] של מר בגין טרם יפנה למועצת הבטחון בעניין דרום לבנון. הוא רק פעם אח... [מתקן] הוא רק אחת[?] ולא מן החשובים שבהם. רק לפני מספר חודשים לא היינו מעלים על דעתינו כי מחלקת המדינה תעז לבצע תעלולים כגון חקירה בעניין חוקיות השימוש בנשק אמריקאי בפעולת צה"ל בדרום לבנון. כן לא היינו מעלים על דעתינו אפשרות של התניית אספקת נשק לנו, באספקת נשק למדינות ערב. הממשל לא היה מעז לנקוט בכל הצעדים האלה לו חשש מדעת הקהל ובתי המחוקקים. עתה

הוא הולך הביתה, לא רק[?] משתחרר[?] מחששות אלה בידעו כי לא ימצא... כי לא ימצ... [מתקן] ימצאו תומכים נמרצים בבתי המחוקקים ולא בדעת הקהל ועזה תקוותו כי יצליח לפורר גם את התמיכה היהודית.

5) רבים מ... [מתקן] מן המבקרים מבליטים את עניין ההתנחלויות כגורם למצב שנוצר - אין ספק שמדיניות ההתנחלויות הביאה לכירסום המגעים[?] עם[?] דעת הקהל. אומנם ההתנחלויות, כשהן לעצמן, לא היו עשויות למנוע הסדר שלום, אך עיתויין ודרך ביצוען גרמו לסחר[?] בדעת הקהל והיו מעין מתנת חינם ליריבינו ולאויבינו, בחינת חבלה עצמית. אך... אך כאמור לא בהתנחלויות נעוצה [---] המדינית, שכן ההתנחלויות הן פועל יוצא של המדיניות הבסיסית אשר אם נסיר ממנה את העטיפה, נוכל כהגדירה כמדיניות של שלמות הארץ בגבולותיה ההיסטוריים. כל מי שיעיין בתוכנית השלום של ראש הממשלה, היא תוכנית של שלטון עצמי ביהודה, שומרון ועזה, יווכח שזו תוכנית אשר בהסוואה של שלטון עצמי נועדה להנציח את שליטת ישראל בכל רחבי ארץ ישראל המנדטורית. שליפתו[?] של ראש הממשלה את הפירוש אשר ממשלות ישראל עד כה נתנו להחלטה 242, סילקה כל ספק לגבי התכלית של הצ... [מתקן] אשר הצעת השלום נועדה להשיג.

6) זכותו של ראש הממשלה להיות דבק בעיקרון שלמות הארץ ולשימה לראש פינה למדיניותו. אך לבטח תסכים איתי, כי כל מי שסבור שעיקרון שלמות הארץ יכול לשמש יסוד לעשיית שלום עם מדינה ערבית איזושהי, שרוי בעולם שאינו קיים[?] במציאות. התוכנית לשלטון עצמי יכולה לשמש בסיס לתקופת מעבר ארוכה למדי, ואכן הנשיא קרטר מוכן לקבלה כ... [מתקן] לתקופת מעבר. לא כן דעתו של ראש הממשלה, אשר קבע כי זו אינה ניתנת לשינוי ללא הסכמתה של ישראל. לשון אחר: זכותה של ישראל לקיים שליטה צבאית ביהודה, שומרון ועזה וכן להתנחל בחבלים אלה תהיה לתמיד, אם כן תסכים ישראל לש... [מתקן] לשינויים.

7) אף בעבר, התנסינו במצב... [מתקן] במצבים קשים עם ממשל ארה"ב, אך בכל אלה נעזרנו על-ידי חברי קונגרס וסנאט, וכן על-ידי דעת הקהל שהתייצבו לימינינו וסייעו בידינו. ואילו עתה, לא נמצא חבר סנאט אחד אשר יתייצב לימין ישראל. איש מהם, ורבים מביניהם[?] ידידי ישראל מובהקים, לא הרים קולו בזכות תוכנית השלום. האם ניתן להעלות על הדעת תעודת עניות גדולה אחת למדיניות הממשלה, שאינה מסוגלת לגייס לימינה תומך אחד? מקרה חמור לא אירע בתולדות יחסינו עם ארה"ב.

8) כ... [מתקן] כאמור, תוכנית השלום של הממשלה נתקלה בקיר אטום, על כן אין להתפלא - מי שלא היה שרוי בעולם של הזיות ידע מראש שיש תוכנית שלום ישראלית אשר תתבסס באופן גלוי או מוסווה על עיקרון שלמות הארץ, סופה כישלון חרוץ. דעת הקהל בארה"ב וכן גורמים אחרים יתמכו בתביעותינו רק כאשר הן מעוגנות בשיקולי בטחון. לזכ... [מתקן] לזכות ראש הממשלה יש לציין כי את עמדותיו השעין על נימוקי בטחון, אלא שהוא זיהה את הבטחון עם עיקרון

שלמות הארץ. כל הגורמים בארה"ב, כולל דעת הקהל דחו זכות זו. סליחה, [מתקן] דחו זהות זו.

9) זאת ועוד, הדבקות בתוכנית השלום הישראלית עלולה לסכן את הנכס היקר ביותר המתייצב לימינינו - אחדותו של העם היהודי בארה"ב. כפי שציינתי במכתבי אליך מיום 2 ביוני 1978, בכוחו של הציבור היהודי להשפיע רק אם היא תצליח לגייס בעלי ברית רבי משקל. אין בכוחה של יהדות ארה"ב כיום, לגייס בעלי ברית לתוכנית השלום הישראלית. לא יפלא איפוא, כי הבית הלבן ומחלקת המדינה יכולים להרשות לעצמם להתבטא ולפעול בחופשיות יחסית ללא חשש ללחץ ציבורי נגדי.

10) ועתה מגיע אני לחשש הכבד ביותר המקונן בי. מתוך מגעים עם אישים יהודיים בארה"ב ומהתכתבות ענ... [מתקן] עניפה עימהם ברור לי כי אם תתמידו[?] ממשלת ישראל... יש... [מתקן] ממשלת ישראל בתוכנית השלום שלה יחול חס... [מתקן] חס וחלילה זעזוע בקרב יהדות ארה"ב. מתוך דאגה לגורל המדינה, מתוך רצון עז לקיים אחדות, מחניקים הם מרחשי ליבם. חלק גדול מהם, ובלי... [מתקן] ובלי ספק החלק הרב השפעה בקרב יהדות זו, אינו מקבל את עיקרון שלמות הארץ כבסיס למשא ומתן על השלום. ציבור זה טרם נתן ביטוי לרחשי ליבו שכן הוא מקווה, או יותר נכון רוצה לקוות, שממשלת ישראל תשנה מדיניותה, תבסס אותה על שיקולי בטחון בלבד ותחתור לשלום על יסוד פשרה טריטוריאלית כאשר היא נ... [מתקן] נשענת על ההחלטה 242 כפי שממשלות ישראל פירשו אותה. רבים אחרים ממנהיגי היהודים טוענים כי בישראל קיימת [---] [---] בענין[?] שלמות הארץ - מדוע תהיה אסורה להם. אם עד כה נמנעו ממתן ביטוי להשקפתם. הרי היה זה בגלל רצון עז לשמור על אחדות המחנה. ללא תמורה במדיניות הממשלה ספק ס... [מתקן] אם ניתן יהיה לקיים אחדות בארה"ב, ומה גם שאחדות דומה אינה קיימת בישראל.

11) ברור לי, כי גם אם תשנה הממשלה מדיניותה לאחר [---] מאבקים קשים עם הממשל האמריקאי, ואולם אז מובטחת לנו לא רק אחדות יהודית אלא תמיכה מסיבית של גורמים רבי השפעה. רק ב... [מתקן] רק בנסיבות אלה ניתן לנהל מאבק ואף להפיק מיטב התנאים שניתן להשיג במציאות בה אנו שרויים. אך גם אם לא נצליח, לא נשאר מבודדים - נוכל להח... [מתקן] להחזיק מעמד עד שינוי העתים[?].

12) לא הייתי משמיע באוזניך דיעה כה בוטה לולא ידעתי כי זו הגישה המסורתית של המפלגה הליבראלית. לא נעלם ממני, כי קיימים במפלגתינו קיצוניים אשר ביניהם לבין עולם המציאות אין ולא כלום. אך מקווה אני, כי לא היינו מקבלים את המדיניות. דרכנו מאז ומתמיד היתה, כי הפוליטיקה היא אומנות האפשרי[?] וכי[?] מגיעים לקצה הדרך, ומשהגענו עתה - יש להזדקק לדרכים אחרות. הנושא שאנו עוסקים בו הוא מן החמורים ביותר, ואוי לנו אם ק... [מתקן] עקב התערבותינו מן[?] ההווה נקפח את העתיד.

23) אין בכוו... ש... [מתקן] סליחה.

13) אין בכוונתי עתה לתת פומבי לדיעותי אלה, שכן רצוי שהתמורה במדיניות הממשלה תתחולל בחיק הממשלה ולא כתוצאה של לחצים חיצוניים. עם[?] כל[?] היותך שרוי במאבק עם בעיות המשק לא יעלה[?] על[?] דעתי כי תתפנה לבעיות [מתקן] לבעיית היסוד אשר [---משובש---], שכן ללא טיפול רציונאלי בה ספק אם תוכל לאורך[?] ימים[?] לנווט את ספינת המשק לחול... [מתקן] לחוף מבטחים.

בברכה, ש.ז. אברמוב."

עד כאן קריאת המכתב של ש.ז. אברמוב מיום 12 באפריל 1978.